

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КАРПІНСЬКА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 349.422.2

Дисертація

**КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ
САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ
ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ СОТ ТА ЄС**

**Спеціальність: 12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право**

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

/ Н. В. Карпінська

Науковий консультант: **Харитонova Тетяна Євгенівна** – доктор
юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та
екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

***Карпінська Н. В.* Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертацію присвячено комплексному та всебічному дослідженню концептуально-правових засад застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС. Робота містить теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми у сфері формування концептуального бачення правового регулювання відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС. У результаті проведеного дослідження концептуальних засад застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС отримано низку висновків та сформульовано пропозиції, що характеризуються елементами наукової новизни. Обґрунтовано три концептуальні шляхи розвитку законодавства України у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів: 1) СОТ-орієнтований, тобто спрямований на максимальну інтернаціональну уніфікацію правових вимог (позитивні риси: спрощення торгівлі, побудова законодавства за міжнародними стандартами; негативні риси: домінування інтересів розвинених держав); 2) ЄС-орієнтований, тобто спрямований на максимальне наближення до законодавства ЄС (позитивні риси: постійний правовий прогрес і екологізація сільськогосподарської діяльності; негативні риси: а) ігнорування правових еволюційних розривів, б) відсутність належних адаптивних періодів, в) ігнорування національних

особливостей та проблем, г) відмова від суттєвої частини правового суверенітету у цій сфері); 3) національно-орієнтований, тобто обрання національних інтересів України та інтересів її населення – в якості орієнтирів та мірил для побудови вітчизняного законодавства (позитивні риси: а) напрями, темп та обсяги реформування законодавства відповідають рівню розвитку та стратегічним цілям сільського господарства України; б) наближення законодавства до іноземних взірців відбувається передусім через призму використання принципів та методологічних підходів, а не через механічне копіювання іноземних норм права; негативні – відсутність концептуального бачення). Обґрунтовано висновок про те, що високого рівня розвитку відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів в ЄС було досягнуто, зокрема, завдяки використанню таких методологічних підходів: а) створення «протекційної подушки» (посилення імперативних вимог щодо застосування санітарних та фітосанітарних заходів супроводжується механізмами підтримки); б) відповідальність держави за власну нормотворчість (постійний моніторинг правових механізмів на предмет їх ефективності та відповідності суспільним відносинам і науковим знанням); в) попереднє визначення готовності суспільства та бізнесу до законодавчих змін. Запропоновано наукову ідею комплексної юридичної природи відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів, відповідно до якої побудовано ієрархічну систему складових: 1) аграрно-правова складова є базовою; 2) еколого-правова складова є вторинною; 3) адміністративно-правова складова є третинною; 4) міжнародно-правова складова є четвертинною та існує унаслідок цілеспрямованих дій держави по набуттю міжнародних зобов'язань у цій сфері. Виокремлено два основні концептуально-правові підходи до визначення аграрно-правової складової природи відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів: 1) у рамках виробничо-господарського підходу відносини застосування санітарних та фітосанітарних заходів розглядаються як невід'ємна частина сільськогосподарського виробництва з огляду на виконання ними економічної, екологічно-превентивної, екологічно-відновлюючої

функцій; 2) в рамках агропротекційного підходу санітарні та фітосанітарні вимоги розглядаються як нетарифні бар'єри для захисту національних виробників. Здійснено періодизацію розвитку законодавства України у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві:

- 1) етап формування (1991 – 2004), характерними особливостями якого були:
 - а) розробка основних законів у зворотному порядку – «від спеціального до загального»; б) «схематичність» перших редакцій законів; в) залучення до міжнародно-правового регулювання; г) поява євроінтеграційного напрямку;
- 2) етап підготовки вступу України до СОТ та гармонізації із її вимогами у сфері санітарних та фітосанітарних заходів (2005 – 2013 роки), основними рисами якого були:
 - а) активне реформування законів; б) запровадження до законодавства положень щодо використання системи НАССР; в) прийняття програмних документів; г) посилення нормотворчих дій євроінтеграційного характеру; д) подальше долучення до міжнародно-правового регулювання;
- 3) етап гармонізації із законодавством ЄС (2014 – до нині) має такі характерні ознаки:
 - а) планування нормотворчої діяльності відповідно до виконання Угоди про асоціацію; б) стрімке безсистемне збільшення нормативно-правової основи; в) нормотворчість підкорена законодавству ЄС; г) деталізація нормативних вимог, їх значна спеціалізація; д) реалізація вимог СОТ у сфері застосування СФЗ поєднана із необхідністю виконання умов Угоди про асоціацію.

Виявлено, що у результаті виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань сформовано чотири взаємопов'язані, але досить автономні системи правових норм, що регулюють санітарні та фітосанітарні заходи у сільському господарстві: 1) національне право (реальне право); 2) правовий інститут регулювання санітарних та фітосанітарних заходів у рамках права СОТ (безпосередньо застосовується у міждержавних відносинах, а в інших відносинах – відіграє роль ідеального права першого рівня, тобто є взірцем для побудови національного права); 3) правовий інститут регулювання санітарних та фітосанітарних заходів у рамках права ЄС – не є частиною національної правової системи України, однак унаслідок підписання Угоди про асоціацію

чітко окреслена частина норм законодавства ЄС має бути відображена у вітчизняному законодавстві (ідеальне право другого рівня); 4) приватноправові вимоги щодо застосування санітарних та фітосанітарних заходів – вимоги вітчизняних та іноземних неурядових організацій, які встановлюють власні правила та стандарти у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів.

Обґрунтовано, що міжнародно-правові зобов'язання України у сфері реформування санітарних та фітосанітарних заходів за угодами СОТ та Угодою про асоціацію між Україною та ЄС здійснюють різний вплив на вітчизняне законодавство: а) за суб'єктним спрямуванням: приведення законодавства України у відповідність з вимогами СОТ має на меті полегшення торгівлі із усіма країнами – учасниками СОТ, у той же час приведення законодавства України у відповідність до визначеного законодавства ЄС у сфері СФЗ приводить до полегшення торговельних відносин із обмеженим колом країн – учасниць СОТ (країн ЄС); б) за політико-правовими наслідками: членство в СОТ та виконання Угоди про застосування санітарних та фітосанітарних заходів дає Україні визначені політико-правові переваги повноправного члена організації, тоді як виконання Угоди про асоціацію з ЄС у частині вимог до санітарних та фітосанітарних заходів не дає політико-правових бонусів; в) за змістом та імперативністю реформування: у рамках СОТ міжнародні стандарти, які є змістовним наповненням вимог санітарних та фітосанітарних заходів, зберігають юридично необов'язковий характер, у той час як Угодою про асоціацію чітко перераховано акти ЄС, положення яких мають бути запроваджені в українське законодавство в обов'язковому порядку.

Аргументовано, що синергетична дія сучасних тенденцій розвитку системи вирішення спорів СОТ (криза еволюції; політизація; зростання ролі наукового підходу) матиме такі наслідки для відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів: 1) втрата повноцінної судової складової негативно вплине на використання наукового підходу; 2) активізація використання санітарних та фітосанітарних заходів у ролі нових нетарифних бар'єрів

(зокрема, «зеленого» та кліматоохоронного характеру); 3) ослаблення позицій МКЗР, ВООЗТ, Комісії Кодекс Аліментаріус, які є розробниками основних міжнародних стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів.

Розкрито правові особливості фітосанітарної паспортизації в ЄС, проаналізовано кілька її основних рис: довга історія та багаторічна апробація; еволюція та корегування; перекладення значної частини відповідальності по контролю за фітосанітарним станом рослинницької продукції на приватних суб'єктів. Виявлено принципові схожі та відмінні риси між вітчизняною та європейською системою забезпечення фітосанітарної безпеки. Виявлено, що внаслідок суттєвого оновлення законодавчих та підзаконних положень фітосанітарна експертиза набула низку специфічних правових рис: а) альтернативність суб'єктів проведення; б) публічно-правовий характер видачі сертифікату; в) забезпечення процедурної точності; г) можливість арбітражної експертизи; д) цифровізація. Законодавство України передбачає такі основні вимоги до фітосанітарних заходів: еквівалентність, строковий характер, належний рівень, транспарентність, дотримання принципів застосування. Доведено, що концептуальний підхід до організації двоступеневої системи фітосанітарного контролю за законодавством ЄС переслідує кілька цілей: 1) контролювання умов виробництва та перевірки рослинницької продукції, належності виконання фітосанітарних заходів окремими операторами; 2) мінімізація обмеження та обтяження торгівлі за рахунок скорочення дозвільних процедур; 3) поєднання виконання карантинних завдань із забезпеченням простежуваності.

Виявлено характерні тенденції сучасного розвитку правового регулювання застосування засобів захисту рослин, які слід враховувати для подальшого концептуального удосконалення вітчизняного законодавства, а саме: 1) посилення еколого-правових обмежень в ЄС; 2) активізація стандартизаційних процесів на міжнародному рівні; 3) наростання в українському правовому полі протиріч, які вимагають свого вирішення: а) імплементаційних (наближення вітчизняного законодавства до

європейського викриває багато больових точок, і це стримує процес виконання взятих зобов'язань); б) внутрішніх (відсутність єдиного бачення розвитку вітчизняного агробізнесу в умовах екологізації); в) стратегічних (зниження застосування засобів захисту рослин викличе зниження продуктивності сільського господарства, а значить вимагатиме превентивної системної підтримки). Досліджено методологічні та законодавчі засади застосування ветеринарно-санітарних заходів у тваринництві. Відносини щодо застосування ветеринарно-санітарних заходів у тваринництві поділяються на дві великі групи: 1) відносини застосування ветеринарно-санітарних заходів щодо утримання сільськогосподарських тварин (відносини щодо організації догляду, ідентифікації та реєстрації, харчування, лікування, транспортування, ринкового обігу, забою тощо) та 2) відносини карантину тварин. Кожному різновиду указаних відносин приділено окрему увагу, зроблено порівняльно-правові розвідки у контексті права ЄС. Основні правові засади запобігання поширенню хвороб, а також їх ліквідації, закладені у законодавстві ЄС, представлено у дослідженні таким чином: а) уніфікація та диференціація, б) розвинена діагностична мережа, в) система сповіщення, г) зонування територій і запровадження відповідних режимів.

Висвітлено основні принципи харчового законодавства ЄС: а) нерозривність усіх ланок харчового ланцюга, б) аналіз ризиків як основа політики безпеки харчових продуктів, в) відповідальність операторів, г) можливість контролювати продукт на кожній стадії харчового ланцюжка, д) право громадян на точну й достовірну інформацію. Аналіз харчового права ЄС у контексті імплементації окремих його підходів та механізмів до вітчизняної нормативно-правової бази вказує на окремі його характерні ознаки, які дають уявлення про його особливості та їх вплив на українське право: по-перше, особлива увага питанням регулювання вмісту в харчових продуктах різноманітних забруднювачів; по-друге, двовекторність побудови європейського законодавства: «горизонтальне» (спільні вимоги для всіх видів харчової продукції) та «вертикальне» (стосується окремих видів продуктів); по-

третє, правовий підхід, відповідно до якого технічний регламент є обов'язковим, а стандарт – добровільним; по-четверте, поєднання новітніх санітарних та фітосанітарних заходів.

Досліджено важливі питання впливу на вітчизняне законодавство концепції Green Deal та європейської стратегії «From farm to Fork». Проблема безпеки харчової продукції у сучасних умовах стрімко видозмінюється і її не можна розглядати у жорстких рамках попередніх методологічних підходів. З огляду на те, що безпека харчової продукції безпосередньо залежить від санітарних та фітосанітарних заходів, саме ці заходи стануть у найближчому майбутньому точкою змін у глобальному, регіональному та національному масштабах.

Ключові слова: сільське господарство, санітарні та фітосанітарні заходи, право СОТ, право ЄС, аграрне право.

SUMMARY

Karpinska N. V. Conceptual and Legal Bases of Sanitary and Phytosanitary Measures Application in Agriculture of Ukraine in the Context of WTO and EU Requirements. – Qualifying scientific work on the manuscript copyright.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor in Law in specialty 12.00.06 – land law; agrarian law; ecological law; natural resource law. – Lesya Ukrainka Volyn National University; National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2021.

The dissertation is devoted to a comprehensive and complex study of conceptual and legal bases of sanitary and phytosanitary measures application in agriculture of Ukraine in the context of WTO and EU requirements. The work contains a theoretical generalization and a new solution to the scientific problem in the field of forming a conceptual vision of the legal application regulation of both sanitary and phytosanitary measures in agriculture of Ukraine in the context of WTO and EU requirements. As a result of the conceptual principles study of sanitary and

phytosanitary measures application in agriculture of Ukraine in the context of WTO and EU requirements a number of conclusions were obtained and proposals were formulated that are characterized by elements of scientific novelty. The following three conceptual ways of Ukrainian legislation development in the field of sanitary and phytosanitary measures application are substantiated such as 1) WTO-oriented, i.e. aimed at maximum international unification of legal requirements (positive features: trade facilitation, construction of legislation according to international standards; negative features: dominance of developed interests); 2) EU-oriented, i.e. aimed at maximum approximation to EU legislation (positive features: continuous legal progress and greening of agricultural activities; negative features: a) ignoring the legal evolutionary gaps, b) the lack of appropriate adaptive periods, c) ignoring national characteristics and problems, d) renunciation of a significant part of legal sovereignty in this area); 3) national-oriented, i.e. the choice of Ukraine national interests and its population interests viewed as guidelines and benchmarks for the construction of domestic legislation (positive features: a) directions, pace and scope of legislative reform meet the level of development and strategic goals of agriculture in Ukraine; b) approximation of legislation to foreign models occurs primarily through the prism of the use of principles and methodological approaches rather than through mechanical copying of foreign law; negative – lack of conceptual vision). The conclusion is validated that a high level of application development of sanitary and phytosanitary measures in the EU was achieved, in particular, through the use of the following methodological approaches: a) creation of a «protective cushion» (strengthening of imperative requirements for the application of sanitary and phytosanitary measures is accompanied by support mechanisms; b) the responsibility of the state for rule-making activity (constant monitoring of legal mechanisms for their effectiveness and compliance with public relations and scientific knowledge); c) preliminary determination of both society and business readiness for legislative changes. The scientific idea of the complex legal nature in relations of sanitary and phytosanitary measures application is offered according to which the hierarchically constructed system of components is designed: 1) the agrarian legal component is

basic; 2) environmental and legal consistent is secondary; 3) the administrative and legal element is tertiary; 4) the international legal part is quaternary and exists as a result of purposeful actions of the state on acquisition of the international obligations in this sphere. The following two main conceptual and legal approaches to determining the agrarian and legal component of the nature in application relations of sanitary and phytosanitary measures are differentiated such as ecological-preventive and ecological-restorative functions: 1) within the framework of the production and business approach, the relations of sanitary and phytosanitary measures application are considered as an integral part of agricultural production in view of the economic, ecological-preventive, ecological-restorative functions performance; 2) under the agro-protection approach, sanitary and phytosanitary requirements are considered as non-tariff barriers to the protection of national producers. The development of Ukrainian legislation in the field of sanitary and phytosanitary measures in agriculture has been divided into the following periods: 1) the stage of formation (1991 – 2004), the characteristic features of which were: a) development of basic laws in reverse order – «from special to general»; b) »schematism» of the first editions of laws; c) involvement in international legal regulation; d) the emergence of European integration; 2) stage of preparation of Ukraine's accession to the WTO and harmonization with its requirements in the field of sanitary and phytosanitary measures application (2005 – 2013), the main features of which were: a) active reform of laws; b) introduction into the legislation of provisions on the use of the HACCP system; c) adoption of program documents; d) strengthening of normative actions of European integration character; e) further involvement in international legal regulation; 3) the stage of harmonization with the EU legislation (2014 – hitherto) has the following characteristics: a) planning of rule-making activities in accordance with the implementation of the Association Agreement; b) a rapid unsystematic increase in the regulatory framework; c) rule-making is subject to EU legislation; d) detailing of regulatory requirements, their significant specialization; e) implementation of WTO requirements in the field of SPS application is combined with the need to comply with the terms of the Association Agreement.

It was revealed that as a result of international legal obligations fulfilment by Ukraine four interconnected but rather autonomous systems of legal norms have been formed to regulate sanitary and phytosanitary measures application in agriculture area: 1) national law (real law); 2) the legal institution of sanitary and phytosanitary measures regulation within the framework of WTO law (directly applicable in interstate relations and in other respects that plays the role of ideal law of the first level, i.e. is a model for building national law); 3) the legal institution of regulation of sanitary and phytosanitary measures under EU law that is not a part of the national legal system of Ukraine, but due to the signing of the Association Agreement a clearly defined part of EU law should be reflected in domestic law (ideal law of the second level); 4) private law requirements for the application of sanitary and phytosanitary measures as requirements of domestic and foreign non-governmental organizations that establish their own rules and standards in the field of sanitary and phytosanitary measures application.

It is substantiated that Ukraine international legal obligations in the field of reforming sanitary and phytosanitary measures under the WTO agreements and the Association Agreement between Ukraine and the EU have different effects on domestic legislation: a) in the subjective direction: bringing Ukrainian legislation in line with the WTO requirements is aimed at facilitating trade with all WTO member countries, while bringing Ukrainian legislation in line with certain EU legislation in the field of SPS leads to the facilitation of trade relations with a limited number of WTO member countries (EU countries); b) regarding political and legal consequences: WTO membership and implementation of the Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures gives Ukraine certain political and legal advantages as a full member of the organization while implementation of the Association Agreement with the EU does not provide political and legal bonuses; c) in terms of content and urgency of reform: international standards which are the substantive content of the requirements of sanitary and phytosanitary measures application within the framework of the WTO remain legally non-binding while the

Association Agreement clearly lists EU acts to be implemented in Ukraine legislation mandatory.

It is argued that the synergistic effect of current trends in the development of the WTO dispute resolution system (crisis of evolution; politicization; growing role of scientific approach) will have the following consequences for the application of sanitary and phytosanitary measures: 1) loss of full judicial component will negatively affect the scientific approach; 2) intensification of the use of sanitary and phytosanitary measures as new non-tariff barriers (in particular, «green» and climate protection); 3) weakening the positions of the IPPC, the World Organization for Animal Health (OIE), the Codex Alimentarius Commission being the developers of basic international standards in the field of sanitary and phytosanitary measures application.

The legal features of phytosanitary certification in the EU are revealed. The following main features are analyzed such as long history and long-term approbation; evolution and adjustment; transfer of a significant part of the responsibility for controlling the phytosanitary condition of crop products to private entities. Fundamentally similar and different characteristics between the domestic and European system of phytosanitary safety are shown. It is proved that as a result of significant updating of legislative and by-law provisions phytosanitary examination has acquired a number of specific legal features: a) alternativeness of actors to carry out; b) the public law nature of the certificate; c) ensuring procedural accuracy; d) the possibility of arbitration; e) digitization. The legislation of Ukraine provides the following basic requirements for phytosanitary measures application such as equivalence, timeliness, appropriate level, transparency, compliance with the principles of application. It is proved that the conceptual approach to the organization of a two-stage system of phytosanitary control under EU legislation pursues several goals: 1) control of production conditions and inspection of plant products, the appropriateness of phytosanitary measures by individual operators; 2) minimization of restrictions and burdens of trade by reducing permitting procedures; 3) combination of quarantine tasks with traceability.

Characteristic tendencies of legal regulation modern development to application of plant protection products are revealed which should be taken into account for further conceptual improvement of domestic legislation, namely: 1) strengthening of ecological and legal restrictions in the EU; 2) intensification of standardization processes at the international level; 3) the growth of contradictions in the Ukrainian legal field that have to be resolved: a) implementation (approximation of domestic legislation to the European one reveals many pain points, and this hinders the process of fulfilling the obligations); b) internal (lack of an unified vision of the domestic agribusiness development in terms of greening); c) strategic (reducing the use of plant protection products will decrease the productivity of agriculture and therefore will require preventive systemic support). Methodological and legislative bases of veterinary and sanitary measures application in animal husbandry are investigated. Relations concerning the application of veterinary and sanitary measures in animal husbandry are divided into two major groups: 1) relations concerning the application of veterinary and sanitary measures for keeping farm animals (relations concerning the organization of care, identification and registration, nutrition, treatment, transportation, market circulation, slaughter, etc.); 2) animal quarantine relations. Each type of these relations is given special attention, comparative legal investigations are made in the context of EU law. The main legal principles of disease prevention and eradication laid down in EU legislation are presented in the study as follows: a) unification and differentiation, b) developed diagnostic network, c) notification system, d) zoning of territories and introduction of appropriate regimes.

The basic principles of EU food legislation are highlighted: a) continuity of all parts of the food chain, b) risk analysis as the basis of food safety policy, c) responsibility of operators, d) the ability to control the product at every stage of the food chain, e) the right of citizens to accurate and reliable information. Analysis of EU food law in the context of the implementation of some of its approaches and mechanisms to the domestic legal framework indicates some of its characteristics that give an idea of its features and their impact on Ukrainian law: first, special attention

to the regulation of food content various pollutants; secondly, the two-vector construction of European legislation: «horizontal» (common requirements for all types of food) and «vertical» (for certain types of products); third, the legal approach, according to which the technical regulation is mandatory and the standard is voluntary; fourth, a combination of the latest sanitary and phytosanitary measures.

Important issues of the Green Deal concept and the European strategy «From Farm to Fork» impact on domestic legislation have been studied. The problem of food safety in modern conditions is rapidly changing and cannot be considered in the rigid framework of previous methodological approaches. Taken into account the fact that food safety is directly dependent on sanitary and phytosanitary measures such measures will become a point of change on a global, regional and national scale in the near future.

Key words: agriculture, sanitary and phytosanitary measures, WTO law, EU law, agrarian law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк, СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.
2. Карпінська Н. Санітарні та фітосанітарні заходи у контексті вимог Світової організації торгівлі та Європейського Союзу. Історико-правовий часопис. 2018. № 2 (12). С. 85 – 90.
3. Духневич А., Карпінська Н. Інституційне та законодавче забезпечення реалізації вимог ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. Історико-правовий часопис. 2019. № 2 (14). С. 66 – 71.
4. Карпінська Наталія Володимирівна. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у світлі міжнародних стандартів.

Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки. 2020. № 11 (33). Том 1. С. 82 – 88.

5. Карпінська Наталія Володимирівна. Принцип самостійності (принцип суверенітету) та антипротекціоністські принципи у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом СОТ. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки. 2020. № 12 (34). Т. 1. С. 39 – 47.

6. Карпінська Н. В. Специфіка розвитку законодавства на етапі підготовки до вступу України до СОТ та гармонізації з її вимогами у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2020. Вип. 45. С. 102 – 106.

7. Карпінська Н. В. Періодизація розвитку законодавства щодо регулювання санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2020. Вип. 46. С. 153 – 158.

8. Наталія Карпінська. Правові особливості розвитку законодавства України про санітарні та фітосанітарні заходи на етапі гармонізації із законодавством ЄС. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 12. С. 115 – 120.

9. Карпінська Н. Юридична природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів: теоретико-методологічний підхід. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 4. С. 381 – 388.

10. Карпінська Н. В. Інституційно-функціональне забезпечення застосування санітарних та фітосанітарних заходів у світлі вимог СОТ та ЄС. Право та інноваційне суспільство. 2020. № 1 (14). С. 85 – 92.

11. Наталія Карпінська. Принцип наукового обґрунтування в разі застосування санітарних і фітосанітарних заходів: вимоги СОТ та ЄС. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 1. С. 100 – 107.

12. Карпінська Н. В. Принципи застосування санітарних та фітосанітарних заходів: вимоги СОТ та ЄС. Європейські перспективи. 2021. № 1. С. 145 – 154.

13. Карпінська Н. В. Особливості впливу неурядових організацій на відносини застосування санітарних та фітосанітарних заходів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2021. Вип. 63. С. 199 – 204.

14. Nataliia Karpinska. Virishennia sporiv z pytanyh zastosuvannya sanitarних та фітосанітарних заходів за правом СОТ. KELM. Knowledge, Education, Law, Management. 2018. № 3 (23). S. 219 – 231.

15. Karpinśka Natalia. Relacje stosowania środków weterynaryjnosanitarnych w utrzymaniu zwierząt gospodarskich (Відносини застосування ветеринарно-санітарних заходів щодо утримання сільськогосподарських тварин). AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe). Lublin. 2018. S. 120 – 132.

16. Nataliia Karpinska. Правовідносини застосування санітарних і фітосанітарних заходів: еколого-правова складова юридичної природи. KELM. Knowledge, Education, Law, Management. 2019. № 2 (26). S. 219 – 328.

17. Karpinśka Natalia. Prawne aspekty rozstrzygania sporów z zakresu stosowania środków sanitarnych i fitosanitarnych przez organy WTO (Процедурно-правові аспекти вирішення суперечок у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів органами СОТ). AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe). Lublin. 2019. S. 104 – 114.

18. Наталія Карпінська. Особливості розвитку законодавства про санітарні та фітосанітарні заходи на етапі його формування (1991 – 2004). AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe). Lublin. № 1 (7). 2020. S. 33 – 42.

19. Andrii V. Dukhnevych, Nataliia V. Karpinska, Iryna V. Novosad. Phytosanitary Examination: Ukraine Experience and International Standards.

Medico-Legal Update. An International Journal. Volume 20. Number 4. October-Desember. 2020. P. 1853 – 1858.

20. Nataliia Karpinska. Аграрно-правова природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ). European Political and Law Discourse. 2020. Volume 7. Issue 6. P. 167 – 173.

21. Nataliia Karpinska. The role of non-government organizations in the legal regulation of the sanitary and phytosanitary measures application. Visegrad journal on human rights. 2021. № 1. P. 167 – 171.

22. Наталія Карпінська. Інституційно-функціональне забезпечення застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. European Political and Law Discourse. 2021. Volume 8. Issue 1. P. 226 – 236.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

23. Духневич А. В., Карпінська Н. В. До питання юридичної природи Угоди про сільське господарство СОТ в системі аграрного законодавства України. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю від дня народження Ніни Іванівни Титової (Львів, 18 листопада 2016 року). Львів, 2016. С. 234 – 236.

24. Карпінська Н. В. Розгляд суперечок із питань реалізації Угоди про сільське господарство СОТ. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук. конф., «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 року). Частина друга. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 25 – 27.

25. Карпінська Н. Організаційно-правове забезпечення застосування фітосанітарних заходів в Україні. Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України матеріали круглого столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 112 – 115.

26. Карпінська Н. В., Духневич А. В. Правова природа багатосторонніх угод Світової організації торгівлі у аграрному законодавстві України. Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України: Збірник тез всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті доктора юридичних наук, професора Василя Лук'яновича Мунтяна з нагоди 95-річчя від Дня народження. (Київ, 26 травня 2017 року). Київ, 2017. С. 113 – 116.

27. Карпінська Наталія Володимирівна. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського товару у контексті вимог СОТ. Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції збірник матеріалів Міжнародного Конгресу (Одеса, 2–4 червня 2017 року). Одеса, 2017. С. 149 – 151.

28. Карпінська Н. В. Інтеграція екологічної політики України в контексті вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 8-10 вересня 2017 року). Івано-Франківськ, 2017. С. 58 – 60.

29. Карпінська Н. В. Інтеграція екологічної політики України в контексті вимог Європейського Союзу. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції: матеріали круглого столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 152 – 155.

30. Карпінська Наталія Володимирівна. Екологізація сільського господарства в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України» (Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 150 – 153.

31. Карпінська Н. В. Санітарні та фітосанітарні заходи у контексті вимог СОТ та ЄС. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнар. наук. конф. «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 19-

20 жовтня 2018 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 183 – 185.

32. Карпінська Н. В. Особливості застосування санітарних та фітосанітарних заходів СОТ. Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 7 грудня 2018 року). Харків, 2018. С. 35 – 37.

33. Карпінська Н. Безпечність сільськогосподарської продукції: вимоги ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів. Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляд: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 травня 2019 року). Київ, 2019. С. 279 – 283.

34. Карпінська Н. В. Правова регламентація санітарних і фітосанітарних заходів в Україні у світлі вимог ЄС. Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20-22 вересня 2019 р.). Івано-Франківськ, 2019. С. 165 – 168.

35. Карпінська Н. В. Співвідношення санітарних і фітосанітарних заходів із технічними регламентами, стандартами та процедурами оцінки відповідності згідно вимог СОТ. Четверте зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»: матер. зібрання (м. Одеса, 6-9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Гельветика, 2019. С. 125 – 127.

36. Карпінська Н. В. Реалізація Угоди про застосування санітарних і фітосанітарних заходів в Україні. Збірник матеріалів XVI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання реформування правової системи». м. Луцьк, 14-15 червня 2019 р. С. 172–173

37. Карпінська Н. В. Право на продовольчу безпеку крізь призму застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві.

Проблеми забезпечення прав і свобод людини: збірник матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 11 грудня 2020 р.) Електронне видання на CD-ROM. С. 39 – 41.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

38. Karina O. Utenkova, Andrii V. Dukhnevych, Nataliia V. Karpinska, Liudmila M. Berezina, Bohdan V. Bratanov. Economic Security of the Agrarian Sector in the Context of the Global Sustainable Development Goals. International Journal of Economics and Business Administration. 2020. Volume VIII. Special issue 1. P. 284 – 298.

39. Yevhen O. Romanenko, Viktoriia O. Boiko, Serhii M. Shevchuk, Valentyna V. Barabanova Nataliia V. Karpinska. Rural Development by stimulating agro-tourism activities. International Journal of Management (IJM). 2020. Volume 11. Issue 4. P. 605 – 613. *Scopus Indexed*.

40. Iaroslav Petrunenko, Andrii V. Dukhnevych, Serhii O. Kliutsa, Nataliia Karpinska, Olesia Demianyshyna. Growth of agro-industrial complex in modern economic conditions. Revista San Gregorio. 2020. Núm. 42. Special Edition- 2020. Pages 131 – 144. *Web of Science Core Collection*.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	23
ВСТУП.....	25
 РОЗДІЛ 1. ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ У КОНТЕКСТІ ВИМОГ СОТ ТА ЄС.....	43
1.1. Юридична природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві.....	43
1.2. Розвиток законодавства у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України.....	78
1.3. Право СОТ та право ЄС щодо санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві: методологічні проблеми застосування в Україні.....	111
1.4. Принципи застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві за правом СОТ та ЄС.....	146
 РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВИХ ВИМОГ СОТ ТА ЄС.....	174
2.1. Система органів та інституцій щодо застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві за правом України, СОТ та ЄС.....	174
2.2. Роль неурядових організацій у правовому регулюванні застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві.....	194
2.3. Проблеми вирішення спорів з питань застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві.....	209

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ У СВІТЛІ ВИМОГ СОТ ТА ЄС.....	248
3.1. Концептуально-правові особливості застосування фітосанітарних заходів у рослинництві.....	248
3.2. Методологічні та законодавчі засади застосування ветеринарно-санітарних заходів у тваринництві.....	288
3.3. Світоглядно-правові та законодавчі основи застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сфері забезпечення безпеки та якості харчової продукції.....	330
ВИСНОВКИ.....	373
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	385
ДОДАТКИ.....	478

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПК – Агропромисловий комплекс

АЧС – Африканська чума свиней

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ВООЗТ – Всесвітня організація з охорони здоров'я тварин

Держсільгоспінспекція – Державна інспекція сільського господарства України

Держпродспоживслужба – Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів

Держветфітослужба – Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України

Держсанепідслужба – Державна санітарно-епідеміологічна служба України

ГАТТ – Генеральна угода про тарифи та торгівлю 1947 та 1994 рр.

ГМО – Генетично модифікований організм

ДСТУ – Державні стандарти України

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄС – Європейський Союз

ЄОКЗР – Європейська та Середземноморська організація карантину і захисту рослин

ЗВТ – Зона вільної торгівлі

МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергії

МЕБ – Міжнародне епізоотичне бюро

Мінагрополітики – Міністерство аграрної політики та продовольства України

Мінекономрозвитку – Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України

Мін'юст – Міністерство юстиції України

МККЗР – Міжнародна конвенція з карантину і захисту рослин

МНУО – Міжнародні неурядові організації

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України

МСФЗ – Міжнародні стандарти з фітосанітарних заходів

НАССР – Система аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках

НСФЗ – Національні стандарти з фітосанітарних заходів

ОВС – Орган вирішення спорів Світової організації торгівлі

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

РОКЗР – Регіональні організації з карантину та захисту рослин

СФЗ – санітарні і фітосанітарні заходи

СОТ – Світова організація торгівлі

ТНК – Транснаціональні корпорації

ТРИМС – Угода про інвестиційні заходи, пов'язані з торгівлею

Угода ТБТ – Угода про технічні бар'єри в торгівлі

ФАО – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН

EFSA – Європейський орган з безпечності харчових продуктів

ESA – Європейська асоціація виробників спецій

Green Deal – Європейський «зелений курс» (напрями – зменшення забруднення довкілля; біорозмаїття; стійка аграрна політика (Стратегія «Від лану до столу»))

Global G.A.P. – Незалежна організація, яка визначає вимоги для добровільної сертифікації сільськогосподарської продукції в цілому світі

Global G.A.P Стандарт – Стандарт, що гарантує безпеку і якість вирощеної продукції, розроблений як рекомендації та вимоги з Належної (Good) Сільськогосподарської (Agricultural) Практики (Practices)

ISO – Міжнародна організація зі стандартизації (International Organization for Standardization)

F2F – Стратегія «Від ферми до виделки» (передбачає трансформацію харчової політики та суттєве збільшення частки органічного господарства).

QS – Національної системи забезпечення якості харчових продуктів Німеччини (Qualitatat Sicherheit GmbH)

RASFF – Система швидкого попередження для харчової продукції та кормів (Rapid Alert System for Food and Feed)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стрімкі зміни, які спостерігаються в сучасному глобалізованому світі, змушують переглянути концептуальні підходи до правового регулювання відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів (далі – СФЗ) у сільському господарстві. Сьогодні сільське господарство поєднує в собі абсолютно різні риси: а) воно є гарантом продовольчої безпеки, але водночас під впливом торговельно-економічних перекосів в розвинених країнах відбувається надмірне скупчення продовольчих ресурсів, тоді як в країнах, що розвиваються, зберігаються потворні прояви голоду та недоїдання; б) засноване на природних біологічних та хімічних процесах сільське господарство є продуцентом одного з найбільш потужних антропогенних впливів на довкілля; в) сільське господарство є адресатом постійних інноваційних розробок, але водночас залишається однією з найконсервативніших галузей економіки. Надважливе значення сільського господарства підтверджується значною увагою, яка приділяється аграрним відносинам у ключових для України міжнародних угодах: угодах в рамках СОТ (Угода про заснування СОТ, Угода про сільське господарство, Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів тощо) та Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію).

Активне втілення концепції сталого розвитку значно впливає на сільськогосподарську діяльність. Зокрема, екологізаційні зрушення на національному та міжнародному рівнях відображаються передусім у правилах застосування СФЗ. Міжнародні відносини, зокрема євроінтеграційні, проявляються у трансформуванні систем санітарної та фітосанітарної безпеки та їх законодавчого забезпечення. Соціально-економічне значення має реформування харчового законодавства та правил застосування СФЗ на етапі переробки сільськогосподарської продукції в продовольство.

У сучасній правовій доктрині важливість СФЗ як інтегруючої категорії, категорії, яка стоїть на перехресті аграрної, екологічної, соціальної та міжнародної політик – ще повною мірою не усвідомлена і тому суттєво недооцінена. Відсутність науково-методологічного осмислення призводить до відсутності концептуального бачення стратегічного розвитку законодавства у сфері застосування СФЗ. Навіть вступ до СОТ та євроінтеграційні зобов'язання не привели до якісних змін у напрямі розробки доктринальних засад реформування законодавства, яке регулює санітарні та фітосанітарні вимоги у сільському господарстві. Практично непомітним у науці залишається стрімке, у геометричній прогресії зростання законодавства у цій сфері, що відбулося за кілька останніх років. Усі законодавчі зміни проходять під гаслами євроінтеграції та якнайшвидшої імплементації європейського законодавства, і тому здебільшого не викликають питань про своє концептуальне підґрунтя. Це призводить до безсистемного накопичення нормативного матеріалу, що відбувається у відриві від реального розвитку аграрних відносин. Указаними обставинами й пояснюється вибір теми цього дослідження.

Науково-теоретичною основою дисертації стали праці таких відомих вітчизняних учених як В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, Г. І. Балюк, О. М. Батигіна, А. Л. Бейкун, О. В. Білінська, А. Г. Бобкова, А. Й. Богдан, О. Г. Бондар, В. Л. Бредіхіна, С. І. Бугера, М. Я. Ващишин, Н. С. Гавриш, Я. З. Гаєцька-Колотило, О. В. Гафурова, А. П. Гетьман, І. В. Гиренко, А. Й. Годованюк, Х. А. Григор'єва, М. В. Гребенюк, М. А. Дейнега, А. В. Духневич, А. С. Євстігнєєв, В. М. Єрмоленко, В. П. Жушман, А. М. Земко, В. С. Кайдашов, І. І. Каракаш, А. О. Ключнікова, Н. Р. Кобецька, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, К. А. Козмуляк, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, В. В. Костицький, І. О. Костяшкін, Н. В. Кравець, М. В. Краснова, Ю. А. Краснова, П. Ф. Кулинич, І. М. Кульчій, В. В. Курзова, Т. В. Курман, С. О. Лушпаєв, Н. Р. Малишева, С. І. Марченко, Л. Д. Нечипорук, Т. С. Новак, В. В. Носік, Т. К. Оверковська, Ю. М. Павлюченко, В. В. Панченко, Д. С. Піддубна, О. Ю. Піддубний, Є. О. Платонова, М. Ю. Покальчук,

В. А. Поліщук, Л. І. Полюхович, І. О. Прогляда, С. М. Романко, О. М. Савельєва, Г. І. Савченко, К. Б. Сакаджи, Я. О. Самсонова, В. І. Семчик, С. І. Сиволоцька, В. Д. Сидор, Я. О. Сидоров, Г. А. Слаута, А. М. Статівка, І. С. Сюйва, В. Ю. Уркевич, Н. І. Титова, П. В. Тихий, О. М. Туєва, Е. Є. Туліна, В. І. Федорович, Т. Є. Харитонova, М. М. Чабаненко, Т. М. Чурилова, П. Ю. Шведенко, Ю. С. Шемшученко, В. В. Шеховцов, Н. Я. Шпарик, М. В. Шульга, В. З. Янчук та інші.

Теоретичні підвалини дисертації також склали роботи іноземних науковців, зокрема W. Alschner, E. Avery, J. Bacchus, D. Bánáti, R. M. Bennett, C. Beyer, L. C. Botterill, A. Bruce, R. Carapeto, N. Charwat, P. Claeys, C. Daugbjerg, K. Das, K. Deconinck, M. De Porras, J. Duncan, D. Goburdhun, J. Fabrega, L. Haller, Y. Heng, B. M. Hoekman, S. Hutchins, L. A. Jackson, N. Jinji, Li Mei Qin, Li Xiaoling, Li Xianghong, A. Kalfagianni, B. Klaus, M. Korthals, U. Kretschmar, P. C. Mavroidis, M. Maidana-Eletti, A. Matthews, H. Moschitz, A. Muller, C. Murray, S. A. Neeliah, B. Oehen, H. H. Peterson, E. Petersmann, M. Rivera-Ferre, C. Pfeifer, M. Scannell, J. Scott, H. Stolz, P. Van den Bossche, H. Willer, M. Wagner, C. Wolff, W. Zdouc та інші.

Нормативно-правову основу дослідження склали: Конституція України; міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України; законодавство України, норми якого врегульовують суспільні відносини у сфері застосування СФЗ у сільському господарстві; законодавство зарубіжних держав (ЄС, США тощо); практика застосування чинного законодавства з регламентації аграрних, земельних та екологічних відносин.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Концептуально-правові засади застосування СФЗ у сільському господарстві України, що виступають предметом дослідження, відповідають планам науково-дослідницької роботи кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія», а саме: плану під назвою «Стратегія еволюції аграрних, земельних та екологічних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку» на 2016-

2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи у межах комплексної теми Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016 – 2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у науковому обґрунтуванні на підставі комплексного аналізу вітчизняних, європейських та міжнародних нормативних вимог, доктринальних напрацювань і підходів, найбільш оптимальних ідейних засад, які мають лягти в основу системного та перспективного удосконалення правового регулювання санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі *завдання*:

- визначити юридичну природу відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві;
- побудувати наукову періодизацію розвитку законодавчих засад застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві в Україні;
- розкрити особливості та методологічні проблеми застосування в Україні права СОТ та права ЄС щодо санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві;
- виявити принципи застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві за правом СОТ та ЄС;
- встановити інституційно-функціональні особливості застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві за правом України, СОТ та ЄС;
- з'ясувати роль неурядових організацій у правовому регулюванні застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві;
- висвітлити особливості вирішення спорів з питань застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві;

- визначити концептуальні засади та правові особливості застосування фітосанітарних заходів у рослинництві;
- встановити методологічні та законодавчі засади застосування ветеринарно-санітарних заходів у тваринництві;
- розкрити світоглядно-правові та законодавчі основи застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сфері забезпечення безпеки та якості харчової продукції.

Об'єктом дослідження є система суспільних відносин у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС.

Предметом дослідження є концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС.

Методи дослідження. У процесі дослідження проблем, які входять до предмета дисертаційного дослідження, було використано філософські (загальнонаукові) та окремі наукові методи пізнання, зокрема, метод системно-структурного аналізу, історичний, порівняльно-правовий методи, методи тлумачення правових норм, логіко-структурний та інші наукові методи дослідження правових явищ. Застосування історичного методу дослідження правових явищ дозволило проаналізувати ретроспективні аспекти становлення правового регулювання застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України, розкрити гносеологічні підходи до наукового розуміння юридичної природи застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві (підрозділи 1.1; 1.2). Системно-структурний метод застосовано для дослідження поняття санітарних та фітосанітарних заходів, а також для дослідження юридичних особливостей застосування таких заходів у різних групах суспільних відносин (розділи 1, 2, 3). Формально-логічний метод застосовувався при побудові структури роботи, при викладі основних положень дисертаційної роботи, формулюванні визначень та категорій, обґрунтуванні висновків та рекомендацій. За допомогою формально-

логічного методу досліджувалися аграрне, земельне та екологічне законодавство та практика їх застосування (розділи 1, 2, 3). Порівняльно-правовий метод використовувався для вивчення різних наукових підходів до змісту та форми правового регулювання застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом України, СОТ та ЄС; для дослідження законодавства деяких зарубіжних країн у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві (розділи 1, 2, 3). Формулювання висновків і пропозицій, які містяться у дисертації, зроблено за допомогою методу догматичного (логічного) аналізу і тлумачення правових норм.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першим в українській правовій літературі комплексним дисертаційним дослідженням концептуально-правових засад застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС. У дисертації обґрунтовуються нові для науки та важливі для правозастосовної практики поняття, положення і висновки, які виносяться на захист.

Уперше:

- доведено, що під впливом глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, а також унаслідок посилення екологізаційних тенденцій сучасне законодавство України у сфері застосування СФЗ активно трансформується, об'єднуючи три правові утворення: фітосанітарне законодавство, законодавство у сфері добробуту тварин та харчове законодавство;

- обґрунтовано три концептуальні шляхи розвитку законодавства України у сфері застосування СФЗ: 1) *СОТ-орієнтований*, тобто спрямований на максимальну інтернаціональну уніфікацію правових вимог (позитивні риси: спрощення торгівлі, побудова законодавства за міжнародними стандартами; негативні риси: домінування інтересів розвинених держав); 2) *ЄС-орієнтований*, тобто спрямований на максимальне наближення до законодавства ЄС (позитивні риси: постійний правовий прогрес і екологізація

сільськогосподарської діяльності; негативні риси: а) ігнорування правових еволюційних розривів, б) відсутність належних адаптивних періодів, в) ігнорування національних особливостей та проблем, г) відмова від суттєвої частини правового суверенітету у цій сфері); 3) *національно-орієнтований*, тобто обрання національних інтересів України та інтересів її населення – в якості орієнтирів та мірил для побудови вітчизняного законодавства (позитивні риси: а) напрями, темп та обсяги реформування законодавства відповідають рівню розвитку та стратегічним цілям сільського господарства України; б) наближення законодавства до іноземних взірців відбувається передусім через призму використання *принципів та методологічних підходів*, а не через механічне копіювання іноземних норм права; негативні – відсутність концептуального бачення);

- доведено, що високого рівня розвитку відносин застосування СФЗ в ЄС було досягнуто, зокрема, завдяки використанню таких *методологічних підходів*: а) створення *«протекційної подушки»* (посилення імперативних вимог щодо застосування СФЗ супроводжується механізмами підтримки); б) *відповідальність держави за власну нормотворчість* (постійний моніторинг правових механізмів на предмет їх ефективності та відповідності суспільним відносинам і науковим знанням); в) попереднє *визначення готовності суспільства та бізнесу до законодавчих змін*;

- запропоновано наукову ідею комплексної юридичної природи відносин застосування СФЗ, відповідно до якої побудовано ієрархічну систему складових: 1) аграрно-правова складова є базовою; 2) еколого-правова складова є вторинною; 3) адміністративно-правова складова є третинною; 4) міжнародно-правова складова є четвертинною та існує унаслідок цілеспрямованих дій держави по набуттю міжнародних зобов'язань у цій сфері;

- виокремлено два основні концептуально-правові підходи до визначення аграрно-правової складової природи відносин застосування СФЗ: 1) в рамках *виробничо-господарського підходу* відносини застосування СФЗ розглядаються як невід'ємна частина сільськогосподарського виробництва з

огляду на виконання ними економічної, екологічно-превентивної, екологічно-відновлюючої функцій; 2) в рамках *агропротекційного підходу* санітарні та фітосанітарні вимоги розглядаються як нетарифні бар'єри для захисту національних виробників;

- здійснено періодизацію розвитку законодавства України у сфері застосування СФЗ у сільському господарстві: 1) *етап формування (1991 – 2004)*, характерними особливостями якого були: а) розробка основних законів у зворотному порядку – «від спеціального до загального»; б) «схематичність» перших редакцій законів; в) залучення до міжнародно-правового регулювання; г) поява євроінтеграційного напрямку; 2) *етап підготовки вступу України до СОТ та гармонізації із її вимогами у сфері СФЗ (2005 – 2013 роки)*, основними рисами якого були: а) активне реформування законів; б) запровадження до законодавства положень щодо використання системи НАССР; в) прийняття програмних документів; г) посилення нормотворчих дій євроінтеграційного характеру; д) подальше долучення до міжнародно-правового регулювання; 3) *етап гармонізації із законодавством ЄС (2014 – до нині)* має такі характерні ознаки: а) планування нормотворчої діяльності відповідно до виконання Угоди про асоціацію; б) стрімке безсистемне збільшення нормативно-правової основи; в) нормотворчість підкорена законодавству ЄС; г) деталізація нормативних вимог, їх значна спеціалізація; д) реалізація вимог СОТ у сфері застосування СФЗ поєднана із необхідністю виконання умов Угоди про асоціацію;

- виявлено, що у результаті виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань сформовано чотири взаємопов'язані, але досить автономні системи правових норм, що регулюють СФЗ у сільському господарстві: 1) *національне право* (реальне право); 2) *правовий інститут регулювання СФЗ у рамках права СОТ* (безпосередньо застосовується у міждержавних відносинах, а в інших відносинах – відіграє роль *ідеального права першого рівня*, тобто є взірцем для побудови національного права); 3) *правовий інститут регулювання СФЗ у рамках права ЄС* – не є частиною національної правової системи України, однак унаслідок підписання Угоди про асоціацію чітко окреслена частина норм

законодавства ЄС має бути відображена у вітчизняному законодавстві (*ідеальне право другого рівня*); 4) *приватноправові вимоги щодо застосування СФЗ* – вимоги вітчизняних та іноземних неурядових організацій, які встановлюють власні правила та стандарти у сфері застосування СФЗ;

- обґрунтовано, що міжнародно-правові зобов'язання України у сфері реформування СФЗ за угодами СОТ та Угодою про асоціацію між Україною та ЄС здійснюють різний вплив на вітчизняне законодавство: а) *за суб'єктним спрямуванням*: приведення законодавства України у відповідність з вимогами СОТ має на меті полегшення торгівлі із усіма країнами – учасниками СОТ, у той же час приведення законодавства України у відповідність до визначеного законодавства ЄС у сфері СФЗ приводить до полегшення торговельних відносин із обмеженим колом країн – учасниць СОТ (країн ЄС); б) *за політико-правовими наслідками*: членство в СОТ та виконання Угоди про застосування СФЗ дає Україні визначені політико-правові переваги повноправного члена організації, тоді як виконання Угоди про асоціацію з ЄС у частині вимог до СФЗ не дає політико-правових бонусів; в) *за змістом та імперативністю реформування*: у рамках СОТ міжнародні стандарти, які є змістовним наповненням вимог СФЗ, зберігають юридично обов'язковий характер, у той час як Угодою про асоціацію чітко перераховано акти ЄС, положення яких мають бути запроваджені в українське законодавство в обов'язковому порядку;

- аргументовано, що синергетична дія сучасних тенденцій розвитку системи вирішення спорів СОТ (криза еволюції; політизація; зростання ролі наукового підходу) матиме такі наслідки для відносин застосування СФЗ: 1) втрата повноцінної судової складової негативно вплине на використання наукового підходу; 2) активізація використання СФЗ у ролі нових нетарифних бар'єрів (зокрема, «зеленого» та кліматоохоронного характеру); 3) ослаблення позицій МКЗР, ВООЗТ, Комісії Кодекс Аліментаріус, які є розробниками основних міжнародних стандартів у сфері СФЗ;

- доведено, що концептуальний підхід до організації двоступеневої системи фітосанітарного контролю за законодавством ЄС переслідує кілька

цілей: 1) контролювання умов виробництва та перевірки рослинницької продукції, належності виконання фітосанітарних заходів окремими операторами; 2) мінімізація обмеження та обтяження торгівлі за рахунок скорочення дозвільних процедур; 3) поєднання виконання карантинних завдань із забезпеченням простежуваності;

- виявлено характерні тенденції сучасного розвитку правового регулювання застосування засобів захисту рослин, які слід враховувати для подальшого концептуального удосконалення вітчизняного законодавства, а саме: 1) посилення еколого-правових обмежень в ЄС; 2) активізація стандартизаційних процесів на міжнародному рівні; 3) наростання в українському правовому полі протиріч, які вимагають свого вирішення: а) *імплементаційних* (наближення вітчизняного законодавства до європейського викриває багато больових точок, і це стримує процес виконання взятих зобов'язань); б) *внутрішніх* (відсутність єдиного бачення розвитку вітчизняного агробізнесу в умовах екологізації); в) *стратегічних* (зниження застосування засобів захисту рослин викличе зниження продуктивності сільського господарства, а значить вимагатиме превентивної системної підтримки).

Удосконалено:

- наукове розуміння санітарного та фітосанітарного заходу як системної категорії, що має дві складові: 1) *змістовно-цільову*: а) СФЗ спрямовуються на захист встановлених благ шляхом попередження порушень або їх усунення; б) поняття СФЗ формулюється через перераховані об'єкти захисту (життя і здоров'я рослин, тварин і людей; матеріальні та нематеріальні блага та інтереси); в) захисту шляхом застосування СФЗ підлягають не лише сільськогосподарські рослини і тварини, але й дика флора і фауна, риби, ліси; г) СФЗ спрямовані на захист від біологічних, хімічно-біологічних, опосередкованих ризиків; та 2) *формальну*, яка має чотири взаємодоповнюючі рівні: а) нормативно-правовий; б) процедурний; в) режимний; в) технологічний;

- класифікацію принципів правового регулювання застосування СФЗ відповідно до права СОТ: 1) принцип суверенітету; 2) антипротекційні принципи, система яких складається із: а) базової компоненти (принцип недискримінації); б) режимної компоненти (принципи національного режиму та режиму найбільшого сприяння); в) інформаційної компоненти (принцип транспарентності); г) змістовної компоненти (принципи наукової обґрунтованості та гармонізації);

- порівняльну характеристику систем вирішення суперечок, яка передбачається за угодами СОТ та Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. *Схожі риси* полягають у такому: 1) обов'язковий консультативний етап; 2) утворення та мандат арбітражної групи; 3) підготовка попереднього звіту; 4) прискорення процедур у випадку наявності швидкопсувних продуктів; 5) виконання рішення арбітражної групи. *Відмінності* полягають у такому: 1) значно більш розширений статус арбітражної групи порівняно із групою експертів СОТ; 2) відсутність можливості апеляційного оскарження постанови арбітражної групи за Угодою про асоціацію; 3) специфічні зобов'язання арбітражної групи щодо звернення до Суду ЄС у випадках необхідності тлумачення права ЄС;

- співвідношення режимів фітосанітарної безпеки за законодавством України та ЄС, а саме: встановлено схожість активного (карантинного) режиму та виявлено відмінності пасивного режиму: а) для України характерною є значна питома вага форм безпосереднього фітосанітарного контролю, тоді як в ЄС ця функціональна частина повноважень державних органів поділена із операторами ринку; б) в ЄС фітосанітарний контроль побудовано на концептуальній ідеї простежуваності рослинницької продукції, у той час як в Україні – на її безпосередній перевірці;

- аргументовано, що у зв'язку з євроінтеграційними перетвореннями традиційне ветеринарне законодавство України наразі перебуває на етапі еволюційного перетворення в законодавство щодо добробуту тварин унаслідок зміни методологічного підходу: з позицій антропоцентризму (передусім з

метою захисту інтересів людини) до позицій анімоцентризму (першочергово зосереджує увагу на гуманному відношенні до тварин);

- наукове розуміння тенденції до посилення ветеринарно-санітарних вимог у сільському господарстві у частині виявлення методологічних передумов цього процесу, а саме: 1) активний розвиток концепції добробуту тварин; 2) формування фауністичного права у правовій системі України; 3) посилення вимог до ветеринарної безпеки;

- концептуальну ідею правового забезпечення добробуту тварин у частині виділення трьох її основних рівнів: а) *економічного* (отримання економічних зисків від покращення утримання сільськогосподарських тварин); б) *екологічного* (зменшення негативних екологічних наслідків інтенсивного тваринництва); в) *етичного* (морально-етичний аспект поводження із сільськогосподарськими тваринами);

- положення щодо еволюційної послідовності домінуючих підходів до правового регулювання відносин у сфері застосування СФЗ: 1) етап розрізнених національних правил; 2) етап уніфікації правового регулювання на основі рекомендованих міжнародних стандартів у рамках ГАТТ/СОТ; 3) сучасний етап зворотної диференціації та регіоналізації (для України знаходить своє втілення в євроінтеграційних нормотворчих процесах).

Дістали подальшого розвитку:

- положення про необхідність уніфікації вимог у сфері застосування СФЗ, зокрема доведено, що ця потреба обумовлюється такими факторами: а) *екологічним* (природні екосистеми функціонують незалежно від державних кордонів); б) *економічним* (суттєве спрощення міжнародної торгівлі); в) *соціальним* (подолання розриву, що існує між рівнем забезпечення безпеки та якості продуктів харчування у розвинених країнах та країнах, що розвиваються);

- ідея про те, що уніфікаційні процеси у сфері застосування СФЗ мають бути ідентифіковані не як самоціль, а як одне з дієвих знарядь задоволення

національних інтересів України у сфері сталого розвитку сільського господарства;

- висновки щодо специфічних рис національної інституційно-функціональної системи забезпечення СФЗ у сільському господарстві: 1) динамічність управлінської структури; 2) хронічна проблема узгодження повноважень; 3) потреба у профільному міністерстві; 4) євроінтеграційна модель побудови;

- висновки про еволюцію підходів до розуміння продовольчих проблем: від простої торгівлі та споживання за найнижчими цінами – до екологічно та кліматично свідомого споживання харчових продуктів. У результаті відбувається потужний розвиток вимог приватноправового характеру, які здійснюють безпосередній вплив на фактичні аграрні відносини, але не перебувають під жорстким обмежуючим впливом міжнародного та національного права;

- ідеї щодо особливостей впливу неурядових організацій на відносини застосування СФЗ, які втілюються у трьох групах проблем: а) *проблеми впливу* (право доступу до прийняття рішень у рамках СОТ); б) *проблема правосуддя* (право звернення до органу вирішення спорів у рамках СОТ); в) *проблема стандартів* (встановлення приватних стандартів, відмінних або жорсткіших за міжнародні чи національні);

- висновки щодо проблем сучасного етапу розвитку фітосанітарного законодавства України, які проявляються у системі «імплементация – екологізація – державна підтримка»: 1) несистемне реформування фітосанітарного законодавства; 2) ігнорування необхідності адаптивної підтримки суб'єктів рослинництва; 3) відсутність правових механізмів стимулювання добровільної екологізації; 4) відсутність державних програм системної дії у сфері захисту рослин; 5) посилення позаімплементацийного впливу законодавства ЄС;

- твердження про необхідність покладення в основу реформування фітосанітарного законодавства України концептуальної ідеї інтегрованого захисту рослин;
- висновки про зміну парадигми правового забезпечення відносин людей і сільськогосподарських тварин, що має безпосередній та найбільш помітний прояв саме в своїй інструментальній частині – трансформації законодавства щодо ветеринарно-санітарних заходів;
- висновки про те, що фактична реалізація права України самостійно обрати форми впровадження в національне законодавство відповідних нормативно-правових актів ЄС з питань застосування СФЗ суттєво обмежена: а) відсутністю концептуального бачення такого наближення; б) стислими графіками імплементації; в) відсутністю адаптивних періодів.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у:

- науково-дослідній роботі – як основа для подальшого науково-теоретичного дослідження правового регулювання застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві;
- правотворчості – при розробці нових нормативно-правових актів і вдосконаленні відповідного чинного земельного, екологічного, аграрного та природоресурсного законодавства України;
- правозастосовній діяльності – матеріали дисертації можуть використовуватися судами, органами державної влади та місцевого самоврядування для забезпечення єдності розуміння і правильного застосування норм, які регулюють відносини у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві;
- навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право України», «Земельне право України», «Екологічне право України» та спецкурсів «Забезпечення прав у соціальній, аграрній, земельній та екологічній сфері», «Проблеми застосування юридичної відповідальності за аграрні,

земельні та екологічні правопорушення», «Науково-практичні проблеми правового регулювання кооперативних відносин», «Науково-практичні проблеми набуття та реалізації прав на землю», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, в якому викладено авторський підхід до формування концептуальних засад правового регулювання застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві в контексті права СОТ та ЄС. Основні теоретичні положення та практичні висновки, які складають наукову новизну, обґрунтовані дисертантом самостійно на підставі особистих досліджень у результаті опрацювання й аналізу 794 наукових і нормативно-правових джерел із зазначенням відповідних посилань. Низка наукових публікацій виконана у співпраці з іншими дослідниками. У науковій праці «Інституційне та законодавче забезпечення реалізації вимог ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів в Україні» (у співавторстві з А. В. Духневичем) особистий внесок полягає у розробці визначенні стану та перспектив законодавчого забезпечення відносин застосування СФЗ у світлі вимог ЄС. У науковій праці «Phytosanitary Examination: Ukraine Experience and International Standards» (у співавторстві з А. В. Духневичем та І. В. Новосад) особистий внесок полягає у встановленні впливу міжнародних фітосанітарних стандартів на формування національного законодавства України. У науковій праці «Economic Security of the Agrarian Sector in the Context of the Global Sustainable Development Goals» (у співавторстві з К. Утенковою, А. В. Духневичем, Л. Березіною, Б. Братановим) особистий внесок полягає у визначенні проблематики правового забезпечення продовольчої безпеки. У науковій праці «Rural Development by stimulating agro-tourism activities» (у співавторстві з Є. Романенко, В. Бойко, С. Шевчук, В. Барабановою) особистий внесок полягає у виявленні особливостей публічного управління сільським господарством, зокрема, у напрямі його державної підтримки. У науковій праці

«Growth of agro-industrial complex in modern economic conditions» (у співавторстві з Я. Петруненком, А. Духневичем, С. Кліуца, О. Демянишиною) особистий внесок полягає у виявленні перспективних напрямів розвитку сільського господарства України шляхом формування належного правового забезпечення. У науковій праці «До питання юридичної природи Угоди про сільське господарство СОТ в системі аграрного законодавства України» (у співавторстві з А. В. Духневичем) особистий внесок полягає у визначенні проблем застосування права СОТ у національній правозастосовній практиці. У науковій праці «Правова природа багатосторонніх угод Світової організації торгівлі у аграрному законодавстві України» (у співавторстві з А. В. Духневичем) особистий внесок полягає у виявленні юридичних особливостей угод СОТ як джерела аграрного права.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні висновки і практичні рекомендації, які містяться у дисертаційному дослідженні, доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія», на засіданні Південного регіонального наукового центру Національної академії правових наук України.

Окремі результати дисертації були оприлюднені на таких міжнародних і вітчизняних наукових і науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 90-річчю від дня народження Ніни Іванівни Титової, «Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин» (Львів, 18 листопада 2016 року); Міжнародній науковій конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 року); круглому столі «Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України» (Харків, 2 грудня 2016 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті доктора юридичних наук, професора Василя Лук'яновича Мунтяна з нагоди 95-річчя від Дня народження, «Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України» (Київ,

26 травня 2017 року); Міжнародному Конгресі «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції». (Одеса, 2 – 4 червня 2017 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України» (Івано-Франківськ, 8-10 вересня 2017 року); Круглому столі «Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції» (Харків, 8 грудня 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України» (Одеса, 7 – 10 червня 2018 року); Міжнародній науковій конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 19-20 жовтня 2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляд» (Київ, 31 травня 2019 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації» (Івано-Франківськ – м. Яремче, 20-22 вересня 2019 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми забезпечення прав і свобод людини» (м. Луцьк, 11 грудня 2020 р.) та інших наукових заходах.

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладено в одноосібній монографії «Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС», в 24 наукових статтях, з яких 12 статей опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 9 статей – у зарубіжних юридичних виданнях, 3 статті – у зарубіжних виданнях, які індексуються в міжнародних наукометричних базах Scopus та Web of Science Core Collection, 15 тезах доповідей на конференціях та інших заходах.

Структура і обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають у себе 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 492 сторінки, з них основного тексту дисертації 359 сторінок. Список використаних джерел розташований на 92 сторінках та вміщує 794 найменування.

РОЗДІЛ 1. ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ У КОНТЕКСТІ ВИМОГ СОТ ТА ЄС

1.1. Юридична природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві

Сучасний світ переживає значні трансформаційні зміни. Переважна частина суспільних відносин глобалізується, поступово стираючи жорсткі національні кордони. Безпосередній вплив цих процесів відчуває і сільське господарство, зокрема у частині розвитку санітарного та фітосанітарного контролю. У цій сфері за останнє століття відбувся значний стрибок від перших спроб цілеспрямованої побудови національних систем контролю санітарних та фітосанітарних ризиків до утворення глобальної системи врегулювання застосування санітарних та фітосанітарних заходів. Так, створення та функціонування цілісних національних систем санітарного та фітосанітарного захисту почалося лише в ХІХ столітті. Це було спричинено низкою факторів, серед яких головними є: а) швидкий розвиток транспорту, який спричинив інтенсивне збільшення обсягу експортно-імпортних операцій, під час яких разом із товарами перевозилися й небезпечні шкідники; б) із розвитком науки поглибилися знання про шкідників, захворювання тварин та рослин, а також про склад продуктів харчування, що значно розширило інструментарій контролю; в) прогрес новітніх технологій розширив можливості для обробки, а також штучної зміни продуктів харчування шляхом використання добавок¹. Зростання обсягів міжнародних переселень та міграції населення підвищують ризики ввезення карантинних та потенційно небезпечних шкідливих організмів, неконтрольоване поширення яких загрожує біорізноманіттю екосистем та

¹ Носова М., Цимбалюк С. Фітосанітарний контроль як складова державного регулювання екобезпеки. *Техногенно-екологічна безпека України: стан та перспективи розвитку*: матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Ірпінь, 04-15 листопада 2019 року). Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. С. 127 – 130.

створює передумови недобору врожаю сільськогосподарських культур². Глобалізація призвела до того, що порушення безпеки харчових продуктів в одній країні може становити ризик і для інших країн. На серйозність і масштаб проблеми, що розглядається, вказує ряд подій, пов'язаних як із хімічним забрудненням (наприклад, меламіном і діоксином), так і з мікробіологічними забрудненням харчових продуктів (наприклад, Сальмонела, Ебола-Рестон). Крім того, виникають нові протиріччя, пов'язані із застосуванням у харчовому виробництві хімічних речовин, антибіотиків, гормонів, а також сучасних біотехнологій³.

Ці та інші об'єктивні фактори глобалізації торгівлі та активізації переміщення людей, товарів, рослин і тварин у різні куточки планети поставили людство перед необхідністю не лише регулювати санітарні та фітосанітарні питання на національному рівні із врахуванням місцевих економічних, природних, соціально-політичних та культурних умов – з'явилася чітка потреба у розробці якомога більш уніфікованого регулювання цих питань зі збереженням можливості корегування базових правил з огляду на певні місцеві особливості. Потреба в уніфікації вимог у сфері застосування СФЗ обумовлюється кількома головними факторами:

- *екологічним* фактором, який полягає у тому, що захист життя і здоров'я рослин, тварин і людей від ризиків санітарного та фітосанітарного характеру має транснаціональне значення, адже природні екосистеми функціонують незалежно від державних кордонів;

- *економічним* фактором, сутність якого полягає у тому, що уніфікація правил застосування СФЗ суттєво спрощує міжнародну торгівлю, адже формує передбачувані та обґрунтовані вимоги до виробників та імпортерів у переважній більшості країн світу;

² Сикало О. О., Чернега Т. О., Дашенко А. В. Нормативні документи (ISO, МФСЗ, ДСТУ), що використовуються при викладанні дисциплін спеціалізації «Карантин рослин». Київ, 2015. 87 с.

³ Чуйко Н. А. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов в рамках Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2015. 28 с.

- *соціальним* фактором, який має прояв у тому, що в умовах глобалізації постає гостра необхідність вирівнювання показників безпечності продуктів харчування та якості навколишнього природного середовища для представників усіх суспільств. Цей розрив, що існує між рівнем забезпечення безпеки та якості продуктів харчування у розвинених країнах та країнах, що розвиваються, долається, зокрема, шляхом поступового встановлення певних обов'язкових для усіх держав стандартів безпеки.

Угодою СОТ про застосування СФЗ у додатку «А» надається базове визначення ключового поняття санітарного або фітосанітарного заходу. Це визначення є системним. Формулювання визначення, наданого Угодою, на нашу думку, має дві складові: змістовно-цільову та формальну.

Змістовно-цільова складова є визначальною, оскільки вказує на те, яку мету переслідують санітарні та фітосанітарні заходи. Відповідно до цього визначення під санітарним та фітосанітарним заходом розуміється будь-який захід, що застосовується: а) для захисту життя чи здоров'я тварин або рослин на території члена від ризиків, що виникають через проникнення, укорінення чи розповсюдження шкідників та проникнення, укорінення чи поширення хвороб, організмів, що є носіями хвороб, або хвороботворних організмів; б) для захисту життя чи здоров'я тварин або рослин на території члена від ризиків, що виникають через домішки, забруднювальні речовини, токсини або хвороботворні організми, які містяться в продуктах харчування, напоях чи кормах; с) для захисту життя чи здоров'я людини на території члена від ризиків, що виникають через хвороби, які переносяться тваринами, рослинами або продукцією, що виробляється з них, або через проникнення, укорінення чи розповсюдження шкідників, або d) для уникнення або обмеження іншої шкоди на території члена, що завдається через проникнення, укорінення чи розповсюдження шкідників⁴.

⁴ Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів від 15.04.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 330. Ст. 2989.

Аналіз змістовно-цільової складової визначення санітарних та фітосанітарних заходів вказує на кілька цікавих особливостей. *По-перше*, СФЗ спрямовуються на захист встановлених Угодою благ шляхом попередження порушень або їх усунення. *По-друге*, поняття СФЗ формулюється через перераховані об'єкти захисту: а) життя і здоров'я рослин, тварин і людей; б) матеріальні та нематеріальні блага та інтереси, що існують на території країни – члена СОТ. Отже, об'єкти захисту можуть бути як матеріальними, так нематеріальними. *По-третє*, захисту шляхом застосування СФЗ підлягають не лише сільськогосподарські рослини і тварини, але й дика флора і фауна, риби, ліси. Такий підхід враховує екосистемні взаємозв'язки та необхідність захисту не лише майнових інтересів аграріїв (що безпосередньо зацікавлені у захисті сільськогосподарських рослин і тварин), але й рослинного й тваринного світу у цілому з огляду на їх вразливість, залежність від сільськогосподарських процесів, наявність єдиних шкідників, хвороб тощо. *По-четверте*, цікавим методологічним підходом слід визнати побудову процитованої вище статті Угоди СФЗ, а саме: спочатку йдеться про захист рослин і тварин, і лише потім – людини. Це має логічне пояснення та обумовлюється наступним. Від негативних впливів шкідників, хвороб чи забруднень страждають перш за все рослини і тварини, а людина – частіше за все – опосередковано через споживання відповідних продуктів рослинного чи тваринного походження або унаслідок контакту із цими об'єктами рослинного або тваринного світу. Саме тому, з урахуванням цих причинно-наслідкових зв'язків, захисту в першу чергу має підлягати життя і здоров'я рослин і тварин, а вже потім – людини.

По-п'яте, визначення СФЗ побудоване на категорії ризику, адже відповідні заходи спрямовані на захист від встановлених ризиків. Уважний аналіз відповідних ризиків вказує на те, що їх можна умовно класифікувати на: а) *біологічні* (ті ризики, що виникають у зв'язку із проникненням, укоріненням чи розповсюдженням шкідників, хвороб, організмів, що є носіями хвороб, хвороботворних організмів); б) *хімічно-біологічні* (ті ризики, що виникають через домішки, забруднювальні речовини, зокрема залишки пестицидів та

ветеринарних препаратів, сторонні речовини, токсини); в) *опосередковані* (ті ризики, які виникають для людини через хвороби, що переносяться тваринами, рослинами або продукцією, що виробляється з них, або через проникнення, укорінення чи розповсюдження шкідників).

Формальна складова поняття СФЗ, що визначається Угодою СОТ, втілюється у наступному абзаці ст. 1 Додатку А, а саме: «Санітарні або фітосанітарні заходи включають усі відповідні закони, постанови, нормативні акти, вимоги та процедури, у тому числі, *inter alia*, критерії кінцевого продукту; процеси та способи виробництва; процедури тестування, інспекції, сертифікації та ухвалення; карантинні режими, у тому числі відповідні вимоги стосовно перевезення тварин чи рослин або стосовно матеріалів, необхідних для їхнього виживання під час перевезення; положення про відповідні статистичні методи, процедури вибіркового контролю та методів оцінки ризику, а також вимоги стосовно пакування та етикетування, які безпосередньо стосуються безпеки продуктів харчування»⁵.

Формальна складова визначення СФЗ є допоміжною відносно його змістовно-цільової складової, що була проаналізована вище. Для конкретизації можливих проявів СФЗ Угода надає орієнтовний перелік їх форм, схематично окреслює, яким чином можуть здійснюватися СФЗ. При цьому, як помітно із процитованого положення, такий перелік формальних проявів СФЗ є внутрішньо неоднорідним. Досліджуючи цю норму, М. С. Кожух вважає, що Угода СФЗ містить комплексне розуміння зазначених заходів: з одного боку, вони мають нормативну природу; з іншого боку, такі заходи одночасно є актами правозастосування⁶. На нашу думку, формальна складова визначення СФЗ має чотири взаємодоповнюючі рівні: а) *нормативно-правовий* (закони, постанови, нормативні акти); б) *процедурний* (вимоги та процедури, процедури інспекції, тестування, сертифікації, ухвалення; положення про статистичні

⁵ Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів від 15.04.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 330. Ст. 2989.

⁶ Кожух М. С. Напрями удосконалення стандартів якості продовольчої продукції. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2015. № 4. С. 104 – 108.

методи, процедури вибіркового контролю та методів оцінки ризику); в) *режимний* (карантинні режими); в) *технологічний* (процеси та способи виробництва, пакування та етикетування, що безпосередньо стосуються безпеки продуктів харчування).

Законодавство України має відповідати проаналізованому визначенню СФЗ на національному рівні. Це особливо важливо для забезпечення відповідності вітчизняної сільськогосподарської продукції санітарним та фітосанітарним нормам і вимогам СОТ. Періодичні скандали щодо безпечності сільськогосподарської продукції суттєво ускладнюють роботу українських експортерів на зовнішніх ринках⁷. Вступ України до СОТ надав позитивний поштовх до активізації процесам уніфікації вимог щодо застосування СФЗ та уникнення конфліктних ситуацій під час міжнародних торговельних операцій із сільськогосподарською продукцією, однак з іншого боку не слід забувати, що саме Угода про застосування СФЗ створює найбільшу кількість прецедентів для міжнародних суперечок у рамках СОТ. Це спричинено тим, що СФЗ можуть використовуватися по-різному, наприклад, у разі упередженого застосування вони можуть перетворитися у нетарифні бар'єри в торгівлі, стати фактором неправомірної дискримінації.

Юридична природа відносин застосування СФЗ неоднозначна та у зв'язку з цим досить дискусійна. Оскільки це досить значний пласт неоднорідних суспільних відносин, їх правова ідентифікація вимагає уважного наукового аналізу. Незважаючи на важливість та гостру актуальність цієї правової проблематики, питання застосування СФЗ не були предметом комплексного наукового дослідження⁸. Застосування СФЗ досліджувалося здебільшого в науці екологічного права в контексті збереження права на екологічну безпеку й

⁷ Арестенко Т. В., Арестенко В. В. Аграрний сектор України: переваги та ризики вступу до СОТ. *Вісник ХНАУ (серія "Економіка АПК і природокористування")*. 2006. Вип. 11. С. 25 – 30; Гончаров В. М., Бондарчук А. В., Маталка С. М. Перспективи та основні проблеми агробізнесу України після вступу до СОТ. *Прометей*. 2008. № 2 (26). С. 14 – 19.

⁸ Карпінська Н. Юридична природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів: теоретико-методологічний підхід. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 381 – 388.

сприятливе навколишнє природне середовище⁹. Проте сучасні реалії вимагають від України оперативного та дієвого впровадження законодавчого забезпечення СФЗ на основі європейських стандартів. Окремі питання висвітлювалися у контексті інших правових досліджень. Зокрема, важливим є доробок А. В. Духневича, який ґрунтовно опрацював на дисертаційному рівні проблематику реалізації Угоди СОТ про сільське господарство, торкнувшись правових питань застосування СФЗ¹⁰. На рівні кандидатської дисертації деякі аспекти застосування СФЗ розглянула Л. І. Полюхович, дослідження якої має назву «Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ»¹¹. Важливі засадничі ідеї методології правового регулювання аграрних відносин у контексті вступу до СОТ та асоціації з ЄС висловлені В. І. Семчиком у циклі праць ученого¹². Досліджувана проблема продовжує бути актуальною та потребує фахової розвідки з точки зору розробки та закріплення правових положень у чинному національному законодавстві¹³. Недостатня кількість фахових юридичних досліджень певною мірою компенсується науковими пошуками у суміжних галузях наукових знань. Зокрема, А. В. Духневич доходить висновку, що вітчизняні дослідження впливу права СОТ носять здебільшого економічний характер, а останнім часом – все більше набувають політичного характеру¹⁴. Такий підхід посилює спекуляції на темі міжнародних зобов'язань України, збільшує напругу в питаннях аграрного протекціонізму, однак він не здатен

⁹ Духневич А.В. Правові проблеми реалізації Угоди про сільське господарство СОТ в Україні : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. С. 230.

¹⁰ Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення реалізації угод Світової організації торгівлі у сільському господарстві України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. К., 2017. 389 с.

¹¹ Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2014. 18 с.

¹² Семчик В. І. Організаційно-правові проблеми вступу України до СОТ і Європейського Союзу та участі у формуванні єдиного економічного простору. *Правова держава*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. Вип. 16. С. 325 – 334; Семчик В. І. Проблеми гармонізації аграрного законодавства України та Європейського Союзу. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 4. С. 184 – 189.

¹³ Боснюк-Григор'єва Ю. Україна на шляху до європейських стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів: що зроблено та які виклики слід подолати. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 170 – 175.

¹⁴ Духневич А. В. Дослідження організаційно-правових проблем регулювання аграрних правовідносин в умовах участі України в СОТ у доктрині аграрного права. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: зб матер. круг. столу (Харків, 24 травня 2013 року). Харків, 2013. С. 85 – 86.

плідно вирішити правові проблеми, які виникають у зв'язку із необхідністю якісно оновлювати вітчизняне законодавство у сфері застосування СФЗ.

Як слушно відмічає А. М. Статівка, поза увагою вітчизняних науковців залишається питання функціонування національного сільського господарства в контексті світових глобалізаційних процесів. Якщо питання участі України в СОТ, ЗВТ ЄС науковцями (юристами-аграрниками) досліджуються через призму правового забезпечення можливостей лібералізації вільного доступу сільськогосподарської продукції на аграрний ринок нашої держави, зовнішній ринок, з урахуванням особливостей, передбачених в Угоді про сільське господарство СОТ, в економічній частині Угоди про асоціацію України з ЄС, гармонізації вітчизняного аграрного законодавства з правом СОТ, вимог законодавства ЄС щодо виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції (А. В. Духневич, Л. І. Полухович та ін.), то експорт сільськогосподарської продукції і особливо продовольства на зовнішні ринки знаходяться майже поза увагою¹⁵. Слід підкреслити, що саме у вказаних питаннях здебільшого ховається проблематика застосування СФЗ, яка залишається недостатньо дослідженою вітчизняними правниками.

Для подолання цих негативних проявів має активно долучатися аграрно-правова наука. Як цілком слушно зазначає Н. О. Багай, сьогодні особливого значення набуває розвиток науки аграрного права України, яка шляхом розробки теоретичних рекомендацій покликана сприяти забезпеченню найбільш ефективного правового регулювання суспільних відносин в аграрному секторі економіки¹⁶. А. Й. Годованюк вказує на те, що розвиток такої комплексної юридичної науки, як аграрне право України, має вкрай важливе значення для сьогодення, оскільки аграрні відносини формуються на основі особливостей сільськогосподарського виробництва. Аграрно-правова наука займається дослідженням ступеня впливу цієї специфіки на організацію правового

¹⁵ Статівка А. М. Сільське господарство й продовольство в контексті світової глобалізації: правові аспекти. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 26 – 28.

¹⁶ Багай Н. О. Розвиток науки аграрного права України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2002. 19 с.

регулювання¹⁷. Оскільки значний потенціал аграрно-правової науки залишається практично незадіяним для ґрунтового дослідження правових проблем застосування СФЗ у контексті вимог СОТ та ЄС, це призводить, зокрема, до появи багатьох «пробілів» у теорії правового регулювання застосування СФЗ. Перш за все, такою білою плямою слід визнати питання визначення юридичної природи відносин застосування СФЗ.

Оскільки правовідносини застосування СФЗ формують собою цілий комплекс неоднорідних суспільних відносин, врегульованих правовими нормами різних галузей права, можна виокремити кілька складових їхньої юридичної природи: аграрно-правову, еколого-правову, адміністративно-правову, міжнародно-правову.

Аграрно-правова складова. Базовою складовою відносин із застосування СФЗ, що формує їх правову природу, слід визнати аграрно-правову. Теорія аграрного права розуміє аграрні правовідносини як врегульований нормами права (аграрного та інших галузей) комплекс суспільних відносин, що виникають між сільськогосподарськими товаровиробниками (суб'єктами аграрного господарювання), з одного боку, та іншими видами господарюючих суб'єктів, членами сільськогосподарських підприємств і їх найманими працівниками, органами державної влади й органами місцевого самоврядування, з другого, з приводу конкретних об'єктів (майна, земель, праці тощо) на підставі певних юридичних фактів і які надають їх учасникам взаємозумовлені права й обов'язки у сфері сільськогосподарської й пов'язаної з нею діяльності¹⁸. Відносини застосування СФЗ у сільському господарстві мають яскраво виражену аграрно-правову природу, що добре простежується під час аналізу їх складу:

¹⁷ Годованюк А. Й. Аграрне право в реаліях сьогодення. *Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* : матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. О. : Юридична література, 2016. С. 92 – 94.

¹⁸ Уркевич В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2007. 39 с.

- *об'єктами* таких відносин є: сільськогосподарська продукція; сільськогосподарські рослини і тварини; способи й технології виробництва і переробки сільськогосподарської продукції;

- *суб'єктами* цих відносин є: виробники сільськогосподарської продукції, уповноважені органи державної влади, іноземні держави;

- *зміст* цих відносин складають права та обов'язки суб'єктів, спрямовані на дотримання санітарних та фітосанітарних вимог під час здійснення сільськогосподарської діяльності з метою захисту життя і здоров'я рослин, тварин, людей, а також недопущення або мінімізації іншої можливої шкоди.

Досліджуючи специфіку відносин застосування СФЗ у сільському господарстві, можна виокремити два основні концептуально-правові підходи до визначення їх аграрно-правової природи: виробничо-господарський та агропротекційний¹⁹.

У рамках виробничо-господарського підходу відносини застосування СФЗ розглядаються як невід'ємна частина сільськогосподарського виробництва. Справді, сільськогосподарська діяльність у всіх своїх різноманітних проявах безпосередньо пов'язана із СФЗ, залежить від них та обмежується ними. Застосування СФЗ має надзвичайно важливе значення для сучасного сільського господарства, адже виконує три основні функції:

- *економічну* (зменшення витрат, збільшення доходів і продуктивності. Сучасне ефективне господарювання в галузі рослинництва неможливе без захисту рослин, який дозволяє скоротити колосальні втрати, зокрема, сільськогосподарської продукції від шкідників та хвороб²⁰; так само ефективність та продуктивність тваринництва залежить від вчасних, обґрунтованих та збалансованих СФЗ);

- *екологічно-превентивну* (захист дикої флори і фауни від ризиків, що супроводжують сільськогосподарську діяльність та можуть негативно вплинути

¹⁹ Karpinska N. Аграрно-правова природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ). *European Political and Law Discourse*. 2020. Volume 7. Issue 6. P. 167 – 173.

²⁰ Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

на їх існування. Зокрема, значну загрозу для рослинного світу створює розповсюдження шкідників та хвороб рослин, яке може завдати значної шкоди не тільки навколишньому середовищу в цілому, а й життю та здоров'ю людини²¹);

- *екологічно-відновлюючу* (у випадку розповсюдження шкідників чи хвороб серед сільськогосподарських рослин чи тварин СФЗ набувають інших форм та способів, а також можуть переходити із превентивного режиму до карантинного з метою припинення негативних наслідків реалізації екологічних ризиків, відновлення стану екологічної безпеки тощо).

Отже, відносини застосування СФЗ є невід'ємною складовою сучасної сільськогосподарської діяльності, а значить і – частиною сучасного аграрного права. Незважаючи на цей органічний взаємозв'язок, відносини застосування СФЗ досі не вивчалися як повноцінна і об'ємна складова предмету аграрного права України. Це не можна пояснити популярними, але поверховими аргументами щодо «стагнації» аграрно-правової науки, її консерватизмом чи іншими негативними явищами. Насправді, наука аграрного права України є досить динамічною. В аграрно-правових дослідженнях учені постійно наводять підтвердження невинного розвитку та еволюції сучасного аграрного права (В. М. Єрмоленко, А. М. Статівка, Г. Савельєва, В. Ю. Уркевич та інші), розширення та ускладнення його системи та інституціональної структури (О. В. Гафурова, М. М. Чабаненко, Поліводський, С. І. Марченко та інші), формування підгалузей (Х. А. Григор'єва, М. М. Чабаненко), кристалізацію принципів (Н. В. Кравець, Г. І. Савченко), розгалуження джерел (В. М. Єрмоленко, А. В. Духневич), ретроспективи його становлення (Н. О. Багай²², І. М. Заріцька²³, І. В. Духневич²⁴, М. М. Чабаненко²⁵,

²¹ Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

²² Багай Н. О. Наукові підходи до періодизації розвитку аграрного законодавства. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції*: зб. матер. Міжнар. Конгресу (Одеса, 2 – 4 червня 2017 року). Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 84 – 86.

²³ Аграрне право України: підручник / В.М.Єрмоленко, О.В.Гафурова, М.В. Гребенюк та ін.; за заг. ред. В.М.Єрмоленка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.

²⁴ Духневич І. В. Розвиток аграрного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Луцьк, 2011. 264 с.

Т. О. Коваленко²⁶) тощо. Розвиток аграрного права є безцінним надбанням вітчизняної правової культури та стратегічно важливим напрямом подальшої еволюції правової системи України. З цього приводу В. В. Носік вдало підкреслює, що за своїм функціональним призначенням аграрне право України виступає універсальним соціальним регулятором, який має забезпечувати утвердження у суспільстві таких соціальних цінностей як людина, її життя і здоров'я, свобода, справедливість, рівність особи у всіх сферах людського життя незалежної, демократичної, правової держави²⁷. Аграрне право – стратегічно важлива галузь права, норми якої регулюють відносини, які виникають у процесі виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації сільськогосподарської продукції, кількість і якість якої впливає на продовольчу безпеку країни і розвиток економіки в цілому²⁸. Саме тому адекватність аграрного права фактичним суспільним відносинам, суспільним потребам має величезне, стратегічне значення для України.

У зв'язку з цим учені відкривають все більше нових груп відносин, які охоплюються аграрним правом у процесі його активного розвитку. Так, І. М. Кульчій стверджує, що діалектичний розвиток суспільних відносин об'єктивно зумовлює появу нових інститутів, що сприяє розширенню предмета аграрного права, виходу його за межі відносин виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, включення до його складу невиробничих відносин, проте тісно пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю. Особливої уваги, на думку дослідниці, набувають відносини, пов'язані з адаптацією аграрного законодавства до законодавства ЄС та вимог

²⁵ Чабаненко М. М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2015. 437 с.

²⁶ Коваленко Т.О. Об'єктивні умови формування аграрного права України. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1 (5). С. 80 – 85.

²⁷ Носік В. В. Аграрні права та їх юридична природа в сучасних умовах. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні*: зб. наук. праць Міжн. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14-15 трав. 2010). Хмельницький, 2010. С. 123.

²⁸ Корнієнко Г. С. Аграрне право як стратегічна галузь права. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 80.

COT, так звані інтеграційні відносини. Саме вони визначають вектор зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі²⁹.

Інші грані аграрних правовідносин підкреслює О. М. Савельєва, яка, досліджуючи тенденції розвитку сучасного аграрного права, вказує на необхідність у детальній правовій регламентації сучасних аграрних відносин щодо: ... (8) впровадження стандартів безпеки при виробництві, зберіганні, збуті та кінцевому споживанні сільськогосподарської та харчової продукції з неї; (9) підвищення якості вітчизняної сільськогосподарської продукції відповідно до стандартів COT та ЄС; (10) зарубіжного співробітництва вітчизняних суб'єктів господарювання в аграрній сфері³⁰. Про схожі тенденції пише і Т. О. Коваленко, яка вважає, що аграрне право набуває все більшого значення в сучасних умовах необхідності гарантування продовольчої безпеки держави.. переорієнтації основних напрямків експорту сільськогосподарської продукції, проведення адаптації національного аграрного законодавства до вимог ЄС, особливо в частині забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської продукції³¹. Подібну думку висловив і А. М. Статівка, який стверджує, що за умов інтеграційних процесів аграрне право знаходиться на етапі трансформаційних змін через оновлення нормативно-правової бази, виникнення нових напрямів правового регулювання, появу нових правових інститутів тощо. Важливе місце серед відносин, які належать до предмета правового регулювання аграрного права посідають відносини у сфері правового забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської продукції³².

Національна доктрина аграрного права визнає відносини у сфері дотримання якості сільськогосподарської продукції частиною предмета

²⁹ Кульчій І. М. Інтеграційні відносини у сфері розвитку сільського господарства та сільських територій як складова предмета аграрного права. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 197.

³⁰ Савельєва О. М. Предмет аграрного права України в умовах сталого розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2016. 20 с.

³¹ Коваленко Т. О. Передумови формування аграрного права України. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного і екологічного права*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22-23 травня 2015 року). Київ, 2015. С. 47.

³² Статівка А. М. Сучасне аграрне право в контексті євроінтеграційних процесів. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного та аграрного права в умовах євроінтеграції*: матер. Круглого столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 96.

аграрного права, з огляду на те, що вони є органічною складовою загальної системи відносин щодо виробництва сільськогосподарської продукції. При цьому саме якість виробленої продукції визначає більшість потенційних можливостей її подальшого руху на ринку³³. Якість та безпека сільськогосподарської продукції прямо залежать від неухильного дотримання санітарних і фітосанітарних вимог під час її виробництва, переробки і реалізації.

У цілому можна погодитися із думкою Л. І. Купчені, яка доходить висновку про те, що аграрне право продовжує виконувати притаманні йому регулятивну, охоронну та виховну (превентивну) функції, однак сучасні міжнародні тенденції (вимога сталого розвитку сільського господарства, вектори розвитку СОТ та ЄС) наповнюють ці функції новим змістом³⁴. А. М. Статівка йде ще далі та говорить про те, що тенденції сучасного аграрного виробництва в умовах інтеграційних процесів є фактором розширення і підставою змістовного наповнення відносин за участю національних сільськогосподарських товаровиробників, які вказують на їх особливості. Зокрема, мова йде про агронанотехнологічні, агроінвестиційні, агроінформаційні, агромаркетингові та інші відносини, які розширюють предмет правового регулювання аграрного права³⁵. Сучасні аграрні відносини вже не задовольнити традиційним набором давно відомих та вивчених правових конструкцій. На сучасному етапі спектр традиційних вимог, що забезпечують зростання сільськогосподарського виробництва (природні та кліматичні умови, людські ресурси, матеріально-технічне та наукове забезпечення, організаційно-виробнича культура країни), розширюється за рахунок необхідності забезпечення високої якості продукції, розвинутої

³³ Бугера С. І. Якість сільськогосподарської продукції як предмет аграрного права та методи її правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 10. С. 83 – 85.

³⁴ Купчення Л. І. Функції аграрного права в сучасних умовах розвитку України. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 204.

³⁵ Статівка А. М. Сучасне аграрне право в контексті євроінтеграційних процесів. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного та аграрного права в умовах євроінтеграції*: матер. Круглого столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 97.

ринкової інфраструктури, особливо інвестиційної та інноваційної³⁶. Усі ці питання мають єдиний знаменник в удосконаленні та уніфікації правового забезпечення застосування СФЗ у сільському господарстві.

Якщо спробувати визначити місце правового регулювання СФЗ у системі сучасного аграрного права, то відповідь на це питання є неоднозначною. Справа у тому, що традиційно аграрно-правова наукова спільнота узагальнювала цей пласт правовідносин під загальними маскуючими категоріями «екологізації аграрного виробництва», «технологічні вимоги до здійснення виробничо-господарської діяльності», «агроінновації» тощо. У зв'язку з цим, відносинам у сфері застосування СФЗ присвоєно ярлик певної «технічності», своєрідної вторинності порівняно із іншими різновидами аграрних відносин. Цим можна пояснити такий розрив між величезною кількістю наукових праць, присвячених правовим питанням екологізації сільськогосподарської діяльності, та мізерним числом публікацій, спрямованих на спеціальне дослідження СФЗ як безпосереднього втілення екологізаційних тенденцій в аграрному виробництві.

Подібна проблема склалася і з правовим регулюванням СФЗ, яке виявилось дещо розмитим у аграрному законодавстві, що спричинене відсутністю чітко централізованої системи нормативно-правових актів у цій сфері. Такий же підхід демонструє і аграрно-правова наука, вивчаючи правове регулювання СФЗ: ці правовідносини досліджуються не комплексно, а побічно – переважно під час дослідження різних інших юридичних питань (наприклад, правової специфіки виробництва м'ясної та молочної продукції, рослинництва, переробки сільськогосподарської продукції тощо).

У рамках виробничо-господарського концептуального підходу також можна підійти до вирішення питання аграрно-правової природи відносин СФЗ з іншого боку. Якщо розглядати право на ведення сільськогосподарської діяльності як основне аграрне право громадянина, то варто згадати визначення,

³⁶ Сидоров Я. О. Формування державної аграрної політики в умовах глобалізації: економіко-правовий аспект. *Традиції та новачії юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 травня 2017 року). Одеса, 2017. С. 641.

надане В. В. Носіком, а саме: аграрні права – це детермінована функціональним призначенням сільськогосподарських земель як головного засобу виробництва у сільському, лісовому господарстві і основного національного багатства, обумовлена природними потребами і правами людини у використанні землі та інших природних ресурсів для забезпечення невід’ємного права особи на життя, здоров’я і безпеку, визнана у суспільстві, нормативно закріплена у відповідних правових формах міра можливої і допустимої свободи особи у використанні ґрунту та інших продуктивних угідь, природних ресурсів, людської праці і знань у здійсненні господарської діяльності з виробництва, переробки, зберігання сільськогосподарської продукції та її реалізації на внутрішньому і зовнішніх ринках³⁷. При цьому аграрне право на вільне використання природних та інших ресурсів для ведення сільськогосподарської діяльності, обмежується перш за все саме санітарними та фітосанітарними вимогами. Під цікавим кутом зору розглянула це питання Я. Л. Коломієць. Учена справедливо вказує на те, що максимальну кількість обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарськими товаровиробниками встановлено законодавством України саме у сфері виробництва сільськогосподарської продукції (обмеження провадження діяльності на певних земельних ділянках чи територіях, щодо застосування пестицидів та агрохімікатів при вирощуванні рослинницької продукції, у використанні ГМО тощо). Це зумовлено тим, що саме в результаті виробничого процесу виготовляються (вирощуються) відповідні продукти харчування чи сільськогосподарська сировина, які вже надалі зазнають переробки й реалізуються. Саме на цьому першому етапі має обмежуватися виробництво неякісних і небезпечних продуктів та сировини³⁸.

Розвиток галузі аграрного права продовжуватиметься і далі, адже перед Україною постають нові завдання у контексті вдосконалення правового

³⁷ Носік В. В. Аграрні права та їх юридична природа в сучасних умовах. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні*: зб. наук. праць Міжн. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14-15 трав. 2010). Хмельницький, 2010. С. 125.

³⁸ Коломієць Я. Л. Правове регулювання обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2015. 20 с.

регулювання аграрних відносин у зв'язку з набуттям членства у СОТ і необхідністю адаптації аграрного законодавства України до приписів законодавства ЄС, особливо з огляду на Угоду про асоціацію³⁹ та потребою в гармонізації аграрного законодавства України із законодавством ЄС⁴⁰. Ці чинники активізують процеси оновлення аграрного законодавства, і одним з головних векторів його інтенсивних змін є побудова сучасного законодавства у сфері застосування СФЗ.

Домінування виробничо-господарського концептуального підходу до розуміння аграрно-правової природи відносин застосування СФЗ призвело до того, що ці правовідносини не розглядаються як єдиний, органічно пов'язаний комплекс – їм традиційно відводиться допоміжна роль, що обумовлює їх фрагментарне вивчення лише в контексті досліджень різних видів сільськогосподарської діяльності.

На відміну від традиційного виробничо-господарського підходу, *агропротекційний концептуальний підхід* у сучасній аграрно-правовій доктрині не є таким розвиненим. Він акцентує увагу на інших особливостях правовідносин застосування СФЗ, а саме: вони мають не лише суто виробничий зміст – вони за певних умов можуть набувати яскраво вираженого агропротекційного характеру, що розкриває ще одну специфічну особливість юридичної природи цих відносин.

Досліджуючи проблематику правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні, Х. А. Григор'єва довела існування у складі сучасного аграрного права підгалузі агропротекційного права. Учена вважає, що предметом цієї підгалузі виступають агропротекційні відносини – врегульовані правом суспільні відносини, які виникають з приводу надання державної підтримки сільському господарству⁴¹. Тобто агропротекційні

³⁹ Чабаненко М. М. Про історичний досвід правового регулювання аграрних відносин. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства*: збірник наук. матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 4 – 5 лист. 2016 року). Київ, 2016. С. 176 – 177.

⁴⁰ Духневич І. В. Розвиток аграрного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2011. 19 с.

⁴¹ Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2020. 40 с.

відносини є невід’ємною складовою аграрного права України, однак вони настільки специфічні, що формують власну відносно відокремлену підсистему. При глибшому аналізі відносин застосування СФЗ у контексті міжнародної торгівлі та зобов’язань перед СОТ і ЄС проявляється досить рельєфна характерна особливість таких відносин – вони активно використовуються для підтримки вітчизняних товаровиробників у їх конкурентній боротьбі із іноземним сільськогосподарським імпортом. Насправді, ці процеси є цілком закономірними.

Сільське господарство, безсумнівно, є однією з найбільш зарегульованих галузей як на національному, так і на міжнародному рівні. Невипадково, починаючи з середини ХХ ст. країни світу здійснили безліч спроб спільними зусиллями досягнути лібералізації цього одного з найбільш чутливих секторів світової економіки. Однак проблема агропротекціонізму не слабне, незважаючи на численні спроби лібералізації на багатосторонньому рівні в рамках переговорів СОТ та регіональних торговельних угод⁴². Незважаючи на те, що лібералізація торгівлі найчастіше асоціюється з усуненням тарифних торговельних бар’єрів (ввізного мита, дискримінаційного оподаткування тощо), сучасна практика регулювання зовнішньої торгівлі передбачає активне використання нетарифних інструментів⁴³. Ці процеси активуються у періоди загострення криз. На жаль, сучасна аграрна політика не забезпечує подолання кризових явищ, які виникли у сільському господарстві у зв’язку з новими економічними реаліями⁴⁴, тобто у нас спостерігається певний дефіцит необхідного протекціонізму. У деяких країнах за допомогою СФЗ будуються складні перепони на шляху іноземного імпорту сільськогосподарської продукції. У зв’язку з цим аналіз Угоди СОТ про застосування СФЗ дозволяє

⁴² Мальцева В. А. Очаговий протекционизм и миражи либерализации в международной торговле сельскохозяйственной продукцией. *Известия УрГЭУ*. 2017. 4 (72). С. 88 – 97.

⁴³ Беззубченко О. А., Бондаренко П. В. Оцінка впливу нетарифних заходів на ефективність регулювання зовнішньої торгівлі України та ЄС. *Вісник Маріупольського державного університету Серія: Економіка*. 2018. Вип. 15. С. 44 – 51.

⁴⁴ Гаєцька-Колотило Я. З. Аграрне право: перспектива бути. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна*: матер. Всеукр. круг. столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 49.

дійти висновку, що санітарні та фітосанітарні заходи є окремою специфічною групою нетарифних обмежень торгівлі⁴⁵.

Нетарифні методи регулювання міжнародної торгівлі – це комплекс заходів обмежувально-заборонного характеру, що перешкоджають проникненню іноземних товарів на внутрішні ринки, стимулюють розвиток експортного потенціалу держави як суб'єкта світогосподарських зв'язків⁴⁶, утворюють більш сприятливі умови для обігу товарів національного виробництва⁴⁷. СФЗ є лише одним із різновидів численних нетарифних бар'єрів, що увійшли до класифікаційної схеми, розробленої секретаріатом ГАТТ на початку 70-х років при підготовці до переговорів «Токіо раунд», (понад 600 конкретних видів у рамках п'яти основних категорій).

Разом з тим, аналізуючи різні види та правове регулювання нетарифних обмежень у міжнародній торгівлі І. І. Дюмулен виявив, що їх можна поділити на дві групи: 1) нетарифні обмеження, спеціально створені для того, щоб за їх допомогою здійснювати регулювання зовнішньої торгівлі і проводити торговельну політику (заборони, квотування, ліцензування та інші заходи). Ці заходи отримали назву «жорсткі нетарифні заходи»; 2) нетарифні заходи, які виникають в результаті проведення технічної політики, реалізації норм охорони здоров'я, методів захисту життя тварин і рослин, заходів екологічної політики, фінансової політики та ін. Ці заходи прямо не спрямовані на обмеження або регулювання зовнішньої торгівлі. Їх мета – не торговельна політика, а здійснення технічної політики або заходів у сфері охорони здоров'я, екології, безпеки людей та ін. Однак їх побічна дія часто створює додаткові перешкоди і обмеження для експорту або імпорту. Це може перетворити їх в нетарифні

⁴⁵ Карпінська Н. В. Співвідношення санітарних та фітосанітарних заходів із технічними регламентами, стандартами та процедурами оцінки відповідності згідно вимог СОТ. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Гельветика, 2019. С. 125 – 127.

⁴⁶ Пісьмаченко Л. М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль: монографія. Донецьк: Юго-Восток Лтд, 2008. 366 с.

⁴⁷ Васькина А. Ю. Международно-правовые обязательства государства, связанные с присоединением к Марракешскому соглашению об учреждении Всемирной торговой организации: автореф. дисс. канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2017. 30 с.

заходи в торгівлі. Часто це робиться навмисно. Тоді ці заходи стають інструментами торговельної політики. У кінці минулого століття і на початку XXI століття нетарифні заходи вийшли на перше місце як регулятори зовнішньої торгівлі і як бар'єри в міжнародній торгівлі⁴⁸.

Можна вказати на основні тенденції застосування нетарифних обмежень у міжнародній торгівлі сільськогосподарською продукцією, серед яких: 1) підвищення використання СФЗ (зокрема, учені прогнозують, що із розвитком науково-технічного прогресу і підвищення «якості життя» (посилення зацікавленості споживача у більшій безпеці, користі, надійності та екологічності продукції) значення технічних вимог в якості захисних заходів буде зростати⁴⁹); 2) набуття заходами, що виникли як інструменти технічної або адміністративної політики (стандарти, норми охорони здоров'я, правила, пов'язані із захистом навколишнього середовища та ін.), торгово-політичного значення⁵⁰ (як правило, чим жорсткіші вимоги, тим більше вимагається затрат для їх подолання, і відповідно тим ефективнішим є такий захід з точки зору імпортозаміщення⁵¹; 3) «озеленення» нетарифних обмежень (все частіше такі обмеження обґрунтовуються екологічними вимогами. Наприклад, у 1993 році Європейський чайний комітет запропонував ввести нові стандарти якості чайного листа, що призвело до обмеження ввозу китайського чаю в Європу⁵²).

Указані тенденції у своєму комплексі демонструють покладання все більше агропротекційних функцій на СФЗ як нетарифні обмеження. Оскільки процедури перевірки дотримання санітарних та фітосанітарних вимог стають все більше складними, а споживачі в розвинених країнах все більше чутливими до питань якості харчових продуктів, існує певне занепокоєння, що СФЗ

⁴⁸ Дюмулен И. И. Нетарифные меры в современной международной торговле: некоторые вопросы теории, практика и правила ВТО, интересы России. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2016. № 2. С. 3 – 20.

⁴⁹ Ванина И. С. Нетарифные ограничения в системе внешнеторгового регулирования: зарубежный и отечественный опыт: автореф. дисс. ... канд. экон. наук 08.00.14. М., 2003. 31 с.

⁵⁰ Дюмулен И. И. Нетарифные меры в современной международной торговле: некоторые вопросы теории, практика и правила ВТО, интересы России. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2016. № 2. С. 3 – 20.

⁵¹ Турбан Г. В. Возрастающая роль сертификации в регулировании международной торговли. *Белорусский экономический журнал*. 2019. № 4. С. 117 – 125.

⁵² Аронов И. З. Краткий обзор мер технического регулирования в рамках политики импортозамещения. *Стандарты и качество*. 2015. № 1. С. 28 – 30.

можуть призвести до «перегонів у верх», при чому індустріальні країни встановлюють дуже точні обмежуючі стандарти, які дуже важко контролювати та перевіряти в «малих» країнах, які не можуть дозволити собі інвестицій у необхідні для цього потужності (наприклад, персонал та лабораторії). У результаті під прикриттям захисту споживачів можуть бути встановлені нетарифні бар'єри⁵³.

Аналізуючи агропротекційний потенціал застосування СФЗ, слід вказати на те, що Україна знаходиться в досить вразливому становищі: з одного боку, вона змушена максимально лібералізувати умови імпорту іноземної сільськогосподарської продукції відповідно до її міжнародних зобов'язань, а з іншого – вона практично позбавлена можливостей застосування СФЗ у ролі легальних нетарифних бар'єрів на шляху стримування потоку іноземних товарів з огляду на порівняну слабкість внутрішніх товаровиробників (слід пам'ятати про те, що підвищення вимог до імпортерів має корелювати із відповідним підвищенням вимог до національних виробників). У зв'язку з цим Україна має використовувати усі доступні дипломатичні та інші важелі впливу для захисту інтересів національних виробників сільськогосподарської продукції, зокрема шляхом застосування СФЗ. При цьому слід розуміти, що, на думку багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників, ідеї вільної торгівлі не слід абсолютизувати, адже вони «значно міфологізовані». Розвиток багатих на сьогодні країн після другої світової війни проводився за використанням протекціоністської моделі, а держава при цьому відігравала значну роль у торгівлі, інвестиціях і субсидіях⁵⁴. Сьогодні ж більш високий рівень економічного розвитку країни передбачає підвищені санітарно-гігієнічні, технічні та екологічні вимоги до товарів, які імпортуються, значення яких для сучасного протекціонізму помітно зросло. Важлива роль нетарифних обмежень була фактично визнана СОТ шляхом прийняття принципового рішення не заборонити, а врегулювати ці відносини. Велика кількість нетарифних методів

⁵³ Формування галузевих ринків України: перехідний період. К.: Фенікс, 2004. 332 с.

⁵⁴ Воронин Б. А., Митин А. Н. Экономико-правовые проблемы адаптации российского АПК в условиях ВТО. *Аграрное и земельное право*. 2012. № 9 (93). С. 11 – 22.

та інструментів регулювання, які використовуються багатьма країнами, стала причиною укладання в рамках системи ГАТТ/СОР угод для регулювання та регламентації їх застосування країнами-членами (зокрема, Угода про застосування СФЗ, Угода про ТБТ та інші)⁵⁵.

Урахування міжнародно-правового контексту надає агропротекційному концептуальному підходу до розуміння аграрно-правової природи відносин застосування СФЗ досить важливого звучання та актуалізує потребу в його активному вивченні. Наразі агропротекційний аспект юридичної природи відносин застосування СФЗ є типовим, але залишається фактично напівлегальним. Незважаючи на значне скорочення тарифного захисту аграрного сектору розвинених країн з моменту вступу в силу угоди ГАТТ-94, проблема агропротекціонізму так і не зжила себе. Дослідники виявляють «міражі агролібералізації», тобто значне скорочення середньозваженої ставки тарифу (в результаті погоджень СОР і регіональних торговельних угод) компенсовано множенням і ускладненням нетарифних бар'єрів, у тому числі різних прихованих форм підтримки виробників, а також створенням протекціоністського щита над чутливими товарними позиціями⁵⁶.

Доцільно ще раз звернути увагу на те, що заходи технічної політики, санітарні та фітосанітарні норми, заходи охорони навколишнього середовища і деякі інші заходи за своїм прямим призначенням не повинні бути інструментами торговельної політики (регуляторами зовнішньої торгівлі товарами). Це положення є ключовою нормою більшості правових документів СОР і є обов'язковим для членів СОР з моменту приєднання їх до цієї організації. Тому в торговельній політиці, в торгових переговорах, а також і в наукових дослідженнях часто виникає питання, як оцінювати той чи інший захід: як захід технічного регулювання, або як захід захисту безпеки і здоров'я населення, тварин і рослин, або як захід екологічної політики, або як захід

⁵⁵ Дем'янюк О. Актуальні проблеми нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Вісник ТНЕУ*. 2013. № 4. С. 94 – 102.

⁵⁶ Мальцева В. А. Очаговый протекционизм и миражи либерализации в международной торговле сельскохозяйственной продукцией. *Известия УрГ ЭУ*. 2017. № 4 (72). С. 88 – 97.

торгової політики, зокрема, як нетарифне обмеження в цій області. Очевидно, що відповідь на цей питання можна отримати, використовуючи два критерії: національний режим і режим найбільшого сприяння. Якщо такі заходи застосовуються однаково до ідентичних іноземних і національних товарів (національний режим), а також, якщо такі заходи застосовуються однаково до ідентичних товарів усіх країн (режим найбільшого сприяння), тоді, швидше за все, такі заходи є заходами технічної або іншої неторгової політики і не повинні вважатися нетарифними заходами в сфері міжнародної торгівлі⁵⁷.

Для узгодження фактично виконуваних агропротекційних функцій СФЗ із вимогами міжнародного законодавства, В. В. Чайковська пропонує замінити принцип захисту національного товаровиробника принципом національного економічного протекціонізму в межах, що не суперечить міжнародним зобов'язанням України⁵⁸.

Підводячи проміжні підсумки, можна зазначити, що міжнародні зобов'язання, взяті Україною перед СОТ та ЄС, значно модифікують традиційні уявлення про аграрно-правову природу відносин у сфері застосування СФЗ. Такі зміни відбуваються у напрямі розуміння цих правовідносин як єдиного комплексу, що вимагає відповідного системного наукового дослідження та законодавчого регулювання⁵⁹.

Еколого-правова складова юридичної природи відносин застосування СФЗ теж заслуговує на увагу, адже, як влучно відмічає В. В. Носік, в умовах жорсткої конкуренції на зовнішніх аграрних ринках у рамках участі в СОТ та приєднання до економічної частини Угоди між Україною та ЄС особливої гостроти і значення набувають проблеми забезпечення сталого розвитку українського аграрного сектору економіки, тобто органічного поєднання сільськогосподарської діяльності з необхідністю збереження

⁵⁷ Дюмулен І. І. Нетарифные меры в современной международной торговле: некоторые вопросы теории, практика и правила ВТО, интересы России. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2016. № 2. С. 3 – 20.

⁵⁸ Чайковська В. В. Методи нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності: господарсько-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.04. Донецьк, 2010. 19 с.

⁵⁹ Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк, СПД Галяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.

природоресурсного потенціалу⁶⁰. Програмою ООН «Сталий розвиток: цілі та порядок денний 2030» для сільського господарства передбачено завдання – подвоїти продуктивність. В Україні, на жаль, поки що вибір між нарощуванням валової продукції сільського господарства та екологізацією найчастіше відбувався на користь продуктивізму. Але євроінтеграційні прагнення держави змушують ставити ці завдання в комплексі і шукати підходи збалансованого їх вирішення⁶¹. Ці потреби втілилися у позитивній тенденції розвитку сучасного аграрного права – його активній екологізації. Виділення принципу екологізації аграрного виробництва є цілком обґрунтованим з огляду на реалії сьогодення, а також приписи чинного законодавства України й вимоги міжнародного та європейського права. Проблема охорони і збереження навколишнього природного середовища у процесі господарської діяльності виробників сільськогосподарської продукції завжди стояла гостро. Особливої актуальності це питання набуває сьогодні, що зумовлюється такими чинниками, як: триваюча екологічна криза на нашій планеті; широке застосування у процесі аграрного виробництва різноманітних хімічних речовин; використання при виробництві сільськогосподарської продукції ГМО⁶². Ці тенденції визнані на світовому рівні. Зокрема, наразі аграрне законодавство ЄС дає підстави говорити про появу принципу екологізації аграрного виробництва, який полягає в стимулюванні екологічно безпечного ведення сільського господарства та реалізації екологічних програм на селі⁶³. Н. О. Багай серед основних напрямів екологізації аграрного законодавства виділяє такий як «подальша спеціалізація екологічних вимог щодо меліорації, хімізації в сільському господарстві,

⁶⁰ Носік В. В. Проблеми правового забезпечення людського розвитку сільських територій в Україні. *Правові проблеми розвитку сільських територій*: матер. круг. столу (Київ, 9 грудня 2015 року). Київ, 2015. С. 25.

⁶¹ Карпінська Н. В. Екологізація сільського господарства в умовах євроінтеграції. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»*: матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитоновна, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 150 – 152.

⁶² Кравець Н. В. Щодо місця принципу екологізації аграрного виробництва у системі принципів аграрного права. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: збірник матеріалів круглого столу (Харків, 24 травня 2013 року) / за ред. Шульги М. В., Саннікова Д. В. Харків, 2013. С. 152 – 153.

⁶³ Курман Т. В. Про принцип екологізації аграрного виробництва. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна*: матер. Всеукр. Круг. столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 91.

здійснення окремих видів сільськогосподарської діяльності та закріплення таких спеціалізованих правових приписів комплексного характеру на законодавчому рівні»⁶⁴.

Учені зазначають, що в аграрній сфері існує цілий комплекс суспільних відносин, які мають екологічний характер і регулюються екологічним законодавством, але не завжди знаходять свій відбиток в аграрному законодавстві⁶⁵. Доктрина аграрного права навіть пропонує виокремлювати правовий інститут охорони довкілля в сільському господарстві, що розуміється як складне, міжгалузеве утворення, бо включає в себе норми як екологічного, так і аграрного права, субінститути забезпечення екологічної безпеки в сфері сільського господарства, екологічної безпеки сільськогосподарської продукції, меліорації земель сільськогосподарського призначення, захисту рослин тощо⁶⁶. Однак при цьому відповідні відносини мають все ж переважно еколого-правову природу та виділяються нами в окремий блок – еколого-правову складову юридичної природи відносин застосування СФЗ.

Еколого-правова природа застосування СФЗ має безпосередній зв'язок із правом людини на безпечне навколишнє природне середовище⁶⁷. Серед екологічних прав людини, визначених чинним законодавством, основне місце належить конституційному праву на безпечне для життя і здоров'я довкілля, яке в доктрині екологічного права прийнято називати правом на екологічну безпеку⁶⁸. Відносини застосування СФЗ мають особливі двосторонні зв'язки із

⁶⁴ Багай Н. О. Основні напрями екологізації сучасного аграрного законодавства України. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матер. круглого столу (Харків, 30-31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 16.

⁶⁵ Бредіхіна В. Л. Щодо правового регулювання екологічних відносин в аграрній сфері. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 135.

⁶⁶ Чабаненко М. М. Природоресурсні норми в системі аграрного права. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матер. круглого столу (Харків, 30-31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 203.

⁶⁷ Karpinska N. Правовідносини застосування санітарних і фітосанітарних заходів: еколого-правова складова юридичної природи. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2019. № 2 (26). S. 219 – 328.

⁶⁸ Євстігнєєв А. С. Окремі проблеми ефективності забезпечення права на екологічну безпеку. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитоновна, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Гельветика, 2019. С. 93 – 96; Єрмолаєва Т. В. Право на безпечне навколишнє середовище як основа еколого-правового статусу людини і громадянина. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних,*

відносинами реалізації права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. З одного боку, застосування СФЗ – це інструмент реалізації вказаного немайнового права людини, адже за допомогою СФЗ навколишнє природне середовище захищається від ризиків, пов'язаних із проникненням та розповсюдженням шкідників чи хвороб, а також пов'язаних із забрудненням довкілля, продуктів харчування, напоїв тощо. З іншого боку, СФЗ самі представляють собою об'єкт потенційного ризику для реалізації права людини на безпечне довкілля. Це відбувається тому, що усуваючи одні проблеми, СФЗ породжують інші – наприклад, на навколишнє природне середовище негативно впливають застосовані засоби боротьби зі шкідниками, внесені агрохімікати, використані ветеринарні препарати тощо, залишки яких потрапляють у продукти харчування, корми, ґрунти, воду, атмосферне повітря тощо. Іншим прикладом може послужити опромінення, що вбиває хвороботворні організми в харчових продуктах, але неоднозначно впливає на організм споживача цих продуктів, представляючи ризик для дотримання його права на безпечне навколишнє середовище.

Дотримання балансу в цих правовідносинах неможливе без забезпечення права на екологічну інформацію⁶⁹, що теж формує важливий еколого-правовий аспект юридичної природи цих відносин. Відносини застосування СФЗ мають бути траспарентними, а інформація про їх застосування може набувати правового режиму екологічної інформації.

*земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Гельветика, 2019. С. 96 – 98; Бредіхіна В. Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2005. 20 с.; Антонюк У. В. Юридична природа права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 9.; Макарова Т. И. Эффективность экологического права: к вопросу о поиске критериев. *Развиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 71.*

⁶⁹ Слинко Т. Н. Правовое обеспечение экологической гласности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харьков, 1993. 19 с. С. 9.; Чудик-Білоусова Н. І. Поняття та гарантії здійснення права особи на екологічну інформацію. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14-15 травня 2010 року). Хмельницький, 2010. С. 234 – 237. С. 235.; Черемнова А. І. Правові проблеми реалізації права на екологічну інформацію. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України*: матер. круглого столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 218.

Іншим проявом еколого-правової природи відносин застосування СФЗ слід вказати їх співвідношення та взаємозв'язок із правом екологічної безпеки.

Проблемам досягнення екологічної безпеки, у тому числі під час здійснення сільськогосподарської діяльності, присвячували увагу багато вітчизняних учених (зокрема, В. І. Андрейцев⁷⁰, Г. В. Анісімова⁷¹, Г. І. Балюк⁷², Н. В. Барбашова⁷³, А. П. Гетьман⁷⁴, А. С. Євстігнєєв⁷⁵, І. І. Каракаш⁷⁶, Н. В. Карпінська⁷⁷, Т. Г. Ковальчук⁷⁸, В. В. Костицький⁷⁹, Н. В. Кравець⁸⁰, Ю. А. Краснова⁸¹, К. А. Кондратьєва (Козмуляк)⁸², Т. К. Оверковська⁸³, Е. С. Позняк⁸⁴, С. М. Романко⁸⁵, Ю. С. Шемшученко⁸⁶, О. А. Шомпол⁸⁷ та інші).

⁷⁰ Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктного складу. *Право України*. 2001. № 10. С. 9 – 12.; Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. К. : Знання-Прес, 2002. 332 с.

⁷¹ Анісімова Г. В. Проблеми адаптації законодавства у сфері забезпечення вимог екологічної безпеки до права Європейського Союзу. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах* : зб. наук. пр. (за матеріалами «Круглого столу», м. Харків, 26 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 66 – 74.

⁷² Балюк Г. І. Екологічна безпека та її правове забезпечення» (крім п.5) / Екологічне право України (академічний курс) / Заг.ред. Ю. С.Шемшученка. К.: Вид-во «Юридична думка», 2005.

⁷³ Барбашова Н. В. Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999. 18 с.

⁷⁴ Гетьман А. П. Правові проблеми екологічної безпеки в умовах проведення АТО. *Правові засади екологічної та продовольчої безпеки: проблеми імплементації міжнародних стандартів*: матеріали дискус. панелі Перш. Харк. міжнар. юрид. форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі» (м. Харків, 3–6 жовт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 39 – 48.

⁷⁵ Євстігнєєв А. С. Право сталого природокористування – об'єктивна вимога сьогодення. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матер. круглого столу (Харків, 30-31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 64

⁷⁶ Каракаш І. І. Законодавчі засади нової стратегії державної екологічної політики України. *Наукові праці НУ «ОЮА»*. 2011. Вип. 10. С. 335 – 344.

⁷⁷ Карпінська Н. В. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського товару у контексті вимог СОТ. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Міжнарод. Конгресу* (Одеса, 2–4 червня 2017 року). Одеса: Юридична література, 2017. С. 149 – 151.

⁷⁸ Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1996. 20 с.

⁷⁹ Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). К.: ІЗП і ПЗ, 2003. 772 с.

⁸⁰ Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2015. 19 с.

⁸¹ Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис. ...докт. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.

⁸² Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2013. 18 с.

⁸³ Оверковська Т. К. Екологічний ризик у сільському господарстві: правові аспекти. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 327 – 330.

⁸⁴ Позняк Е. В. Перспективи розвитку принципу екосистемності в екологічному праві. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 79

⁸⁵ Романко С. М. Екологічна безпека довкілля та людини: поняття, критерії та окремі превентивні заходи забезпечення. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 45. С. 75 – 84.

Співвідношення відносин застосування СФЗ та відносин екологічної безпеки теж двостороннє. З одного боку, СФЗ є дієвим засобом досягнення стану екологічної безпеки (наприклад, шляхом знищення популяції шкідника, який загрожує сільськогосподарським насадженням та дикорослій флорі). З іншого боку, застосування СФЗ виступає серйозним фактором порушення стану екологічної безпеки. Саме тому діяльність, пов'язана із застосуванням СФЗ у сільському господарстві, продиктована екологічними вимогами, але водночас і обмежена ними. Г. В. Мороз визначає еколого-правові обмеження як специфічний галузевий імперативний спосіб регулювання відносин щодо забезпечення екологічної безпеки в процесі здійснення діяльності, яка має потенційно еколого-небезпечний характер та полягає в системному закріпленні еколого-правових заходів, вимог, заборон і санкцій та механізмів їх застосування і реалізації. Актуальними є висновки дослідниці про те, що першочергове завдання полягає в систематизації та уніфікації існуючих екологічних вимог і заборон, а також в узагальненні досвіду їх практичного впровадження з метою досягнення екологічно-значимих цілей⁸⁸. Це фактично має прояв у сучасній активній роботі по уніфікації та гармонізації нормативних вимог у сфері СФЗ із законодавством ЄС та СОТ.

Ключовим поняттям, що об'єднує екологічну безпеку та відносини застосування СФЗ у сільському господарстві, є екологічний ризик. Ю. А. Краснова пропонує розглядати екологічний ризик як ймовірність виникнення негативних змін або наслідків цих змін у довкіллі в результаті негативної антропогенної дії або природних стихійних лих на навколишнє природне середовище. Через це дослідниця пропонує розрізняти ризик у

⁸⁶ Шемшученко Ю. С. Человек и его право на безопасную (здоровую) окружающую среду. *Государство и право*. 1993. № 10. С. 120 – 135.

⁸⁷ Шомпол О. А. Міжнародно-правові аспекти забезпечення екологічної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 96 (2). С. 10 – 14.

⁸⁸ Мороз Г. В. Екологічні обмеження в контексті сталого розвитку. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Гельветика, 2019. С. 148 – 150.

природокористуванні та ризик природних катастроф⁸⁹. Екологічні ризики, що виникають під час застосування СФЗ, відносяться до першої групи – ризиків у природокористуванні.

І забезпечення права людини на безпечне навколишнє середовище, і досягнення стану екологічної безпеки покладається перш за все на державу. У зв'язку з цим доцільно розглянути побудовану в доктрині концепцію екологічної держави. На науковому рівні концепт екологічної держави розглядався вітчизняними науковцями в низках публікацій⁹⁰ та дисертаційних досліджень⁹¹. Досліджуючи право на сприятливе навколишнє середовище (право на сприятливе довкілля) як одне з фундаментальних та всеосяжних суб'єктивних прав людини, В. В. Костицький доходить висновків про те, що обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку людини уже починає виглядати як її спроба сховатися за гаслами безпечності, оскільки сама держава визначає нормативи і параметри цієї екологічної безпеки, а також необхідні видатки державного бюджету на забезпечення екологічної безпеки, тобто на реалізацію своєї екологічної функції у її конституційному розумінні⁹². Це фактично добре відображається у процесі правового регулювання відносин застосування СФЗ. Держава встановлює певні вимірювані критерії, показники екологічної безпеки під час застосування СФЗ, ураховуючи власні можливості їх відслідковування та контролю за їх дотриманням. При цьому держава має

⁸⁹ Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис. ...докт. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.

⁹⁰ Гетьман А. П. Екологічна функція держави в сучасних умовах глобалізації. *Правові проблеми розвитку сільських територій України*: матеріали круг. столу (м. Київ, 9 грудня 2015 р.). Київ : Прінт сервіс, 2015. С. 36 – 39.; Гетьман А. П. Екологічна функція держави в сучасних глобалізаційних процесах. *Проблеми законності*. 2015. № 4. С. 145 – 153. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/145-153.pdf/>.; Шомпол О. А. Формування екологічної держави в контексті сталого розвитку. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 90 – 92.; Костицький В. В. Екологічна сутність сучасної соціальної правової держави. *Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 8-10 вересня 2017 року). Івано-Франківськ, 2017. С. 22 – 26; Каракаш І. І. Екологічна функція сучасної української держави. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права*: зб. тез (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків, 2013. С. 30 – 33.

⁹¹ Павлова О. В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.

⁹² Костицький В. В. Сучасний зміст екологічної функції держави. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України*: матер. круглого столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 44.

враховувати також міжнародні зобов'язання у цій сфері, навіть якщо екологічні ризики для життя і здоров'я людей, рослин і тварин зберігаються (приладом може послужити правова проблема допуску на український ринок м'ясної продукції, вирощеної із застосуванням гормонів).

Взагалі питання побудови екологічної держави в умовах міжнародних зобов'язань у сфері лібералізації торгівлі досить складне. Стаття XX ГАТТ надає державам-учасникам СОТ досить широкі повноваження в питанні застосування заходів щодо обмеження торгівлі у випадках, коли це «необхідно для захисту життя і здоров'я людей і тварин, а також рослин», і «щодо збереження невідновлюваних природних ресурсів». Згідно з тлумаченням цієї статті в процесі розгляду справ у рамках процедури вирішення спорів ГАТТ/СОТ, по-перше, держави-члени СОТ можуть вдаватися до заходів з обмеження торгівлі, коли це необхідно з метою захисту навколишнього середовища, що знаходиться за межами території цієї держави. По-друге, зазначені заходи можуть застосовуватися не тільки тоді, коли збиток екології завдають готові товари, а й тоді, коли шкода завдається в процесі виготовлення і виробництва товарів, хоча кінцевий товар може бути абсолютно безпечний⁹³.

Однак, незважаючи на такі норми екологічного характеру, питань до СОТ виникає багато. Зокрема, показово, що у рамках СОТ розглядалися справи відповідно до Угоди про застосування СФЗ, які мали екологічний характер, наприклад: *ЄС – Гормони*⁹⁴, *Австралія – Заходи щодо імпорту лосося*⁹⁵ і *Японія – Заходи щодо сільськогосподарської продукції*⁹⁶. Усі три справи стосувались заборони імпорту товарів з міркувань захисту здоров'я населення і безпеки держави-імпортера. У справі про гормони мова йшла про санітарні заходи для захисту здоров'я людей, у справі про лосось – заходи для захисту здоров'я

⁹³ Сибатян А. С. Правовой анализ некоторых актуальных вопросов международных торговых отношений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2001. 27 с.

⁹⁴ European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds26_e.htm

⁹⁵ Australia — Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm

⁹⁶ Japan — Measures Affecting Agricultural Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds76_e.htm

тварин, у справі про сільськогосподарську продукцію – фітосанітарні заходи для захисту рослин від шкідників. В усіх трьох справах держава-імпортер програла, її заходи виявилися невідповідними правилам СОТ. Загалом, у кожному випадку не було виявлено належної оцінки ризиків⁹⁷. У справі *ЄС – Гормони*⁹⁸ ОВС СОТ визнав, що ЄС не вдалося довести, що гормони, які використовувалися для стимуляції росту тварин, представляли реальну небезпеку для населення. Ризики для здоров'я, що розглядаються в справах *Австралія – Лосось*⁹⁹, *Японія – Яблука*¹⁰⁰, *Японія – Сільськогосподарські продукти*¹⁰¹, також були спірними, в зв'язку з тим, що жоден з перерахованих продуктів не став причиною виникнення захворювання або епідемії, а теоретичні і потенційні ризики були виключені ОРС з підстави введення заборон державами. Незважаючи на те, що рішення були винесені не на користь прийнятих державами заходів, Апеляційний орган роз'яснив, що їх вимоги в цілому були слухними, проте не змогли задовольнити вимогам оцінки ризику і наукового обґрунтування¹⁰². У іншому прикладі, у справі *США – Бензин*¹⁰³ і *США – Креветки*¹⁰⁴ ОВС СОТ встановив, що екологічні заходи, які були прийняті США, відповідали виняткам, передбаченим з метою збереження вичерпних природних ресурсів (ст. XX (g) ГАТТ), але визнав факт застосування їх на дискримінаційній основі¹⁰⁵. Таким чином, слід визнати, що норми СОТ, які надають право державам захищати свої території, населення, флору і фауну,

⁹⁷ Стемпаковська Н. С. Міжнародно-правове регулювання обігу генно-модифікованої продукції. *Science Online*. URL: <http://nauka-online.com/>

⁹⁸ European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (US). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds26_e.htm; European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (Canada). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds48_e.htm

⁹⁹ Australia — Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm

¹⁰⁰ Japan — Measures Affecting the Importation of Apples. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds245_e.htm

¹⁰¹ Japan — Measures Affecting Agricultural Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds76_e.htm

¹⁰² Чуйко Н. А. Взаимосвязь правил ВТО с вопросами защиты окружающей среды и безопасности продуктов питания. *Сибирский юридический вестник*. 2014. № 2 (65). С. 104 – 110.

¹⁰³ US — Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, Report of the Appellate Body. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds2_e.htm

¹⁰⁴ United States — Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds58_e.htm

¹⁰⁵ Чуйко Н. А. Взаимосвязь правил ВТО с вопросами защиты окружающей среды и безопасности продуктов питания. *Сибирский юридический вестник*. 2014. № 2 (65). С. 104 – 110.

тобто норми екологічного характеру та спрямування, на практиці є досить вразливими. Слід визнати, що незважаючи на усі норми та інституційні перетворення екологічного характеру, СОТ не ставить у пріоритет дотримання екологічної безпеки, адже її головна мета – це задоволення передусім економічних інтересів. Саме тому еколого-правові проблеми лібералізованої міжнародної торгівлі мають вирішуватися національними державами з урахуванням вказаного положення.

Все частіше лунають пропозиції посилити екологічну складову права СОТ, однак прибічники «екологізації» СОТ не враховують той фактор, що реалізація зазначеної пропозиції може підірвати авторитет СОТ. Адже країни, що розвиваються, розцінюють пропозиції по «екологізації» СОТ як спроби західних країн позбавити їх конкурентних переваг, оскільки це в першу чергу буде направлено проти країн, що розвиваються, екологічні стандарти багатьох з яких недостатньо високі¹⁰⁶. Якщо у цьому контексті проаналізувати, наприклад, політику ЄС щодо дотримання балансу між екологічними вимогами та необхідністю лібералізації міжнародної торгівлі, то можна побачити цікаві закономірності. На прикладах кількох відомих міжнародних спорів досить виразно проглядається той факт, що ЄС обирає екологізаційну модель, навіть якщо це йде всупереч вимогам СОТ.

Отже, підсумовуючи, можна констатувати досить значну еколого-правову складову юридичної природи відносин застосування СФЗ.

Невід’ємною складовою юридичної природи відносин у сфері застосування СФЗ слід визнати **адміністративно-правову**. Учені відзначають, що тільки держава зможе забезпечити найбільш раціональне та екологічно збалансоване використання сільськогосподарських земель та інших природних ресурсів в процесі аграрного виробництва, рівність усіх форм власності та господарювання, гарантувати розвиток аграрного підприємництва, виробництво якісної та безпечної продукції, забезпечити продовольчу

¹⁰⁶ Смбатян А. С. Правовой анализ некоторых актуальных вопросов международных торговых отношений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2001. 27 с.

безпеку»¹⁰⁷. Як зазначають науковці, потреба застосування фітосанітарних заходів зумовлена тим, що безпечність харчових продуктів, захист тварин та рослин від шкідників та хвороб не можуть бути забезпечені лише за допомогою ринкових важелів регулювання. Тому фітосанітарний контроль в теоретичному аспекті може розглядатися як одна зі складових державного регулювання, яка покликана виправити одну з недосконалостей міжнародної торгівлі¹⁰⁸.

Проблема, що криється у цьому аспекті відносин застосування СФЗ, полягає у межах державного впливу та втручання у господарську діяльність. Дослідники влучно відмічають, що держава як суб'єкт регулювання покладає певну відповідальність за дотримання деонтологічних вимог на суб'єктів аграрних відносин, і в той же час вона повинна сама від себе домогтися дотримання цих вимог¹⁰⁹. Найчастіше адміністративно-правовий аспект застосування СФЗ проявляється у відносинах контролю, дозвільній діяльності, наданні адміністративних послуг, відносинах притягнення до юридичної відповідальності за порушення санітарних та фітосанітарних вимог тощо.

Міжнародно-правова складова. Відносини застосування СФЗ вже давно вийшли із національної орбіти та стали предметом регулювання значного масиву міжнародно-правових норм. Цей об'єктивний факт зумовлює сучасний вектор розвитку правового регулювання цих відносин: нині саме норми міжнародного права впливають на зміст і структуру національних правових систем у частині санітарних та фітосанітарних вимог.

Саме тому ігнорувати міжнародно-правову складову юридичної природи відносин СФЗ неможливо. Особливо вона посилилася та набула нового звучання у контексті євроінтеграційних зобов'язань України. Аграрно-правові проблеми євроінтеграції досліджувалися у роботах низки вітчизняних учених,

¹⁰⁷ Аграрне право: підручник / за ред. д.ю.н., професора А. М. Статівки. Харків, 2018. С. 8.

¹⁰⁸ Носова М., Цимбалюк С. Фітосанітарний контроль як складова державного регулювання екобезпеки. *Техногенно-екологічна безпека України: стан та перспективи розвитку: матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф.* (Ірпінь, 04-15 листопада 2019 року). Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. С. 127 – 130.

¹⁰⁹ Пасемко Г. П., Пасемко Н. І. Формування деонтологічних принципів державного регулювання аграрних відносин. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф.* (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 332.

зокрема А. Й. Богдана¹¹⁰, Х. А. Григор'євої¹¹¹, А. В. Духневича¹¹², Т. О. Коваленко¹¹³, В. М. Корнієнко¹¹⁴, С. І. Марченко¹¹⁵, В. В. Носіка¹¹⁶, А. М. Статівки¹¹⁷ та інших учених. Науковці доходять схожих висновків про те, що національне законодавство має бути максимально швидко оновлене та адаптоване до взятих на себе Україною міжнародно-правових зобов'язань перед СОТ та ЄС у частині приведення санітарних та фітосанітарних вимог до міжнародних стандартів у цій сфері. Цим фактично на доктринальному рівні визнається потужний вплив міжнародного права на розвиток внутрішнього аграрного законодавства.

У результаті здійсненого дослідження можна підвести певні проміжні підсумки. *По-перше*, поняття СФЗ відповідно до Угоди СОТ про застосування СФЗ має дві складові: змістовно-цільову та формальну. *По-друге*, юридична природа відносин застосування СФЗ є комплексною та має чотири невід'ємні складові: аграрно-правову, еколого-правову, адміністративно-правову та міжнародно-правову. Існує потреба у дослідженні цих правовідносин саме як єдиного комплексу, цілісної системи, що найбільш повно відображатиме їх

¹¹⁰ Богдан А. Й. Правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у контексті вимог законодавства ЄС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2010. 20 с.

¹¹¹ Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України та ЄС: порівняльно-правовий аспект. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матер. XI Міжнарод. наук. конф. (Одеса, 27 травня 2020 року) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Г. І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2020. С. 259 – 261.

¹¹² Духневич А. В. Напрями еволюції аграрного права України в контексті СОТ та ЄС. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 1 (13). С. 49 – 53; Духневич А. В. Напрями еволюції аграрного права у контексті міжнародної інтеграції України / Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні: колективна монографія / відп. ред. Т. Є. Харитонова, І. І. Каракаш. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 214 – 236.

¹¹³ Коваленко Т. О. Правове регулювання маркування органічної сільськогосподарської продукції в Україні: апроксимація до вимог ЄС. *Правові засади ведення органічного землеробства*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29-30 вересня 2017 р.). Харків, 2017. С. 97 – 100.

¹¹⁴ Корнієнко В. М. Стан та проблеми вдосконалення аграрного законодавства України в умовах євроінтеграції. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 190 – 192.

¹¹⁵ Марченко С. І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2008. 210 с.

¹¹⁶ Носік В. В. Методологічні основи юридичної природи сучасного земельного та аграрного права у забезпеченні конкурентоспроможності України в умовах світових інтеграційних економічних та державно-правових явищ. *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 21-22 травня 2010 року). Біла Церква, 2010. С. 17 – 18.

¹¹⁷ Статівка А. М. Деякі проблеми правового регулювання агробізнесу в Україні. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»*: матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 68 – 71.

об'єктивну сутність. Ця потреба посилюється тенденцією перманентного взаємопроникнення виокремлених складових. Ці процеси найбільш яскраво проявляються у взаємонаближенні аграрної та екологічної складової (екологізація аграрного виробництва), аграрної та міжнародної (новий етап розвитку вітчизняного аграрного права, продиктований потребами відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням країни), екологічної та міжнародної (реалізація ідеї сталого розвитку у глобальному та національному масштабах) тощо. *По-третє*, незважаючи на те, що виокремлені складові представляють собою тісно взаємопов'язаний комплекс, на нашу думку, можна встановити певну їх внутрішню ієрархію. Так, на наше переконання, базовою є саме аграрно-правова складова відносин застосування СФЗ, оскільки ці правовідносини зароджуються саме внаслідок сільськогосподарської діяльності, з огляду на її антропогенний вплив на природу, для задоволення потреб сільськогосподарських виробників та для захисту від негативних наслідків такого впливу. Еколого-правова складова є вторинною, оскільки виникає внаслідок появи екологічних ризиків у процесі застосування СФЗ під час сільськогосподарської діяльності. Адміністративно-правова складова є третинною, оскільки її поява обумовлена необхідністю встановлення публічного управління цими процесами з метою досягнення цілей та зменшення або повного усунення екологічних ризиків, що супроводжують застосування СФЗ. Міжнародно-правова складова юридичної природи відносин застосування СФЗ є наймолодшою та не могла б існувати без цілеспрямованих дій держави по набуттю міжнародних зобов'язань у цій сфері.

1.2. Розвиток законодавства у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України

Становлення законодавства у сфері застосування СФЗ має давню історію. У межах нашого дослідження нас цікавить ретроспектива правового регулювання цих відносин лише у контексті вивчення певного корисного досвіду. У контексті мети нашого дослідження та для виконання поставлених перед ним завдань, наша увага буде приділена розвитку законодавства у сфері СФЗ у період незалежності України. Це продиктовано зокрема тим, що еволюція цих законодавчих засад нас цікавить передусім у світлі євроінтеграційних процесів, а також у контексті членства в СОТ. Як відомо, ці обставини з'явилися лише з набуттям Україною незалежності.

Якщо опиратися на отримані нами висновки з попереднього підрозділу, то стає зрозуміло, що комплексна юридична природа відносин застосування СФЗ у сільському господарстві породжує складну систему законодавства, що регулює відповідні відносини. Однак, оскільки аграрно-правова складова в них є базовою, саме аграрне законодавство формує основу законодавчого забезпечення відносин застосування СФЗ.

Вітчизняна наука багато та плідно досліджує проблематику джерел аграрного права¹¹⁸. Звичайно, враховуючи особливості вітчизняної правової системи, основна увага дослідників сконцентрована на традиційному законодавстві. Проте учені, досконало вивчаючи джерела аграрного права,

¹¹⁸ Коваленко Т. О. Джерела аграрного права України: сучасний стан та перспективи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 7. С. 61 – 69.; Коваленко Т. О., Скічко К. І. Особливості міжнародного договору як джерела аграрного права України. *Традиції та новаті юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 року). Одеса, 2017. С. 620 – 622; Панченко В. В. Деякі питання щодо аграрного законодавства на сучасному етапі його розвитку. *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин*: Матеріали міжнар. наук.-практ. Конф. (м. Львів, 18 листопада 2016 р.). за заг. ред. П. Д. Пилипенка. Львів, 2016. С. 251 – 252; Курман Т. В. Характеристика законодавчої бази, що забезпечує функціонування сучасного сільськогосподарського виробництва *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин*: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18 листопада 2016 р.). / за заг. ред. П. Д. Пилипенка. Львів, 2016. С. 244 – 246; Носік В. В. Методологічні основи юридичної природи сучасного земельного та аграрного права у забезпеченні конкурентоспроможності України в умовах світових інтеграційних економічних та державно-правових явищ. *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 21-22 травня 2010 року). Біла Церква, 2010. С. 17 – 18.

досліджують не лише нормативно-правові акти. Зокрема, цікавий вектор наукових пошуків продемонстровано у напрямі аналізу релігійних пам'яток як джерел аграрного права¹¹⁹. Справді, деякі біблійні положення мають санітарно-фітосанітарний зміст, однак, незважаючи на зовнішню і змістовну схожість деяких заповідей з нормами сучасного аграрного законодавства, не йдеться про автентичну рецепцію релігійних норм до масиву чинного законодавства. Зв'язок між релігійними та правовими нормами проявляється через формування загальної правової культури та правосвідомості, які й виступають глибинними неформальними джерелами права. Саме таким чином прослідковується глибинний джерельний зв'язок між релігійними пам'ятками та сучасним законодавством¹²⁰.

Якщо ж зосередитися на дослідженні законодавчих засад застосування СФЗ, то передусім важливо встановити особливості їх становлення в Україні. Детальний аналіз розвитку законодавства України у сфері застосування СФЗ за період незалежності демонструє досить чітку внутрішню періодизацію цього процесу. Ми виділяємо три основні етапи еволюції вітчизняного законодавства щодо застосування СФЗ: 1) етап формування законодавства (1991 – 2004 роки); 2) етап підготовки вступу України до СОТ та гармонізації із її вимогами у сфері СФЗ (2005 – 2013 роки); 3) етап гармонізації із законодавством ЄС (2014 – до нині).

Кожен із виділених етапів має свої досить чітко окреслені часові рамки, специфічні риси та вирізняється власними правовими особливостями¹²¹, на яких ми зупинимося докладніше.

¹¹⁹ Єрмоленко В. М. Вплив релігійних норм на сучасне аграрне право. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 3. С. 37 – 42; Єрмоленко В. М. Релігійні норми як джерела аграрного права. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права*: матер. конф. (Київ, 22-23 травня 2015 року). Київ, 2015. С. 36 – 39.

¹²⁰ Слаута Г. В. Щодо закріплення карантину тварин у давніх джерелах права. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи*: зб. матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). Харків: Юрайт, 2020. С. 271 – 274.

¹²¹ Карпінська Н. В. Періодизація розвитку законодавства щодо регулювання санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. Вип. 46. С. 153 – 158.

Перший етап становлення законодавства незалежної України у сфері СФЗ має назву **етап формування (1991 – 2004)**. Характерними особливостями цього етапу можна вказати наступні:

1) *прийняття основних законів у цій сфері*. Справді, цей етап насичений прийняттям законодавчих актів, що встановлювали базові вимоги до застосування СФЗ. Слід особливо наголосити на тому, що в умовах дефіциту власного законодавства молодій державі одними з перших законів були прийняті саме аграрні закони щодо санітарних та фітосанітарних питань¹²². Так, у 1992 році – на другому році незалежності – було прийнято Закон України «Про ветеринарну медицину». У 1993 році – Закон України «Про карантин рослин». У 1995 році – Закон України «Про пестициди та агрохімікати». У 1997 році – Закон України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини». У 1998 році – Закону України «Про захист рослин».

Ці законодавчі акти склали первинну основу для регулювання відносин застосування СФЗ в Україні. Показово, що вони, незважаючи на численні зміни, редакції та доповнення, діють до сих пір;

2) *прийняття законів у зворотному порядку – «від спеціального до загального»*. Так, спершу були прийняті закони про ветеринарну медицину, карантин рослин та пестициди і агрохімікати – і лише потім загальні закони про безпечність харчових продуктів та захист рослин. Подібний нормотворчий рух «від спеціального до загального» є типовим для історії становлення вітчизняної правової системи, адже є проявом головної проблеми її розвитку – відсутності концептуального бачення. Звичайно, це тягне за собою типові наслідки: численні законодавчі неузгодженості, дисбаланс системи законодавства, проблеми правозастосування тощо;

3) *певна «схематичність» законодавства першої хвилі (перших редакцій)*. Це означає, що прийняті у цей період закони були надто лаконічними, окреслювали правове регулювання відповідних відносин лише у

¹²² Карпінська Н. Особливості розвитку законодавства про санітарні та фітосанітарні заходи на етапі його формування (1991 – 2004). *AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe)*. Lublin. № 1 (7). 2020. S. 33 – 42.

загальних рисах, чого не було достатньо для їх практичного застосування. Така особливість пояснюється відсутністю на той час ясного концептуального бачення системи та змісту законодавства у цій сфері. Це потягло за собою цілком закономірне внесення змін та доповнень до відповідних законів, а також появу законодавства «другої хвилі» – прийняття нових редакцій вказаних законів (1996, 2001 – Закон України «Про ветеринарну медицину», 2003 – Закон України «Про карантин рослин», 2004 – Закон України «Про пестициди та агрохімікати»). Новими редакціями законів була здійснена спроба привести їх зміст до потреб практики у регулюванні відповідних відносин, однак без кардинальної зміни їх основного духу та правової моделі, закладеної в їх основу;

4) залучення до міжнародно-правового регулювання відносин застосування СФЗ. Важливим кроком у цьому напрямку можна вказати приєднання України до Конвенції заснування Європейської і Середземноморської організації захисту рослин (постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1994 році № 38). Ця організація є прикладом міжнародного співробітництва в запобіганні завезення і поширення шкідників і хвороб рослин і рослинних продуктів¹²³. Не менш важливим є вступ у 1994 році до Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин (Міжнародного епізоотичного бюро), у актах якої викладені основні вимоги світового ветеринарного законодавства – Кодексі здоров'я наземних тварин та Кодексі здоров'я водних тварин. Положення цих видань відображають тенденції світового ринку в етиці торгівлі, гігієні виробництва, якості та безпеки продукції. Велика увага в них приділяється питанням достовірності, доступності й відкритості інформації про зміну епізоотичної ситуації країн-членів і прийняті заходи щодо забезпечення ветеринарного благополуччя, доступності ветеринарних послуг та недопущення жорстокого поводження з тваринами¹²⁴. У той же час Кодекси МЄБ не містять

¹²³ Конвенція про заснування Європейської і Середземноморської організації захисту рослин 1951 року від 18.04.1951 року. *Офіційний вісник України*. 2006. № 39. Стор. 111. Ст. 2648.

¹²⁴ Невмержицька М. А. Міжнародні організаційно-правові аспекти ветеринарної справи. *Науковий вісник НУБіП. Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 89 – 97.

конкретні показники безпеки харчових продуктів, такі, наприклад, як допустимі межі вмісту токсичних речовин, антибіотиків тощо. Ці питання входять до компетенції Комісії Кодексу Аліментаріус¹²⁵.

Саме тому помітною подією стало утворення Національної комісії України із зводу харчових продуктів Кодекс Аліментаріус (постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 1998 року № 169), яка стала координуючим органом у сфері нормування, регламентації і стандартизації харчових продуктів за показниками їх якості та безпеки для здоров'я населення і виконання зобов'язань, що випливають із членства України у спільній комісії ФАО/ВООЗ із зводу харчових продуктів Кодекс Аліментаріус (далі – Комісія Кодекс Аліментаріус)¹²⁶. Статутом міжнародної Комісії Кодекс Аліментаріус не передбачено повноважень зобов'язувати держави застосовувати міжнародні стандарти Codex, тобто іншими словами, міжнародні харчові стандарти Codex Alimentarius носять рекомендаційний характер, однак фактично Codex Alimentarius служить «осовою для національних стандартів продуктів харчування і відповідних норм і правил»¹²⁷;

5) *поява євроінтеграційного напрямку у формуванні законодавства щодо застосування СФЗ*. Документом, який підтверджує цю особливість, можна вказати Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами¹²⁸, яка підписана 14 червня 1994 року та ратифікована Верховною Радою України 10 листопада 1994 року¹²⁹. Стаття 60 цієї Угоди безпосередньо регулювала питання співробітництва в сільському господарстві та агропромисловому

¹²⁵ Невмержицька М. А. Міжнародні організаційно-правові аспекти ветеринарної справи. *Науковий вісник НУБіП. Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 89 – 97.

¹²⁶ Про затвердження Положення про Національну комісію із зводу харчових продуктів Кодекс аліментаріус та її персонального складу: постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1999 року № 616. *Офіційний вісник України*. 1999. № 16. Стор. 29. (втратила чинність)

¹²⁷ Информационная записка ИНФОСАН (Международная сеть органов по безопасности пищевых продуктов) № 4/2008 – Codex Alimentarius. URL : www.who.int/foodsafety/fs_management/No_04_Codex_Jun08_ru.pdf

¹²⁸ Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами від 14.06.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2006. № 24. Стор. 203. Ст. 1794 (втратила чинність)

¹²⁹ Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10.11.1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 46. Ст. 415.

секторі. Метою такого співробітництва, як зазначено в статті, є здійснення аграрної реформи, модернізація, перебудова та приватизація сільського господарства, агропромислового сектора та сектора послуг в Україні, розвиток внутрішнього та зовнішнього ринків для українських товарів за умов, які забезпечують захист навколишнього середовища, враховуючи необхідність посилення безпеки постачання продуктів харчування. Сторони висловили також прагнення до поступового наближення українських стандартів до технічних правил Співтовариства стосовно промислових і сільськогосподарських продуктів харчування, зокрема санітарні й фітосанітарні стандарти. У 2003 році була прийнята Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС¹³⁰. При цьому певних конкретних вимог до зміни законодавства у сфері СФЗ не передбачалося.

Етап підготовки вступу України до СОТ та гармонізації із її вимогами у сфері СФЗ (2005 – 2013 роки) пройшов під егідою пристосування напрацьованого на той час законодавства до вимог СОТ¹³¹. Активні відчутні кроки у напрямі підготовки законодавства у сфері СФЗ розпочалися з 2005 року. Зокрема, цей орієнтир було окреслено у Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», який вперше встановив чіткі орієнтири формування державної аграрної політики¹³². Саме тому схожі процеси переживало і аграрне законодавство в інших сферах, зокрема, С. І. Марченко, виділяла період з 2002 по 2008 (Н. К. – рік захисту дисертації) роки, що характеризувався на її думку, поряд із збереженням диференційованого підходу до правового регулювання товарного сільськогосподарського виробництва, активізацією законотворчого процесу в

¹³⁰ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

¹³¹ Карпінська Н. В. Специфіка розвитку законодавства на етапі підготовки до вступу України до СОТ та гармонізації з її вимогами у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. Випуск 45. С. 102 – 106.

¹³² Гасцька-Колотило Я. З. Аграрна політика Української держави у контексті її побудови як соціальної та правової держави та інтеграції до ЄС. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: зб. матер. круг. столу (Харків, 24 трав. 2013). Х., 2013. С. 80.

сфері гармонізації чинного аграрного законодавства до вимог СОТ та ЄС¹³³. Слід окремо зазначити, що ці процеси – пристосування до вимог СОТ та гармонізація до законодавства ЄС – відбувалися паралельно, однак на виділеному нами проміжку часу саме необхідність форматування законодавства «під СОТ» була визначальною. Цей період мав свою власну правову специфіку, яку можна кристалізувати у наступному:

1) за цей період *не було прийнято нових законів у сфері застосування СФЗ – натомість нормотворчі зусилля були спрямовані на зміну чинних на той час законодавчих актів*. Це проявилось, перш за все, у черговій низці нових редакцій законів у сфері застосування СФЗ: 2005 – Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів», 2006 – законів України «Про ветеринарну медицину» та «Про карантин рослин». У цей період законодавство активно готувалося до вступу України до СОТ. Особливістю вступу до цієї організації слід визнати необхідність внесення за це певної «плати», а саме: ще не будучи членом організації, на етапі підготовки слід виконати вимоги до гармонізації свого законодавства до вимог СОТ¹³⁴. Це є своєрідним підтвердженням серйозності намірів. На прикладі України цей аспект добре простежується у відносинах на даному часовому відрізку, коли за кілька років до фактичного прийняття до СОТ, наша держава вже пристосовувала своє національне законодавство до вимог цієї організації у сфері застосування СФЗ. Зокрема, були передбачені механізми, спрямовані на втілення у законодавстві принципів еквівалентності СФЗ, недискримінації, транспарентності тощо. У Законі України «Про ветеринарну медицину» було передбачено окремі розділи, присвячені правовому регулюванню відносин із неїстівними продуктами тваринного походження, ветеринарними препаратами, кормами. У всіх нових редакціях законів було введено поняття ризику, його аналізу. Значних змін зазнало законодавство про безпеку харчових продуктів, а саме: розвинено

¹³³ Марченко С. І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2008. 210 с.

¹³⁴ Маркі С. Членство України у Світовій організації торгівлі. *Міжнародна економічна політика*. 2004. Т. 1 (№ 1). С. 3 – 10.

положення про санітарні заходи, запроваджено декларацію виробника, введено експлуатаційний дозвіл для потужностей, введено норми про заборону подвійного забою та продажу харчових продуктів домашнього виготовлення на агропродовольчих ринках (однак набуття ними чинності було відстрочено до 2010 року). Після прийняття у 2008 році до СОТ Україна продовжувала узгоджувати національне законодавство із взятими на себе зобов'язаннями¹³⁵. Цей процес у розрізі сільського господарства ґрунтовно розглядав А. В. Духневич¹³⁶.

На нашу думку, не досить вдалим є висновок деяких учених про те, що в результаті реформування законодавства у цій сфері, Україна об'єднала всі існуючі СФЗ у три базові закони: Закон «Про ветеринарну медицину», Закон «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» та Закон «Про карантин рослин», які будуть єдиними законами, що регулюватимуть питання СФЗ¹³⁷. На цьому етапі стало зрозуміло, що правовому регулюванню СФЗ «тісно» у тих кількох законах, які були прийняті на попередньому етапі та реформовані у поточному. Це стало передумовою тих змін, які прослідували на наступному етапі;

2) *запровадження до законодавства положень щодо використання на підприємствах системи забезпечення якості та безпечності НАССР – системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках;*

3) *прийняття програмних документів, зокрема у 2009 році Законом України була затверджена Загальнодержавна цільова економічна програма проведення моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі, на 2010-*

¹³⁵ Карпінська Н. Організаційно-правове забезпечення застосування фітосанітарних заходів в Україні. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України: матеріали круглого столу* (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків: Право, 2016. С. 112 – 115.

¹³⁶ Духневич А. В. Приведення законодавства України у сфері АПК у відповідність до вимог СОТ. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 94 – 96.

¹³⁷ Олефір А. О., Олефіренко В. В. Розвиток нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України в умовах членства в СОТ. *Формування ринкової економіки*. 2012. № 27. С. 262 – 277.

2015 роки¹³⁸. Як пише С. І. Бугера, цей закон було прийнято зважаючи на особливу актуальність залежності якості сільськогосподарської продукції від дотримання технологічних норм щодо використання ветеринарних препаратів¹³⁹. Окрім спеціальних програмних документів у цей період також було прийнято загальну Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року, якою передбачалось, зокрема, ціла низка організаційних та інституційно-функціональних удосконалень у сфері СФЗ¹⁴⁰;

4) *тенденція поступового посилення нормотворчих дій євроінтеграційного характеру*. Україна декларувала свій євроінтеграційний вибір послідовно протягом довгого часу. У рамках другого етапу ці тенденції розвинулися, зокрема, згідно з Планом дій «Україна – Європейський Союз» (розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2005 року № 36-р) передбачалось забезпечення прогресу у наближенні до законодавства ЄС у сфері відстеження харчового ланцюга «від поля до столу»; загальних принципів та вимог до безпеки продуктів харчування відповідно до постанови (ЄС) № 178/2002. Планувалось адаптувати законодавство щодо відповідальності за дефектну продукцію та загальну безпеку продукції¹⁴¹. Однак однією з головних вимог, що висувалися ЄС до України, був вступ до СОТ. Саме тому цей вектор став першочерговим на даному етапі, адже членство у СОТ розглядалося як необхідна передумова подальшого посилення інтеграції із ЄС.

У 2010 року було підписано Протокол до Угоди про партнерство й співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах

¹³⁸ Про Загальнодержавну цільову економічну програму проведення моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі, на 2010-2015 роки: Закон України від 04.06.2009 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 42. Ст. 636.

¹³⁹ Бугера С. І. Проблеми правового регулювання ветеринарно-санітарного забезпечення якості сільськогосподарської продукції. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 11. С. 108 – 111.

¹⁴⁰ Залуцький І. Р. Концептуальні пріоритети державної політики розвитку сільських територій в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: специфіка актуалізації та проблеми реалізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 3 (125). С. 153 – 161.

¹⁴¹ Бугера С. І. Якість сільськогосподарської продукції: проблеми адаптації законодавства до міжнародних вимог. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 698 – 704.

Співтовариства¹⁴², згідно з яким Україна отримала право брати участь у всіх програмах Співтовариства, які є відкритими для участі України відповідно до положень цих програм.

Після прийняття України до СОТ у 2008 році, наприкінці аналізованого періоду відбувалися досить важливі зміни, які можна охарактеризувати як передвісники майбутнього етапу активної гармонізації із законодавством ЄС. Зокрема, важливим прикладом може послужити прийняття розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо проведення інституційної реформи у сфері здійснення санітарних та фітосанітарних заходів» від 25 червня 2012 року № 415-р. Першим завданням плану красномовно вказано саме приведення законодавства у сфері здійснення СФЗ у відповідність із законодавством ЄС. У рамках цього завдання передбачалося забезпечити підготовку стратегії наближення законодавства у сфері здійснення СФЗ до законодавства ЄС відповідно до майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, включаючи створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі¹⁴³;

5) *подальше долучення до міжнародно-правового регулювання відносин застосування СФЗ*. Гарним прикладом є приєднання України до Міжнародної конвенції про захист рослин (Указ Президента від 31.01.2006 № 81/2006). Цією конвенцією передбачено, що її метою є забезпечення спільних і ефективних дій, спрямованих на запобігання введенню до складу рослинного чи тваринного світу і поширенню шкідників рослин і рослинних продуктів та сприяння вживанню відповідних заходів для боротьби з ними¹⁴⁴.

¹⁴² Протокол до Угоди про партнерство й співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства від 22.11.2010 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 92 / № 81. 2011. Ст. 2959. Стор. 143. Ст. 3360.

¹⁴³ Про затвердження плану заходів щодо проведення інституційної реформи у сфері здійснення санітарних та фітосанітарних заходів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2012 року № 415-р. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 136.

¹⁴⁴ Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист рослин: Указ Президента від 31.01.2006 № 81/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 5. Стор. 45. Стаття 213.

У цей період було ратифіковано Стокгольмську конвенцію про стійкі органічні забруднювачі (2001)¹⁴⁵. Першопочатково у цій конвенції перелік стійких органічних забруднювачів передбачав 12 сполук. Пізніше, у 2009 році було додано ще 9, у 2011 – ще один. Доповнення переліку було обумовлено розробкою та широким впровадженням нових хімічних сполук, що використовувалися у різних галузях народного господарства, а найбільше – в аграрному виробництві¹⁴⁶.

У цей період також було прийнято нове Положення про Національну комісію України з Кодексу Аліментаріус (постанова Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 року № 903). Слід звернути увагу на те факт, що посилення на міжнародні стандарти якості та безпеки продуктів харчування як на кращі заходи щодо створення сприятливих умов для міжнародної торгівлі харчовими продуктами містяться безпосередньо в Угоді про застосування СФЗ 1994 року. При цьому з метою забезпечення уніфікації щодо безпеки харчових продуктів в Угоді СФЗ визначені і обрані стандарти, методичні вказівки та рекомендації, прийняті Комісією Кодекс Аліментаріус. Слід, мабуть, стверджувати, що стандарти Codex Alimentarius вважаються науково обґрунтованими і визнані еталонами, порівняно з якими оцінюються національні заходи та правила держав-членів СОТ¹⁴⁷.

Як бачимо, весь другий етап розвитку законодавства міцно пов'язаний із вимогами СОТ. І саме у цей період було здійснено значний крок у напрямі інтеграції України у світовий економічний простір – у 2008 році наша держава вступила до СОТ (Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі від 5 лютого 2008 р. ратифіковано Законом України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» від 10 квітня 2008 р. № 250-VI). Ця подія мала надважливе значення для регулювання

¹⁴⁵ Про ратифікацію Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі: Закон України від 18.04.2007 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 30. Ст. 396.

¹⁴⁶ Сидор В. Д. Хімічне забруднення довкілля: нові виклики і порушення екологічних прав громадян. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 трав. 2019 року). Київ, 2019. С. 200 – 202.

¹⁴⁷ Валетова Ю. А. Международные пищевые стандарты Codex Alimentarius: правовая природа и роль в гармонизации права. *Международное публичное и частное право*. 2011. № 1 (58). С. 9 – 12.

відносин у сфері застосування СФЗ, оскільки відтоді для України стали обов'язковими норми СОТ щодо регулювання СФЗ. Угода про сільське господарство є базовим документом СОТ, який регулює відносини щодо виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції¹⁴⁸. Правовим аспектам регулювання сфери санітарних та фітосанітарних правил присвячена ст. 14 Угоди про сільське господарство, на виконання якої 15.04.1994 було підписано Угоду про застосування СФЗ (Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures)¹⁴⁹.

У зв'язку зі вступом України до СОТ правове забезпечення виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників суттєво розширилося за рахунок міжнародних договорів, що обумовило необхідність узгодження вітчизняного аграрного законодавства з правом СОТ¹⁵⁰. При цьому ідея полягає у тому, що сумісність національних торгово-політичних систем з системою СОТ має означати одночасно їх сумісність між собою, і це зводитиме перешкоди в міжнародній торгівлі до мінімуму¹⁵¹.

Як зазначає А. В. Духневич, вступивши в СОТ, Україна отримала низку можливостей та перспектив, серед яких особливо вирізняється можливість вести переговори щодо зони вільної торгівлі з ЄС¹⁵². Однак разом із цим після вступу України до СОТ у нашої держави існують постійні зобов'язання щодо трансформування власного законодавства, оскільки прийняті та внесені зміни до законодавства у фітосанітарній сфері до і після вступу до СОТ не повністю усунули колізії, прогалини та інші недоліки чинного санітарного,

¹⁴⁸ Статівка А. М. Деякі питання адаптації аграрного законодавства України у сфері дотримання санітарних та фітосанітарних заходів відповідно до вимог ЄС та СОТ. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції*: зб. матер. Міжнар. Конгресу (Одеса, 2 – 4 червня 2017 року). Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 58 – 61; Духневич А. В., Карпінська Н. В. До питання юридичної природи Угоди про сільське господарство СОТ в системі аграрного законодавства України. *Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин*: матер. Міжнар. науково-практична конф., присвяч. 90-річчю від дня народження Ніни Іванівни Титової (Львів, 18 листопада 2016 року). Львів, 2016. С. 234 – 236.

¹⁴⁹ Невмержицька М. А. Угоди СОТ в системі ветеринарного законодавства. *Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі*: матер. «круглого столу» (Харків, 13 червня 2014 року). Харків, 2014. С. 135 – 137.

¹⁵⁰ Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2014. 18 с.

¹⁵¹ Шишаев А. И. Правовые проблемы государственного регулирования внешней торговли товарами: международно-правовой аспект: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. М., 1998. 22 с.

¹⁵² Духневич А. В. Підсумки, прогнози та перспективи договірної регуляції аграрних правовідносин у галузі тваринництва в умовах участі України в СОТ. *Форум права*. 2011. № 4. С. 234 – 239.

ветеринарного, фітосанітарного законодавства, а у правовому регулюванні аграрних відносин у цій сфері ще існує чимало проблем, які потребують розв'язання¹⁵³.

Етап гармонізації із законодавством ЄС (2014 – до нині) розпочався із підписанням Угоди про асоціацію із ЄС – наймаштабнішого міжнародного документу, який будь-коли укладала Україна¹⁵⁴. О. М. Савельєва доводить, що ратифікація 16 вересня 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. детермінує подальшу адаптацію вітчизняних аграрно-правових норм до права ЄС¹⁵⁵. Слід особливо підкреслити, що угоди про асоціацію – це поняття права ЄС, українське законодавство не виокремлює такого типу міжнародних договорів. Тому зміст і правові аспекти цієї угоди визначаються перш за все практикою їх використання в зовнішніх зносинах ЄС¹⁵⁶. При цьому, право ЄС поряд з нормами ГАТТ/СОТ здійснює визначальний вплив на зміст та правові механізми ЗВТ за участі цього об'єднання¹⁵⁷.

Основні положення щодо створення поглибленої та всеохоплюючої ЗВТ визначені у 15 главах розділу 4 Угоди про асоціацію «Торгівля та питання, пов'язані із торгівлею», а також 25 додатках та 2 протоколах до Угоди про асоціацію. У свою чергу, ряд положень розділу 4 Угоди виходять далеко за межі класичних ЗВТ, що регулюються правом ГАТТ/СОТ, та передбачають не лише взаємне відкриття ринків для більшості товарів і послуг, а й зобов'язання України поступово наближувати власне законодавство до норм і стандартів ЄС

¹⁵³ Карпінська Н. В. Санітарні та фітосанітарні заходи у контексті вимог СОТ та ЄС. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнарод. наук. конф. «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 19 – 20 жовтня 2018 року). Ч. 2. С. 183 – 185.

¹⁵⁴ Маниліч М. І., Штерма Т. В. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: переваги та виклики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 12. С. 14 – 17.

¹⁵⁵ Савельєва О. М. Предмет аграрного права України в умовах сталого розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2016. 20 с.

¹⁵⁶ Березовська І. А. Правові основи асоціації України з Європейським Союзом. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. матеріалів круг. столу «Між партнерством та асоціацією. Польща та Україна перед обличчям нових умов процесу європейської інтеграції» (Київ, 25 листопада 2010 р.) Київ, 2011. Вип. 97. Ч. II. С. 120 – 124.

¹⁵⁷ Березовська І. А. Зона вільної торгівлі як складова Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 115. (Ч. II). С. 36 – 43.

у сфері торгівлі та суміжних галузях¹⁵⁸. При цьому Угода про асоціацію передбачає чіткий механізм контролю за виконанням Україною взятих зобов'язань. На відміну від добровільних зобов'язань України по гармонізації власного законодавства, передбачених раніше в Угоді про партнерство та співробітництво, відповідні положення Угоди про асоціацію мають обов'язковий характер, а їх виконання моніториться з боку ЄС. Такий механізм моніторингу включає здійснення постійного оцінювання з боку інститутів ЄС стану виконання і реалізації Україною заходів та зобов'язань, передбачених Угодою, зокрема щодо гармонізації законодавства. Це зумовить необхідність якісної зміни підходу України до здійснення гармонізації законодавства. У рамках ЗВТ позитивний результат такого моніторингу визначається обов'язковою передумовою для подальшого відкриття ринків ЄС для українських підприємств.

Серед значної кількості зобов'язань, які Україна взяла на себе, підписуючи Угоду про асоціацію, слід звернути увагу на главу 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи». Не применшуючи при цьому важливість інших розділів та глав, вважаємо, що глава 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» відіграє важливу роль у визначенні безпечності харчових продуктів, а тому й захисті життя та здоров'я людей. Недарма велика кількість проєктів ЄС, які реалізуються сьогодні в Україні, стосуються саме зазначеної сфери¹⁵⁹.

Метою глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію є сприяння здійсненню торгівлі товарами, що охоплюються санітарними та фітосанітарними заходами між Сторонами, забезпечуючи при цьому охорону життя й здоров'я людей, тварин та рослин шляхом забезпечення повної прозорості стосовно санітарних та фітосанітарних заходів, що застосовуються у торгівлі; наближення законів України до законів ЄС; визнання стану здоров'я тварин і рослин Сторонами та застосування принципу регіоналізації;

¹⁵⁸ Березовська І. А. Зона вільної торгівлі як складова Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 115. (Ч. II). С. 36 – 43.

¹⁵⁹ Годяк А. Деякі аспекти імплементації Глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 43 – 48.

установлення механізму визнання еквівалентності стосовно санітарних та фітосанітарних заходів, що застосовуються Сторонами; подальшого впровадження принципів Угоди про застосування санітарних та фітосанітарних заходів; установлення механізмів та процедур щодо сприяння торгівлі; покращення взаємозв'язку та співробітництва між Сторонами з питань санітарних та фітосанітарних заходів. Зазначена глава також має на меті досягнення взаємного розуміння між Сторонами стосовно стандартів утримання та поводження з тваринами (стаття 59)¹⁶⁰.

Третій етап розвитку законодавства у сфері СФЗ надзвичайно насичений та має власні характерні ознаки:

1) *планування нормотворчої діяльності відповідно до виконання Угоди про асоціацію*. Здійснюючи імплементацію глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи», Україна має наблизити своє законодавство про санітарні та фітосанітарні заходи до законодавства ЄС, як це визначено в Додатку V до Угоди про асоціацію. Із цією метою 24 лютого 2016 року Кабінет Міністрів України розпорядженням № 228-р схвалив Всеохоплюючу стратегію імплементації глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію, якою передбачив заходи з імплементації, строки їх підготовки та впровадження. Стратегія охоплює три розділи: «Громадське здоров'я», «Здоров'я тварин», «Фітосанітарні заходи», які містять дев'ять підрозділів: «Базове законодавство», «Маркування та інформація про харчові продукти», «Заходи, що застосовуються до продуктів тваринного походження», «Інші заходи, зазначені у главі IV (Санітарні та фітосанітарні заходи)», «Заходи, які повинні бути включені після наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (належать до першого розділу), «Заходи, що застосовуються до основних категорій живих тварин», «Заходи, що застосовуються до кормових добавок та кормів», «Стандарти утримання та поводження з тваринами» (другий розділ) та

¹⁶⁰ Годяк А. Деякі аспекти імплементації Глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 43 – 48.

«Рослини, продукти рослинного походження та інші об'єкти регулювання» (третій розділ)¹⁶¹.

Проект цієї стратегії був розроблений за підтримки експертів проекту ЄС «Вдосконалення системи контролю безпечності харчових продуктів в Україні»¹⁶². У Стратегії було визначено графік систематичної нормативно-правової адаптації вітчизняного законодавства у сфері СФЗ до законодавства ЄС. Відповідно до зазначеної Стратегії Україна повинна до кінця 2021 року запровадити у національне законодавство більше, ніж 250 актів ЄС¹⁶³. У науці Стратегію назвали дороговказом для імплементації законодавства СФЗ¹⁶⁴.

Всеохоплюючій стратегії імплементації глави IV «Санітарні та фітосанітарні заходи» передував план заходів з імплементації Угоди про асоціацію на 2014-2017 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 847-р¹⁶⁵. Щодо СФЗ План передбачав розроблення стратегії реформування сфери СФЗ (до січня 2015 року); завершення утворення компетентного органу та визначення контрольно-наглядових функцій у сфері СФЗ (2014 – 2015 роки); розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проектів нормативно-правових актів з метою імплементації положень Регламенту 1830/2003 Європейського парламенту та Ради від 22 вересня 2003 року про відстеження й маркування генетично модифікованих організмів і відстеження продуктів харчування та кормів, вироблених із генетично модифікованих організмів, якими внесено зміни до Директиви 2001/18/ЄС (до серпня 2016 року); застосування принципу регіоналізації/зонування під час визнання стану

¹⁶¹ Годяк А. Деякі аспекти імплементації Глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 43 – 48.

¹⁶² Товкун І. М. Правове регулювання окремих положень Угоди в частині всеохоплюючої та поглибленої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 2 (5). С. 60 – 67.

¹⁶³ Карпінська Н. Санітарні та фітосанітарні заходи у контексті вимог Світової організації торгівлі та Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2 (12). С. 85 – 89.

¹⁶⁴ Хоменко О. О. Виконання зобов'язань у аграрній сфері в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного та аграрного права в умовах євроінтеграції: матер. «круглого столу»* (Харків, 8 грудня 2017 року). С. 104 – 105.

¹⁶⁵ Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 847-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 185.

здоров'я тварин і рослин (2014 – 2017 роки); виконання програми щодо боротьби зі сказом на території України в межах Угоди між Мінагрополітики та Міністерством сільського господарства й розвитку села Республіки Польщі; обмін інформацією з уповноваженими інституціями ЄС щодо законодавчих та інших процедурних змін, прийнятих у сфері СФЗ; застосування принципів сертифікації та процедур щодо сприяння торгівлі відповідно до Директиви 97/78/ЄС Ради від 18 грудня 1997 року, що встановлює принципи організації ветеринарних перевірок товарів, що ввозяться в Співтовариство з третіх країн (до грудня 2014 року). 18 лютого 2016 року Кабінет Міністрів України приймає розпорядження № 217-р¹⁶⁶, яким вносить зміни до Плану заходів щодо імплементації Угоди про асоціацію на 2014 – 2017 роки. Це розпорядження безпосередньо стосувалося здійснення СФЗ, оскільки змінами були виключені положення щодо вказаних заходів із зазначеного Плану, але одночасно його було доповнено окремим планом заходів щодо імплементації розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію на 2016-2019 роки. До вказаного розділу, як ми вже зазначали, належить глава IV «Санітарні та фітосанітарні заходи». Новий План заходів є більш деталізованим: окрім найменування заходу, строку його виконання, відповідальних за виконання, установлені також завдання, індикатори виконання та джерела фінансування. Однак не зазначаються партнери з боку ЄС, які сприяють виконанню тих чи інших заходів, як це було в попередній редакції. У новому плані передбачено вирішення чотирьох основних завдань з імплементації глави IV «Санітарні та фітосанітарні заходи»: наближення законодавства України у сфері СФЗ до законодавства ЄС відповідно до додатків IV-A, IV-B, IV-C та V (містить п'ять різних заходів); завершення утворення компетентного органу та визначення контрольно-наглядових функцій у сфері СФЗ (три заходи); утворення на території України регіонів (зон) та компартментів (один захід); визнання Україною регіонів (зон) та/або компартментів, утворених на території ЄС (один

¹⁶⁶ Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 217-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 26. Ст. 1044.

захід). Термін виконання усіх заходів – 2016 рік, за винятком забезпечення реалізації Всеохоплюючої стратегії імплементації глави IV «Санітарні та фітосанітарні заходи» розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію, де термін виконання був встановлений до грудня 2019 року. Відповідальним за виконання більшості вказаних заходів є Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів – центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику в галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, рекламу в цій сфері тощо¹⁶⁷. Із метою забезпечення виконання Угоди про асоціацію, Кабінет Міністрів України Постановою від 31 травня 2017 року № 447 затвердив Порядок проведення планування, моніторингу та оцінки результативності виконання цієї Угоди¹⁶⁸. Зокрема міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації, відповідальні за виконання Угоди про асоціацію, було зобов'язано подавати Кабінету Міністрів України щокварталу до 10 числа наступного місяця комплексний звіт про стан виконання плану заходів з виконання Угоди в межах повноважень для проведення Урядовим офісом із питань європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України моніторингу та оцінки результативності виконання Угоди (указаний Урядовий офіс здійснює організаційне, експертно-аналітичне та інформаційне забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, створений 2014 року з метою забезпечення належної організації реалізації завдань у сфері європейської та

¹⁶⁷ Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. *Офіційний вісник України*. 2015. № 73. Ст. 2402.

¹⁶⁸ Питання проведення планування, моніторингу та оцінки результативності виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 447. *Офіційний вісник України*. 2017. № 53. Ст. 1605.

євроатлантичної інтеграції та виконання Угоди про асоціацію, Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, підписаної 9 липня 1997 року та Декларації про її доповнення від 21 серпня 2009 року¹⁶⁹. На його основі 4 жовтня 2017 року створено Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції¹⁷⁰). Також зазначеною постановою Секретаріат Кабінету Міністрів України було зобов'язано до 30 червня 2017 року розробити план заходів щодо виконання Угоди про асоціацію. Його було затверджено дещо пізніше – 25 жовтня 2017 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1106¹⁷¹, якою затвердив ще один, вже новий План заходів із виконання Угоди про асоціацію (попередні автоматично втратили чинність). Порівняно з попередніми редакціями, затверджений План заходів є надзвичайно об'ємним та деталізованим документом: лише завдань, які Україна ставить перед собою з імплементації Угоди про асоціацію є 1943¹⁷². Ним передбачено реалізацію 433 заходів з адаптації національного аграрного законодавства до вимог *Acquis communautaire*¹⁷³. Значно збільшилась кількість завдань і, відповідно, запланованих заходів щодо імплементації глави IV «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію. Зокрема для імплементації цієї глави новий план установив 232 завдання, для досягнення яких необхідно здійснити понад 600 різноманітних заходів. Строки виконання цих завдань є різними. Максимальний строк – до 31 грудня 2021 року¹⁷⁴.

¹⁶⁹ Про Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції: постанова Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2014 р. № 346. *Офіційний вісник України*. 2014. № 66. Ст. 1847.

¹⁷⁰ Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції: постанова Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 759. *Офіційний вісник України*. 2017. № 84. Ст. 2565.

¹⁷¹ Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 52.

¹⁷² Годяк А. Деякі аспекти імплементації Глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 43 – 48.

¹⁷³ Коваленко Т. О. Адаптація аграрного законодавства України до *acquis communautaire*: сучасний стан та перспективи. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 185 – 190.

¹⁷⁴ Годяк А. Деякі аспекти імплементації Глави 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 43 – 48.

Отже, обов'язковість вимог Угоди про асоціацію зумовила необхідність чіткого плану виконання зобов'язань. Це стало передумовою активних змін законодавства на цьому етапі;

2) *прийняття низки нових законів у сфері застосування СФЗ*. За порівняно незначний проміжок часу нормотворчість у цій сфері дуже активізувалася. Зокрема, з'явилася низка законів, які ніби «відбрунькувалися» від попередніх законодавчих актів. Наприклад, у 2017 році положення про регулювання відносин щодо кормів були винесені за рамки Закону України «Про ветеринарну медицину» та втілилися в самостійному законі. Так само у 2017 значна частина положень, що стосувалися державно-контрольних повноважень була винесена за рамки Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» та знайшла своє відображення у самостійному Законі України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин». На рік пізніше те саме відбулося із положеннями про інформування споживачів харчових продуктів. Указані процеси спричинили значне розростання та ускладнення нормативно-правових засад ведення агробізнесу в аспекті застосування СФЗ;

3) *нормотворчість підкорена законодавству ЄС (змісту конкретних регламентів та інших актів із різних питань застосування СФЗ)*. Нова редакція Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» передбачає запровадження в Україні європейської моделі системи безпечності та якості харчових продуктів, яка побудована на принципі «від лану до столу» та вимогах простежування (відповідно до вимог Регламенту (ЄС) 178/2002), а також встановлює поступовий перехід операторами ринку на обов'язкове використання процедур, заснованих на принципах НАССР. Закон України «Про безпечність та гігієну кормів» теж

запроваджує європейські вимоги (зокрема Регламент (ЄС) 183/2005¹⁷⁵, Регламент (ЄС) 1831/2003¹⁷⁶, Регламент (ЄС) 767/2009¹⁷⁷, Регламент Комісії (ЄС) 429/2008¹⁷⁸, Регламент Комісії (ЄС) 378/2005¹⁷⁹, Регламент (ЄС) 178/2002¹⁸⁰ та ін.) Закон України «Про державний контроль, що здійснюється з метою перевірки відповідності законодавству харчових продуктів та кормів, здоров'я та благополуччя тварин» впроваджує положення Регламенту (ЄС) 854/2004, Регламенту (ЄС) 669/2009, Регламенту (ЄС) 882/2004, Директиви 97/78/ЄС, Рішення Комісії 2006/778. Закон передбачає повне оновлення системи державного контролю, що базується на вимогах законодавства ЄС. У літературі зазначається про те, що на прийняття Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» дуже сподівалося Представництво ЄС в Україні та неодноразово нагадувало, що розроблений законопроект є одним із зобов'язань України згідно з Угодою про асоціацію¹⁸¹;

4) оновлення існуючих законів у цій сфері. Найбільш суттєву трансформацію пережив Закон України «Про основні принципи та вимоги до

¹⁷⁵ Regulation (EC) № 183/2005 of the European Parliament and of the Council of 12 January 2005 laying down requirements for feed hygiene. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R0183&qid=1615205157786>

¹⁷⁶ Regulation (EC) № 1831/2003 of the European Parliament and of the Council of 22 September 2003 on additives for use in animal nutrition. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R1831&qid=1615205198597>

¹⁷⁷ Regulation (EC) № 767/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the placing on the market and use of feed, amending European Parliament and Council Regulation (EC) No 1831/2003 and repealing Council Directive 79/373/EEC, Commission Directive 80/511/EEC, Council Directives 82/471/EEC, 83/228/EEC, 93/74/EEC, 93/113/EC and 96/25/EC and Commission Decision 2004/217/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R0767&qid=1615205275775>

¹⁷⁸ Commission Regulation (EC) № 429/2008 of 25 April 2008 on detailed rules for the implementation of Regulation (EC) No 1831/2003 of the European Parliament and of the Council as regards the preparation and the presentation of applications and the assessment and the authorisation of feed additives. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008R0429&qid=1615205373329>

¹⁷⁹ Commission Regulation (EC) № 378/2005 of 4 March 2005 on detailed rules for the implementation of Regulation (EC) No 1831/2003 of the European Parliament and of the Council as regards the duties and tasks of the Community Reference Laboratory concerning applications for authorisations of feed additives. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R0378&qid=1615205408415>

¹⁸⁰ Regulation (EC) № 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002R0178&qid=1615205450221>

¹⁸¹ Європейський Союз очікує від Ради остаточного ухвалення закону про держконтроль харчових продуктів. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/05/16/7065757>

безпечності та якості харчових продуктів», який не лише отримав нову назву, але й втілює нову правову модель регулювання відносин відповідно до законодавства ЄС. Учені висловлюють різні думки з приводу нової редакції цього Закону. Наприклад, деякі вважають докорінно оновлений Закон важливим нормотворчим кроком, адже він гарантує безпечність продукції на повному шляху харчового ланцюжка та надає змогу виявити усі критичні точки, які можуть вплинути на безпечність кінцевого продукту, усунути шкідливі фактори та контролювати повний процес виробництва. Внаслідок впровадження Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» на початок 2019 року майже на всіх українських підприємствах, діяльність яких так або інакше пов'язана з харчовими продуктами, була впроваджена система безпечності харчової продукції НАССР¹⁸².

Оновленню підлягали не лише спеціальні законодавчі акти. Зокрема, у науці також наголошують на важливій ролі оновленого Митного кодексу України у регулюванні застосування санітарних та фітосанітарних норм відносно імпорту продукції¹⁸³;

5) *зростання кількості не формує систему*. Значне зростання нормативно-правової основи регулювання відносин застосування СФЗ не відбувається у напрямі формування їх чіткої системи, а є здебільшого механічним виконанням плану – прийняття законів, що є аналогами відповідних регламентів із законодавства ЄС. Як правильно наголошує Ю. Боснюк-Григор'єва, країни-учасниці ЄС є одночасно і членами СОТ, а тому Україна повинна розробити та прийняти такі нормативно-правові акти щодо СФЗ, які б задовольняли вимоги обох організацій і при цьому дати потужний

¹⁸² Носова М., Цимбалюк С. Фітосанітарний контроль як складова державного регулювання екобезпеки. *Техногенно-екологічна безпека України: стан та перспективи розвитку*: матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Ірпінь, 04-15 листопада 2019 року). Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. С. 127 – 130.

¹⁸³ Кобилянська А. В. Проблеми ефективності інфраструктури регулювання застосування санітарних та фітосанітарних норм до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. № 1. Серія «Економічні науки»*. 2015. № 1. С. 156 – 162.

імпульс для розвитку своєї економіки, проте не створити додаткові перешкоди для національного виробника¹⁸⁴;

6) *основна концептуальна ідея нормотворчих дій цього етапу полягає у підвищенні безпечності харчової продукції шляхом впровадження простежуваності на усіх етапах її виробництва.* Відповідно до стратегії нормотворчих дій прийнято низку законів, які створюють фундамент для адаптації української системи безпечності харчової продукції згідно із європейськими вимогами. Для реалізації ключового європейського принципу «від лану до столу» з вересня 2017 р. по 2018 р. (а з 2019 р. дрібними підприємствами) усіма великими вітчизняними виробниками харчової продукції з/без умісту необроблених інгредієнтів тваринного походження запроваджуються система НАССР, європейські правила виробництва органічної продукції тваринного і рослинного походження, вимоги до продуктів із какао й шоколаду та організації торгівлі рослинами, насінням рослин, продуктами рослинного походження¹⁸⁵;

7) *дерегуляційні тенденції.* Передусім, важливим стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромисловому комплексі» (2015), яким було скасовано низку дозвільних документів та процедур, що були визнані зайвими та обтяжливими для агробізнесу. У цьому ж році також був прийнятий дерегуляційний Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про карантин рослин» щодо зменшення адміністративного навантаження»¹⁸⁶.

Отже, становлення та розвиток законодавства у сфері СФЗ наразі проходить складний етап, який був у цілому детермінований особливостями

¹⁸⁴ Боснюк-Григор'єва Ю. Україна на шляху до європейських стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів: що зроблено та які виклики слід подолати. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 170 – 175.

¹⁸⁵ Карпінська Н. В. Правова регламентація санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у світлі вимог ЄС. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 165 – 168.

¹⁸⁶ Про внесення змін до Закону України "Про карантин рослин" щодо зменшення адміністративного навантаження: Закон України від від 15.07.2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 35. Ст. 353.

усього попереднього розвитку, а також є відображенням обраного євроінтеграційного курсу держави¹⁸⁷.

Звичайно, поряд із невпинною еволюцією законодавчих актів у сфері застосування СФЗ, паралельно розвивалася і підзаконна нормативно-правова основа. Наразі вона представляє собою величезний обсяг джерел підзаконної нормотворчості різної юридичної сили та змісту. Класифікувати їх можна за багатьма критеріями, однак, на нашу думку, найбільш репрезентативною є багатоступенева класифікація за основними напрямками (сферами) застосування СФЗ. Отже, **підзаконні нормативно-правові акти**, що спрямовані на регулювання СФЗ, поділяються на:

1. *акти, спрямовані на регулювання ветеринарно-санітарних заходів у тваринництві*. Ця група підзаконних актів досить об'ємна та представлена багатьма внутрішніми підкатегоріями, серед яких найбільш численними є, наприклад:

а) *акти, спрямовані на регулювання ветеринарно-санітарних заходів по окремим тваринам та різновидам продукції тваринного походження* (накази Мінагрополітики «Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог до утримання голубів» від 13.12.2012 № 769¹⁸⁸, «Про затвердження Ветеринарних та санітарних вимог до особистих селянських господарств – виробників сирого товарного молока» № 17 від 21.03.2002 року¹⁸⁹ тощо)

б) *акти, спрямовані на регулювання ветеринарно-санітарних заходів, які покликані боротися із різними хворобами* (наприклад, наказ Державного комітету ветеринарної медицини України «Про затвердження Інструкції щодо діагностики, профілактики та боротьби з губчастоподібною енцефалопатією

¹⁸⁷ Карпінська Н. Правові особливості розвитку законодавства України про санітарні та фітосанітарні заходи на етапі гармонізації із законодавством ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 115 – 120.

¹⁸⁸ Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог до утримання голубів: наказ Мінагрополітики від 13.12.2012 року № 769. *Офіційний вісник України*. 2013. № 15. Стор. 11. Ст. 529.

¹⁸⁹ Про затвердження Ветеринарних та санітарних вимог до особистих селянських господарств – виробників сирого товарного молока: наказ Мінагрополітики від 21.03.2002 року № 17. *Офіційний вісник України*. 2002. № 15. Стор. 177. Ст. 842.

великої рогатої худоби» від 04.09.2008 року № 180¹⁹⁰; наказ Мінагрополітики та продовольства «Про затвердження Інструкції щодо профілактики та ліквідації захворювання тварин на ящур» від 07.08.2017 року № 431¹⁹¹; наказ Міністерства агропромислового комплексу «Про затвердження інструкцій про заходи з профілактики та боротьби з інфекційними хворобами тварин: бруцельозом, сибіркою, хворобою Тешена свиней та анемією коней» від 25.01.2000 року № 4¹⁹² тощо);

в) *акти, спрямовані на регулювання процедурних аспектів здійснення ветеринарно-санітарних заходів* (наприклад, наказ Мінагрополітики «Про затвердження Переліку максимально допустимих рівнів небажаних речовин у кормах та кормовій сировині для тварин» від 19.03.2012 року № 131¹⁹³; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та критеріїв уповноваження акредитованих лабораторій, у тому числі референс-лабораторій, та Порядку перевірки дотримання уповноваженими акредитованими лабораторіями, у тому числі референс-лабораторіями, критеріїв уповноваження та позбавлення такого уповноваження» від 10 січня 2019 року № 10¹⁹⁴;

г) *акти, спрямовані на регулювання ветеринарно-санітарних заходів щодо кормів* (наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України «Про затвердження Порядку знищення, утилізації кормів, повернення їх в обіг для годівлі тварин або для інших, ніж годівля тварин,

¹⁹⁰ Про затвердження Інструкції щодо діагностики, профілактики та боротьби з губчастою енцефалопатією великої рогатої худоби: наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 04.09.2008 року № 180. *Офіційний вісник України*. 2008. № 81. Стор. 154. Ст. 2750.

¹⁹¹ Про затвердження Інструкції щодо профілактики та ліквідації захворювання тварин на ящур: наказ Мінагрополітики та продовольства від 07.08.2017 року № 431. *Офіційний вісник України*. 2017. № 75. Стор. 401. Ст. 2312.

¹⁹² Про затвердження інструкцій про заходи з профілактики та боротьби з інфекційними хворобами тварин: бруцельозом, сибіркою, хворобою Тешена свиней та анемією коней: наказ Міністерства агропромислового комплексу від 25.01.2000 року № 4. *Офіційний вісник України*. 2000. № 11. Стор. 257. Ст. 439.

¹⁹³ Про затвердження Переліку максимально допустимих рівнів небажаних речовин у кормах та кормовій сировині для тварин: наказ Мінагрополітики від 19.03.2012 року № 131. *Офіційний вісник України*. 2012. № 29. Стор. 86. Ст. 1081.

¹⁹⁴ Про затвердження Порядку та критеріїв уповноваження акредитованих лабораторій, у тому числі референс-лабораторій, та Порядку перевірки дотримання уповноваженими акредитованими лабораторіями, у тому числі референс-лабораторіями, критеріїв уповноваження та позбавлення такого уповноваження: постанова Кабінету Міністрів України від 10 січня 2019 року № 10. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 9.

цільей» від 13.04.2020 року № 689¹⁹⁵; наказ Мінагрополітики «Про затвердження Порядку проведення державної ветеринарно-санітарної експертизи кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять генетично модифіковані організми» 16.01.2018 року № 17¹⁹⁶ тощо);

д) *акти, спрямовані на регулювання адміністративних процедур* (наприклад, наказ Мінагрополітики «Про затвердження Правил заповнення, зберігання, списання ветеринарних документів та вимог до їх обліку» 01.08.2014 року № 288¹⁹⁷; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі ветеринарних документів» від 21 листопада 2013 року № 857¹⁹⁸);

е) *акти, що спрямовані на регулювання технічних аспектів застосування СФЗ* (наприклад, наказ Мінагрополітики «Про затвердження Інструкції з проведення санітарної обробки – дезінфекції, дезінсекції та дератизації об'єктів птахівництва» 20.06.2007 року № 69¹⁹⁹);

2. *акти, спрямовані на регулювання фітосанітарних заходів у рослинництві* (наприклад, накази Мінагрополітики «Про затвердження Порядку оформлення Головним державним фітосанітарним інспектором України, головними державними фітосанітарними інспекторами в Автономній Республіці Крим, місті Києві, областях, їх заступниками та державними фітосанітарними інспекторами матеріалів про адміністративні правопорушення» 06.09.2013 року № 534²⁰⁰; «Про затвердження Порядку

¹⁹⁵ Про затвердження Порядку знищення, утилізації кормів, повернення їх в обіг для годівлі тварин або для інших, ніж годівля тварин, цілей: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 13.04.2020 року № 689. *Офіційний вісник України*. 2020. № 50. Стор. 40. Ст. 1575.

¹⁹⁶ Про затвердження Порядку проведення державної ветеринарно-санітарної експертизи кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять генетично модифіковані організми: наказ Мінагрополітики від 16.01.2018 року № 17. *Офіційний вісник України*. 2018. № 19. Стор. 64. Ст. 642.

¹⁹⁷ Про затвердження Правил заповнення, зберігання, списання ветеринарних документів та вимог до їх обліку: наказ Мінагрополітики від 01.08.2014 року № 288. *Офіційний вісник України*. 2014. № 83. Стор. 67. Ст. 2365.

¹⁹⁸ Про затвердження Порядку видачі ветеринарних документів: постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року № 857. *Офіційний вісник України*. 2013. № 92. Стор. 53. Ст. 3401.

¹⁹⁹ Про затвердження Інструкції з проведення санітарної обробки – дезінфекції, дезінсекції та дератизації об'єктів птахівництва: наказ Мінагрополітики від 20.06.2007 року № 69. *Офіційний вісник України*. 2007. № 53. Стор. 108. Ст. 2173.

²⁰⁰ Про затвердження Порядку оформлення Головним державним фітосанітарним інспектором України, головними державними фітосанітарними інспекторами в Автономній Республіці Крим, місті Києві, областях, їх заступниками та державними фітосанітарними інспекторами матеріалів про адміністративні правопорушення: наказ Мінагрополітики від 06.09.2013 року № 534. *Офіційний вісник України*. 2013. № 78. Стор. 103. Ст. 2908.

офіційного встановлення та/або підтримання статусу місця виробництва або виробничої ділянки, вільних від регульованих шкідливих організмів, позбавлення такого статусу, його поновлення та інші умови офіційного встановлення місця виробництва або виробничої ділянки» від 07.08.2012 року № 487²⁰¹; «Про затвердження Положення щодо здійснення аналізу ризиків для розробки та/або перегляду фітосанітарних заходів» від 11.06.2012 № 339²⁰²; «Про затвердження уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю) щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сферах карантину та захисту рослин» 07.05.2019 року № 242²⁰³ тощо);

3. *акти, спрямовані на регулювання СФЗ щодо харчових продуктів*, серед яких теж можна виділити тематичні підгрупи, наприклад:

а) *акти, що затверджують методичні настанови* (наприклад, наказ МОЗ «Про затвердження Методичної настанови для виробників заморожених напівфабрикатів у тістовій оболонці» 11.12.2019 року № 2444²⁰⁴);

б) *акти, що регламентують процедуру перевірок, вимоги до показників тощо* (наприклад, наказ Мінагрополітики «Про затвердження Методів відбору зразків для визначення максимально допустимих рівнів мікотоксинів у харчових продуктах для цілей державного контролю» 22.05.2019 року № 264²⁰⁵; наказ МОЗ «Про затвердження Державних гігієнічних правил і норм «Регламент максимальних рівнів окремих забруднюючих речовин у харчових

²⁰¹ Про затвердження Порядку офіційного встановлення та/або підтримання статусу місця виробництва або виробничої ділянки, вільних від регульованих шкідливих організмів, позбавлення такого статусу, його поновлення та інші умови офіційного встановлення місця виробництва або виробничої ділянки: наказ Мінагрополітики від 07.08.2012 року № 487. *Офіційний вісник України*. 2012. № 71. Стор. 276. Ст. 2892.

²⁰² Про затвердження Положення щодо здійснення аналізу ризиків для розробки та/або перегляду фітосанітарних заходів: наказ Мінагрополітики від 11.06.2012 року № 339. *Офіційний вісник України*. 2012. № 52. Стор. 184. Ст. 2114.

²⁰³ Про затвердження уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю) щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сферах карантину та захисту рослин: наказ Мінагрополітики від 07.05.2019 року № 242. *Офіційний вісник України*. 2019. № 50. Стор. 190. Ст. 1714.

²⁰⁴ Про затвердження Методичної настанови для виробників заморожених напівфабрикатів у тістовій оболонці: наказ МОЗ від 11.12.2019 року № 2444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2444282-19#Text>

²⁰⁵ Про затвердження Методів відбору зразків для визначення максимально допустимих рівнів мікотоксинів у харчових продуктах для цілей державного контролю: наказ Мінагрополітики від 22.05.2019 року № 264. *Офіційний вісник України*. 2019. № 52. Стор. 148. Ст. 1817.

продуктах» 13.05.2013 року № 368²⁰⁶; наказ МОЗ «Про затвердження Показників безпечності харчових продуктів «Максимальні межі (рівні) залишків діючих речовин ветеринарних препаратів у харчових продуктах тваринного походження» 23.12.2019 № 2646²⁰⁷);

в) *акти, що регулюють окремі виробничі процеси, які мають вплив на безпеку харчових продуктів та відповідність вимогам щодо СФЗ* (наприклад, наказ МОЗ «Про затвердження Правил додавання вітамінів, мінеральних речовин та деяких інших речовин до харчових продуктів» 16.07.2020 року № 1613²⁰⁸);

г) *акти, що регламентують питання інформування споживачів* (наказ МОЗ «Про затвердження Вимог до тверджень про поживну цінність харчових продуктів та тверджень про користь для здоров'я харчових продуктів» 15.05.2020 року № 1145²⁰⁹);

4. *акти, що регламентують застосування СФЗ у різних сферах сільського господарства* (наприклад, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення спеціальних умов імпорту харчових продуктів та кормів» від 9 жовтня 2019 року № 869²¹⁰, «Про затвердження Порядку надання інформації про події та ситуації, що становлять загрозу життю і здоров'ю, санітарному та епідемічному благополуччю населення» від 21 серпня 2019 року № 818²¹¹, «Про затвердження Порядку здійснення

²⁰⁶ Про затвердження Державних гігієнічних правил і норм "Регламент максимальних рівнів окремих забруднюючих речовин у харчових продуктах»: наказ МОЗ від 13.05.2013 року № 368. *Офіційний вісник України*. 2013. № 42. Стор. 154. Ст. 1526.

²⁰⁷ Про затвердження Показників безпечності харчових продуктів "Максимальні межі (рівні) залишків діючих речовин ветеринарних препаратів у харчових продуктах тваринного походження»: наказ МОЗ від 23.12.2019 № 2646. *Офіційний вісник України*. 2020. № 7. Стор. 30. Ст. 306.

²⁰⁸ Про затвердження Правил додавання вітамінів, мінеральних речовин та деяких інших речовин до харчових продуктів: наказ МОЗ від 16.07.2020 року № 1613. *Офіційний вісник України*. 2020. № 77. Стор. 76. Ст. 2476.

²⁰⁹ Про затвердження Вимог до тверджень про поживну цінність харчових продуктів та тверджень про користь для здоров'я харчових продуктів: наказ МОЗ від 15.05.2020 року № 1145. *Офіційний вісник України*. 2020. № 65. Стор. 218. Ст. 2116.

²¹⁰ Про затвердження Порядку встановлення спеціальних умов імпорту харчових продуктів та кормів: постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2019 року № 869. *Офіційний вісник України*. 2019. № 82. Стор. 93. Ст. 2796.

²¹¹ Про затвердження Порядку надання інформації про події та ситуації, що становлять загрозу життю і здоров'ю, санітарному та епідемічному благополуччю населення: постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 818. *Офіційний вісник України*. 2019. № 70.

державного контролю у країнах-експортерах» від 5 липня 2019 року № 589²¹²; наказ Мінекономрозвитку «Про затвердження Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях» від 09.06.2020 року № 1073²¹³; наказ Держветфітослужби «Про затвердження Кодексу поведінки посадових осіб Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України, що виконують функції державного контролю та нагляду у сфері здійснення санітарних та фітосанітарних заходів» від 30 вересня 2013 р. № 2134²¹⁴ тощо).

У цілому процес еволюції підзаконної нормативно-правової бази, звичайно, відповідає загальній періодизації розвитку законодавства у сфері застосування СФЗ та є віддзеркаленням загальних тенденцій його формування та зміни. Однак це не позбавляє підзаконну нормативно-правову основу власної специфіки та своєрідних особливостей. Так, якщо аналізувати розвиток підзаконної нормативно-правової основи відносин застосування СФЗ, то можна вказати на кілька основних тенденцій останніх років (тобто тенденцій, що притаманні євроінтеграційному етапу розвитку законодавства):

- змінюються основні відомчі видавники підзаконних нормативно-правових актів. Передусім це пов'язано із ліквідацією у 2019 році профільного Міністерства аграрної політики та продовольства України та передачею його основних функцій Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. Крім того збільшується роль МОЗ України у регулюванні відносин застосування СФЗ, особливо щодо харчових продуктів;

- зменшується питома вага підзаконних актів, спрямованих на регулювання дозвільно-ліцензійних відносин у сфері застосування СФЗ. Слід

²¹² Про затвердження Порядку здійснення державного контролю у країнах-експортерах: постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2019 р. № 589. *Офіційний вісник України*. 2019. № 55. Стор. 87. Ст. 1923.

²¹³ Про затвердження Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях: наказ Мінекономрозвитку від 09.06.2020 року № 1073. *Офіційний вісник України*. 2020. № 65. Стор. 187. Ст. 2109.

²¹⁴ Про затвердження Кодексу поведінки посадових осіб Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України, що виконують функції державного контролю та нагляду у сфері здійснення санітарних та фітосанітарних заходів: наказ Держветфітослужби від 30 вересня 2013 року № 2134. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN92135.html

зазначити, що до 2016 року їх частка була помітно більшою, натомість протягом останніх кількох років значна кількість таких підзаконних актів втратила чинність. Ця тенденція пов'язана із тим, що були суттєво змінені основні моделі правовідносин у сфері застосування СФЗ у тваринництві, рослинництві, виробництві харчових продуктів. Поступово законодавство відмовилося від моделі тотального державного контролю над виробництвом та обігом продукції та перейшло на модель формування простежуваності виробництва на усіх його етапах без супутнього видання величезної кількості дозволів та ліцензій;

- яскраво виражений євроінтеграційний зміст та контекст прийняття підзаконних нормативно-правових актів у сфері застосування СФЗ.

Отже, тенденції, притаманні розвитку підзаконної нормативно-правової основи застосування СФЗ цілком відповідають характеристикам третього євроінтеграційного етапу у розвитку законодавства України.

Окремої уваги заслуговує питання використання **міжнародних стандартів** у сфері застосування СФЗ. Важливість встановлення поняття міжнародних стандартів в рамках права СОТ обумовлена безпосередньо змістом норм права СОТ, які прямо та опосередковано наказують використовувати міжнародні стандарти в різних сферах міжнародних торгових відносин (зокрема, й у санітарному і фітосанітарному регулюванні)²¹⁵. Проаналізувавши велику кількість дефініцій, М. Р. Салія пропонує наступне визначення міжнародних стандартів: це правила поведінки та/або вимоги, які визначають елементи належного змісту даної поведінки, що можуть мати або не мати юридичну обов'язковість, які звернені до учасників міжнародних відносин, у т. ч. і тих, що регулюються правом СОТ. Такий варіант визначення відображає, по-перше, зміст міжнародних стандартів, по-друге, функцію, яку виконують міжнародні стандарти в рамках права СОТ, по-третє, їх характер з

²¹⁵ Andrii V. Dukhnevych, Nataliia V. Karpinska, Iryna V. Novosad. Phytosanitary Examination: Ukraine Experience and International Standards. *Medico-Legal Update. An International Journal*. Volume 20. Number 4. October-Desember. 2020. P. 1853–1858.

точки зору юридичної сили, по-четверте, коло осіб, до яких звернені міжнародні стандарти²¹⁶.

Україна активно використовує міжнародні стандарти, приймає участь у їх розробці і реєструє офіційні переклади міжнародних стандартів з СФЗ. Розробка національних та застосування міжнародних стандартів дозволяє формувати систему якості в галузі карантину рослин та забезпечити повне виконання Україною своїх зобов'язань в рамках МККЗР та Угоди про застосування СФЗ, зокрема, фітосанітарної безпеки експортних підкарантинних вантажів, підвищення конкурентоздатності української рослинної продукції на світовому ринку²¹⁷.

А. В. Духневич присвятив значну увагу питанню міжнародних стандартів у сфері застосування СФЗ. Зокрема, учений пише про те, що міжнародні стандарти з фітосанітарних заходів (МСФЗ) встановлюють процедуру фітосанітарної сертифікації, вимоги до персоналу, процедури огляду при реекспорті рослин та продукції з них. МСЗ являють собою стандарти, вказівки та рекомендації, визнані основою фітосанітарних заходів, що застосовуються членами СОТ в рамках Угоди про СФЗ. Країнам, які не є учасницями МКЗР, також рекомендовано дотримуватися цих стандартів²¹⁸.

Аналіз правових особливостей міжнародних стандартів у сфері СФЗ дає можливість виділити кілька їх характерних рис:

1) *рекомендаційний характер*, тобто вони не є самостійним джерелом права. При цьому слід підкреслити, що це не впливає на їх авторитет та впливовість. Як пише Б. В. Коваленко, ознака обов'язковості в міжнародно-правовому середовищі не є ключовою для визначення джерел права, натомість,

²¹⁶ Салия М. Р. Международные стандарты в теории и практике «права ВТО»: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2018. 23 с.

²¹⁷ Сикало О. О., Чернега Т. О., Дашенко А. В. Нормативні документи (ISO, МФСЗ, ДСТУ), що використовуються при викладанні дисциплін спеціалізації «Карантин рослин». Київ, 2015. 87 с.

²¹⁸ Духневич А. Правове регулювання фітосанітарного контролю в Україні у відповідності до норм СОТ. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 289 – 294.

головною ознакою є присутність нормативно-правової ідеї, що здатна вплинути на формування відповідної галузі права²¹⁹;

2) *опосередкована дія шляхом покладення їх в основу національного законодавства*. При чому з метою прискорення та спрощення прийняття міжнародних та європейських стандартів, як національних, іноді реалізується концепція впровадження стандартів ЄС за методом «обкладинки»: міжнародні стандарти приймаються як національні мовою оригіналу²²⁰;

3) *виступають важливим інструментом гармонізації (або уніфікації) положень національних законодавств щодо застосування СФЗ*. Міжнародні стандарти виступають засобом гармонізації заходів, прийнятих членами СОТ для забезпечення прозорості, лібералізації, вільної і безперешкодної міжнародної торгівлі в рамках багатосторонньої торговельної системи²²¹;

4) *слабка можливість впливу на розробку та зміну міжнародних стандартів у сфері СФЗ*. При всій значущості міжнародних стандартів, належний рівень їх якості все частіше ставиться під сумнів. Пропонується ввести додаткові положення в угоди СОТ з міжнародними органами стандартизації про те, що останні повинні гарантувати об'єктивність та неупередженість при розробці міжнародних стандартів²²²;

5) *презумпція непротиріччя заходів, що застосовані з урахуванням міжнародних стандартів*²²³. Угода СФЗ закріплює право членів вживати СФЗ, необхідні для захисту життя чи здоров'я людей, тварин або рослин, які можуть бути відмінними від міжнародних стандартів (закріплених, наприклад, у «Кодексі Аліментаріус»). Однак встановлюється наступна презумпція: заходи, засновані на міжнародних стандартах, відповідають вимогам положень СОТ,

²¹⁹ Коваленко Б. В. Юридична природа стандартів як джерел екологічного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2019. 19 с.

²²⁰ Назаренко О. А. Порівняльний аналіз методів нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України та зарубіжних країн. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 4 (69). С. 39 – 45.

²²¹ Салия М. Р. Международные стандарты в теории и практике «права ВТО»: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2018. 23 с.

²²² Салия М. Р. Международные стандарты в теории и практике «права ВТО»: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2018. 23 с.

²²³ Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у світлі міжнародних стандартів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 11 (33). Том 1. С. 82 – 88.

що може служити підставою для захисту в разі виникнення спору²²⁴; натомість такі СФЗ, що не відповідають міжнародним стандартам, потребують додаткового обґрунтування. Це *de facto* говорить про особливий статус міжнародних стандартів. Отже, міжнародні стандарти формують основу для критеріїв оцінки правомірності оспорюваного заходу (*США – тварини; ЄС – гормони, Австралія – лосось, ЄС – сардини*)²²⁵. Наприклад, у справі *ЄС – гормони*²²⁶ представникам ЄС не вдалося довести обґрунтованість застосованих заходів, що не були запроваджені відповідно до міжнародного стандарту Кодексу Аліментаріус. У справі *ЄС – Сардини*²²⁷ Апеляційний орган СОТ дійшов висновку про те, що застосований захід був неправомірним (тобто таким, що суперечить праву СОТ), оскільки технічний регламент ЄС, який його передбачав, не був розроблений на основі міжнародного стандарту Кодексу Аліментаріус. Це підвищує роль та значення документів, які розробляють Комісія Кодексу Аліментаріус, МЕБ, МКЗР. Фактично вони є організаціями – супутніми системі СОТ, вони виконують свою діяльність згідно з цілями угод СОТ²²⁸.

Отже, підводячи проміжні підсумки, можна вказати наступне.

По-перше, система законодавства, що регулює відносини застосування СФЗ в Україні, розвивається під впливом багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів, у зв'язку з чим має власні особливості. Зокрема, еволюція законодавства у сфері застосування СФЗ пройшла три етапи: 1) етап формування законодавства (1991 – 2004 роки); 2) етап підготовки вступу України до СОТ та гармонізації із її вимогами у сфері СФЗ (2005 – 2013 роки);

²²⁴ Wolfrum R. General International Law (Principles, Rules, and Standards) / Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]. December. 2010. URL: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1408>

²²⁵ Салия М. Р. Международные стандарты в теории и практике «права ВТО»: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2018. 23 с.

²²⁶ European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (US). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds26_e.htm; European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (Canada). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds48_e.htm

²²⁷ European Communities — Trade Description of Sardines. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds231_e.htm

²²⁸ Чуйко Н. А. Международно-правовые стандарты и регулирование безопасности продуктов питания в праве ВТО. Журнал российского права. 2014. № 8. С. 126 – 136.

3) етап гармонізації із законодавством ЄС (2014 – до нині). Процес розвитку національного законодавства був максимально самостійним на початку незалежності України, а згодом був підкорений двом взаємопов'язаним стратегіям нормотворчості: провідній – євроінтеграційній та супутній – досягненні членства у СОТ.

По-друге, спостерігається ускладнення системи законодавства у сфері застосування СФЗ, а саме шляхом фізичного збільшення кількості нормативно-правових актів, що регулюють ці відносини; появи нових правових інститутів у цій сфері; деталізації нормативних вимог, їх значної спеціалізації. Провідним фактором ускладнення законодавства є подвійна дія міжнародно-правових зобов'язань у сфері застосування СФЗ, а саме: реалізація вимог СОТ у сфері застосування СФЗ поєднана із необхідністю виконання умов Угоди про асоціацію із ЄС.

1.3. Право СОТ та право ЄС щодо санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві: методологічні проблеми застосування в Україні

Вступ України до СОТ та підписання Угоди про асоціацію з ЄС не можна розглядати як одномоментні дії – ці юридичні факти породили цілу низку теоретико-методологічних та практичних питань, які ще чекають свого вирішення. Особливо гостро ці питання проявляються щодо застосування СФЗ, оскільки це є сферою перетину державно-владних повноважень, бізнес-інтересів, екологічних проблем, питань охорони життя і здоров'я людини та майбутніх поколінь, допустимих меж біотехнологічного розвитку тощо.

Для того щоб визначити вплив та особливості застосування права СОТ до регулювання відносин щодо СФЗ, необхідно передусім встановити специфіку такого права, визначити систему його джерел тощо.

Базовим документом СОТ є Угода про заснування СОТ. Дослідники відмічають, що сама Угода про СОТ практично не несе змістовного

навантаження щодо правил застосування заходів державного регулювання, а лише встановлює загальні юридичні та організаційні межі для застосування таких правил та зобов'язань, які містяться у відповідних додатках.

Багатосторонні торговельні угоди, будучи частиною Угоди СОТ, являють собою самостійні джерела прав і зобов'язань членів СОТ, що забезпечуються за допомогою системи вирішення спорів СОТ: а) кожна багатостороння торговельна угода створює права і зобов'язання членів організації в певній сфері правовідносин, має власний предмет, об'єкт і мету; б) кожна багатостороння угода має власні, притаманні саме цій угоді внутрішню логіку і структуру; в) у той час як загальною для Угоди СОТ підставою подачі скарг є анулювання або зменшення переваг, окремі багатосторонні торговельні угоди передбачають власні підстави подачі скарг, що впливають із спорів; г) багатосторонні торговельні угоди мають власні інституційні механізми контролю над їх здійсненням (наприклад, Комітет СФЗ); д) деякі багатосторонні торговельні угоди передбачають спеціальні процедури вирішення спорів (наприклад, Угода СФЗ); е) окремі багатосторонні торговельні угоди тісно пов'язані з ГАТТ 1994 і по суті уточнюють, розкривають реалізацію його окремих положень, однак це не впливає на автономність багатосторонніх торговельних угод; є) окремі багатосторонні торговельні угоди містять положення про звільнення від відповідальності, у той час як інші – ні (наприклад, Угода про СФЗ)²²⁹.

Особливість цієї системи угод полягає у тому, що Угода про заснування СОТ та додатки 1А, 1В, 1С, 2,3 складають обов'язкову частину пакету угод. Усі ці угоди повинні бути прийняті кожним учасником у повному обсязі, а звільнення від зобов'язань можливо лише у випадках, коли це прямо передбачено угодами²³⁰.

²²⁹ Смбалян А. С. Генеральное соглашение по тарифам и торговле 1994 в системе многосторонних торговых соглашений ВТО. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2019. № 3. С. 7 – 18.

²³⁰ Куценко А. О. Проблеми господарсько-правового забезпечення якості вітчизняної молочної продукції в рамках членства України в СОТ. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 207 – 215.

Вступ України до СОТ опосередкований Протоколом про вступ України до Світової організації торгівлі, ратифікованим Законом України від 10.04.2008 року²³¹. Якщо аналізувати умови вступу України, то наша країна взяла на себе зобов'язання в так званому форматі «СОТ+» – на рівні, який є істотно вищим, ніж для більшості нинішніх членів СОТ (передусім тих, хто приєднався до СОТ, уже маючи членство в ГАТТ ще до 1994 р.). Це видно і з умов лібералізації ринку послуг (зобов'язання щодо 150 секторів послуг із 155 наявних), і з умов істотної лібералізації ринку сільськогосподарських продуктів, і з дуже широкого прийняття на себе зобов'язань за так званими секторальними ініціативами, які на сьогодні взагалі не є обов'язковим компонентом системи угод СОТ, і зі скасування багатьох процедур обов'язкової сертифікації тощо. Слід визнати, що формат «СОТ+» є досить типовим для останніх років підходом із боку старих членів СОТ до всіх новачків, а не лише України. Згаданий формат приєднання створює певну асиметрію в можливостях доступу до ринків не на користь українських компаній²³². Із моменту вступу Україна зобов'язалася застосувати всі СФЗ відповідно до вимог Угоди про СОТ, у тому числі Угоди про застосування СФЗ, не вдаючись до будь-яких перехідних періодів²³³.

Слід розуміти, що правова система СОТ не обмежується лише вказаними угодами. Насправді вона об'єднує тисячі актів різної юридичної сили та змісту. З точки зору юридичної сили, правові джерела СОТ поділяються на ті, які створюють для членів СОТ зобов'язання (є джерелами зобов'язань), і ті, які зобов'язань не створюють. Так, джерелами зобов'язань є Статут СОТ, багатосторонні торговельні угоди і протоколи про приєднання до СОТ. Всі інші джерела – рішення вищих органів СОТ, звіти груп та Апеляційного органу СОТ, доповіді робочих груп про приєднання до СОТ у частині положень, що не

²³¹ Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі: Закон України від 10.04.2008 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 23. Ст. 213.

²³² Оцінка потреб України у галузі сприяння міжнародній торгівлі: вплив торговельної політики на людський розвиток, Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. К., 2011. С. 45.

²³³ Лазаренко Ж. В. Оцінка виконання зобов'язань Україною перед СОТ у контексті реалізації національних економічних інтересів. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. Вип. 20. С. 145 – 149.

створюють для відповідного члена СОТ міжнародних зобов'язань, рішення робочих органів СОТ – джерелами зобов'язань не є²³⁴.

Оскільки право СОТ здійснює такий потужний вплив на національне законодавство, зокрема щодо СФЗ, виникає гостра необхідність встановити його правову природу. Л. І. Полюхович запропонувала наукове тлумачення поняття «право СОТ». Зокрема учена відмітила, що право СОТ характеризується відповідною спрямованістю, тобто є правом не лише за формою, а й за змістом. У зв'язку з цим встановлено, що система права СОТ – це сукупність чинних, таких, що взаємодіють між собою норм права, які містяться в угодах та інших джерелах права СОТ, поєднані спільною спрямованістю на підвищення рівня життя населення держав – членів СОТ, забезпечення його повної зайнятості, значного та постійного зростання реального доходу членів СОТ, ефективного попиту на вироблені ними товари, розширення виробництва товарів, послуг та їх реалізації з урахуванням оптимального використання світових ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку, прагнення зберегти навколишнє середовище, а також закріпленими в них принципами, а саме: режиму найбільшого сприяння, національного режиму, транспарентності, протидії демпінгу, заборони кількісних обмежень (квот) та справедливої конкуренції²³⁵.

Взагалі, доктрина не виробила єдиного загальновизнаного підходу до ідентифікації правової природи права СОТ. Слід констатувати, що різноманітність підходів до визначення поняття «права СОТ» саме по собі представляє широке поле діяльності для дослідників цієї проблематики. Рішення ОВС СОТ (звіти груп та Апеляційного органу) також не дають однозначної відповіді про те, що слід розуміти під «правом СОТ», оскільки позиція ОВС СОТ представлена в декількох доповідях Апеляційного органу. Так, в суперечці *Індія – Патентний захист фармацевтичних і*

²³⁴ Смбалян А. С. Генеральное соглашение по тарифам и торговле 1994 в системе многосторонних торговых соглашений ВТО. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2019. № 3. С. 7 – 18.

²³⁵ Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2014. 18 с.

сільськогосподарських хімічних продуктів в 1998 році Апеляційний орган визначив «право СОТ» як зобов'язання члена СОТ за ГАТТ/СОТ, проте вже в 2012 році в суперечці *США – Заходи, що зачіпають виробництво і продаж гвоздик* під «правом СОТ» ним малися на увазі Угода про заснування СОТ і багатосторонні торговельні угоди²³⁶. Відсутність чітко означеного розуміння права СОТ призводить до того, що існує принаймні кілька найбільш поширених підходів до його визначення: 1) право СОТ як частина міжнародного публічного права²³⁷; 2) право СОТ як складова частина міжнародного економічного права²³⁸; 3) право СОТ як спеціальний договірний режим²³⁹; 4) право СОТ як особлива юридична формація²⁴⁰; 5) право СОТ як «третє» право – право міжнародної організації²⁴¹; 6) право СОТ як глобальне право. Останній підхід втілює новий цікавий підхід до розуміння права СОТ.

Право СОТ знаходиться в безпосередній взаємодії з внутрішнім законодавством держав-учасниць, та більш того – прямо «диктує», яким має бути внутрішнє законодавство у відповідних питаннях, і тим самим виступає в якості механізму уніфікації внутрішніх правових систем. При цьому до «виру» норм, які потрапляють під механізм СОТ, залучаються все нові і нові питання внутрішньої компетенції держав. Іншими словами, можна констатувати перетворення права СОТ у комплекс універсальних, імперативних норм, що володіють пріоритетом відносно внутрішнього законодавства держав-учасників. Право СОТ починає діяти в нерозривному зв'язку з внутрішніми нормами. Цю якісну єдність внутрішнього права і міжнародного права В. М. Шумилов називає Глобальним правом. Відповідно до цього підходу

²³⁶ Гуляева Т. К. Соотношение «права ВТО» и национального права государств-членов: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. М., 2016. 23 с.

²³⁷ McRae D. The Contribution of International Trade Law to the Development of International Law. *Recueil des Cours*. 1996. Vol. 260. 416 p.; Гуляева Т. К. Соотношение «права ВТО» и национального права государств-членов: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. М., 2016. 23 с.

²³⁸ Ковалев А. А. Право ВТО как комплексный институт международного права. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2006. № 4. С. 73 – 75.

²³⁹ Салия М. Р. Понятие «право ВТО»: дискуссия продолжается. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 7 (92). С. 199 – 208.

²⁴⁰ Комендантов С. В. Проблемы имплементации в Российской Федерации положений правовой системы Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Казань, 2006. 23 с.

²⁴¹ Малянова А. Н. Становление и развитие права Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2008. 24 с.

право СОТ можна вважати секторальним проявом Глобального права (для порівняння: право ЄС автор вважає регіональною моделлю Глобального права). Право СОТ демонструє нам поступову зміну методів регулювання міжнародної торгівлі державами світу. Досить довгий час багато питань міжнародної торгівлі регулювалися державами в односторонньому порядку, що часто призводило до конфліктів між ними. Держави переходили на рішення таких питань за допомогою двостороннього регулювання, тобто торговими договорами. Однак і це виявилось неефективним, знадобилося багатостороннє (а в перспективі – універсальне) регулювання, і воно з'явилося в особі ГАТТ, а потім – СОТ. Тому СОТ – це приклад того, як людство перейшло на універсальне регулювання в тих сферах взаємодії, які дозріли для цього²⁴². Ця теза є дуже цікавою, особливо у контексті дослідження правового регулювання СФЗ. Якщо використовувати лексику В. М. Шумилова, сфера СФЗ «дозріла» до міжнародної гармонізації та рухається до у напрямі уніфікації. Зокрема, якщо говорити про Угоду про застосування СФЗ, то влучними є слова швейцарського професора Т. Кот'є, який зазначає, що «угоди СОТ містять в собі елементи як прямої, так і опосередкованої гармонізації ... Зокрема, це відноситься до продовольчих стандартів відповідно до Угоди про застосування СФЗ. Завданням є не ускладнити доступ на ринок, але сприяти йому за допомогою узгоджених на міжнародному рівні і визнаних міжнародних стандартів»²⁴³.

Право СОТ є вже настільки масштабною та розвиненою системою, що всередині неї теж з'являються певні утворення. Наприклад, існує думка, що є підстави виділити новий інститут – сільськогосподарське право СОТ, до якого входить, окрім інституту доступу на ринок, інституту внутрішньої підтримки та експортного субсидування, ще й інститут санітарних і фітосанітарних заходів. Дослідники підкреслюють, що цей інститут наразі фактично є універсальним інститутом міжнародного права, оскільки він визначає правила міжнародної

²⁴² Шумилов В. М. Всемирная торговая организация: право и система. М.: Проспект, 2006. 203 с.; Ковалев А. А. Право ВТО как комплексный институт международного права. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2006. № 4. С. 73 – 75.

²⁴³ The Law and Economics of Globalization. New Challenges for a World in Flux / ed. by L. Yueh. Cheltenham, 2009. P. 28.

торгівлі і виробництва сільськогосподарських продуктів не просто в рамках міжнародної організації або договору, але стає загально застосовуваним правом²⁴⁴.

Зараз СОТ є найбільш серйозним механізмом інтеграції національного законодавства та міжнародних угод. Членство в СОТ в обов'язковому порядку передбачає приведення всього внутрішнього законодавства у відповідність до вимог угод²⁴⁵. Сьогодні СОТ – це вже не стільки правила, що регулюють зовнішню торгівлю товарами, не стільки правила, які спрямовані на пересування товарів через кордони, – це правила, які спрямовані переважно на внутрішнє регулювання. Правила СОТ сьогодні пронизують всі сфери економічної діяльності держави. У зв'язку з цим особливої уваги заслуговує питання практичного застосування права СОТ в Україні. Це актуалізує питання щодо співвідношення національного та міжнародного законодавства (у даному випадку – нормативних актів СОТ). Щодо цієї проблеми точаться гострі наукові дискусії та сформульовано кілька основних підходів: 1) *пріоритет національного права та законодавства*²⁴⁶; 2) *пріоритет права СОТ перед національним законодавством*. Переважна більшість науковців у сфері міжнародного права сповідують останній підхід²⁴⁷.

Слід не забувати, що визначення місця права СОТ у національній правовій системі держави, яка приєднується, відноситься до сфери національного права²⁴⁸. Одним із проявів взаємодії права СОТ із національним правом держав-членів виступає феномен так званої «прямої дії» норм права СОТ (угод СОТ), який позв'язується в доктрині та практиці насамперед зі

²⁴⁴ Литовченко А. С. Международно-правовые аспекты применения соглашения ВТО по сельскому хозяйству: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2006. 23 с.

²⁴⁵ Соколова Д. И., Яновська О. Р. Соглашения ВТО в условиях экономических санкций: ключевые противоречия. *Азимут научных исследований: экономика и управление*. 2018. Т. 7. № 3 (24). С. 267 – 270.

²⁴⁶ Голубева В. О. Міжнародно-правове регулювання зовнішньоторговельної діяльності та національне законодавство України (нетарифний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Харків, 2004. 19 с.

²⁴⁷ Казанский П. Е. Введение курс международного права. Одесса, 1901. 386 с. С. 264; Гуляева Т. К. Соотношение «права ВТО» и национального права государств-членов: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. М., 2016. 23 с.

²⁴⁸ Васькина А. Ю. Международно-правовые обязательства государства, связанные с присоединением к Марракешскому соглашению об учреждении Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2017. 30 с.

встановленням внутрішньодержавними актами члена СОТ права громадян або організацій оскаржувати нормативно-правові акти, рішення державних органів, органів місцевого самоврядування, інших органів, організацій, наділених окремими державними або іншими публічними повноваженнями, і посадових осіб із посиланням на угоди СОТ у рамках національної правової системи. Пряма дія права СОТ передбачає можливість оскарження внутрішніх норм із посиланням на норми угод СОТ. У силу принципу державного суверенітету кожна держава самостійно вирішує, чи дотримуватися доктрини прямої дії для імплементації норм міжнародного торгового права і, зокрема, права СОТ, чи ні. На даний момент більшість країн-членів СОТ (включаючи такі великі економічно розвинуті держави, як ЄС, США, Японія, Індія, Канада та інші, частка яких у світовій торгівлі складає більше 70%) відмовилися від прямої дії права СОТ²⁴⁹. Угоди СОТ текстуально теж не передбачають зобов'язання щодо визнання чи заперечення «прямої дії» угод СОТ²⁵⁰. Цікавими з методологічної точки зору є аргументи, наведені державами, які не визнають прямої дії норм СОТ.

Так, ЄС – один з ключових гравців у СОТ – незважаючи на зовнішню безумовну відданість принципам СОТ, постійне внесення ініціатив, спрямованих на поліпшення ефективності її діяльності, беззастережно приймає тільки ті рішення і норми СОТ, які не заважають йому проводити достатню протекціоністську політику²⁵¹. Позиція ЄС у цьому питанні була вперше сформована ще в епоху попередника СОТ – ГАТТ47 при розгляді справи *International Fruit Company*²⁵². Цей спір виник унаслідок того, що міжнародна фруктовая компанія звернулася до ЄС для отримання ліцензії на імпорт яблук. В отриманні ліцензії було відмовлено у зв'язку із невідповідністю умов

²⁴⁹ Звегинцева Д. О. Прямое действие права ВТО: взвесив все «за» и «против». *Российский внешнеэкономический вестник*. 2014. № 11. С. 87 – 102.

²⁵⁰ Гуляева Т. К. Соотношение «права ВТО» и национального права государств-членов: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. М., 2016. 23 с.

²⁵¹ Минкова К. В. Либерализация международной многосторонней торговли и ВТО во второй половине XX — начале XXI в: автореф. дисс. ... канд. истор. наук 07.00.15. Санкт-Петербург, 2006. 24 с.

²⁵² Joined Cases C-21/72 & C-24/74, *Intenational Fruit Company NV v. Produktschap voor Groenten en Fruit* 1972 E.C.R. I-1219.

отримання ліцензії деяким із регламентів ЄС. Оспорювані регламенти містили захисні заходи, що обмежують імпорт яблук із третіх країн. Міжнародна фруктовна компанія звернулася з позовом до Суду ЄС, стверджуючи, що ці регламенти порушували положення ст. 11 ГАТТ 1947 р, яка забороняє кількісні обмеження на імпорт або експорт товарів²⁵³. Уперше було поставлено питання про можливість оскарження приватними особами дійсності національних норм ЄС із посиланням на правила і норми СОТ. У своєму рішенні Суд ЄС постановив, що положення ст. 11 ГАТТ 1947 не створюють прав, які приватні особи можуть захищати в судах самостійно, і тому не можуть бути підставою для оскарження національних норм ЄС індивідами²⁵⁴.

Для дослідження можливості звернення приватних осіб до національних судів із вимогою компенсації з посиланням на право СОТ можна виділити три ключових кейси: Biret, Chiquita і FIAMM. У справі Biret Суд ЄС вперше зіткнувся безпосередньо з питанням про можливість відшкодування приватним особам збитків, яких вони зазнали в результаті невиконання рішень ОВС СОТ. Позивач посилався на невиконання Радою Європи рішення ОВС СОТ у справі *ЄС – Гормони*²⁵⁵, розглянутої в 1996 році. Суть даного спору полягала в тому, що в ЄС була введена заборона щодо імпорту та продажу м'яса та м'ясопродуктів, отриманих від худоби, якій вводилися певні натуральні і синтетичні гормони з метою стимулювання зростання. У 1996 року США звернулися зі скаргою в ОВС СОТ, який виніс рішення про необхідність скасування запровадженої заборони в ЄС²⁵⁶. Однак це рішення не було виконане, що і послужило підставою для подачі позову до Суду ЄС

²⁵³ Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) від 30.10.1947 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 4. Стор. 562. Ст. 2989.

²⁵⁴ Joined Cases C-21/72 & C-24/74, Intenational Fruit Company NV v. Produktschap voor Groenten en Fruit 1972 E. C.R. I-1219, p. 21.

²⁵⁵ European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (US). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds26_e.htm; European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (Canada). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds48_e.htm

²⁵⁶ European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (US). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds26_e.htm; European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (Canada). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds48_e.htm

французькою компанією Biret, яка займалася імпортом яловичини із США. Компанія зазнала серйозних збитків від заборони, запровадженої ЄС на імпорту даної продукції. На підставі невиконання рішення, винесеного ОВС СОТ у справі *ЄС – Гормони*, і невідповідності регламенту ЄС положенням Угоди СОТ компанія Biret звернулася до Суду ЄС з вимогою виплати компенсації в розмірі 87 млн. французьких франків. У позові було відмовлено в силу відсутності прямої дії права СОТ на території ЄС.

Ще однією важливою в контексті розглянутого питання справою стала справа Chiquita, пов'язана з невиконанням ЄС рішення ОВС СОТ у справі *ЄС-Імпорт бананів*²⁵⁷, розглянутій ОВС СОТ в 1997 році. Позивачами у згаданій справі виступали США, Еквадор, Гватемала і Мексика. Предметом суперечки став введений ЄС режим щодо імпорту, продажу і поширення бананів, що імпортуються з Латинської Америки. У результаті розгляду спору вищезазначені заходи ЄС було визнано неправомірними. Проте ЄС так і не виконав рішення ОВС СОТ. У зв'язку з цим ОВС санкціонував заходи у відповідь з боку США на суму 191 млн. доларів США в рік. Таким чином, у рамках режиму СОТ був знайдений компроміс між інтересами США і ЄС, незважаючи на те, що неправомірні заходи як такі не були усунені. Незабаром американська компанія Chiquita (плантації розташовані в Латинській Америці), що є практично монополістом на ринку бананів, пред'явила в Суд ЄС позов до Європейської комісії про відшкодування збитків у розмірі 564 млн. євро, посилаючись на винесене ОВС СОТ рішення про неправомірність квот ЄС на імпорту бананів. Цей позов був відхилений Судом ЄС через невизнання прямої дії права СОТ на території ЄС. Суд ЄС постановив, що приватні особи не можуть вимагати в судах ЄС ні визнання акта ЄС незаконним на підставі його суперечності права СОТ, ні відшкодування збитків на підставі невиконання Європейським союзом рішення ОВС СОТ.

²⁵⁷ European Communities — Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds27_e.htm

У справі *Fiamm*²⁵⁸ Суд ЄС остаточно розвіяв надії прихильників доктрини прямої дії права СОТ. Суть спору полягала в наступному. Як вже було сказано раніше, у вищезгаданій справі *ЄС – Імпорт бананів* ОВС СОТ санкціонував заходи у відповідь з боку США в розмірі 191 млн. дол. щорічно. Предметом даних заходів у відповідь став досить широкий перелік товарів ЄС. Мита торкнулися навіть таких товарів як кава, картонні коробки, акумулятори, постільна білизна і сумки класу «люкс». Мита були зняті в 2001 році, після того як ЄС погодився внести зміни в систему квотування імпорту бананів. У результаті запровадження цих заходів у відповідь безліч європейських виробників зазнали значних збитків. У результаті цього європейські виробники звернулися до Суду ЄС. Позивачами у справі *FIAMM* виступили дві італійські компанії – *Fiamm*, що займається виробництвом акумуляторів, антен і автомобільних сирен, та *Fedon & Figli*, що є виробником футлярів для окулярів і шкіряних аксесуарів. Суд ЄС зайняв вельми жорстку позицію, заявивши, що приватні особи не можуть вимагати в судах ЄС ні визнання акта ЄС незаконним на підставі його суперечності права СОТ, ні відшкодування збитків на підставі невиконання Європейським союзом рішення ОВС СОТ. З економічної точки зору, позиція Суду ЄС видається розумною і раціональною.

Слід також зазначити, що визнання доктрини прямої дії права СОТ може спричинити за собою порушення принципу взаємності (*reciprocity principle*), що лежить в основі торгових відносин між країнами. При цьому прямий ефект права СОТ «заганяє» національне право в дуже жорсткі рамки, підвищуючи зобов'язання кожної держави-учасниці міжнародної угоди і тим самим, у деякій мірі, ускладнюючи процес лібералізації торгівлі²⁵⁹.

Проте існують два винятки, які передбачають можливість оскаржити національні норми в суді ЄС і національних судах країн ЄС на підставі невідповідності нормам СОТ. Ці два винятки отримали назви *Nakajima* і *Fediol*,

²⁵⁸ *Fabbrica italiana accumulatori motocarri Montecceio SPA v. Council and Commission (FIAMM)*, T-69/00, (2005) European Court Reports II-5393.

²⁵⁹ Звегинцева Д. О. Прямое действие права ВТО: взвесив все «за» и «против». *Российский внешнеэкономический вестник*. 2014. № 11. С. 87 – 102.

за назвою кейсів, відповідно. У справі *Fediol*²⁶⁰ Суд ЄС визнав потенційно можливим оспорування національного регламенту приватною особою з посиланням на право ГАТТ («попередника» СОТ) у разі, якщо даний нормативний акт містив би явну відсилку до конкретних положень ГАТТ. Другий виняток – *Nakajima*²⁶¹ – припускає можливість оскарження національних норм ЄС з посиланням на право СОТ в разі, якщо ЄС в цьому акті мало намір імплементувати певне положення права СОТ. Слід зазначити, що жодне з вищезазначених виключень на практиці не застосовувалося²⁶².

Найбільш чітку і категоричну позицію щодо аналізованого питання займають США, які категорично не визнають прямої дії права СОТ. У разі колізії норм, тобто протиріччя між нормами двох правових систем, застосовуються положення національного права, оформлені спеціальним Актом. Відносно застосування права СОТ був також виданий Спеціальний Акт Конгресу США, який передбачає, що положення угод СОТ не матимуть сили на території США, якщо вони суперечать будь-яким законам США, прийнятим як до, так і після угод про СОТ (ст.102 (а)). На законодавчому рівні категорично заперечується можливість оскарження національних актів приватними особами на основі норм СОТ. Встановлено складний механізм внесення змін або скасування національних актів у разі їх невідповідності правилам СОТ, відповідно до якого органи судової влади не мають права змінити або скасувати національну норму чи захід, які не відповідають праву СОТ. При цьому повністю виключений варіант розгляду в судах США позовів про відшкодування шкоди, завданої внаслідок невиконання або неналежного виконання з боку США рішень ОВС СОТ, винесених проти США.²⁶³ Таким чином, США мають великий простір для маневреності в питаннях дотримання зобов'язань перед СОТ і виконанні рішень ОВС СОТ, що підтверджується численними порушеннями з боку США і досить частими випадками

²⁶⁰ Case C-70/87, *Fediol v. Commission*, 1989 E.C.R. I-1781.

²⁶¹ Case C-69/89, *Nakajima All Precision Co. Ltd. v. Council*, 1991 E.C.R. I-2069.

²⁶² Звегинцева Д. О. Прямое действие права ВТО: взвесив все «за» и «против». *Российский внешнеэкономический вестник*. 2014. № 11. С. 87 – 102.

²⁶³ *Chevron U.S. A., Inc. v. Natural Res. Def. Council, Inc.*, 467 U. S. 837 (1984).

невиконання винесених рішень. Більш того, учені прямо заявляють, що США ніколи не стали б підписувати Угоду про створення СОТ, якби там були положення про пряму дію права СОТ²⁶⁴.

Досить ґрунтовно досліджується аналізована проблема у китайській правовій науці. Так, Китай дотримується позиції, згідно з якою в разі суперечності національних норм зобов'язанням Китаю з права СОТ, необхідно вживати заходів для ревізії існуючих внутрішніх норм. Така зміна внутрішнього права була визнана найкращим способом, щоб уникнути порушення зобов'язань Китаю в рамках СОТ. Відповідно до § 67 Звіту Робочої групи з приєднання Китаю до СОТ²⁶⁵ передбачається трансформація законодавства без визнання прямої дії права СОТ. Відмова від прямої дії права СОТ у внутрішньому правопорядку КНР була зумовлена низкою обставин. По-перше, положення угод СОТ не підходять для їх прямого застосування судами, оскільки ці положення передусім адресовані державам – членам СОТ. По-друге, необхідно взяти до уваги питання взаємності, щоб не поставити китайські підприємства у не вигідне становище і не обмежувати національних економічних інтересів. По-третє, необхідно брати до уваги складний і комплексний характер угод СОТ і недостатню кваліфікацію китайських суддів для їх прямого застосування²⁶⁶. Це стало свого роду підведенням risks під дискусіями про пряме застосування норм права СОТ. Станом на 2012 рік китайські суди не розглянули жодної справи, в якій оскаржувалися би національні норми на підставі того, що вони суперечать праву СОТ²⁶⁷.

До числа членів СОТ, які також не визнають пряму дію права СОТ у своїх внутрішніх правопорядках, належать Японія, Індія та інші країни. Випадки ж визнання такого ефекту носять лише епізодичний характер. Проте мова не йде

²⁶⁴ Tranchtman J. Bananas, direct effect and compliance. *European Journal of international law*. 1999. Vol. 10. № 4. P. 676.

²⁶⁵ Report of the Working Party on the Accession of China. URL: http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/wp_acc_chinaadd2_e.doc

²⁶⁶ Li Mei Qin. China's Post-WTO goods and technology import and export legal system. *Singapore Journal of International and comparative Law*. 2003. № 7. P. 106 – 107.

²⁶⁷ Mengyao Xu. The Application of the WTO Agreement in China. URL: http://tobias-lib.uni-tuebingen.de/volltexte/2012/6099/pdf/Dissertation_Mengyao_Xu_Entgueltige_Kopie_21152Titel.pdf

про повне «відторгнення» права СОТ судами її членів. У цих умовах доступним судам інструментом є концепція тлумачення внутрішньодержавного права з урахуванням зобов'язань в рамках СОТ²⁶⁸.

Які ж наслідки визнання прямої дії права СОТ? По-перше, це загрожує можливістю появи суперечливих рішень національних судів і рішень ОВС СОТ²⁶⁹, які по-різному тлумачать одні й ті самі положення норм СОТ. Це могло б призвести до зниження авторитету і легітимності ОВС СОТ²⁷⁰. По-друге, найбільш серйозним наслідком, на думку багатьох учених, є те, що разом із визнанням прямої дії права СОТ, «запускається» механізм компенсації збитків, відсутній в ОВС СОТ²⁷¹. По-третє, якщо державою на законодавчому рівні сприйнятий примат міжнародного права, на суди покладається в даному випадку ще й завдання перевіряти внутрішні законодавчі акти на предмет їх відповідності нормам міжнародних договорів²⁷². Обсяг угод СОТ (якщо брати до уваги всі додатки) перевищує 25 000 сторінок. Це робить завдання їх тлумачення і застосування національними судами вельми трудомістким і непростим заняттям²⁷³.

Пряма дія права СОТ можлива тільки тоді, коли країна встановлює (наприклад, у конституції) пріоритет норм міжнародного права перед національним законодавством. Найжорсткіша з форм пріоритету виникає, коли проголошується, що міжнародний договір матиме пріоритет перед внутрішніми законами, прийнятими як до, так і після вступу в силу міжнародного договору. У цьому випадку міжнародний договір може стати в один ряд із конституційним законом. Якщо ж на це накладається допустимість прямого

²⁶⁸ Красиков Д. В. Проблемы взаимодействия права Всемирной торговой организации и законодательства ее членов. *Конституция Российской Федерации: 20 лет спустя: сборник научных трудов*. Саратов: Поволжский институт управления им. П. А. Столыпина, 2014. С. 23 – 24.

²⁶⁹ Звегинцева Д. О. Прямое действие права ВТО: взвесив все «за» и «против». *Российский внешнеэкономический вестник*. 2014. № 11. С. 87 – 102.

²⁷⁰ Исполинов А. С. Применение норм соглашений ВТО национальными судами: теория и практика. *Государство и право*. 2014. № 9. С. 75 – 85.

²⁷¹ Звегинцева Д. О. Прямое действие права ВТО: взвесив все «за» и «против». *Российский внешнеэкономический вестник*. 2014. № 11. С. 87 – 102.

²⁷² Исполинов А. С. Применение норм соглашений ВТО национальными судами: теория и практика. *Государство и право*. 2014. № 9. С. 75 – 85.

²⁷³ Исполинов А. С. Применение норм соглашений ВТО национальными судами: теория и практика. *Государство и право*. 2014. № 9. С. 75 – 85.

застосування норм міжнародних договорів (тобто їх використання в національних судах для скасування національних актів), то ця держава може опинитися в непростій ситуації, коли її можливості приймати нормативні акти (зокрема, реагувати на мінливі економічні та політичні обставини) будуть серйозно обмежені. Як відзначають дослідники, така ситуація може бути допустима і навіть вітатися в разі, наприклад, застосування міжнародних договорів про захист прав людини, але вона ж може привести до суттєвих обмежень суверенітету, якщо мова йде про питання економічного характеру (таких як захист прав споживачів, питання навколишнього середовища)²⁷⁴. Відомий дослідник Дж. Джексон висловив думку, що для держав кращим виходом було б виходити за замовчуванням з того, що міжнародні договори не мають прямої дії (за винятком договорів про захист прав людини)²⁷⁵.

Якщо ж аналізувати питання прямої дії права СОТ в Україні, то слід зазначити наступне. Модель співвідношення міжнародного та національного права, закріплена в законодавстві України, не є найбільш оптимальним варіантом, що забезпечує національні інтереси нашої держави. Слід відмітити, що ці питання турбують наукову громадськість та викликають жваві дискусії.

І. В. Арістова та М. В. Шульга з цього приводу зазначають, що необхідно з'ясувати особливості взаємодії норм міжнародного та національного права, зміст яких на сьогодні виражений у концепціях «помірного» монізму та дуалізму (спростовується ідея примату міжнародного права над національним, або навпаки наголошується на необхідності формування нових підходів до якісної взаємодії між цими «правовими конструкціями»)²⁷⁶. Д. В. Санніков пише про те, що протягом останнього десятиріччя Україна розвиває свою

²⁷⁴ Jackson J. Direct effect of the treaties in the US and the EU, the case of WTO: some perception and proposals / Community and change in EU law. Essays in honor of F. Jacobs / ed. A. Arnulf, P. Eeckhout, T. Tridimas. Oxford, 2008. P. 361 – 382.

²⁷⁵ Jackson J. Direct effect of the treaties in the US and the EU, the case of WTO: some perception and proposals / Community and change in EU law. Essays in honor of F. Jacobs / ed. A. Arnulf, P. Eeckhout, T. Tridimas. Oxford, 2008. P.381.

²⁷⁶ Арістова І. В., Шульга М. В. Правова природа адаптації екологічного, земельного й аграрного законодавства України до стандартів ЄС: зміст та особливості. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного та аграрного права в умовах євроінтеграції*: матеріали круглого столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків: Право, 2017. С. 36.

нормативну базу для вирішення питання співвідношення та врегулювання взаємодії міжнародного та національного права з метою приведення національного законодавства у відповідність зі своїми міжнародними зобов'язаннями. Зараз у вітчизняній та зарубіжній літературі щодо співвідношення норм національного та міжнародного права домінуючим стає помірно дуалістичний підхід. Більшість авторів стверджують, що в умовах сучасного історичного процесу визначився примат міжнародного права. В Україні означений підхід добре узгоджується з положеннями ч. 3 ст. X Декларації про державний суверенітет України, де встановлено, що Україна визнає пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права²⁷⁷. Проте, на наш погляд, норми права СОТ не можна однозначно віднести до загальновизнаних норм міжнародного права (тобто, наприклад, поставити в один ряд із правами людини).

Проте усталеною думкою наразі є теза про те, що багатосторонні угоди СОТ мають подвійний правовий статус у системі українського аграрного законодавства, а саме: як міжнародно-правові угоди та як частина національного законодавства, що підлягає застосуванню на рівні з іншими законами та нормативними актами, а в разі виникнення колізії з національними законами – мають пріоритет над останнім у застосуванні²⁷⁸.

А. В. Духневич доходить висновку про те, що більшість учених вважають ратифікацію Верховною Радою України міжнародно-правових договорів чи інших документів юридичним фактом, із яким Конституція пов'язує виникнення комплексу правовідносин із приведення чинного національного законодавства у відповідність із нормами і вимогами міжнародних договорів та взятих державою зобов'язань у тій чи іншій сфері економіки, екології, суспільства, держави, права тощо. Правові форми приведення національного

²⁷⁷ Санніков Д. В., Саннікова М. В. Співвідношення норм екологічного права та міжнародних актів, учасників яких є Україна. *Співвідношення екологічного, природоресурсного, земельного та аграрного права: матеріали круг. столу* (Харків, 9 грудня 2011 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Харків, 2011. С. 190.

²⁷⁸ Карпінська Н. В., Духневич А. В. Правова природа багатосторонніх угод Світової організації торгівлі у аграрному законодавстві України. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 26 травня 2017 року). Київ, 2017. С. 115.

законодавства у відповідність із ратифікованими міжнародно-правовими угодами чітко не визначені в Конституції, тому в кожному конкретному випадку дії держави з вибору форм реалізації вимог міжнародно-правових договорів у системі національного законодавства відрізнятимуться²⁷⁹. Продовжуючи цю думку, можна стверджувати, що норми права СОТ займають особливе місце у правовій системі України. Аналіз природи права СОТ та особливостей його застосування дозволяє зробити висновок, зокрема про те, що правовий інститут регулювання СФЗ у рамках СОТ має специфіку, а тому його не можна визнати повноцінною складовою вітчизняного законодавства, оскільки: а) норми права СОТ спрямовані на регулювання відносин між державами; б) ці норми встановлюють орієнтири для розробки національного законодавства. Отже, норми СОТ щодо застосування СФЗ не мають на меті регулювання конкретних виробничих відносин, тому вони і не можуть безпосередньо використовуватися для цього. Ця специфічність віддзеркалена й у судовій практиці.

Аналіз судової практики в Україні демонструє досить обережне ставлення національних судів до Угоди СОТ про застосування СФЗ. Зустрічаються справи, за якими судді використовують досить широку аргументацію, у т. ч. вимоги Угоди СОТ про застосування СФЗ та навіть практику органу вирішення спорів СОТ. Наприклад, цікавим є спір між МОЗ України та Мін'юстом України про скасування наказу Міністерства юстиції України від 11.09.2017 р. № 2859/5 «Про скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акту» та зобов'язання відновити державну реєстрацію наказу МОЗ від 29.03.2017 № 339 «Про затвердження Державних санітарних норм і правил «Про безпеку і захист працівників від шкідливого впливу азбесту та матеріалів і виробів, що містять азбест», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 09.06.2017 р. за № 702/30570. Суть спору полягала у тому, що МОЗ України прийняло акт, відповідно до якого обмежувалося використання азбесту з метою

²⁷⁹ Духневич А. В. Угода про сільське господарство СОТ у механізмі правового регулювання аграрних відносин в Україні. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах: матеріали наук.-практ. конф.* (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 166 – 171.

захисту здоров'я людей, однак Мін'юст України скасував його реєстрацію, мотивуючи це тим, що такий регуляторний акт ставить під загрозу існування азбестоцементної галузі України та будівельної галузі, що позбавляє тисячі громадян робочих місць та суттєво зменшує надходження до державного бюджету України, а також спричинить ряд негативних наслідків, зокрема, потягне за собою суттєве збільшення витрат для сільськогосподарських підприємств, зокрема птахофабрик та тваринницьких ферм, які є основними споживачами азбестоцементного шиферу, тощо. Окружний адміністративний суд Києва, розглядаючи цю справу, «враховував світову практику, направлену на посилення безпеки та захисту здоров'я людей». Зокрема, у своєму рішенні суд привів приклад з практики розгляду суперечок у рамках СОТ. Так, наприклад, Уряд Франції заборонив виробництво, переробку та імпорт всіх типів азбестових волокон незалежно від того, чи є вони складовою частиною інших товарів. Це потягло звернення Канади до СОТ з претензією до ЄС з приводу введення Францією повної заборони на імпорт хризотил-азбесту і виробів з нього. За результатами зазначеного спору Апеляційний орган прийшов до висновку, що канцерогенність, або токсичність являє собою визначальний аспект фізичних властивостей волокон хризотил-азбесту. Крім того, було відзначено, що члени СОТ мають право на встановлення рівня захисту відповідно до Угоди про застосування СФЗ. У результаті цього заборонні дії Франції були визнані виправданими, як такі, що відповідають міжнародним нормам торгівлі та обмежувальної практики і єдино можливими в даній ситуації для захисту здоров'я населення²⁸⁰. Таким чином, взявши до уваги практику застосування норм права СОТ, у цьому спорі суд визнав протиправним наказ Мін'юсту України, фактично відновивши дію наказу МОЗ України. Отже, у цьому прикладі національний суд враховує право СОТ та практику його застосування у міжнародних суперечках, але не опирається на них під час винесення рішення.

²⁸⁰ Рішення Окружного адміністративного суду Києва від 16 травня 2018 року у справі № 826/15456/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74483592>

В іншій справі приватне підприємство оскаржувало рішення про накладення на нього стягнення за результатами перевірки безпечності харчової продукції. Контролюючий орган виявив підвищену концентрацію харчових добавок у продукції, у зв'язку з чим притягнув підприємство до юридичної відповідальності. Однак позивач, посилаючись на Угоду СОТ про застосування СФЗ, Кодекс Аліментаріус та Директиву ЄС 95/2 від 20.02.1995 року, доводив, що правопорушення не відбулося, оскільки згідно з вказаними актами відповідна концентрація харчових добавок є допустимою. Цікаво було би дослідити рішення суду та його правову позицію щодо цих аргументів, однак провадження у цій справі було закрито через порушення правил підсудності. При цьому важливо відмітити, що позивач не посилається безпосередньо на міжнародний договір (Угоду СОТ про застосування СФЗ), а опирається на Закон України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до світової організації торгівлі» від 10.04.2008 року, відповідно до якого усі члени цієї організації базують свої санітарні та фітосанітарні заходи на міжнародних стандартах (ВООЗ та Кодекс Аліментарус)²⁸¹.

Існує практика винесення рішень національних судів, у яких надається правова оцінка дії права СОТ в Україні. Наприклад, у справі за позовом ПП «Камчадал-Плюс» до Івано-Франківської обласної санітарно-епідеміологічної станції про визнання протиправними та скасування протоколів досліджень у своєму рішенні «суд зазначає, що дія в Україні міжнародного законодавства у сфері використання харчових добавок у виробництві ікри, у зв'язку із вступом України до СОТ, за своєю природою є імплементацією норм міжнародного права у національне законодавство України»²⁸².

Як бачимо, незважаючи на те, що норма ст. 9 Конституції України однозначно закріплює, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного

²⁸¹ Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 14 червня 2011 року у справі № 2а-1786/10/2670. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/17074904>

²⁸² Ухвала Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 25 березня 2014 року у справі № 2а-1742/12/0970. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37813649>

законодавства України», а ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» встановлює примат міжнародного права над національним: «якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» – все ж в Україні відсутня судова практика вирішення спорів безпосередньо на підставі Угоди про застосування СФЗ.

Однак, на нашу думку, слід змінити модель співвідношення національного та міжнародного права, що втілена у законодавстві України, та передбачити примат національного права – особливо щодо регулювання економічних і торговельних правовідносин. На наш погляд, це максимально відповідає національним інтересам України та поширеній світовій практиці.

Розглянуті вище теоретико-методологічні та практичні проблеми застосування права СОТ в Україні не вичерпують досліджуваного нами питання. Зокрема, надзвичайно актуальним наразі є визначення специфіки застосування Україною права ЄС у сфері СФЗ.

Право ЄС є особливим випадком, що поєднує ознаки як міжнародного, так і національного права. *Acquis communautaire* є правовою системою ЄС, яка включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ²⁸³. У літературі зустрічається твердження про те, що можна використовувати тлумачення *acquis communautaire* як сукупності різних принципів, правил і норм, накопичених в рамках ЄС, що підлягають обов'язковому збереженню в процесі його діяльності та подальшого розвитку²⁸⁴.

Досліджуючи законодавчі засади регулювання сільськогосподарського виробництва в ЄС, А. Й. Богдан запропонував класифікацію аграрного

²⁸³ Коваленко Т. О. Адаптація аграрного законодавства України до *acquis communautaire*: сучасний стан та перспективи. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 185.

²⁸⁴ Исполинов А. С. Концепция *acquis communautaire* в праве Европейского Союза. *Вестник Московского ун-та. Серия 11. «Право»*. 2010. № 5. С. 68 – 88.

законодавства ЄС за змістом на: 1) рамкові акти (щодо фінансування, аграрного розвитку, прямої підтримки, структуральних заходів, конкуренції, інформації і статистики); 2) акти, що стосуються ринків сільськогосподарської продукції (спільні організації сільськогосподарських ринків, секторальне регулювання тощо); 3) акти, що стосуються продуктів харчування (якість та безпечність продуктів харчування, органічне землеробство, обмеження ГМО); 4) акти, що стосуються навколишнього середовища (управління та збереження природних ресурсів, забруднення від сільськогосподарського виробництва, лісові ресурси та нехарчові продукти тощо)²⁸⁵.

При цьому в питаннях правового регулювання СФЗ законодавство ЄС є одним із найбільш вимогливих. Деякі країни-члени СОТ наголошують на тому, що нормативна практика ЄС та його технічні регламенти і процедури оцінки відповідності набувають усе більшого значення у визначенні тих товарів країн – не членів ЄС, які отримують доступ на його внутрішній ринок, іноді створюючи непотрібні перешкоди для торгівлі. У відповідь на такі заяви ЄС указує на те, що його правила переслідують законні цілі, є предметом ретельної оцінки впливу, значною мірою засновані на відповідних міжнародних стандартах, а також розроблені відповідно до прозорої процедури, що дозволяє іншим зацікавленим сторонам з інших країн-членів СОТ брати в ній участь і висловлювати свою точку зору. Визнаючи, що нормативні вимоги у деяких сферах економіки збільшилися, ЄС відзначає, що це відображає науковий прогрес і виявлення нових ризиків. Крім того, ЄС вказує, що він надає технічну допомогу для підтримки країн, що розвиваються, у виконанні нормативних вимог, це також стосується і України²⁸⁶. Вплив цих вимог щодо СФЗ на розвиток українського законодавства наразі надзвичайно потужний та вимагає свого окремого вивчення.

²⁸⁵ Богдан А. Й. Правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у контексті вимог законодавства ЄС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2010. 20 с.

²⁸⁶ Назаренко О. А. Порівняльний аналіз методів нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України та зарубіжних країн. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 4 (69). С. 39 – 45.

Україна, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, зобов'язалась наблизити своє законодавство до законодавства ЄС у сфері застосування СФЗ. Головною економічною суттю цієї Угоди стало утворення зони вільної торгівлі (ЗВТ). Сама угода складається з 486 статей (312 з них стосуються «ЗВТ+»). У цілому створення «ЗВТ+» проводилося за 15 основними напрямками співпраці²⁸⁷: серед яких окреме місце зайняли СФЗ.

Можна виділити кілька характерних ознак правовідносин між Україною та ЄС у результаті підписання Угоди про асоціацію (у контексті правового регулювання СФЗ):

- односторонній характер зобов'язань щодо наближення законодавства. Оскільки сфера застосування СФЗ є важливим фактором забезпечення стабільного функціонування аграрної економіки, деякі учені серйозно занепокоєні однобічністю Угоди. Зокрема, висловлюються думки про те, що аналогічні українським зобов'язання інші держави брали на себе при вступі до ЄС. При цьому виконання в затвердженій формі Угоди призведе до суттєвої втрати країною зовнішньої та внутрішньої конкурентоспроможності, реальної загрози суверенної неплатоспроможності. У той час, коли Україна односторонньо визнає правила поведінки, що діють в ЄС, та зобов'язується імплементувати їх у національне законодавство, що до певної міри є поступкою державними інтересами, ЄС не передбачає надання Україні матеріальних пільг, не бере на себе зворотні зобов'язання, які хоча б дещо обмежили інтереси союзу та збалансували переваги сторін асоціації. І це при тому, що розрив у конкурентоспроможності між сторонами є непорівнюваним²⁸⁸. Деякі учені досить категорично вказують, що Угода про асоціацію з ЄС встановлює односторонню залежність України від ЄС, зокрема, від положень його первинного законодавства та директив²⁸⁹;

²⁸⁷ Литвин О. Є. Зовнішньоторговельна діяльність України в рамках підписання «ЗВТ+» з країнами ЄС та ЗВТ СНД. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2016. Вип. 127. Ч. 1. С. 116 – 127.

²⁸⁸ Олефір А. О. Господарсько-правові наслідки виконання Угоди про асоціацію з ЄС для України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. №. 9-2. Т. 1. С. 170 – 175.

²⁸⁹ Татаренко Н. О. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у контексті торговельних воєн. *Стратегічна панорама*. 2016. № 1. С. 40 – 50.

- чіткий перелік актів законодавства ЄС, що підлягає імплементції до законодавства України. Попри те, що джерела права ЄС не є джерелами права України, вони мають значний вплив на законодавство нашої країни, беручи до уваги зобов'язання, передбачені Угодою про асоціацію²⁹⁰. Фактично Україна жодним чином не може впливати на процес нормоутворення в системі ЄС, виступаючи лише в ролі дестинатора (адресата визнання) правових приписів організації²⁹¹. Деякі учені досить категорично заявляють, що у правовому сенсі Україна після підписання Угоди опиняється у повній юрисдикції ЄС²⁹². Деяким ученим це дає підстави говорити про нееквівалентний розподіл взаємних зобов'язань, адже Україна зобов'язується безумовно адаптувати національне законодавство не тільки до чинного на певний момент часу права ЄС, а й до прийнятих у майбутньому змін²⁹³. Ця ситуація є прямим підтвердженням втрати частини правового суверенітету держави. Такий крок фактично означає делегування суттєвої частки державного суверенітету органам ЄС у ключових питаннях організації економіки, без можливості впливати на формування економічної політики, та покладення на Україну функції вторинної правотворчості²⁹⁴. Інші дослідники оцінюють правову ситуацію по-іншому, наголошуючи на тому, що Угода про асоціацію не передбачає прямої дії положень регламентів ЄС, які містяться у додатках до Угоди про асоціацію у внутрішньому правопорядку України. Однак Україна може запровадити схожий механізм реалізації шляхом відсилки у внутрішньому законодавстві до актів ЄС, або шляхом інкорпорації у національне законодавство окремих положень

²⁹⁰ Шпарик Н. Я. Адаптація екологічного законодавства України до стандартів Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 212 – 217.

²⁹¹ Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Віче*. 2013. №8. С. 12 – 18.

²⁹² Татаренко Н. О. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у контексті торговельних воєн. *Стратегічна панорама*. 2016. № 1. С. 40 – 50.

²⁹³ Олефір А. О. Господарсько-правові наслідки виконання Угоди про асоціацію з ЄС для України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. №. 9-2. Т. 1. С. 170 – 175.

²⁹⁴ Олефір А. О. Розвиток нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України в умовах членства в СОТ. *Формування ринкової економіки*. 2012. № 27. С. 262 – 277.

або цілих блоків норм права ЄС. В Угоді про асоціацію передбачені різні способи гармонізації законодавства України з правом ЄС²⁹⁵;

- *прискорення процесу наближення законодавства* шляхом встановлення досить жорсткого плану-графіку, системи моніторингу, обрання методики текстуального копіювання відповідних актів із законодавства ЄС тощо. Останнє є потенційно небезпечним. Наприклад, доведено, що численні недоліки антидемпінгового закону України зумовлені насамперед тим, що він є майже дослівним перекладом антидемпінгової постанови Ради ЄС, що вказує на той факт, що інтереси України та її ставлення до проблеми антидемпінгу не бралися до уваги²⁹⁶. Навіть незважаючи на такий поспіх, загалом порівняно з іншими країнами, які пройшли шлях до вступу в ЄС, процес адаптації національного законодавства в Україні відбувається повільно. Наприклад, у Польщі з 2000 року приймалися щорічно 70 – 90 законодавчих актів, а на момент набуття повного членства в ЄС обсяг неімплементованих у національне законодавство актів ЄС дорівнював 2,9%²⁹⁷. Рівень же відставання України, за попередніми розрахунками, становить 60%²⁹⁸;

- *відсутність політико-правових зобов'язань з боку ЄС щодо членства України в ЄС* у разі виконання усіх умов Угоди про асоціацію. Про можливість такої ситуації прозорливо писав В. І. Семчик: «Не виключена можливість, що на останньому етапі, коли здавалось би усі закони адаптовані, а рівень життя населення не поліпшився, соціальні проблеми села не вирішені, ЄС відмовиться прийняти Україну до ЄС. Щоб уникнути такого становища, я висловив позицію про те, що не лише ЄС потрібен Україні, а й Україна потрібна Союзу. Рекомендую закріпити, що: якщо окремі прийняті норми не відповідатимуть

²⁹⁵ Муравйов В.І. Правові інструменти реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 121. Ч. I. С. 107 – 116.

²⁹⁶ Кочергіна О. М. Міжнародно-правове регулювання антидемпінгу на багатосторонній основі в системі ГАТТ/СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2004. 16 с.

²⁹⁷ Nowak B. Implementation of Directives into Domestic Legal System. The Case of Poland. *Yearbook of Polish European Studies*. 2005. № 9. С. 67 – 91.

²⁹⁸ Карпінська Н. В. Правова регламентація санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у світлі вимог ЄС. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 165 – 168.

законодавству ЄС, то відповідні норми закону втрачають чинність через один місяць після офіційного прийняття України до ЄС»²⁹⁹. Однак справедливі застереження професора В. І. Семичка не були почуті. У результаті Україна виконує взяті на себе зобов'язання без чітко окресленої політичної мети, адже трансформаційний період виконання Угоди вимагає багатьох зусиль та витрат (економічних, соціальних тощо), однак це не компенсується вигодами, які отримує повноправний член ЄС. Застосування до України дискримінаційного підходу з боку ЄС під час складання тексту Угоди про асоціацію, в якій міститься недвозначне положення про те, що Угода залишає відкритим майбутній розвиток відносин Україна – ЄС, свідчить про невизначеність статусу України навіть у разі сумлінного ставлення до процесу імплементації актів права ЄС у національне законодавство. Натомість, набуття статусу членів ЄС Польщею та Угорщиною було чітко зафіксовано у преамбулі та перших статтях Угоди³⁰⁰.

Учені, аналізуючи Угоду та дискутуючи про її положення, висловлюють протилежні думки щодо правового значення цього документу для України. На наш погляд, сформувалися два основні підходи до правової оцінки наслідків підписання Угоди про асоціацію з ЄС:

- *оптимістичний*. Представники цього підходу переконують, що Угода про асоціацію стала найамбітнішим документом в історії незалежної України, як за масштабом тих відносин, які регулюватимуться у рамках асоціації, так і за характером реформ, які вже почала проводити наша держава з метою імплементації Угоди³⁰¹. Прибічники оптимістичного підходу до оцінки правового значення Угоди про асоціацію з ЄС вважають, що її підписання має модернізувати країну та відкрити нові ринки збуту з безпрецедентним рівнем

²⁹⁹ Семчик В. І. Проблеми гармонізації аграрного законодавства України та Європейського Союзу. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 4. С. 184 – 189.; Семчик В. І. Організаційно-правові проблеми вступу України до СОТ і Європейського Союзу та участі у формуванні єдиного економічного простору. *Правова держава*. 2005. Вип. 16. С. 325 – 334.

³⁰⁰ Туніцька Ю. М. Національна митно-тарифна та нетарифна політика умов євроінтеграції. *Економіка і суспільство*. 2018. № 17. С. 74 – 84.

³⁰¹ Гетьман А. П. Розвиток екологічного законодавства через призму євроінтеграції. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 3 – 10.

економічної інтеграції для країни, що не є членом ЄС³⁰². Позитивним аспектом вказують також посилення уваги до екологічної політики³⁰³;

- *песимістичний*. Представники цього підходу концентрують увагу на проблемах, які тягне за собою підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Зокрема, технічні, санітарні, фітосанітарні заходи, які застосовують країни ЄС для захисту своїх ринків, будуть істотно стримувати нарощування експорту вітчизняної продукції навіть у рамках виділених квот, оскільки далеко не вся сільськогосподарська та харчова продукція може задовольнити вимоги ЄС щодо безпечності та стандартів якості продукції. Зокрема, якщо українська рослинницька продукція поки що не має серйозних перешкод для експорту до ЄС, то тваринницька продукція і продукція харчової промисловості таким вимогам відповідають лише частково, і їх подальший розвиток під питанням. Дозвіл на експорт можуть отримувати лише великі вітчизняні підприємства із так званим замкнутим циклом виробництва (крім виробників курятини, інші виробники процедуру сертифікації кілька років не могли пройти)³⁰⁴.

Проаналізувавши велику кількість висловлених у науковій літературі аргументів, ми доходимо висновку по доцільності обрання *поміркованого підходу* до оцінки правових наслідків Угоди про асоціацію з ЄС у контексті правового регулювання СФЗ. Відповідно до цього підходу ні позитивні, ні негативні аспекти підписання Угоди про асоціацію з ЄС не треба ігнорувати – їх необхідно ретельно вивчати та піддавати постійній правовій оцінці. У контексті нашого дослідження ми зосередимося на дослідженні впливу Угоди про асоціацію на регулювання відносин застосування СФЗ.

³⁰² Сібекіна А. Ю. Порівняння ключових параметрів угоди про асоціацію Україна-ЄС та членства в митному союзі Росії, Казахстану, Білорусі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 116. Ч. II. С. 77 – 82.

³⁰³ Карпінська Н. В. Інтеграція екологічної політики України в контексті вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 8-10 вересня 2017 року). Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2017. С. 58 – 60; Карпінська Н. В. Інтеграція екологічної політики України в контексті вимог Європейського Союзу. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції: матеріали круглого столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 152 – 155.

³⁰⁴ Татаренко Н. О. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у контексті торговельних воєн. *Стратегічна панорама*. 2016. № 1. С. 40 – 50.

Головним правовим інструментом економічної інтеграції нашої держави до внутрішнього ринку ЄС є гармонізація законодавства України відповідно до права ЄС. Залежно від економічного сектору співпраці, гармонізація може здійснюватися різними способами, основними з яких є імплементація положень асquis ЄС до національного законодавства відповідно до ст. 56 Угоди про асоціацію у сфері технічного регулювання, стосовно санітарних та фітосанітарних заходів – встановлення механізму визнання еквівалентності щодо СФЗ (ст. 59) тощо. Першочергово Україна націлена на виконання тих зобов'язань, які сприяють розвитку українського сільського господарства та харчової промисловості. З-поміж усіх завдань, які визначені постановою Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 №1106 на виконання Угоди про асоціацію, зобов'язання України в аграрній сфері складають 28%. Однією із найбільших сфер зобов'язань є сфера СФЗ³⁰⁵. Відповідно до Угоди про асоціацію Україна має виконати зобов'язання щодо запровадження 255 нормативно-правових актів ЄС³⁰⁶.

В Угоді про асоціацію, як і в інших міжнародних угодах ЄС, не міститься визначення поняття «гармонізація». Угода лише оперує традиційними для права ЄС термінами, як-от «зближення»³⁰⁷. Процес наближення законодавства, який передбачається Угодою про асоціацію, ретельно вивчається та аналізується науковцями. Зокрема, опираючись на теоретичні категорії та трактування положень Угоди, дослідники сформували принаймні кілька основних підходів до визначення юридичної природи зазначеного наближення законодавства, а саме як:

³⁰⁵ Резнічук М. С. Імплементація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2016. С. 54 – 64. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pravo/article/viewFile/2986/2678>.

³⁰⁶ Карпінська Н. В. Правова регламентація санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у світлі вимог ЄС. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 165 – 168.

³⁰⁷ Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Віче*. 2013. № 8. С. 12 – 18.

1) *адаптації*. Деякі науковці обґрунтовують тезу про те, що на сучасному етапі взаємодії України та ЄС термін «адаптація» законодавства України до законодавства ЄС є найбільш оптимальним³⁰⁸ і включає в себе заходи із уніфікації термінології, експертизи законопроектів на предмет відповідності *acquis communautaire*, реформування органів, які виконують функції екологічного управління, посилення міжнародної взаємодії³⁰⁹. Адаптації як процесу пристосування, наближення властиві певні ознаки, які досліджуються українськими вченими³¹⁰. При цьому окремі дослідники вважають за необхідне зберігати поміркованість у рамках адаптаційного процесу. Зокрема, Л. І. Полюхович доводить, що не завжди доцільно вдаватися до адаптації національного законодавства, адже узгодження правових приписів має бути процесом взаємним та має здійснюватися з урахуванням національних особливостей та зарубіжного досвіду³¹¹. Ця думка добре виражена В. В. Носіком, який зазначив, що за умов адаптації аграрного законодавства до вимог СОТ та ЄС, має враховуватися «пріоритет у забезпеченні територіального верховенства України, національної, продовольчої, екологічної безпеки Українського народу»³¹²;

2) *гармонізація*. Метою гармонізації є узгодження національних норм у такий спосіб, щоби вони створювали однакові правові умови для діяльності

³⁰⁸ Каракаш І. І. Адаптація екологічного законодавства України до законодавчих стандартів Європейського Союзу. *Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 31 жовтня 2017 року). Одеса, 2017. С. 176.

³⁰⁹ Кошеленко К. В. Юридична відповідальність за шкоду навколишньому природному середовищу за законодавством України і ЄС: порівняльно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2019. 22 с.

³¹⁰ Богдан А. Й. Правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у контексті вимог законодавства ЄС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2010. 20 с.; Кульчій І. М. Інтергаційні відносини у сфері розвитку сільського господарства та сільських територій як складова предмета аграрного права. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 200; Коваленко Т. О. Адаптація аграрного законодавства України до *acquis communautaire*: сучасний стан та перспективи. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 185.

³¹¹ Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2014. 18 с.

³¹² Носік В. В. Методологічні основи юридичної природи сучасного земельного та аграрного права у забезпеченні конкурентоспроможності України в умовах світових інтеграційних економічних та державно-правових явищ. *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 21-22 травня 2010 року). Біла Церква, 2010. С. 18.

суб'єктів господарювання в межах внутрішнього ринку. З цього приводу Н. Р. Малишева зазначає: «Гармонізація, заявлена як цільова настанова правотворчого процесу, повинна «вмикати» певні механізми отримання найвищого ступеня узгодженості та сумісності систем, що гармонізуються»³¹³. Зазначені особливості гармонізації відрізняють її від уніфікації: хоча за допомогою останньої також створюються однакові правові умови для суб'єктів господарювання, цей результат досягається іншим шляхом – через ухвалення постанов, які безпосередньо регулюють поведінку суб'єктів і не передбачають узгодження з ними актів національного законодавства³¹⁴.

Багато невизначеностей існує й щодо встановлення точного змісту актів ЄС, з якими треба гармонізувати українське законодавство. Тлумачення цих документів входить винятково до компетенції Суду ЄС, котрий, проводячи цю процедуру, може частково змінювати їхній зміст. З другого боку, під час гармонізації законодавства України з правом ЄС обов'язково потрібно усвідомлювати те, що акти інститутів організації діють у відповідному правовому середовищі, адже вони є частиною правової системи ЄС. А гармонізація практично призводить до перенесення положень певних актів ЄС до правової системи іншої країни, яка функціонує за своїми, відмінними від усталених у межах ЄС, закономірностями. Зокрема, українські правники не завжди можуть урахувати всі юридичні тонкощі відповідного документа ЄС, зокрема чітке розуміння використаної в ньому юридичної технології, причин його ухвалення та особливостей реалізації. Усе це може призвести до перекручування змісту національних норм, запроваджених на основі процесу гармонізації³¹⁵;

3) *імплементація*. За результатами аналізу змісту та особливостей правової природи адаптації екологічного (земельного, аграрного) законодавства України до стандартів ЄС деякими авторами відстоюється позиція, згідно з якою «адаптація» – це перша стадія імплементації норм права, «гармонізація» –

³¹³ Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. К., 1998. С. 88.

³¹⁴ L'influence des Communautés européennes sur le droit international privé des Etats membre. Bruxelles, 1981. P. 2.

³¹⁵ Herrfeld H-H. Europeans by Law. Gutersloh, 1996. P. 104 – 105.

це друга, «уніфікація» – це третя стадія. Таким чином, понятійний апарат має ґрунтуватися навколо змісту базового поняття – «імплементация», його способів та стадій³¹⁶;

4) *транспозиція*. Щодо сфер, регулювання відносин у яких не охоплене положеннями національного законодавства або вони безнадійно застаріли і потребують швидкого оновлення, може бути застосовано так званий «революційний» підхід до гармонізації українського законодавства з правом ЄС, що передбачає транспозицію норм права ЄС до правопорядку України. До транспозиції вдаються в разі потреби термінового прискорення процесу гармонізації шляхом безпосереднього включення положень права ЄС (без унесення істотних змін чи попереднього проведення відповідних парламентських процедур) до внутрішнього законодавства поряд із скасуванням чинних нормативно-правових актів. У цьому разі компетенцію щодо ухвалення нормативно-правових актів отримують переважно виконавчі органи влади. Транспозицію передбачено й у статтях 56, 96, 153 Угоди про асоціацію з ЄС. Цей спосіб гармонізації законодавства України й права ЄС, на думку дослідників, доцільно застосовувати у галузях стандартизації, транскордонного надання послуг, державних закупівель³¹⁷.

Таким чином, у науковій літературі можна зустріти застосування таких суміжних понять, як «адаптація», «гармонізація», «імплементация», «уніфікація»³¹⁸, «зближення»³¹⁹ тощо.

Досліджуючи співвідношення цих понять, А. В. Омельченко робить висновок про те, що вони відображають по суті одне і те ж явище, проте

³¹⁶ Арістова І. В., Шульга М. В. Правова природа адаптації екологічного, земельного й аграрного законодавства України до стандартів ЄС: зміст та особливості. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного та аграрного права в умовах євроінтеграції*: матеріали круглого столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків: Право, 2017. С. 36.

³¹⁷ Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Віче*. 2013. №8. С. 12 – 18.; Березовська І. А. Зона вільної торгівлі як складова Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 115. Ч. II. С. 36 – 43.

³¹⁸ Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 6. Т-Я / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. К. : Укр. енцикл., 2004. С. 215, 524, 553, 554, 667, 668.

³¹⁹ Опришко В. Ф. Конституційні основи розвитку законодавства України / В. Ф. Опришко. К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2001. С. 83.

використовуються для визначення різних механізмів та різних рівнів (ступенів) зближення окремих правових систем³²⁰. Процеси глобалізації, що відбуваються в сучасному світі, висувають нові вимоги до міжнародного та внутрішнього права держав, їх взаємодії і взаємовпливу. Однак у даному контексті було б правильніше говорити не про глобалізацію, а про інтернаціоналізацію внутрішнього права держав, що відбиває «зростаючий вплив на внутрішнє право міжнародного права і правових систем інших держав»³²¹. Ураховуючи зовнішньополітичний вектор політики нашої держави, окремі дослідники називають відповідні процеси в Україні європеїзацією вітчизняного права та законодавства³²².

Отже, наразі спостерігаються складні та неоднозначні процеси трансформації сучасного законодавства у сфері СФЗ, що відбувається під впливом міжнародно-правових зобов'язань України. Можна довго дискутувати про модель взаємодії та співвідношення права СОТ та національного права України, але, як слушно зазначає Є. Д. Стрельцова, незалежно від обраної моделі співвідношення з міжнародним правом держава ціною своїх політичних чи економічних інтересів *змушена* змінювати власне законодавство. Внутрішньодержавне законодавство уніфікується до рівня потреб відповідно до системи міжнародного співробітництва – універсальної чи регіональної³²³.

Справді, зобов'язання у сфері СФЗ, які взяла на себе Україна під час вступу до СОТ та підписання Угоди про асоціацію з ЄС, пов'язані передусім із широкомасштабним реформуванням національного законодавства. Ці зобов'язання є досить жорсткими, а потенційна маневреність України щодо їх виконання – надзвичайно обмежена.

³²⁰ Омельченко А. В. Гармонізація зовнішньоекономічного законодавства України із вимогами Світової організації торгівлі (організаційно-правові засади). *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 366 – 372.

³²¹ Никифоров В. А. Юридическая природа и тенденции развития сложноструктурных комплексов норм, создаваемых международными организациями для регулирования мирового торгового оборота: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2011. 45 с.

³²² Березовська І. А. Зона вільної торгівлі з ЄС як рушій європеїзації українського законодавства. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2017. Вип. 1. С. 41 – 58.

³²³ Стрельцова Є. Д. Міжнародні організаційно-правові механізми впливу на уніфікацію внутрішньодержавного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Т. 3. С. 147 – 152.

Якщо аналізувати Угоду СОТ про застосування СФЗ, то її характер міжнародної багатосторонньої угоди певною мірою виправдовує міру жорсткості закріплених в ній вимог, адже такі самі (або подібні) вимоги висунуті й іншим країнам – учасникам СОТ. Це сприяє впорядкованості міжнародних торговельних відносин, такі вимоги до СФЗ є певною мірою «правилами гри» для всіх.

По-іншому виглядають вимоги щодо СФЗ, які висувуються Україні за Угодою про асоціацію з ЄС. Відповідно до цієї Угоди Україна поставлена у більш жорсткі правові рамки, оскільки:

- у рамках СОТ міжнародні стандарти, які є змістовним наповненням вимог СФЗ, зберігають юридично необов'язковий характер, у той час Угодою про асоціацію чітко перераховано акти ЄС, положення яких мають бути запроваджені в українське законодавство в обов'язковому порядку;

- приведення законодавства України у відповідність з вимогами СОТ має за мету досягнення певних міжнародно-погоджених показників, дотримання яких полегшує торговельні відносини із усіма країнами – учасниками СОТ. Приведення законодавства України у певну відповідність до визначеного законодавства ЄС у сфері СФЗ вимагає більших зусиль від нормотворця, а виконання цього законодавства – від бізнесу та суспільства у цілому. Мета цього полягає в полегшенні торговельних відносин із обмеженим колом країн – учасниць СОТ (країн ЄС);

- вступ України до СОТ та виконання Угоди про застосування СФЗ дає Україні не лише економічні зиски – це формує для нашої держави політико-правові переваги (права повноправного члена організації, зокрема, можливість голосування, впливу на винесення рішень, участь у роботі комітетів, органу вирішення суперечок, участь у розробці міжнародних стандартів тощо). З іншого боку, посилене нормотворче та реформаційне навантаження, яке відчуває Україна в результаті виконання Угоди про асоціацію з ЄС у частині вимог до СФЗ, не виправдовується належними політико-правовими бонусами

(Угодою не передбачається членства в ЄС, отримання допомоги аграріями України за європейськими програмами підтримки тощо).

Так, слід погодитися, що Україна має право обрати форми впровадження в національне законодавство відповідних нормативно-правових актів ЄС з питань СФЗ. Однак при цьому слід визнати, що фактична реалізація цього права суттєво обмежена, оскільки:

- по-перше, унаслідок жорстких строків та досить стислих графіків Україна позбавлена можливості розробити науково обґрунтовану концепцію впровадження передбачених нормативних актів ЄС до національної правової системи. Це передусім переводить відповідні нормотворчі дії у суто технічну площину – просте копіювання європейського законодавства, що позбавляє можливості стратегічного урахування одночасно вимог Угоди та інтересів національного бізнесу;

- по-друге, галопуючий темп виконання вимог Угоди у частині регулювання СФЗ призводить до того, що Україна позбавлена можливості плавно ввести відповідні положення ЄС до національного законодавства, що викликає ефект «холодного душу» для національної економіки. Особливо це стосується підприємств аграрного сектору, які замість державної підтримки отримують гіпердинамічне регулятивне середовище та появу нових вимог ведення бізнесу;

- по-третє, через дуже стислий графік впровадження актів ЄС у сфері СФЗ Україна поставлена у позицію «того, хто постійно спізнюється», що призводить до поширення транспозитивного методу виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС. Це є найшвидшим способом наближення законодавства, але він найменше відповідає інтересам нашої держави.

Усі ці аспекти міжнародно-правових зобов'язань України у сфері застосування СФЗ актуалізують питання збереження правового суверенітету. Як пише Ю. О. Тихомиров, вихідний критерій для пошуків стабільного розмежування і гнучкої взаємодії між державами – це суверенітет. Зберігаючи історичний потенціал, суверенітет наповнюється новим змістом в умовах

глобалізації, масштабних інтеграційних процесів. Але далеко не завжди це явище проявляє стійкість перед новими викликами епохи. Посилення співробітництва держав і масштабність інтеграційних процесів призводять до питання про передачу ряду суверенних прав на наддержавний рівень³²⁴. Учений справедливо підкреслює, що, передаючи частину своїх повноважень, держава-учасник набуває нові права: можливість участі в обговоренні проектів рішень міждержавних об'єднань, внесення пропозицій, участі в прийнятті рішень, користування пільгами і перевагами членства, правовий захист національних інтересів. Все це зміцнює гарантії правового суверенітету³²⁵. Це відбувається певною мірою у правовідносинах Україна – СОТ, зокрема в аспекті правового регулювання СФЗ.

Угода про асоціацію з ЄС будує іншу модель відносин між країнами: вона передбачає односторонні зобов'язання щодо наближення законодавства без надання адекватних політичних обіцянок. Цікаво й інше: у процесі створення зони вільної торгівлі з третіми країнами «ЄС широко використовує практику включення до цих угод положень, аналогічних за своїм змістом тим, що закріплені в актах первинного або вторинного права ЄС, або таким, які відсилають до актів ЄС. Тим самим створюються засади для проникнення закріплених у міжнародних угодах про ЗВТ положень права ЄС у внутрішні правопорядки третіх країн»³²⁶. Фактично ці процеси активно відбуваються в Україні у сфері реформування законодавства у сфері СФЗ.

Отже, здійснивши аналіз проблемних питань застосування права СОТ та права ЄС у сфері застосування СФЗ, можемо зробити деякі проміжні висновки. Платонівський поділ на світ речей (реальність) та світ ідей (ідеальні взірці), можна з певною долею умовності застосувати для визначення правового значення та юридичного впливу права СОТ та ЄС на національне право у сфері регулювання СФЗ. Отже, наразі у результаті виконання Україною міжнародно-

³²⁴ Тихомиров Ю. А. Правовой суверенитет: сферы и гарантии. *Журнал российского права*. 2013. № 3. С. 5 – 20.

³²⁵ Тихомиров Ю. А. Правовой суверенитет: сферы и гарантии. *Журнал российского права*. 2013. № 3. С. 5 – 20.

³²⁶ Березовська І. А. Угоди про асоціацію в праві Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 121. Ч. 1. С. 153.

правових зобов'язань, сформовано три взаємопов'язані, але досить автономні системи правових норм, що регулюють СФЗ: *національне право*, що регламентує застосування СФЗ – це базова система, спрямована на врегулювання виробничих, торгівельних, екологічних та інших відносин, які стосуються цієї сфери. Ця система є *реальним правом*; *правовий інститут регулювання СФЗ у рамках права СОТ* – норми, що його формують, визнаються частиною національного законодавства України, однак мають специфіку у застосуванні. Зокрема, цей правовий інститут безпосередньо застосовується у міждержавних відносинах, а в інших відносинах – відіграє роль *ідеального права першого рівня*, тобто є взірцем для побудови національного права; *правовий інститут регулювання СФЗ у рамках права ЄС* – не є частиною національної правової системи України, однак унаслідок підписання Угоди про асоціацію чітко окреслена частина норм законодавства ЄС має бути відображена у вітчизняному законодавстві. Оскільки право ЄС відповідає праву СОТ (допоки не встановлено інше) та в дозволених рамках має власну специфіку, можна його ідентифікувати як *ідеальне право другого рівня*.

1.4. Принципи застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві за правом СОТ та ЄС

Системи норм СОТ та ЄС, що регулюють відносини у сфері застосування СФЗ, підкорені певним принципам – керівним началам, які визначають їх основну сутність, спрямування та мету. Оскільки правові принципи застосування СФЗ, які передбачені правом СОТ, є обов’язковими для України та ЄС, і на них базується вітчизняне та європейське законодавство у цій сфері, саме тому передусім ми розглянемо принципи у рамках СОТ. Позаяк існують певні особливості розуміння та застосування цих принципів в ЄС, така специфіка розкриватиметься у контексті відмінностей від базового змісту принципів СОТ.

Дослідники виділяють принципи права СОТ, перелік яких може дещо відрізнятися, однак у цілому є досить стабільним³²⁷.

У своєму дослідженні ми розглянемо кілька основних принципів, які, на наш погляд, відображають основні засади регулювання застосування СФЗ у рамках права СОТ: принципи самостійності, недискримінації, наукової обґрунтованості, національного режиму, режиму найбільшого сприяння, транспарентності, гармонізації. За своїм спрямуванням та змістовним наповненням ці принципи неоднорідні та поділяються на дві групи: *принцип суверенітету* (принцип самостійності) та *антипротекціоністські принципи* (усі інші)³²⁸. Розглянемо їх докладніше.

Принцип самостійності є втіленням принципу суверенітету держави у відносинах застосування СФЗ. Він є основним принципом застосування СФЗ, який входив до фундаментальних правил міжнародної торгівлі з часу

³²⁷ Комендантов С. В. Проблемы имплементации в Российской Федерации положений правовой системы Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Казань, 2006. 23 с.; Гуляева Т. К. Соотношение «права ВТО» и национального права государств-членов: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2016. 23 с. Чуйко Н. А. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов в рамках всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2015. 28 с.

³²⁸ Карпінська Н. В. Принцип самостійності (принцип суверенітету) та антипротекціоністські принципи у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом СОТ. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 12 (34). Том 1. С. 39 – 47.

підписання ГАТТ 1947, та полягає у тому, що кожна держава має виключне право використовувати заходи, «необхідні для захисту життя чи здоров'я людей, тварин та рослин», але це право не може бути застосовано для невинуватеної дискримінації між країнами та створення прихованих обмежень торгівлі³²⁹.

Угода СОТ про застосування СФЗ виходить з того, що всі країни підтримують заходи, спрямовані на забезпечення безпеки харчових продуктів, призначених для споживачів, і прагнуть запобігти поширенню шкідників і хвороб серед тварин і рослин. Угода про застосування СФЗ допускає з боку суб'єктів СОТ застосування різних стандартів, методів і процедур контролю якості продукції³³⁰. Однак застосування цих методів і процедур не повинно викликати або супроводжуватися необґрунтованими затримками або характеризуватися диференційованим підходом до продукції внутрішнього виробництва або імпортованих товарів. Усі стандарти, методи і процедури, пов'язані із застосуванням СФЗ, повинні бути відображені і відповідним чином врегульовані в національному законодавстві суб'єктів СОТ, а також опубліковані. Передбачається, що застосування СФЗ має базуватися і обмежуватися розумними і обґрунтованими вимогами як у частині запитів інформації про товари, так і в ході практичних перевірок. При цьому, Угода жодним чином не обмежує права проведення перевірок щодо санітарії та епідеміології суб'єктів СОТ на своїй території³³¹.

Прийнятний рівень захисту країни-імпортера може бути вище, ніж передбачається міжнародним стандартом. Право країни-імпортера визначати його власний прийнятний рівень захисту є важливим самостійним правом, а не винятком із загального зобов'язання по ст. 3.1. При цьому ст. 3.3 Угоди вимагає, щоб заходи, результатом введення яких буде більш високий рівень

³²⁹ Карпінська Н. В. Особливості застосування санітарних та фітосанітарних заходів СОТ. *Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика: матеріали наук.-практ. конф.* (Харків, 7 грудня 2018 року). Харків: ТОВ «Оберіг», 2018. С. 35 – 37.

³³⁰ Панова А. С. Об особенностях технического регулирования по праву ВТО. *Бизнес. Менеджмент. Право.* 2013. № 1. С. 60 – 65.

³³¹ Воронин Б. А. Правовые проблемы вступления в ВТО российского аграрного сектора. *Аграрное и земельное право.* 2010. № 6 (66). С. 13 – 19.

захисту, не суперечили іншим положенням Угоди, в тому числі ст. 5. Відповідність прийнятих заходів вимогам ст. 5.1 було передбачено як фактор, що врівноважує право країни-імпортера встановлювати свій рівень захисту. Вимога проведення оцінки ризику відповідно до ст. 5.1, так само як і необхідність отримання значущих наукових доказів відповідно до ст. 2.2, є ключовими для підтримки балансу між інтересами розвитку міжнародної торгівлі і захистом життя і здоров'я людини³³².

Принцип самостійності у застосуванні СФЗ полягає також у тому, що держава не втрачає свій суверенітет у частині забезпечення здоров'я людей, захисту тварин і рослин. Останнє слово у цій сфері завжди за державою. Наприклад, принцип самостійності у застосуванні СФЗ повною мірою використовує ЄС: у багатьох випадках європейські вимоги до показників безпеки набагато жорсткіші, перелік шкідливих речовин, вміст яких у харчових продуктах регламентується, значно ширший³³³.

Принцип самостійності, оскільки ґрунтується на понятті державного суверенітету, є дуже потужним та протекціоністським за своєю природою. Саме тому на противагу йому вибудовується ціла система принципів, які у своїй сукупності покликані обмежити принцип самостійності задля розширення та лібералізації міжнародної торгівлі. Антипротекціоністські принципи застосування СФЗ формують систему, яка має стримувати державний суверенітет щодо врегулювання відносин СФЗ у різних його проявах. На наш погляд, *система антипротекціоністських принципів права СОТ* складається із 1) базової компоненти (принцип недискримінації); 2) режимної компоненти (принципи національного режиму та режиму найбільшого сприяння); 3) інформаційної компоненти (принцип транспарентності); 4) змістовної компоненти (принципи наукової обґрунтованості та гармонізації). Проаналізуємо кожен антипротекціоністський принцип докладніше.

³³² Попов М. С. Право на применение санитарных и фитосанитарных мер государствами-членами ВТО и последствия их применения. *Здравоохранение Российской Федерации*. 2013. № 4. С. 38 – 40.

³³³ Духневич А. Правова регламентація застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у контексті вимог СОТ та ЄС. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 64 – 70.

Принцип недискримінації означає, що держави повинні забезпечити загальні умови торгівлі для всіх країн, їх товарів і осіб³³⁴. У зв'язку з цим держави – члени повинні усунути дискримінаційний режим у міжнародній торгівлі. У ст. XIX, XX ГАТТ-1994 року вказується, що держави-члени не мають права застосовувати надзвичайні заходи щодо імпорту окремих товарів таким чином, який міг би стати засобом довільної або невиннованої дискримінації між державами. У зв'язку з тим, що принцип недискримінації в торгівлі не забороняє покращувати загальні умови торгівлі для країн, їх товарів і осіб, вони можуть породжувати різні дискримінаційні умови³³⁵.

Стосовно сфери санітарного та фітосанітарного регулювання цей принцип означає, що СФЗ не повинні служити засобом свавільної або невиннованої дискримінації між державами-членами і не повинні застосовуватися у спосіб, який являє собою приховане обмеження міжнародної торгівлі (ст. 2.3). Таким чином, Угода про застосування СФЗ конкретизує загальні обов'язки держав-членів щодо недискримінації, передбачені ГАТТ-1994 (обов'язок по наданню режиму найбільшого сприяння; обов'язок по наданню національного режиму)³³⁶.

Головним практичним інструментом реалізації принципу недискримінації ми вбачаємо механізм визнання еквівалентності. Члени СОТ визнають санітарні та фітосанітарні норми інших членів як еквівалентні (навіть якщо вони відрізняються від власних) у тому випадку, якщо експортер демонструє імпортеру, що його заходи досягають належного рівня санітарного або фітосанітарного захисту. На запит будь-якого члена СОТ повинні проводитися консультації з метою досягнення двосторонніх і багатосторонніх угод щодо

³³⁴ Почкаева М. Дискриминация в торговле и международное право. *Внешняя торговля*. 1968. № 9. С. 20 – 21; Шабан И. С. Принцип недискриминации в международных экономических отношениях. *Международное право на службе мира и сотрудничества государств*. М.: Междунар. отношения, 1981. С. 143 – 144; Василенко В. А., Усенко Е. Т. Принцип недискриминации в сфере международных экономических отношений. *Советский ежегодник международного права*. 1983. М.: Наука, 1984. С. 25 – 43.

³³⁵ Гуляева Т. К., Никитина В. А., Федосов Я. К. Принцип недискриминации в «праве ВТО». *Российский внешнеэкономический вестник*. 2015. № 8. С. 82 – 91.

³³⁶ Гуляева Т. К., Никитина В. А., Федосов Я. К. Принцип недискриминации в «праве ВТО». *Российский внешнеэкономический вестник*. 2015. № 8. С. 82 – 91.

визнання еквівалентності конкретних СФЗ. Це формує правовий інструмент проти їх упередженого застосування³³⁷.

При цьому слід пам'ятати про те, що не є порушенням принципу недискримінації виправдане застосування певних обмежень. Зокрема, застосування СФЗ може залежати від рівня розповсюдження специфічних хвороб та шкідників та, відповідно, цілеспрямовано застосовуватись до продукції лише окремих країн-імпортерів³³⁸.

Взагалі, принцип недискримінації є найбільш чутливим у системі принципів застосування СФЗ у праві СОТ. Саме порушення цього принципу є предметом практично кожної торгової претензії, розглянутої на засіданнях Комітету з СФЗ та органу з вирішення спорів СОТ.

Аналіз практичного застосування цього принципу в сфері нетарифного регулювання – застосування СФЗ і вивчення його тлумачення з боку Апеляційного органу для введення правомірних СФЗ, що відповідають праву СОТ, можливий на прикладі деяких спорів. Наприклад, ст. 2.3 Угоди про застосування СФЗ стала предметом розгляду в суперечці *Австралія – Лосось*³³⁹, де Канада заявила, що Австралія порушила це положення при введенні імпорتنних вимог на певні види риби, що імпортуються з території Канади, не забезпечивши заходів внутрішнього контролю за пересуванням мертвої риби в межах Австралії. Група експертів сформулювала три вимоги, які повинні бути встановлені для визнання порушення ст. 2.3, тобто принципу недискримінації у сфері застосування СФЗ: (1) захід є засобом дискримінації між територіями членів, відмінних від іншого члена, що застосовує захід, або між територією

³³⁷ Жмуренко В. Войти на равных в число развитых стран. *Діловий вісник*. 2004. № 3 (118). www.ucci.org.ua; Пирець Н. М. Возможности использования мирового опыта стимулирования экспорта в украинской практике. *Економіка: проблеми теорії та практики*. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. № 195/1. С. 173 – 182; Пирець Н. М. Система стимулирования экспорта. Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках ЧЗС и ГУААМ. Свиштов-Донецк: СА «ДА-Ценов»; ДонНУ, 2004. С. 234 – 241; Пирець Н. М. Экспортный потенциал Украины в контексте вступления в ВТО. *Ломоносов – 2003: Междунар. конф. студентов, аспирантов, молодых ученых по фундаментальным наукам*, МГУ им. М.В. Ломоносова. Сб. тез. / Под общ. ред. В.Н. Сидоренко и др. М.: ТЕИС, 2003. С. 94 – 96; Попов О. І. Методика розрахунку експортного потенціалу підприємств АПК Криму. *Діловий огляд ПЕЕЗ «Сиваш»*. 1997. № 5. С. 43 – 46.

³³⁸ Членство України в СОТ: огляд зобов'язань та коментарі до них. За редакцією І. Бураковського та В. Мовчан. 2008. 35 с.

³³⁹ Australia – Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm

члена, що застосовує захід і територією іншого члена; (2) дискримінація є довільною або необґрунтованою; (3) ідентичні чи аналогічні умови переважають на території порівнюваних членів. Крім того, перша вимога означає дискримінацію між «різними» продуктами. Це істотно відрізняється від загальних положень про недискримінацію, передбачених у ст. I і III ГАТТ-1994 та ст. 2.1 Угоди про ТБТ, які застосовуються тільки до «аналогічних» продуктів. Ст. 2.3 Угоди про застосування СФЗ визнає, що саме схожість ризиків, а не продуктів має значення при дотриманні принципу недискримінації в рамках застосування СФЗ. Тобто, коли різні продукти несуть однаковий або подібний ризик для здоров'я, вони піддаються однаковому недискримінаційному режиму. Однак для визнання недискримінації необхідно встановлення і доведення інших вимог. У зв'язку з цим слід враховувати, що, по-перше, визнання порушення принципу недискримінації також означає застосування СФЗ в якості прихованих обмежень міжнародної торгівлі. По-друге, порушення принципу недискримінації безпосередньо спричинить порушення положень ст. 5.5 Угоди про застосування СФЗ. Саме тому з метою дотримання принципу недискримінації держави-члени при встановленні більш високого рівня санітарного та фітосанітарного захисту, відмінного від міжнародних стандартів, інструкцій та рекомендацій, повинні провести власну оцінку ризику і підготувати наукове обґрунтування³⁴⁰.

Звичайно, застосування принципу недискримінації не завжди повною мірою задовольняє інтереси держави-імпортера. Саме тому економічно розвинуті країни прагнуть знайти шлях легального ослаблення принципу недискримінації. Так, деякі учені доходять висновків про те, що торговельна політика ЄС не повною мірою узгоджується з антидискримінаційним принципом вільної торгівлі ГАТТ/СОТ. Низка актів ЄС передбачає певну дискримінацію у торговельних відносинах із третіми державами через встановлення вимог, зокрема, щодо: 1) дотримання національних стандартів; 2) отримання

³⁴⁰ Гуляева Т. К., Никитина В. А., Федосов Я. К. Принцип недискриминации в «праве ВТО». *Российский внешнеэкономический вестник*. 2015. № 8. С. 82 – 91.

сертифікатів якості імпортої продукції; 3) особливих вимог до упаковки та маркування товарів; 4) дотримання санітарно-гігієнічних та інших норм, у тому числі проведення заходів щодо охорони навколишнього середовища; 5) дотримання ускладнених митних формальностей; 6) вимог законів про захист прав споживачів тощо. Такі вимоги часто перетворюються на торговельні бар'єри. К. В. Яловий пише про те, що торгове право ЄС виходить із прагматичних принципів економічних відносин. У випадку особистого інтересу ЄС застосовує принципи СОТ та лібералізує ринки, а коли необхідно забезпечити доступ власних товарів на ринки третіх держав, ЄС укладає угоди, в яких закладає вимоги усунути торгові прямі чи опосередковані бар'єри, відповідно, знижуючи середній рівень своїх митних тарифів та/або обмежуючи використання нетарифних заходів щодо продукції третіх країн³⁴¹. Тобто, як помітно, принцип недискримінації знаходиться у постійному антагоністичному протистоянні із протекціонізмом та його проявами.

Дуже цікавим поняттям, що активно обговорюється у зарубіжній науковій літературі, стало поняття «постдискримінації». Враховуючи, з одного боку, чутливість проблем охорони здоров'я та навколишнього середовища, а з іншого, обмеження, які право СОТ накладає на здатність урядів вирішувати їх, Угоду про застосування СФЗ широко критикували за підрив демократичного самоврядування, а також за запровадження елементів «постдискримінації» у світовому торговому порядку. Б. Рігод, досліджуючи це питання, дійшов висновку, що значна частина критики перебільшена, і що Угода про застосування СФЗ служить, як і кожна інша Угода СОТ, єдиній меті: збереженню зобов'язань щодо доступу на ринок. Це означає, що «правильне» застосування СФЗ насправді не повинно призводити ні до (неправильної) перешкоди демократії, ні до «постдискримінаційного» торгового режиму³⁴².

³⁴¹ Яловий К. В. Принципи торгового права Європейського Союзу: автореф. дис. ...канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2011. 18 с.

³⁴² Rigod B. The Purpose of the WTO Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS). *European Journal of International Law*. 2013. № 24 (2). P. 503 – 532. URL: <https://doi.org/10.1093/EJIL/CHT019>

Важливим засобом легалізації дискримінаційних проявів виступає доведення та наукове обґрунтування обраних СФЗ, що відрізняються від вимог міжнародних стандартів чи рекомендацій.

Принцип наукового обґрунтування СФЗ. Наукові знання постійно оновлюються, доповнюються, спростовуються – цей процес безпосередньо впливає на вимоги щодо застосування СФЗ³⁴³. Водночас Угода про застосування СФЗ надає країнам-членам необмежене право впроваджувати норми, які спрямовані на підвищення рівня захисту, якщо для цього є наукове обґрунтування та країна вважає, що вона потребує вищого рівня захисту в даному конкретному випадку³⁴⁴. Застосування СФЗ, необґрунтованих науково, сприймається як штучні бар'єри в міжнародній торгівлі між країнами – членами СОТ і може оспорюватися у відповідних органах даної організації³⁴⁵. Хоча на перший погляд може здатися, що науково обґрунтований підхід призведе до зменшення суперечок та до зменшення довільних рішень на внутрішньому рівні, досвід роботи з 1995 року в кращому випадку неоднозначний. Залишаються питання щодо того, що являють собою наукові докази, чи можуть члени СОТ покладатися на наукову думку меншості чи дотримуватися того, що вважається науковою думкою більшості, чи можуть відігравати роль ненаукові фактори і, що важливо, в якій мірі можуть бути враховані питання, які не вивчені повністю або де існують лише попередні наукові докази³⁴⁶. На деякі питання знаходимо відповіді в доктрині, на деякі – у практиці СОТ, а деякі залишаються досі надзвичайно дискусійними.

Вибір рівня захисту фактично пов'язаний зі ст. 2, 3, 5, 7 Угоди про застосування СФЗ, в яких рекомендується цей рівень базувати на наукових доказах, вимогах міжнародних стандартів, в разі якщо немає наукового

³⁴³ Карпінська Н. Принцип наукового обґрунтування в разі застосування санітарних і фітосанітарних заходів: вимоги СОТ та ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 100 – 107.

³⁴⁴ Членство України в СОТ: огляд зобов'язань та коментарі до них. За редакцією І. Бураковського та В. Мовчан. 2008. 35 с.

³⁴⁵ Мамишов Г. Г. Временные или условные санитарные или фитосанитарные меры, применяемые странами-членами ВТО. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4 (34). С. 288 – 298.

³⁴⁶ Wagner M. Law talk v. Science talk: the languages of law and science in WTO proceedings. *Fordham International Law Journal*. 2011. Vol. 35. Issue 151. P. 151 – 200.

обґрунтування, за ст. 5 – базувати на оцінці ступеня ризику. Орган з регулювання суперечок при розгляді справи ЄС – *Гормони* визначив, що порушенням ст. 5.5 буде вважатися одночасна наявність у діях країни-імпортера наступних трьох елементів:

а) країна-імпортер встановлює різні прийнятні рівні захисту в декількох порівнянних ситуаціях. Для цілей ст. 5.5 різні ситуації є порівнянними, якщо вони включають або ризик проникнення, закріплення або поширення одного і того ж або схожих захворювань, або ризик настання однакових або схожих біологічних чи економічних наслідків;

б) такі рівні захисту містять необґрунтовані відмінності;

в) заходи, що включають такі відмінності, в результаті дискримінують або прихованим чином обмежують міжнародну торгівлю³⁴⁷.

Крім того, було визначено кілька додаткових «застережних» сигналів, що свідчать про наявність можливого порушення ст. 5.5: а) необґрунтований характер відмінностей в рівнях захисту; б) ступінь відмінностей або величина невідповідностей в рівнях захисту; в) невідповідність СФЗ ст. 5.1 і 2.2 Угоди.

Відповідно до положень ст. 5 Угоди про застосування СФЗ для введення захисних заходів країні-імпортеріві необхідно оцінити ризик проникнення, закріплення або поширення відповідної загрози. Дослідження ризикової ситуації полягає у вивченні джерел ризику і отриманні максимальної інформації про поведінку системи. Тобто ризик – це можлива небезпека несприятливого результату, що має імовірнісний характер і визначається на основі статистичних даних³⁴⁸. У додатку А4 Угоди про застосування СФЗ визначені два типи ризиків для життя і здоров'я людини, тварин і рослин. Виходячи з цих двох типів ризику, в кожному конкретному випадку важливо

³⁴⁷ Попов М. С., Попова А. Ю. Основания и принципы применения санитарных и фитосанитарных мер в практике Всемирной торговой организации. *Анализ риска здоровью*. 2013. С. 36 – 40.

³⁴⁸ Еделев Д. А., Матисон В. А., Майорова Н. В., Прокопова М. А., Будагова Е. А. Оценка степени риска – базовая методика многостороннего соглашения по санитарным и фитосанитарным мерам ВТО. *Пищевая промышленность*. 2014. № 2. С. 54 – 58.

визначити, який тип ризику відноситься до даної ситуації, і використовувати релевантні вимоги³⁴⁹.

Незважаючи на те, що зазначена норма містить досить чіткі вимоги до наукового обґрунтування і доказів необхідності застосування СФЗ, на практиці значна кількість міждержавних суперечок детермінована саме різним тлумаченням положень цієї статті³⁵⁰. Оскільки використана в Угоді термінологія на практиці викликала багато питань, позиція ОВС СОТ має велике значення. Так, при розгляді суперечок проблемні моменти були вирішені в такий спосіб:

1) не потрібно проводити повної оцінки ризику для введення мінімального кількісно вимірюваного значення величини ризику;

2) встановлення мінімальної величини ризику (кількісного визначення ризику) не є обов'язковим, але може бути зроблено за бажанням країни-імпортера, яка проводить оцінку ризику;

3) в обсяг оцінки ризику можуть входити фактори, що не піддаються кількісному аналізу, проведеному досвідченими або експериментальними лабораторними методами³⁵¹;

4) перелік даних, які можуть бути використані при проведенні оцінки ризику, зазначений в ст. 5.2 Угоди, не є закритим³⁵²;

5) загальне обговорення загрози, від якої країна-імпортер намагається захиститися шляхом введення СФЗ, не є оцінкою ризику за змістом Угоди³⁵³. У справі *Японія – Яблука* зазначено, що оцінка ризику зараження червоною гниллю була заснована на загальній оцінці можливих способів зараження, тоді як яблука є тільки одним з можливих переносників хвороби. У доповіді по

³⁴⁹ Еделев Д. А., Матисон В. А., Майорова Н. В., Прокопова М. А., Будагова Е. А. Оценка степени риска – базовая методика многостороннего соглашения по санитарным и фитосанитарным мерам ВТО. *Пищевая промышленность*. 2014. № 2. С. 54 – 58.

³⁵⁰ Попов М. С. Право на применение санитарных и фитосанитарных мер государствами-членами ВТО и последствия их применения. *Здравоохранение Российской Федерации*. 2013. № 4. С. 38 – 40.

³⁵¹ Попов М. С. Право на применение санитарных и фитосанитарных мер государствами-членами ВТО и последствия их применения. *Здравоохранение Российской Федерации*. 2013. № 4. С. 38 – 40.

³⁵² Japan — Measures Affecting the Importation of Apples. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds245_e.htm

³⁵³ Japan — Measures Affecting the Importation of Apples. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds245_e.htm

справі зазначається, що науково доведеним є факт про те, що ризик проникнення і розповсюдження хвороби істотно залежить від переносника (рослини). Оскільки оспорюваний захід відноситься до ризику передачі червоної гнилі через яблука, при розгляді питання про те, чи достатньо конкретно проведена оцінка ризику, основним фактором, який необхідно враховувати, є природа ризику, від настання якого захищає оспорюваний захід. Ураховуючи це, Апеляційний орган визнав оцінку ризиків, проведenu щодо всіх можливих переносників хвороби разом, недостатньо конкретно³⁵⁴;

б) проведена країною-імпортером оцінка ризику за змістом ст. 5.1 Угоди повинна: а) включати оцінку ймовірності проникнення, закріплення або розповсюдження захворювання; б) бути проведена стосовно тих СФЗ, які можуть бути застосовані в такому випадку³⁵⁵; в) визначати захворювання, проникнення, закріплення або поширення якого на своїй території країна-імпортер хоче запобігти, а також його можливі біологічні і економічні наслідки. Оцінка ризику, яка не відповідає указаним вимогам, не є оцінкою ризику за змістом Угоди, і, як наслідок, застосований захід не базується на оцінці ризику³⁵⁶;

7) результати оцінки ризику повинні достатнім чином обґрунтовувати застосовані СФЗ³⁵⁷;

8) оцінці підлягає саме ризик – теоретичні можливості не можуть бути предметом оцінки³⁵⁸. У справі *ЄС – Гормони* Апеляційний орган вирішив, що достатня кількість доказів не може ґрунтуватися на теоретичній науці, тоді як у тому самому абзаці вказується, що наука ніколи не є абсолютною і втілює певний ступінь теоретичної невизначеності. Наука прогнозує майбутні

³⁵⁴ Japan — Measures Affecting the Importation of Apples. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds245_e.htm

³⁵⁵ Australia — Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm

³⁵⁶ Japan — Measures Affecting the Importation of Apples. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds245_e.htm

³⁵⁷ Australia — Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm

³⁵⁸ Australia — Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm; European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (US). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds26_e.htm.

результати на основі доказів, отриманих з моделей або гіпотез. Ця специфіка, на думку деяких учених, знижує здатність держав застосовувати запобіжні заходи щодо управління загрозами шкоди для життя людей, тварин, рослин або здоров'я, та є ключовим положенням Угоди про застосування СФЗ³⁵⁹;

9) країна-імпортер має право встановити «нульовий ризик» в якості прийнятного³⁶⁰.

Висновок про те, що введення заходів не ґрунтується на оцінці ризиків для життя і здоров'я людини, тварин або рослин (через відсутність оцінки ризику як такої або недостатньої оцінки), сигналізує про те, що введення заходів не пов'язано із захистом життя і здоров'я людини, тварин або рослин, але є способом обмеження міжнародної торгівлі, прийнятим під виглядом СФЗ, тобто приховане обмеження міжнародної торгівлі³⁶¹. Наприклад, у справі *Австралія – Імпорт лосося* таким додатковим сигналом був той факт, що в якості санітарного заходу був заборонений імпорту лосося. Однак було допущено імпорту тріски, при тому що такі дії створювали аналогічні ризики³⁶².

Наявні наукові докази не завжди є достатніми для об'єктивної оцінки ризику для життя або здоров'я людей, тварин або рослин. У цьому випадку Угода про застосування СФЗ дозволяє вживати тимчасових заходів на основі доступної необхідної інформації про ризик³⁶³. Однак при застосуванні такого тимчасового заходу держава-член має знайти додаткову інформацію, необхідну для об'єктивної оцінки ризику, і переглянути СФЗ протягом розумного періоду часу. Тимчасові заходи можуть бути прийняті, наприклад, як екстрена відповідь на раптовий спалах хвороби тварин, якщо є підозри, що вона може бути

³⁵⁹ The WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures. By Joanne Scott, New York City: Oxford University Press, 2007. Pp. 340. Reviewed by David J. Hornsby & Markus W. Gehring

³⁶⁰ Australia – Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm

³⁶¹ Australia – Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm

³⁶² Australia – Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm

³⁶³ Совместная программа ФАО/ВОЗ по стандартам на пищевые продукты. Сводные тексты. ФАО/ВОЗ. Рим, 1999.

пов'язана з імпортованою продукцією³⁶⁴.

Для прийняття тимчасових заходів необхідне одночасне дотримання чотирьох умов, встановлених в ст. 5.7 і роз'яснених пізніше Апеляційним органом у справі *Японія – Сільськогосподарські продукти II*: (1) заходи вживаються щодо ситуацій, коли немає відповідних наукових доказів у достатньому обсязі; (2) заходи вживаються на підставі доступної інформації, що відноситься до ситуації, що розглядається; (3) країна-імпортер, що приймає заходи, прагне отримати додаткову інформацію, необхідну для більш об'єктивної оцінки ризику; (4) країна-імпортер, яка прийняла тимчасові заходи, переглядає такі заходи через певний розумний проміжок часу з урахуванням нової отриманої інформації відповідно до положення. Якщо будь-яка із зазначених вище вимог не дотримана, спірний захід буде вважатися застосованим із порушенням ст. 5.7. Достатність або недостатність наукових доказів визначається не абстрактно, а «у світлі конкретного питання». Апеляційний орган у своїй доповіді вказує, що «наукові докази, які стосуються справи», будуть вважатися недостатніми для цілей ст. 5.7, якщо основна частина доступних наукових доказів не дозволяє ні кількісно, ні якісно здійснити проведення адекватної оцінки ризику, як того вимагає ст. 5.1 і як визначено в додатку А до Угоди 6. Важливо, щоб доказ був достатнім для того, щоб оцінити ймовірність проникнення, закріплення або поширення відповідної загрози в країні-імпортері³⁶⁵.

Судячи з висновків Апеляційного органу у справі *Японія – Яблука*, факти, досліджені панеллю СОТ, вказують на те, що наукове обґрунтування, яке можна отримати для застосування тимчасових чи умовних СФЗ, не дозволяє здійснити оцінку ризику в рамках ст. 5.1 Угоди про СФЗ, і тому в рамках ст. 5.7 Угоди відповідне наукове обґрунтування вважається неприйнятним. У справі *Японія – Яблука* такий аналіз першого елемента ст. 5.7 Угоди вважається

³⁶⁴ Азходжаева Р. А. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов во Всемирной торговой организации. *Право и государство: теория и практика*. 2007. № 12 (36). С. 79 – 83.

³⁶⁵ Japan — Measures Affecting the Importation of Apples. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds245_e.htm

новелою. Так чи інакше, недостатність наукових обґрунтувань не дозволяє проводити адекватну оцінку ризику з боку країн-членів. Таким чином, ст. 5.7 Угоди не може бути використана для обґрунтування прийнятих заходів без належного наукового обґрунтування³⁶⁶.

Перша вимога ст. 5.7 Угоди про застосування СФЗ знову виноситься на обговорення з боку ЄС у справі *ЄС – Біотехнології*. ЄС оспорував питання тимчасовості чи умовності заходів захисту, що застосовувалися у низці своїх країн-членів, і заявляв, що заходи безпеки мають бути оцінені. У ході оспорування ЄС опирався на ст. 5.7 Угоди, у той же час він не приймав у якості обґрунтування жодний зв'язок між цією статтею та ст. 5.1. Угоди. По суті панель СОТ у цій справі перевіряла аргумент ЄС у рамках першого речення ст. 5.7 Угоди та встановила, що: ст. 5.7 Угоди використовує класичну логіку «якщо ... то», тобто якщо які-небудь з умов виконані (недостатність наукового обґрунтування), то забезпечується відповідний закон (на основі відповідної інформації можуть бути прийняті якісь СФЗ). У результаті ясно помітно, що за час виконання відповідної умови ст. 5.7 Угоди застосовується у кожному конкретному випадку, коли немає достатнього наукового обґрунтування. Розгляд СФЗ як умовних чи тимчасових не є необхідним для застосування ст. 5.7. Угоди. Скоріше, прийняття СФЗ як умовних стає можливим завдяки першому реченню ст. 5.7. Угоди. Тому для застосування ст. 5.7. Угоди основною вимогою є не тимчасовість чи умовність СФЗ, а недостатність їх наукових обґрунтувань.

У СОТ немає практики застосування другого елемента ст. 5.7 Угоди, який стосується прийняття тимчасових чи умовних СФЗ на основі асоційованої інформації. Однак у справі *ЄС – Біотехнології* панель СОТ, вивчаючи зв'язок між ст. 5.1 та 5.7 Угоди, проаналізувала другу вимогу ст. 5.7. У цій справі панель СОТ відмітила, що у спрямованій на більш об'єктивну оцінку ризику третій вимозі ст. 5.7 Угоди говориться, що тимчасові чи умовні СФЗ мають

³⁶⁶ Мамишов Г. Г. Временные или условные санитарные или фитосанитарные меры, применяемые странами-членами ВТО. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4 (34). С. 288 – 298.

ґрунтуватися на оцінці ризику, тобто під час оцінки ризику повинна прийматися до уваги уся асоційована інформація, що наявна у країн-членів. На думку панелі СОТ, оцінка ризику з метою прийняття тимчасових заходів може відрізнятися за своєю природою, і такі відмінності перераховані у параграфі 4 Додатку «А» до Угоди. Другими словами, оцінка будь-якого ризику, що вимагається першою вимогою ст. 5.7 Угоди, може не відповідати вимогам сфери визначення параграфа 4 Додатку «А» до Угоди. Параграф 4 Додатку «А» визначає: «Оцінка ризику – оцінка ймовірності проникнення, укорінення чи розповсюдження шкідника або захворювання у межах території імпортуючого члена відносно СФЗ, котрі могли би бути застосовані, і пов'язаних з цим потенційних біологічних та економічних наслідків; або оцінка можливості несприятливого впливу на здоров'я людей чи тварин, що виникає від наявності добавок, забруднюючих речовин, токсинів чи хвороботворних організмів, у харчових продуктах, напоях чи кормах»³⁶⁷.

Можливість, визначена ст. 5.7 Угоди для країн-членів, втілюється у життя у випадку недостатності наукового обґрунтування для оцінки ризику, вказаного у ст. 5.1 Угоди. Для більш об'єктивної оцінки ризику третій елемент ст. 5.7 Угоди встановлює обов'язок країн-членів отримувати додаткову необхідну інформацію. У справі *Японія – Сільськогосподарські продукти II* Апеляційний орган цей елемент уточнює таким чином. У ст. 5.7 Угоди підкреслюється обов'язок країн-членів шукати та отримувати додаткову інформацію. Однак у той же час ст. 5.7. Угоди встановлює вимогу, що додаткова інформація має бути отримана з метою здійснення більш об'єктивної оцінки ризику з боку сторін – членів. І тому запрошена інформація має відповідати та бути актуальною для оцінки ризику. В якості прикладу можна вказати, що оцінка проникнення носія шкоди на територію країн-членів, його поява та розповсюдження на цій території прокладає шлях до застосування СФЗ з боку країн-членів. Інформація, зібрана Японією, не перевіряє адекватності та

³⁶⁷ Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів від 15.04.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 330. Ст. 2989.

доцільності оспорованих СФЗ. У рамках цього факту ми погоджуємося із панеллю СОТ, що для більш об'єктивної оцінки ризику Японія не здійснює пошуки необхідної додаткової інформації.

Панель СОТ у справі *ЄС – Біотехнології* відзначила таке: «Якщо країна – член СОТ приймає СФЗ у ситуації, коли згідно ст. 5.1 і параграфу 4 Додатку «А» для оцінки адекватного ризику немає достатнього наукового обґрунтування, то, як цього вимагає друге положення ст. 5.7 Угоди, країна-член повинна збирати додаткову необхідну інформацію. Згідно з вимогами параграфу 4 у випадку, якщо країна – член збере додаткову необхідну інформацію, то СФЗ країни-члена будуть прийняті на основі оцінки ризику відповідно до ст. 5.1 Угоди»³⁶⁸.

Четверта вимога ст. 5.7 Угоди виходить з обмеженого часом характеру застосовуваних з боку країн-членів тимчасових чи умовних СФЗ. Ця вимога статті полягає у перегляді тимчасових чи умовних санітарних заходів у розумні часові строки. Однак, з наукової точки зору, невизначеність створює можливість переривати встановлений ліміт часу. Угода рішуче відмовляє у ліміті часу, замість цього ст. 5.7. визнає встановлений країнами-членами розумний строк для застосування тимчасових чи умовних СФЗ. Отже, не допускається штучне продовження часу, витраченого країною-членом на пошуки наукових обґрунтувань оцінки наявності чи відсутності ризику на своїй території. Отже, відстоювання тимчасових чи умовних заходів залежить від стану наукових знань, безпосередньо пов'язаних з проблемою збору необхідної інформації для перегляду СФЗ. Таке положення створює умови для маневрування часового характеру тимчасових та умовних СФЗ³⁶⁹.

Як помітно з результатів судових матеріалів по цим питанням, правомірність СФЗ визначається кумулятивними вимогами та недостатність наукових підстав не завжди виключає легітимність таких заходів. У тому числі

³⁶⁸ European Communities — Measures Affecting the Approval and Marketing of Biotech Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds291_e.htm

³⁶⁹ Мамишов Г. Г. Временные или условные санитарные или фитосанитарные меры, применяемые странами-членами ВТО. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4 (34). С. 288 – 298.

було встановлено, що ст. 5.7 Угоди про застосування СФЗ приступає до регулятивної функції скоріше у випадку відсутності достатньої інформації в інформаційній базі країн-членів, аніж у випадку невизначеності наукових підстав, і дана стаття не може бути застосована для обґрунтування застосованих заходів без врахування достовірних наукових підстав. У ході дослідження на аналогічних підставах було виявлено, що СФЗ, визначені у ст. 5.7 Угоди про СФЗ, спрямованій на більш об'єктивну оцінку ризику, повинні ґрунтуватися на оцінці ризику, тобто під час оцінки ризику має бути врахована уся асоційована інформація, що є у розпорядженні країн – членів³⁷⁰.

Згідно з Угодою СФЗ випадки, нерегульовані наукою, перераховані нижче: за відсутності достатньої інформації про існування і ступінь відповідних ризиків на території країн-членів; за необхідності прийняття країнами-членами термінових заходів для уникнення вірогідної шкоди, поряд з визначенням існування та ступеня відповідних ризиків. У перерахованих випадках країни-члени, не очікуючи збору наукової інформації, з дотриманням «принципу перестороги» можуть здійснити заходи у напрямі здійснення оцінки ризику³⁷¹.

Розуміння і застосування принципу перестороги має значний регіональний аспект. Наприклад, поведінка США відрізняється тим, що будується на аналізі величин цінності та прибутку, нових правил у сфері праці та розвитку, а також значенням, що приділяється випробуванням будь-яких ризиків. США виходять з того, що продукція вважається безпечною, поки не доведено інше. Компанії отримують вигоду з принципу презумпції безпечності своїх продуктів. На противагу такому підходу модель ЄС більше користується принципом перестороги, відповідно до якого вчені оцінюють достовірність загрози перш ніж оцінювати ступінь ризику. Радикальна відмінність цих

³⁷⁰ Мамишов Г. Г. Временные или условные санитарные или фитосанитарные меры, применяемые странами-членами ВТО. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4 (34). С. 288 – 298.

³⁷¹ Мамишов Г. Г. Временные или условные санитарные или фитосанитарные меры, применяемые странами-членами ВТО. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4 (34). С. 288 – 298.

моделей призводить до частих трансатлантичних розбіжностей між державами у сфері ГМО або кліматичних змін³⁷².

З приводу зв'язку між принципом перестороги та вимогами Угоди про застосування СФЗ Апеляційний орган СОТ у справі *ЄС – Гормони* акцентує увагу на тому, що принцип перестороги, незважаючи на свій статус у міжнародному праві, не може відкрито заперечувати вимоги ст. 5.1 та 5.2 Угоди про застосування СФЗ. Це обмежує принцип перестороги у ситуації, що охоплюється ст. 5.7 Угоди. Принцип перестороги не може додавати можливості щодо маневрування відносно наукових принципів Угоди про застосування СФЗ. Такий підхід продемонстровано у справі *ЄС – Біотехнології 2*. Панель СОТ відповідає таким чином на позицію ЄС щодо віднесення принципу перестороги до принципів міжнародного права: «Із наданих країнами-членами, які є сторонами спору, доказів та інших матеріалів нам відомо, що дебати про зачислення принципу перестороги до відомих та прийнятих принципів міжнародного публічного права та міжнародного правового звичаю все ще продовжуються. Слід враховувати, що до сьогодні ні один міжнародний суд чи трибунал не визнавав принцип перестороги шляхом прийняття адміністративного рішення і завжди уникав цього»³⁷³. Питання про поняття та зміст принципу перестороги все ще залишаються відкритими.

Проте сучасна практика розгляду спорів у рамках СОТ демонструє, що зростаюча стурбованість держав питаннями екології та охорони здоров'я населення не завжди зустрічає розуміння і підтримку третейських груп при розгляді спорів у СОТ. Найбільш яскравим прикладом залишається діаметрально протилежне ставлення до вищезазначених заборон ЄС на імпорту яловичини і продуктів з ГМО. У той час як практика СОТ заснована на тому, що самі держави повинні представити достатні наукові докази можливості настання шкідливих наслідків, ЄС виходить з кардинально іншого підходу.

³⁷² Мамишов Г. Г. Временные или условные санитарные или фитосанитарные меры, применяемые странами-членами ВТО. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4 (34). С. 288 – 298.

³⁷³ European Communities — Measures Affecting the Approval and Marketing of Biotech Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds292_e.htm

В основі цього підходу лежить переконання в тому, що до тих пір, поки не будуть представлені достатні наукові докази безпеки того чи іншого продукту, одних лише обґрунтованих сумнівів в цьому має бути досить для введення заборон або обмежень. На наш погляд, позиція ЄС є більш виправданою в сучасних умовах. Реалізація на практиці девізу ЄС «краще безпека сьогодні, ніж вибачення завтра» перекладає тягар доведення небезпеки для населення або навколишнього середовища того чи іншого продукту з держав, які вводять обмеження таких продуктів (а саме на них сьогодні лежить такий обов'язок при розгляді спорів у СОТ), на корпорації, що виробляють ці товари³⁷⁴.

Взагалі, рішення, засновані на наукових доказах, можуть розглядатися як не тільки більш якісні, а й ширші, адже вони прийнятні на основі твердження про те, що наука є об'єктивною, нейтральною та універсальною. Більше того, вирішення суперечок на основі науково обґрунтованих критеріїв дозволяє органам врегулювання суперечок деполітизувати (принаймні на перший погляд) конкретні торгові суперечки. Однак існуючий нині досвід, особливо в контексті Угоди про застосування СФЗ, чітко свідчить про те, що вищезазначені очікування здійснились лише частково³⁷⁵. Це зокрема відбувається тому, що прийняття регуляторних рішень відбувається на складному перетині між наукою, політикою та законом, і вирішення справи не може обійтися без наукового аналізу, але не повинно покладатися виключно на експертизу та науку. Тут особливо актуалізується співвідношення між науковим розслідуванням та юридичними категоріями³⁷⁶.

Принцип національного режиму. Принцип національного режиму поряд з принципами недискримінації та найбільшого сприяння формус

³⁷⁴ Голиченков А. К., Исполинов А. С., Кадышева А. В. ВТО, экология и Россия: время принимать решения. *Экология*. 2014. № 5. С. 332 – 337.

³⁷⁵ Gruszczynski L. Judicial Review of Science-Based Measures Under WTO Law. In: Abazi V., Adriaansen J., Christiansen T. (eds) *The Contestation of Expertise in the European Union. European Administrative Governance*. Palgrave Macmillan, Cham., 2021. P. 173 – 199. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54367-9_8

³⁷⁶ Wagner M. Interpreting the SPS Agreement: Navigating Risk, Scientific Evidence and Regulatory Autonomy. *Research Handbook on WTO Dispute Settlement*, Simon Lester & Bryan Mercurio (eds), Forthcoming, 2016. URL: <https://ssrn.com/abstract=2887361>

найважливіші правові опори всієї системи СОТ³⁷⁷. Клаузула про національний режим спрямована на те, щоб забезпечити рівні умови на відповідному національному ринку. Однак не можна не згадати про появу постійних і сильних протекціоністських тенденцій. Д. Карро і П. Жюйар відзначають, що багато держав приймають акти, які начебто ґрунтуються на абсолютно правомірних підставах захисту ринку, таких як публічний порядок у широкому розумінні слова, і застосовуються на недискримінаційній основі щодо вітчизняних та імпортованих товарів, проте ці акти держав носять захисний характер, оскільки фактично застосовуються лише до імпортованих товарів³⁷⁸. Так, наприклад, часто діють нетарифні бар'єри, які з'явилися як більш-менш майстерний засіб обходу клаузули про національний режим³⁷⁹.

Другий момент, на який варто звернути увагу при розгляді клаузули про національний режим в СОТ, – це поширення рівності режимів тільки стосовно подібних товарів. Визначення однорідності або ідентичності вітчизняних та імпортованих товарів – один із напрямів, за якими розвиваються спірні і конфліктні ситуації, розглянуті донині³⁸⁰. Отже, за відсутності загального визначення або загальновизнаних критеріїв застосування національного режиму аналізується окремо кожен випадок з урахуванням кінцевого використання товару, його особливостей, характеру і якості, смаку, звичок споживачів тощо. Наприклад, подібними вважаються міцне і легке пиво, горілка і японський національний напій саке, солодкі і сухі вина, а також ряд інших алкогольних напоїв, і відповідно до п. 2. ст. III ГАТТ вони не повинні підлягати оподаткуванню за різними ставками. Однак товари рослинного, тваринного, синтетичного походження не можуть бути визнані в якості

³⁷⁷ Тарасов О. А. Принцип национального режима: сущность, практика и значение в контексте вступления России во Всемирную торговую организацию: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2005. 26 с.

³⁷⁸ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право / науч. ред. В. М. Шумилова. Москва, 2002. С. 198.

³⁷⁹ Тарасов О. А. Принцип национального режима: сущность, практика и значение в контексте вступления России во Всемирную торговую организацию: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2005. 26 с.

³⁸⁰ Дюмулен И. И. Всемирная торговая организация. Москва, 2003. 272 с. С. 108.

подібних в силу їх особливої специфіки, тому відносно цих товарів є виправданим застосування диференційованого режиму³⁸¹.

Принцип найбільшого сприяння означає взаємне надання режиму найбільшого сприяння (РНС) в торгівлі, що означає відсутність дискримінації у застосуванні тарифів та інших регуляторних заходів щодо товарів та послуг, що походять із різних країн. Винятками з РНС є торгівля між учасниками регіональних торговельних угод³⁸² та Генеральна система преференцій³⁸³. Зміст міжнародно-правового принципу найбільшого сприяння у міжнародній торгівлі включає такі елементи: а) має за мету забезпечити за однією державою, яка домовилася з іншою державою, таке ж сприятливе положення (щодо торгівлі), яким користуються на її території інші держави; б) надає абсолютне право на отримання пільг, привілеїв, якими користуються треті держави; в) зазвичай має безумовний характер³⁸⁴. Як визнано в літературі, принцип найбільшого сприяння усуває дискримінаційні підходи між партнерами в торгових відносинах. Можна сказати, що приєднання до СОТ означає надання режиму найбільшого сприяння в торговельних відносинах з усіма її членами. Без розвитку застосування цього принципу важко очікувати розвитку міжнародних торговельних відносин і світової економіки³⁸⁵.

Суттєвим викликом належному дотриманню принципу режиму найбільшого сприяння все частіше стає тенденція до регіоналізації. Заплутаність регіональних угод та домовленостей, утворення безлічі угод про вільну торгівлю та інші появи регіоналізації призвели до формування так званого ефекту «тарілки спагеті». За допомогою такого поняття описують наслідки, що спотворюють торгівлю, спричинені безліччю регіональних

³⁸¹ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право / науч. ред. В. М. Шумилова. Москва, 2002. С. 198.

³⁸² Харчук О. О. Принципи міжнародного економічного права в умовах глобалізації світових господарських відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Київ, 2010. 19 с.

³⁸³ Членство України в СОТ: огляд зобов'язань та коментарі до них. За редакцією І. Бураковського та В. Мовчан. 2008. 35 с.

³⁸⁴ Тер-Степанян Е. Е. Принцип найбільшого сприяння у міжнародному економічному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Харків, 2011. 18 с.

³⁸⁵ Ким Каг Вон. Принцип наибольшего благоприятствования в ГАТТ-ВТО: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2000.

торгових угод, підписаних протягом останніх трьох десятиліть. Цей ефект демонструє поступове витіснення багатосторонніх переговорів у рамках СОТ та ілюструє кризові явища, які спостерігаються у цій організації.

Регіоналізація суттєво впливає і на правове регулювання СФЗ. Наприклад, дуже показовим став приклад наполягання США на модифікації правового забезпечення СФЗ у рамках Угоди про Тихоокеанське партнерство. Досліджуючи запропонований США варіант регулювання СФЗ, учені доходять висновку про те, що він за своєю суттю є регресивним та нагадує повернення до початкового варіанту регулювання СФЗ у рамках права СОТ, відповідно до якого передбачався високий ступінь визначеності в результатах наукового дослідження³⁸⁶. Важливість аналізу цих тенденцій полягає у тому, що регіональні правила неминуче здійснюють вплив на право СОТ, а тому можуть мати потенціальний вплив і на вітчизняне правове регулювання СФЗ.

Принцип транспарентності. Функціонування багатосторонньої торговельної системи, створеної СОТ, забезпечується завдяки принципу транспарентності, під яким розуміється опублікування національних актів, наприклад, в офіційній газеті; направлення нотифікацій в Секретаріат СОТ або в різні комітети СОТ і реалізація механізму огляду торговельної політики³⁸⁷.

Вітчизняні дослідники³⁸⁸ вважають, що поняття транспарентності поєднує в собі такі категорії, як прозорість, відкритість, гласність³⁸⁹. Взагалі, транспарентність розуміється як забезпечення прозорості системи регулювання зовнішньої торгівлі. У широкому сенсі це означає доступність інформації про заходи з регулювання, ясність і однозначність як самих норм, так і правил щодо

³⁸⁶ Wagner M. The Future of Sanitary and Phytosanitary Governance: SPS-Plus or SPS-Minus? *Journal of World Trade*. 2017. № 3 (51). P. 445 – 470.

³⁸⁷ Худиев Ф. И. Принцип транспарентности в рамках соглашений ВТО по сельскому хозяйству. *Управление рисками в АПК*. 2017. № 6. С. 36 – 46.

³⁸⁸ Крет О. В. Атрибутивні характеристики транспарентності як категорії політичної науки. *Науковий вісник Одеського державного економічного університету*. 2008. № 20 (76). С. 93 – 102; Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України: консп. лекц. до короткотерм. семін. в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад.: Е.А. Афонін, О.В. Суший. К.: НАДУ, 2010. 48 с. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/transparentnist.pdf>; Тихомирова Є. Б. Транспарентність і відкритість діяльності влади та шляхи їх забезпечення. *Наукові записки НаУКМА. Політологія*. 2002. Т. 20. С. 39 – 43.

³⁸⁹ Яковченко В. С. Принцип транспарентності СОТ як запорука передбачуваних міжнародних торгових відносин. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 16. С. 20 – 23.

їх застосування³⁹⁰. До основних елементів транспарентності відносяться: 1) доступність інформації, яка стосується заходів державного регулювання (обов'язковість публікації основних норм законодавства щодо регулювання зовнішньоторговельних відносин та правил їх застосування); 2) введення будь-яких заходів регулювання тільки після опублікування; 3) однакове застосування заходів регулювання; 4) можливість оскарження дій влади (створення спеціальних незалежних органів для оскарження адміністративних дій влади, пов'язаних із застосуванням заходів регулювання)³⁹¹. На практиці цей принцип традиційно складається з наступних основних елементів: а) вимоги, що стосуються доступу зацікавлених осіб до законодавства країни – члена СОТ, включаючи порядок його опублікування і набрання чинності; б) вимоги, що стосуються повідомлень членами СОТ один одного про різні аспекти своєї торгової політики; в) функціонування різних контактних «точок», метою яких є надання інформації зацікавленим особам з питань торгової політики своєї держави; г) виключення з цих правил³⁹². У рамках СОТ створена система забезпечення транспарентності, що включає наступні елементи: процедуру нотифікацій; механізм консультацій; надання інформації зацікавленим сторонам³⁹³. Угода про застосування СФЗ наказує членам СОТ завчасно повідомляти інших суб'єктів організації про наміри внести доповнення або зміни до режиму регулювання в цій сфері з тим, щоб усі суб'єкти мали можливість висловити свої зауваження та пропозиції щодо відповідних проектів. Ці зауваження і пропозиції повинні бути прийняті до уваги при винесенні остаточного рішення відповідними органами суб'єктів СОТ³⁹⁴.

³⁹⁰ Оси́ка С., Пятницький В. Світова організація торгівлі. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: К.І.С., 2005. 514 с. С. 41.

³⁹¹ Оси́ка С., Пятницький В. Світова організація торгівлі. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: К.І.С., 2005. 514 с. С. 41.

³⁹² Баранова М. А. Обеспечение прозрачности международного регулирования торговли товарами и услугами в рамках соглашений ГАТТ/ВТО. *Торговая политика*. 2017. № 1/9. С. 9 – 22.

³⁹³ Яковченко В. С. Принцип транспарентності СОТ як запорука передбачуваних міжнародних торгових відносин. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 16. С. 20 – 23.

³⁹⁴ Воронин Б. А. Правовые проблемы вступления в ВТО российского аграрного сектора. *Аграрное и земельное право*. 2010. № 6 (66). С. 13 – 19.

Згідно з Угодою про застосування СФЗ кожна країна-учасниця СОТ зобов'язується інформувати (нотифікувати) організацію та інших країн-членів СОТ щодо своїх СФЗ чи будь-яких змін відповідно до зазначених Угод, виконуючи правила прозорості СОТ. Окрім того, з метою реалізації цих вимог уряди країн-членів СОТ мають забезпечити існування одного центру обробки запитів (Enquiry Point), який був би відповідальним за дотримання правил СОТ³⁹⁵. У разі створення країною-членом СОТ із правових або адміністративних міркувань більше одного центру обробки запитів вона повинна надати іншим країнам-членам СОТ повну та недвозначну інформацію щодо кола обов'язків кожного з цих центрів та забезпечити оперативну передачу запитів до відповідного центру тоді, коли запит подано не до належного центру їх обробки³⁹⁶. На веб-сторінці СОТ регулярно оновлюється список усіх центрів обробки запитів та інформаційних центрів³⁹⁷. Публікація заходів у рамках системи нотифікацій СОТ може розглядатися як підґрунтя забезпечення транспарентності зовнішньоторговельної політики держав. Згідно з даними WTO Documents Online за роки існування СОТ було опрацьовано 24 550 нотифікацій у рамках ТБТ/СФЗ³⁹⁸.

Особливо слід відзначити, що Угода про застосування СФЗ (поряд із Угодою про ТБТ) забезпечує найвищий рівень транспарентності, оскільки вимагає не просто інформування про вжиті та діючі заходи регулювання, а й прозорості на етапі розробки таких заходів, а також відповідної нормативно-правової бази. Нею передбачається, по-перше, публікація планів розробки нових нормативних актів, що містять вимоги до продукції, а по-друге, надання можливості ознайомлення з проектами таких документів і коментарів до них. Крім того, непрямым елементом транспарентності є вимога використовувати в

³⁹⁵ Осика С., Пятницький В. Світова організація торгівлі. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: К.І.С., 2005. С. 320; Калюжна Н. Г. Роль системи нотифікацій СОТ у забезпеченні результативності торговельно-економічного співробітництва держав. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2018. № 3 (102). С. 19 – 24.

³⁹⁶ Осика С., Пятницький В. Світова організація торгівлі. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: К.І.С., 2005. С. 305; Калюжна Н. Г. Роль системи нотифікацій СОТ у забезпеченні результативності торговельно-економічного співробітництва держав. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2018. № 3 (102). С. 19 – 24.

³⁹⁷ Understanding the WTO: Agreements. Trade policy reviews: ensuring transparency. WTO Secretariat. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm11_e.htm

³⁹⁸ Світова організація торгівлі: офіційний вебсайт. URL: <https://www.wto.org>.

якості основи при розробці обов'язкових вимог до продукції міжнародні стандарти (або відповідні документи міжнародних організацій, наприклад ФАО)³⁹⁹. Хоча це прямо не пов'язано власне з наданням інформації, але фактор гармонізації дозволяє підвищити ступінь передбачуваності в процесі розробки і прийняття нового законодавства⁴⁰⁰.

Транспарентність не вичерпується лише гарантованістю «інформації за запитом». Не менш важливим є положення про опублікування правил, що стосуються ліцензування імпорту. Тобто вся інформація про ліцензування повинна бути розміщена таким чином, щоб уряди і зацікавлені особи могли з нею ознайомитися. Зазначеному аспекту транспарентності приділяється підвищена увага в силу того, що «компетенція з багатьох питань зміщується з національного на міжнародний рівень, транспарентність потрібна для того ... щоб компенсувати відсутність повноцінної системи стримувань і противаг, тобто транспарентність сприяє формуванню передбачуваної, відповідальної, більш демократичної, а отже, і легітимної системи глобального управління»⁴⁰¹.

Принцип прозорості є одним із засадничих принципів ЄС, водночас на поняття «прозорість» можна дивитись із різних точок зору – як з економічної (питання прозорості в торгівлі), так і з політико-правової (прозорість інституцій та процесів прийняття рішень)⁴⁰².

Європейська тенденція до поширення концепції прозорості на все більшу кількість сфер суспільного життя знайшла своє відображення й у тексті Угоди про асоціацію, в якій термін «прозорість» у різному контексті вживається понад 50 разів. Можна виділити принаймні дві функції, які прозорість виконує в Угодах про асоціацію. По-перше, вона є одним з інструментів, які забезпечують відповідальність сторін угоди, сприяючи її належному виконанню. У цьому

³⁹⁹ Баранова М. А. Обеспечение прозрачности международного регулирования торговли товарами и услугами в рамках соглашений ГАТТ/ВТО. *Торговая политика*. 2017. № 1/9. С. 9 – 22.

⁴⁰⁰ Баранова М. А. Обеспечение прозрачности международного регулирования торговли товарами и услугами в рамках соглашений ГАТТ/ВТО. *Торговая политика*. 2017. № 1/9. С. 9 – 22.

⁴⁰¹ Schill S. Transparency as a Global Norm in International Investment Law. Accessed 20 January, 2018. URL: <http://kluwerarbitrationblog.com/blog/2014/09/15/transparency-as-a-global-norm-in-international-investment-law>

⁴⁰² Костюченко Я. М. Принцип «прозорості» як основоположний та наскрізний в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 148 – 151.

контексті положення Угод про асоціацію щодо прозорості охоплюють низку зобов'язань з обміну інформацією. По-друге, сторони угоди зобов'язалися дотримуватися прозорості як одного з принципів розроблення та реалізації державної політики⁴⁰³.

Принцип гармонізації втілюється у прагненні максимально уніфікувати правила застосування СФЗ у різних країнах. Головним інструментом на цьому шляху виступає стандартизація. Норми Угоди СОТ про застосування СФЗ застосовуються лише комплексно – разом з міжнародними стандартами, керівними принципами та рекомендаціями, які розробляють об'єднана Комісія ФАО/ВООЗ (Codex Alimentarius), Міжнародне бюро епізоотії, система Міжнародної Конвенції із захисту рослин⁴⁰⁴. Правила СОТ мотивують, але не зобов'язують її членів використовувати міжнародні стандарти безпеки і методи оцінки якості продукції. Організація підштовхує до використання стандартів із харчових продуктів, піклуючись про здоров'я людей, тварин і стан рослин. Використання членами СОТ таких стандартів є пріоритетним, а винятки повинні бути обґрунтованими з наукової точки зору. Тобто за бажанням, члени СОТ можуть застосовувати і свої стандарти – більш жорсткі, або просто передбачати інший набір процедур і перевірок⁴⁰⁵. Іноді гармонізація здійснює також побічний ефект, що сприяє міжнародній торгівлі. Наприклад, використання міжнародних стандартів врегулювало деякі торгові суперечки: наприклад, на підставі оцінок МЕБ деякі країни скасували заборони на імпорту молочних продуктів після кризи губчастої енцефалопатії великої рогатої худоби⁴⁰⁶.

Угодою про застосування СФЗ передбачено, що країн-членів СОТ, які розвиваються, можуть спіткати особливі труднощі при виконанні санітарних та

⁴⁰³ Костюченко Я. М. Принцип «прозорості» як основоположний та наскрізний в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 148 – 151

⁴⁰⁴ Каліущенко І. Сільськогосподарські відносини як об'єкт міжнародно-правового регулювання. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 6. С. 125 – 128.

⁴⁰⁵ Дмитрук Б. П., Аблязова О. М. Напрямки захисту ринку м'ясо-молочної продукції в період адаптації України до умов Світової організації торгівлі. *Агросвіт*. 2012. № 24. С. 15 – 19.

⁴⁰⁶ Josling T., Roberts D., Orden D. Food regulation and trade: Toward a safe and open global system. Washington: Institute for International Economics, 2004.

фітосанітарних вимог імпортуючих членів СОТ і, як наслідок, при доступі на ринки, а також при розробці та застосуванні СФЗ на своїх власних територіях. Бажаючи допомогти їм в їхніх зусиллях у цій сфері, відповідно до ст. 3 Угоди з метою гармонізації санітарних заходів на якомога ширшій основі, члени СОТ повинні базувати свої санітарні заходи на міжнародних стандартах, інструкціях чи рекомендаціях. Санітарні заходи, які відповідають міжнародним стандартам, інструкціям чи рекомендаціям, повинні вважатися необхідними для захисту життя чи здоров'я людини і тварин⁴⁰⁷. Однак при цьому зарубіжними дослідниками доводиться подвійна роль міжнародних стандартів та гармонізації. Наприклад, Дас стверджує, що Угода про застосування СФЗ не завадила СФЗ стати нетарифними бар'єрами, що учена продемонструвала на прикладі Індії⁴⁰⁸. Учені пояснюють це тим, що угода надає членам «простір» для використання заходів СФЗ для протекціоністських цілей⁴⁰⁹. Більшості країн, що розвиваються, важко досягти цільових рівнів, встановлених країнами-імпортерами, особливо через витрати на впровадження, які вважаються дуже високими порівняно з їхніми бюджетами розвитку⁴¹⁰. Звичайно, існують винятки з цієї загальної тенденції. Наприклад, Маврикій зумів отримати вигоду від імплементації Угоди про СФЗ, зокрема, шляхом залучення технічної допомоги⁴¹¹, яка передусім лежить у площині гармонізації стандартів та правил СФЗ.

Аналіз принципів застосування СФЗ за правом СОТ та ЄС демонструє деякі висновки. *По-перше*, із усіх принципів права СОТ, що виділяються у доктрині, найбільш важливими для регулювання відносин у сфері СФЗ є такі: принципи самостійності, недискримінації, наукової обґрунтованості,

⁴⁰⁷ Духневич А. В. Механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 15. С. 106 – 109.

⁴⁰⁸ Das K. Coping with SPS challenges in India: WTO and beyond. *Journal of International Economic Law*. 2008. Vol. 11 (4). P. 971 – 1019.

⁴⁰⁹ Jinji N. An economic theory of the SPS Agreement. RIETI Discussion Paper Series, 2009. URL: <https://www.jsie.jp/chubu/pdf/2006/06w02.pdf>

⁴¹⁰ Finger J. M., Schuler P. Implementation of the Uruguay Round commitments: The development challenge. Port-Louis: World Bank, 1999.; Murray C. Implementing the new international health regulations: The role of the WTO's Sanitary and Phytosanitary Agreement. *Georgetown Journal of International Law*. 2009. Vol. 40. P. 625.

⁴¹¹ Neeliah S. A., Goburdhun D. Complying with the clauses of the SPS Agreement: The case of a developing country. *Journal of Food Control*. 2010. Vol. 21 (6). P. 902 – 911.

національного режиму, режиму найбільшого сприяння, транспарентності, гармонізації.

По-друге, усі вказані принципи поділяються на дві нерівномірні групи: 1) принцип суверенітету (принцип самостійності); 2) антипротекціоністські принципи (усі інші). Принципи другої групи спрямовані на єдину мету – обмеження суверенної свободи держави приймати рішення щодо СФЗ на своїй території або СФЗ щодо продукції, яка потрапляє (імпортується) на її територію.

Система антипротекціоністських принципів права СОТ складається із 1) базової компоненти (принцип недискримінації); 2) режимної компоненти (принципи національного режиму та режиму найбільшого сприяння); 3) інформаційної компоненти (принцип транспарентності); 4) змістовної компоненти (принципи наукової обґрунтованості та гармонізації).

По-третє, економічно розвинені та політично сильні країни (на кшталт ЄС), зважуючи власні економічні, соціальні, екологічні та інші ризики, обирають різні стратегії захисту власних інтересів. Найбільш популярними є: а) стратегія підвищення вимог щодо СФЗ на підставі науково обґрунтованих даних; б) політично зважене рішення щодо ігнорування деяких вимог та антипротекціоністських принципів⁴¹².

⁴¹² Карпінська Н. В. Принципи застосування санітарних та фітосанітарних заходів: вимоги СОТ та ЄС. *Європейські перспективи*. 2021. № 1. С. 145 – 154.

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВИХ ВИМОГ СОТ ТА ЄС

2.1. Система органів та інституцій щодо застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві за правом України, СОТ та ЄС

Ускладнення міжнародно-правових зв'язків України все більше ускладнює і систему інституцій, які здійснюють вплив на відносини застосування СФЗ. Саме тому цілком закономірно, що нині такі відносини регулюються не лише суто національними органами. Це обумовлюється, зокрема, тим, що процес застосування СФЗ багатоаспектний та складний. При цьому не можливо применшити роль належного інституційного забезпечення застосування, регулювання, стандартизації СФЗ. Важливо, що інституційно-функціональна система забезпечення управління та контролю за застосуванням СФЗ поділяється на міжнародний та національний рівні⁴¹³.

На міжнародному рівні ми розглянемо кілька основних інституцій, що мають найбільший вплив на формування національного законодавства у сфері СФЗ, а також на практику його застосування. Звичайно, найбільш глобально відносини СФЗ регулюються у рамках СОТ та відповідно підпадають під компетенцію її структурних частин.

В організаційній структурі СОТ утворені спеціальні комітети, діяльність яких спрямована на спеціалізоване регулювання певних відносин, що цього потребують. Зокрема, *Комітет СОТ з СФЗ* вносить суттєвий вклад у вирішення питань щодо забезпечення безпеки харчових продуктів через: вирішення розбіжностей, пов'язаних із застосуванням СФЗ; моніторинг

⁴¹³ Карпінська Н. В. Інституційно-функціональне забезпечення застосування санітарних та фітосанітарних заходів у світлі вимог СОТ та ЄС. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. № 1 (14). С. 85 – 92.

гармонізації міжнародних стандартів; взаємодію з міжнародними організаціями, до діяльності яких відноситься питання забезпечення безпеки харчових продуктів; розробку, розвиток і тлумачення норм Угоди СОТ про застосування СФЗ; збору, розповсюдження інформації щодо застосування СФЗ держав-членів та надання їм технічного співробітництва⁴¹⁴. Крім того Комітет СОТ з СФЗ готує керівні правила по встановленню еквівалентності. Цей орган також надає важливі рекомендації, наприклад: прискорити процедури узгодження еквівалентності СФЗ при торгівлі продовольчими продуктами, що мають низький рівень ризику; враховувати при встановленні еквівалентності інформацію, що вже є у країн-імпортерів, а також інформацію про інші продовольчі продукти та наявний досвід; оцінювати тривалість етапів узгодження еквівалентності⁴¹⁵. У зарубіжній доктрині наголошується на ще одній важливій ролі, яку відіграє Комітет СОТ про СФЗ, а саме – медіаційній. Справді, зосередження уваги лише на суперечках, офіційно порушених у системі врегулювання суперечок СОТ, недооцінює ступінь вирішення торгових конфліктів у рамках комітетів СОТ. Комітет з СФЗ вирішує значну кількість «специфічних проблем торгівлі», які в переважній більшості випадків не перетворюються на офіційні суперечки. Існує думка, що робота Комітету суттєво допомагає зменшити потенційні торгові суперечки щодо національної політики у охоплених областях⁴¹⁶ (зокрема, у такій чутливій сфері як застосування СФЗ).

Безпосередньо «в орбіті СОТ» знаходяться ще три важливі інституції, що здійснюють значний вплив на формування правил застосування СФЗ. У літературі їх образно називають «три сестри», підкреслюючи тим самим їхній органічний взаємозв'язок, спільну спрямованість цілей, підходів та завдань. Йдеться про три міжнародні організації, що здійснюють формування

⁴¹⁴ Чуйко Н. А. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов в рамках Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2015. 28 с.

⁴¹⁵ Еделев Д. А., Матисон В. А., Майорова Н. В., Прокопова М. А. Принципы гармонизации и эквивалентности в многостороннем соглашении ВТО по санитарным и фитосанитарным мерам (SPS). *Пищевая промышленность*. 2013. № 12. С. 34 – 37.

⁴¹⁶ Horn, H, Mavroidis, P. C., Wijkstrom, E. N. In the Shadow of the DSU: Addressing Specific Trade Concerns in the WTO SPS and TBT Committees. *Journal Of World Trade*. 2013. № 47. P. 729 – 759.

міжнародних стандартів у сфері СФЗ, на які опирається право СОТ, – Міжнародна конвенція з карантину і захисту рослин, Всесвітня організація з охорони здоров'я тварин та Комісія Кодекс Аліментаріус. На аналізі їхнього значення та інституційно-функціональних особливостях варто зупинитися детальніше.

У 1952 році був створений глобальний інструмент щодо гармонізації фітосанітарних заходів – *Міжнародна конвенція з карантину і захисту рослин (МККЗР)*. Секретаріат цієї організації курує розробку міжнародних стандартів з фітосанітарних заходів (МСФЗ). Утворення та функціонування МККЗР – це частина глобальної програми з питань продовольства і сільського господарства ООН, що стосується політики та технічної допомоги в галузі карантину рослин. Головний орган Конвенції – Комісія по фітосанітарним заходам (КФЗ), до функцій якої також входить затвердження міжнародних стандартів із фітосанітарних заходів. Відповідно до Угоди СОТ саме стандарти, що розроблені у рамках МККЗР, рекомендують застосовувати державам-членам СОТ з метою захисту рослинних ресурсів від шкідливих організмів. Саме завдяки МСФЗ забезпечується виправданість фітосанітарних заходів та не допускається їх використання як бар'єрів у міжнародній торгівлі. Таким чином, МСФЗ, що передбачають стандарти, керівництва та рекомендації, визнані основою для застосування фітосанітарних заходів країнами-членами СОТ у рамках Угоди по застосуванню СФЗ. МСФЗ охоплюють цілу низку питань, необхідних для ефективного функціонування системи фітосанітарного контролю будь-якої країни, а саме: система видачі фітосанітарних сертифікатів; проведення аналізу фітосанітарного ризику; проблеми появи інвазійних чужинних видів; боротьба зі шкідливими організмами та багато інших елементів. Секретаріат організації, заснований ФАО в 1982 році, координує наступні види діяльності: розробку міжнародних стандартів з фітосанітарних заходів; надання інформаційної допомоги для країн – членів при виникненні

суперечок та погодження договорів; надання технічної допомоги країнам – членам з метою полегшення виконання вимог конвенції⁴¹⁷.

Більшість стандартів МКЗР носить загальний характер. Вони ґрунтуються на базових концепціях визначення карантинних заходів, оцінки ризику від впливу шкідників, встановлення областей, вільних від шкідників. Останнім часом з'явилися стандарти на специфічні продукти, наприклад, дерев'яний пакувальний матеріал. Процес розробки і прийняття стандартів зазвичай триває два роки, адже включає низку стадій⁴¹⁸.

Міжнародна конвенція про захист рослин прийнята 6 грудня 1951 року й ратифікована Україною 31 січня 2006 р., є основоположним нормативно-правовим актом, який регламентує відносини у сфері міжнародного захисту рослин. Однак вимоги згаданої Конвенції, на думку К. Б. Сакаджи, ігноруються Україною, яка й досі не створила офіційної організації захисту рослин, не виконує всіх передбачених Конвенцією зобов'язань із прийняття законодавчих, технічних та адміністративних заходів⁴¹⁹. Досліджуючи це питання В. А. Поліщук погоджується із доводами К. Б. Сакаджи, яка, аналізуючи правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин, вказує на доцільність створення самостійного органу виконавчої влади в Україні у складі Міністерства аграрної політики та продовольства України – Департаменту із захисту рослин⁴²⁰. Однак ця пропозиція потребує перегляду у контексті ліквідації та наступного відродження профільного аграрного міністерства.

МККЗР активно співпрацює із цілою мережею регіональних організацій подібного спрямування. Правила, норми та вимоги, що мають найбільше

⁴¹⁷ Еделев Д. А., Матисон В. А., Майорова Н. В., Прокопова М. А. Принципы гармонизации и эквивалентности в многостороннем соглашении ВТО по санитарным и фитосанитарным мерам (SPS). *Пищевая промышленность*. 2013. № 12. С. 34 – 37.

⁴¹⁸ Еделев Д. А., Матисон В. А., Майорова Н. В., Прокопова М. А. Принципы гармонизации и эквивалентности в многостороннем соглашении ВТО по санитарным и фитосанитарным мерам (SPS). *Пищевая промышленность*. 2013. № 12. С. 34 – 37.

⁴¹⁹ Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2011. 19 с.

⁴²⁰ Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. 2012. 19 с.

значення для ефективного застосування СФЗ, розробляються також провідними європейськими організаціями у сфері фітосанітарії, зокрема, Європейською і Середземноморською організацією з карантину та захисту рослин (ЄОКЗР). Таким чином, окрім МСФЗ статус міжнародних мають і стандарти по фітосанітарним заходам, які розробляють регіональні організації з карантину та захисту рослин (РОКЗР) – міжурядовими організаціями з функціями координаційного органу національних організацій з карантину та захисту рослин на регіональному рівні⁴²¹. Одним із головних пріоритетів Європейської організації з карантину і захисту рослин є надання своєчасної інформації і попередження національних організацій з карантину і захисту рослин про необхідність перешкоджання ввезення з інших частин світу схожих шкідливих організмів, які можуть завдати шкоду культурам чи навколишньому середовищу, а також обмежити їх розповсюдження всередині регіону, якщо такі будуть ввезені. У зв'язку зі збільшенням об'ємів міжнародної торгівлі в останні роки перед європейськими країнами загострилася проблема інтродукції нових шкідливих організмів⁴²².

Аналіз діяльності цих організацій показав, що розвиток міжнародного (європейського) фітосанітарного законодавства йде по шляху розробки і впровадження в сільськогосподарське виробництво стандартних технологій по забезпеченню фітосанітарного благополуччя. Існує достатньо масштабна база документів, що регулюють правовідносини в галузі захисту та карантину рослин між країнами – членами СОТ, ФАО та ЄОКЗР⁴²³.

Практичну координацію і кооперацію ветеринарної справи у світі здійснює **Всесвітня організація з охорони здоров'я тварин** (далі – ВООЗТ) (*OIE, World Organization for Animal Health*), сучасна назва Міжнародного епізоотичного бюро (МЕБ), яке було засновано у 1924 році. ВООЗТ – це вищий

⁴²¹ Сикало О. О., Чернега Т. О., Дашенко А. В. Нормативні документи (ISO, МФСЗ, ДСТУ), що використовуються при викладанні дисциплін спеціалізації «Карантин рослин». Київ, 2015. 87 с.

⁴²² Сикало О. О., Чернега Т. О., Дашенко А. В. Нормативні документи (ISO, МФСЗ, ДСТУ), що використовуються при викладанні дисциплін спеціалізації «Карантин рослин». Київ, 2015. 87 с.

⁴²³ Гричанов И. Я., Карлик Ф. А. Гармонизация правового поля защиты растений при вступлении России в ВТО. *Защита и карантин растений*. 2007. № 7. С. 4 – 8.

рівень міжнародного міжурядового співробітництва у галузі ветеринарної справи. Пріоритети діяльності Організації – забезпечення благополуччя тварин (*animal welfare*) і безпека продовольчих продуктів тваринного походження (*animal production food safety*)⁴²⁴. Організація займається дослідженнями у сфері діагностики, профілактики хвороб тварин, розробляє ряд узгоджених міжнародних документів нормативно-рекомендаційного характеру. Головні завдання ВООЗТ: заохочення і координування досліджень патології та профілактики інфекційних хвороб тварин, за якими здійснюється міжнародне співробітництво; збір і надання урядам країн-членів та їх ветеринарним органам фактів й документів загального характеру щодо ходу епізоотичних захворювань і засобів, які застосовуються у цілях боротьби з ними; вивчення проектів угод у сфері ветеринарно-санітарного нагляду і надання урядам країн-членів повноваження щодо контролю за їх виконанням⁴²⁵.

Сучасний процес глобалізації характеризується зростанням ролі міжнародних організацій у світових господарських процесах і їх все більшим впливом на економіку окремих країн. У частині виробництва і обігу харчових продуктів така роль належить Комісії Codex Alimentarius, яка виконує програму по стандартизації харчових продуктів (далі – **Комісія Codex Alimentarius**) з 1961 року. Відповідно до ст. 1 Статуту основним напрямком роботи Комісії є підготовка стандартів на харчові продукти і їх публікація в Codex Alimentarius з метою охорони здоров'я споживачів, а також сприяння розвитку добросовісної торгівлі харчовими продуктами⁴²⁶. Положення стандартів Кодексу СОТ використовує під час рішення міжнародних торговельних суперечок. Згідно зі звітом робочої групи зі вступу України до СОТ заходи, що передбачають більший ступінь захисту, ніж встановлений Кодексом Аліментаріус, мають бути замінені стандартами Кодексу або має бути проведена оцінка ризику з

⁴²⁴ World Organization for Animal Health. URL: <http://www.oie.int/en>

⁴²⁵ World Organization for Animal Health. URL: <http://www.oie.int/en>

⁴²⁶ Statutes of the Codex Alimentarius Commission (Adopted in 1961 by the 11th Session of the FAO Conference and in 1963 by the 16th Session of the World Health Assembly. Revised in 1966 and 2006) // Codex Alimentarius Commission. Procedural manual. Nineteenth edition. Rome. 2010.

метою їх обґрунтування. Заходи, що існують в Україні, але не існували в Кодексі, мають бути скасовані або має бути проведена оцінка ризику⁴²⁷.

Роль Комісії Codex Alimentarius із появою СОТ значно зросла та трансформувалася. Зобов'язання базувати внутрішні заходи на відповідних міжнародних стандартах, а також пряме посилення на міжнародні стандарти в угодах СОТ сприяло зростанню значення органів, що встановлюють ці стандарти, зокрема підвищило значення Комісії Codex Alimentarius. У зв'язку з цим значно зросло значення, яке надається відкритості членства в міжнародних органах, що встановлюють стандарти. Про це зазначив Апеляційний орган у справі *США – Тунець II*, у своєму рішенні по якій він підкреслив необхідність оцінки прозорості механізмів членства⁴²⁸.

Окрім іншого до компетенції Комісії входить розробка і публікація загальних стандартів і стандартів на конкретні види продуктів. Крім того, Комісія Codex Alimentarius виступає в ролі компетентної і незалежної організації з питань, що стосуються державного і міжнародного законодавства, а також інших нормативних документів.

Безперечно, роль Комісії Codex Alimentarius надзвичайно важлива, адже вона виступає як міжурядовий форум для досягнення узгодженої гармонізації правил та формування загальносвітових засад у таких делікатних питаннях, як міжнародна торгівля харчовими продуктами та захист здоров'я споживачів. І слід погодитися із тим, що своєю діяльністю Комісії Codex Alimentarius робить великий внесок у створення глобальної системи харчового законодавства. Однак не слід забувати про те, що ця система, по суті, базується на міжнародному законодавстві про торгівлю⁴²⁹. Зарубіжні учені досить тверезо оцінюють не лише сильні, але й і слабкі сторони цієї організації. Справді, метою Кодексу Аліментаріус є не стільки охорона здоров'я, як прийнято вважати у вітчизняній доктрині, а більшою мірою все ж обслуговування потреб

⁴²⁷ Звіт робочої групи зі вступу України до СОТ. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/981_c62

⁴²⁸ Maidana-Eletti M. International Food Standards and WTO Law. *Deakin Law Review*. 2014. V. 19 (2). P. 217. <https://doi.org/10.21153/DLR2014VOL19NO2ART435>

⁴²⁹ Bevilacqua D. The Codex Alimentarius Commission and its Influence on European and National Food Policy. *EFFL*. 2006. № 1. P. 3 – 16.

COT – організації, яка посилила добровільні вимоги кодексу до рангу міжнародно-визнаних та практично не оспорюваних.

Міжнародний рівень інституційно-функціонального забезпечення СФЗ виражається не лише у COT, її структурних складових та міжнародних організаціях глобального рівня. Міжнародний рівень такого забезпечення втілено також у ЄС. Ми не ставимо собі за мету змалювати усю систему інституційно-функціонального забезпечення СФЗ в ЄС – наше завдання полягає у розкритті певних характерних рис, які полягають, наприклад, в утворенні спеціальних інституцій у цій сфері.

У ЄС інституціонально-правова система контролю за застосуванням СФЗ передбачає створення *Європейського органу з безпечності харчових продуктів (EFSA)*, який перш за все повинен надавати науково-консультаційну інформацію про можливі ризики щодо безпечності харчових продуктів та кормів. Постанова (ЄС) № 178/2002 Європейського парламенту та Ради від 28 січня 2002 року про встановлення загальних принципів та вимог харчового кодексу, створення Європейського органу з безпечності харчових продуктів та про встановлення заходів для безпеки харчових продуктів – стала основою для всеосяжного й всеохоплюючого стандарту з гігієни на харчові і кормові продукти. На правовій основі постанови (ЄС) № 178/2002 була створена система швидкого попередження – Rapid Alert System for Food and Feed (RASFF) для повідомлення безпосередніх або опосередкованих ризиків для здоров'я людини, що походять від харчових і кормових продуктів. Через цю систему країни-члени, EFSA, комісія (яка відповідає за управління), країни, що вступають до ЄС, треті країни і компетентні організації – об'єднані у мережу. Якщо один із членів дізнається про серйозний ризик, то він повідомляє про це комісії, яка в свою чергу передає цю інформацію через мережу.

У межах системи швидкого попередження розрізняють три види повідомлень: 1) попереджувальні повідомлення стосуються харчових продуктів або кормів, від яких походить ризик для здоров'я людей і які перебувають в одній з держав, що входять до мережі; 2) інформаційні повідомлення

стосуються харчових або кормових продуктів, що несуть загрозу для здоров'я людей, але яких ще немає в обігу; 3) підсумкові повідомлення – це додаткова інформація, яка доповнює чи актуалізує інформацію з попереджувального або інформаційного повідомлення⁴³⁰.

За останні десять років EFSA досягла більшої участі наукової спільноти та зацікавлених сторін, а також сприяла співпраці з відповідними організаціями держав-членів ЄС у галузі охорони здоров'я та добробуту тварин. Її основними цінностями визнано наукову досконалість, незалежність та прозорість⁴³¹.

Проте слід зазначити, що діяльність EFSA не є безспірною і щодо неї періодично виникають питання. Наприклад, показовою є справа, яка розглядалася у Суді ЄС за позовом Мережі боротьби з пестицидами в Європі (PAN Europe) до EFSA. Суть спору полягала у тому, що EFSA підготувала документ, за яким дозволяла розміщення на ринку певного засобу захисту рослин, а на вимогу PAN Europe надати доступ до проектної інформації, що передувала прийняттю такого рішення, EFSA відмовила. У рішенні за цією справою суд вказав, що скарга «... базувалася на існуванні атмосфери підозри до EFSA, яку часто звинувачують в упередженості через використання експертів із певними інтересами, пов'язаними з промисловими лобі, а також на необхідності забезпечення прозорості процесу прийняття рішень EFSA»⁴³². Суд підкреслив, що аргумент щодо (неможливості) передачі був підтверджений дослідженням, яке виявило зв'язки між більшістю членів експертів робочої групи EFSA та промисловими лобі (п. 79 судового рішення)⁴³³. Існування та урахування таких прецедентів є досить важливими для цілісного, а не

⁴³⁰ Бугера С. І. Якість сільськогосподарської продукції: проблеми адаптації законодавства до міжнародних вимог. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 698 – 704; Бугера С. І. Правове регулювання якості сільськогосподарської продукції: міжнародний досвід. *Юридична Україна*. 2011. С. 54 – 59.

⁴³¹ Berthe F., Vannier P., Have P., Serratos J., Bastino E., Broom D. M., Hartung J., Sharp J. M. The role of EFSA in assessing and promoting animal health and welfare. *EFSA Journal*. 2012. Vol. 10 (10). S. 1002. <https://doi.org/10.2903/J.EFSA.2012.S1002>

⁴³² Berthe F., Vannier P., Have P., Serratos J., Bastino E., Broom D. M., Hartung J., Sharp J. M. The role of EFSA in assessing and promoting animal health and welfare. *EFSA Journal*. 2012. Vol. 10 (10). S. 1002. <https://doi.org/10.2903/J.EFSA.2012.S1002>

⁴³³ González Vaqué L. European Court of Justice rules in favour of greater transparency in accessing EFSA data. URL: https://www.academia.edu/18160937/European_Court_of_Justice_rules_in_favour_of_greater_transparency_in_accessing_EFSA_data

однобічного розуміння міжнародних та іноземних інституцій, зокрема європейських.

Національний рівень інституційно-функціонального забезпечення управління та контролю у сфері застосування СФЗ вимагає поєднання аналізу як сучасного його стану, так і ретроспективи. Це надасть можливість зрозуміти причини та передумови сучасного стану інституційно-функціонального забезпечення СФЗ у нашій державі.

Національна інституційно-функціональна система забезпечення СФЗ у сільському господарстві має власні особливості та специфічні риси⁴³⁴.

1) *Динамічність управлінської структури.* Жоден орган, що входить до сфери регулювання СФЗ в Україні, не функціонував без змін правового становища принаймні кілька років. Перманентні трансформації управлінської структури породжують невизначеність та нестабільність таких відносин. Причини динамічності вбачаються і в політичних проблемах, і в мінливих економічних завданнях, і в необхідності виправлення попередньо допущених помилок тощо. Як вдало писав В. І. Семчик, характерною рисою органів управління сільським господарством є те, що їх повноваження по регулюванню сільського господарства звужуються під гаслом прав і господарської самостійності підприємців та невтручання держави в господарську діяльність приватних господарських товаровиробників⁴³⁵. Тобто численні модифікації управлінської структури обслуговують різні цілі, однак не формують необхідного рівня здорового протекціонізму в сільському господарстві.

Довгий час система органів, що забезпечували управління та контроль щодо застосування СФЗ, була досить розгалуженою. Наприклад, В. С. Кайдашов доходив висновку про те, що загальна система органів контролю за дотриманням законодавства про безпечність та якість сільськогосподарської продукції могла бути класифікована таким чином:

⁴³⁴ Карпінська Н. Інституційно-функціональне забезпечення застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. *European Political and Law Discourse*. 2021. Volume 8. Issue 1. P. 226 – 236.

⁴³⁵ Семчик В. И. Проблемы адаптации аграрного законодательства Украины к законодательству Европейского Союза. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. К.: Юринком Интер. 2003. С. 411 – 423.

(1) органи, що здійснюють контроль за виробництвом та обігом продукції тваринництва (ветеринарна адміністрація); (2) органи, що здійснюють контроль за виробництвом та обігом продукції рослинництва (органи фітосанітарного контролю); (3) органи, що забезпечують санітарне та епідемічне благополуччя споживачів сільськогосподарської продукції (санітарно-епідеміологічна служба); (4) органи, що здійснюють контроль за дотриманням прав споживачів⁴³⁶. Така розпорошеність органів, що мають справу із СФЗ, досить часто критикувалася науковцями.

Тенденції до євроінтеграції спонукали пошук нових оптимальних моделей інституційної моделі. Зокрема, останніми роками відбувалося об'єднання та централізація функцій у цій сфері, особливо контрольно-наглядових. При цьому, як вказують науковці, за умов загальної нестабільності системи органів виконавчої влади у державі підсистема контрольно-наглядових органів є ще більш хиткою та такою, що перебуває під деструктивним впливом політичної кон'юнктури. Відтак загалом правильний шлях до модернізації цієї сфери публічного управління, приведення її до європейських та світових стандартів, піддається ризикам, з одного боку, надмірної лібералізації, з іншого ж, безкінечного пошуку моделей побудови системи органів публічної адміністрації з відповідними функціями та повноваженнями⁴³⁷. Підвищений динамізм управлінської структури не йде на користь належному виконанню покладених на публічне управління завдань у сфері СФЗ.

В Україні трансформація управлінської структури здебільшого проявляється у двох напрямках: а) інституційному (утворення, реорганізація, ліквідація органів); та б) функціональному (поява повноважень та функцій, їх зміна, відміна, передання іншим суб'єктам тощо).

2) *Хронічна проблема узгодження повноважень*. Критичним питанням, що завжди викликало теоретичні дискусії та практичні проблеми, слід визнати

⁴³⁶ Кайдашов В. С. Організаційно-правові засади безпечності та якості сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2012. 19 с.

⁴³⁷ Бондар О. Г. Контрольно-наглядова діяльність як гарантія реалізації та захисту екологічних прав: деякі проблеми інституційного забезпечення. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнарод. наук. практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Київ, 2019. С. 14.

розмиті рамки компетенції органів та дублювання деяких повноважень. При цьому спірні ситуації виникали на усіх етапах: і під час утворення нових органів (формування кола їх повноважень), і протягом їх функціонування, і навіть після їх ліквідації. Розподіл повноважень завжди був чутливим питанням в українських реаліях.

Яскравим прикладом цієї характерної ознаки можна вказати історію з узгодженням підготовленого пакету законопроектів у сфері санітарних, ветеринарних і фітосанітарних заходів. Так, через недосягнення узгодженості щодо розмежування повноважень між органами виконавчої влади, які здійснюють державний контроль і нагляд за безпекою харчових продуктів тваринного походження, а саме Міністерством охорони здоров'я та Міністерством аграрної політики, ці законопроекти кілька місяців не вносилися на розгляд, що свого часу затягувало процесу вступу до СОТ⁴³⁸.

Проблема розмежування відомчої компетенції традиційно досить болісна в Україні. Наприклад, кілька років тому в Україні контролем безпечності харчових продуктів займалися чотири органи: Державна санітарно-епідеміологічна служба, Державна ветеринарна та фітосанітарна служба, Державна інспекція сільського господарства, Державна екологічна інспекція. Проте жоден із цих органів не гарантував безпечності продукту загалом, оскільки вони контролювали лише деякі ділянки виробництва, не забезпечуючи при цьому контроль на всій ділянці «від лану – до столу»⁴³⁹, а у спірних моментах – намагалися «перекинути» відповідальність на інший орган.

3) *Відсутність профільного міністерства.* В Україні за період незалежності кілька разів змінювалися назва, функції та компетенція органів управління сільським господарством: було і Міністерство сільського господарства і продовольства України; і Міністерство агропромислового

⁴³⁸ Лахно С. Стратегія та перешкоди на шляху вступу України до СОТ. *Міжнародна економічна політика*. 2005. № 2 (3). С. 103 – 125.

⁴³⁹ Лисак М. А. Угода про асоціацію України з ЄС та стан торгівлі продовольчими товарами. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 66 – 72.

комплексу України; і Міністерство аграрної політики України⁴⁴⁰. Уперше за тридцять років незалежності у 2019 році аграрний сектор залишився без профільного міністерства. Відтоді проблемами сільського господарства опікується Мінекономіки. Метою об'єднання Міністерства економічного розвитку і торгівлі з Мінагрополітики було досягнення певного синергетичного ефекту в результаті об'єднання функцій державного управління у різних сферах суспільного життя. Водночас важливою складовою реалізації державної аграрної політики є розвиток сільських територій, охорона навколишнього природного середовища та забезпечення раціонального природокористування у сільському господарстві. При цьому існування окремого центрального органу державної виконавчої влади, відповідального за формування та реалізацію державної аграрної політики, є, на думку Н. О. Багай, необхідною умовою належного державного регулювання сільського господарства, підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектора, забезпечення комплексного розвитку сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі⁴⁴¹. Це добре усвідомлюють й інші країни. Наприклад, одним із найбільш активних американських органів державного регулювання в аграрній сфері є Міністерство сільського господарства США. Створене понад 100 років тому воно спочатку займалося саме питаннями СФЗ: організацією та управлінням у сфері боротьби з хворобами та шкідниками рослин, захворюваннями тварин, у сфері насінництва та племінної справи. Поступово міністерство значно розширило сферу своєї діяльності та компетенцію⁴⁴².

Яким чином відсутність профільного аграрного міністерства впливає на інституційно-функціональне забезпечення СФЗ? Насправді вплив неоднозначний. З одного боку, відсутність аграрного міністерства знижує спеціалізованість регулювання аграрних відносин та прямує до уніфікації

⁴⁴⁰ Семчик В. И. Проблемы адаптации аграрного законодательства Украины к законодательству Европейского Союза. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. К.: Юринком Интер. 2003. С. 411 – 423

⁴⁴¹ Багай Н. О. Державне регулювання сільського господарства: окремі питання. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). Харків, 2020. С. 20 – 23.

⁴⁴² Клюкин Б. Д. США: правовое регулирование сельского хозяйства. М., 1972. С. 128 – 133.

такого регулювання у межах загального управління економікою. Однак саме СФЗ є тією сферою, в якій пересікаються бізнес, інтереси держави та екологічні проблеми – усі ці аспекти мають враховуватися. Проте в умовах ліквідації профільного міністерства ця специфічність втрачається, що призводить до управлінських помилок, необґрунтованих нормотворчих рішень та порушення національних інтересів, інтересів бізнесу і суспільства. З іншого боку, за умов відсутності спеціального центрального органу виконавчої влади змінюється роль та значення Держпродспоживслужби. Наразі вона виконує не лише контрольні та сервісні функції, безпосередньо взаємодіючи із агробізнесом та забезпечуючи його належний супровід – вона перетворилася на єдиний спеціалізований орган державної влади, що за своїми повноваженнями здатен враховувати сільськогосподарські особливості та транслювати потреби аграрного сектору іншим органам влади.

4) *Євроінтеграційна модель побудови інституційно-функціонального забезпечення СФЗ.* Існуюча в Україні строкатість контрольно-наглядових органів, розпорошення та дублювання функцій між численними інспекціями не відповідало євроінтеграційним прагненням України. У зв'язку з цим була поставлена амбітна мета – створити на внутрішньому ринку України систему контролю за безпекою продуктів харчування, яка б відповідала європейській. Це довгострокова перспектива, яка вимагатиме значних зусиль як із погляду гармонізації нормативного поля, так і практичного запровадження нових норм державними органами, а також підприємствами⁴⁴³. Насправді, певні кроки у напрям централізації повноважень у сфері СФЗ відбувалися давно. Так, до 2010 року контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві характеризувалася розгалуженою системою державних інспекційних органів. Разом з тим, спроби утворити при Мінагрополітики єдиний контрольно-інспекційний орган датуються ще 2006 роком, коли уряд постановою від 25.05.2006 року створив Генеральну державну сільськогосподарську інспекцію

⁴⁴³ Лисак М. А. Угода про асоціацію України з ЄС та стан торгівлі продовольчими товарами. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 66 – 72.

на базі Державної інспекції з контролю якості сільськогосподарської продукції та моніторингу її ринку та Державної служби з охорони прав на сорти рослин. Однак втілити цю ідею не вдалося, адже в 2006 році Генсільгоспоінспекція проіснувала лише на папері⁴⁴⁴. Законодавець все ж не полишав надії закріпити європейський досвід у законодавстві України щодо створення єдиного інспекційного органу в сільському господарстві. Ключовим кроком стало прийняття Закон «Про внесення змін до Закону «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Указані зміни передбачали існування тільки одного органу державного контролю та нагляду. Отже, ідея створення єдиної сільськогосподарської інспекції була законодавчо закріплена, лишалося втілити її в життя. У 2010 році була створена Державна інспекція сільського господарства України, яка поєднувала контрольно-наглядові та сервісні функції⁴⁴⁵. Попри наявні проблеми у нормативно-правовому забезпеченні контрольно-наглядової та сервісної діяльності Держсільгоспінспекції, на переконання О. Г. Бондаря, утворення цього органу забезпечило створення єдиної системи контрольно-інспекційних органів в аграрному секторі економіки, дозволило посилити результативність контролю за діяльністю відповідних суб'єктів, виключити дублювання функцій контролюючих органів, більш ефективно проводити загальнодержавну політику в АПК, направлену на забезпечення продовольчої безпеки країни, досягнення необхідних державі та суспільству соціальних, економічних та екологічних позитивних результатів⁴⁴⁶. Загалом, державний контроль спрямований забезпечити повну та необхідну обізнаність уповноважених

⁴⁴⁴ Бондар О. Г. Роль Держсільгоспінспекції України у розвитку державно-приватного партнерства у сфері АПК. *Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листопада 2013 року). Київ, 2013. С. 57.

⁴⁴⁵ Бондар О. Г. Роль Держсільгоспінспекції України у розвитку державно-приватного партнерства у сфері АПК. *Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листопада 2013 року). Київ, 2013. С. 57.

⁴⁴⁶ Бондар О. Г. Актуальні проблеми нормативного забезпечення діяльності Держсільгоспінспекції України. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права*: зб. тез «круглого столу» (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків, 2013. С. 92.

органів щодо функціонування кожної із галузей сільського господарства з метою перевірки цієї діяльності на відповідність законодавству України⁴⁴⁷.

Однак централізація контрольно-наглядових функцій на рівні Держсільгоспінспекції теж не задовольняла потреб євроінтеграційного етапу. І тому у 20.09.2015 року набрали чинності більшість положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів». Він був ухвалений з метою адаптації законодавства України до ЄС у цій сфері та передбачав впровадження в Україні моделі європейської системи безпеки. Положення закону суттєво зменшували кількість адміністративних процедур, державного контролю та скасували дозвільні процедури, яких не існує в ЄС. Важливим результатом цього Закону є утворення Держпродспоживслужби⁴⁴⁸. Слід зазначити, що її утворення відбувалося досить складно, оскільки процес ліквідації Державної інспекції сільського господарства розтягнувся де-факто на роки⁴⁴⁹. Це потягнуло формування певного «сірого» періоду, коли старий орган ліквідовувався, а новий народжувався⁴⁵⁰. Під час такого проміжного періоду були зафіксовані порушення, які прямо обумовлювалися суттєвим зниженням контролю за якістю та безпечністю сільськогосподарської продукції. Так, наприклад, В. М. Єрмоленко проаналізував ситуацію у 2016 році, коли значні обсяги експортованої продовольчої пшениці відправлялися за кордон під виглядом фуражної, однак одразу після перетину митного кордону це зерно оплачувалося

⁴⁴⁷ Яцков С. М., Павлюченко Ю. М. Роль держави у забезпеченні безпечності та якості сільськогосподарської продукції. *Журнал студентського наукового товариства*. 2019. С. 37 – 41.

⁴⁴⁸ Власенко Ю. Л. До питання про правове забезпечення екологічної безпеки при виробництві, контролі якості та обігу дієтичних добавок (колишніх БАДів). *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку*: матер. «круглого столу» (Київ, 27 травня 2016 року). Київ, 2016. С. 322.

⁴⁴⁹ Бондар О. Г. До питання про інституційне забезпечення контрольно-наглядової діяльності в поземельній сфері у контексті сталого розвитку України. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України*: матер. «круглого столу» (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 71 – 74.

⁴⁵⁰ Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 169; Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 02 вересня 2015 року № 667. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 168; Про утворення територіальних органів Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1092. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 4; Питання Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2016 року №260-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 81.

за цінами продовольчої пшениці. Такі операції спричинили передусім недоотримання значного обсягу бюджетних надходжень у вигляді податків. Як прозорливо відмічає науковець, насамперед, виникнення такої ситуації криється у недосконалості державного контролю за оцінкою якості сільськогосподарської продукції, адже саме діяльність контролюючих органів держави при здійсненні експортно-імпортних операцій має бути індикатором відповідності пропонованої продукції задекларованим якісним показникам⁴⁵¹.

Отже, Держпродспоживслужба, об'єднавши повноваження окремих контрольно-наглядових органів у сфері СФЗ (Держветфітослужби, Держсанепідслужби), стала втіленням інституційно-функціональної підготовки України до реалізації євроінтеграційних вимог у сфері застосування СФЗ. Оцінки цього кроку в літературі діаметрально протилежні. Думки учених з приводу утворення Держпродспоживслужби та її ефективності можна згрупувати та представити у вигляді трьох основних підходів:

а) *критичний*. Зокрема, висловлюються думки про те, що упродовж 2015 – 2017 років, коли в Україні відбулося реформування системи державних органів, проведення реорганізаційних заходів призвело до погіршення епізоотичної ситуації щодо сказу, АЧС, сальмонельозу, про що свідчить реєстрація спалахів даних гостроінфекційних хвороб тварин на території України протягом 2015 – 2018 років. Це справляє негативний вплив на навколишнє середовище, призводить до значних економічних втрат у тваринництві та погіршення експортного потенціалу держави, підвищує ризик виникнення хвороб, що є спільними для людей і тварин, а також свідчить про незадовільний стан вирішення завдань держави в галузі ветеринарної медицини за напрямом забезпечення захисту здоров'я тварин⁴⁵². В. А. Поліщук пише про те, що сьогодні важко давати оцінку проведеній реорганізації органів державної

⁴⁵¹ Єрмоленко В. М. Сучасний стан нормативного забезпечення державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції. *Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* : матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. Одеса: Юридична література, 2016. С. 22 – 25.

⁴⁵² Дідок Ю. В. Реформування системи державних органів ветеринарної медицини в Україні: соціологічний вимір. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2018. № 4. С. 137 – 142.

влади, проте можна спрогнозувати, що об'єднання в одне відомство різних функцій ветеринарного, санітарного, фітосанітарного контролю, не можна вважати виправданим, тому що система і структура органів влади до об'єднання була більш дієвою з точки зору здійснення державного регулювання відносин у сфері садівництва, зокрема, забезпечення доступу до ринку, експорту, забезпечення фітосанітарного контролю тощо⁴⁵³;

б) *позитивний*. Представники цього підходу вітають утворення Держпродспоживслужби⁴⁵⁴;

в) *поміrkований*. Певна група науковців досить стримано аналізує діяльність Держпродспоживслужби. Наприклад, Т. Саркісова говорить про те, що реформа національної системи забезпечення якості та безпеки продуктів харчування та державного контролю у цій сфері мала на меті вирішити такі проблеми як недостатній рівень безпечності продуктів харчування за одночасного контролю декількома контролюючими органами одного і того ж оператора харчового ринку, невизначеність показників безпечності харчових продуктів, дублювання функцій і відсутність координації дій різних державних органів, залучених до системи контролю безпечності харчових продуктів тощо. Після 4 років перехідного періоду та 3 років мораторію на перевірки, Держпродспоживслужба отримала можливість розпочати перевіряти операторів ринку харчової продукції, більшість з яких мала перейти на систему аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР). Перші результати реалізації функції контролю представляють науковий інтерес⁴⁵⁵.

Вбачається, що оцінювати Державпродспоживслужбу та її значення у забезпеченні публічного управління у сфері СФЗ варто з позицій поміrkованого підходу. Проте, ліквідація на кілька років Мінагрополітики та продовольства України стала тим суттєвим фактором, що докорінно змінив ситуацію, і

⁴⁵³ Поліщук В. А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: дис.... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2016. С. 126.

⁴⁵⁴ Туніцька Ю. М. Національна митно-тарифна та нетарифна політика за умов євроінтеграції. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 17. С. 74 – 84.

⁴⁵⁵ Саркісова Т. Проблеми правової регламентації системи контролю в сфері екобезпеки продуктів харчування. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди: матеріали Міжнарод. наук. практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року)*. Київ, 2019. С. 306.

відтепер роль Держпродспоживслужби значно посилилася. Однак, необхідно наголосити, що це не гарантує їй безпроблемне існування та спокійне функціонування.

Складна доля контрольно-наглядових органів у сфері сільського господарства вже стала предметом цікавих досліджень. Досить влучно зазначає О. Г. Бондар: «складається враження, що саме слово «інспекція» має апріорі крамольний відтінок, від якого всіляко намагаються відійти. У чомусь подібна ситуація має місце з Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту прав споживачів, але ж Держпродспоживслужба поряд із реалізацією широкого спектра контрольно-наглядових повноважень все ж таки надає різноманітні адмінпослуги»⁴⁵⁶.

Останні тенденції полягають у полеміці щодо доцільності існування Держпродспоживслужби як окремого органу. Прибічники реформаційного підходу переконують у тому, що інституційна система забезпечення контролю за застосуванням СФЗ має бути змінена, а саме: Держпродспоживслужба має бути ліквідована, а її функції та повноваження варто поділити між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства та Міністерством охорони здоров'я. Такі пропозиції надзвичайно шкідливі. З точки зору забезпечення належної участі держави у публічному управлінні СФЗ у сільському господарстві Мінекономіки не здатне повноцінно замінити спеціалізований орган, яким є Держпродспоживслужба. Особливо небезпечними виглядають пропозиції щодо розподілу матеріально-технічної бази служби, відповідно до якого лабораторії та інші подібні установи мають відійти до компетенції МОЗ. Реалізація таких проектів здатна нанести важкий та непоправний удар по інституційно-функціональній системі забезпечення СФЗ в Україні. Це неминуче негативно відобразиться на безпосередніх відносинах застосування СФЗ у країні, а також потягне за собою проблеми із належним виконанням міжнародно-правових зобов'язань у цій сфері.

⁴⁵⁶ Бондар О. Г. Контрольно-наглядова діяльність як гарантія реалізації та захисту екологічних прав: деякі проблеми інституційного забезпечення. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнарод. наук. практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Київ, 2019. С. 14.

Передусім, це потягне негативну реакцію ЄС, адже ліквідація Держпродспоживслужби стане суттєвим регресом у процесі реалізації Угоди про асоціацію.

Слід зазначити, що ЄС досить пильно слідкує за ходом виконання Угоди про асоціацію. Це забезпечується зокрема й інституційними можливостями. Наразі в Україні існують форми для моніторингу та висвітлення прогресу у виконанні згаданих зобов'язань. Перш за все сформовано систему двосторонніх органів Україна – ЄС, яка включає різні формати зустрічей, наприклад, підкомітет з питань СФЗ⁴⁵⁷, на аналізі якого ми дещо зупинимося.

З метою покращення взаємозв'язку та співробітництва з питань СФЗ Україна та ЄС, підписавши Угоду, домовилися про створення *Підкомітету з управління СФЗ*, основними функціями якого є: 1) контроль за впровадженням положень Глави 4 Угоди про асоціацію «Санітарні та фітосанітарні заходи» та вивчення всіх питань, які можуть виникнути у зв'язку з впровадженням, а також розгляд усіх питань, що стосуються цієї Глави; 2) перегляд та внесення змін до відповідних додатків до зазначеної вище Глави, а також вироблення рекомендації для інших органів відповідно до положень Угоди про асоціацію⁴⁵⁸.

Так, 16 травня 2017 року в Києві відбулося перше засідання Підкомітету з управління СФЗ Комітету Асоціації Україна – ЄС у торговельному складі під головуванням Голови Держпродспоживслужби та начальника відділу двосторонніх міжнародних відносин Генерального Директорату з питань охорони здоров'я та безпечності харчових продуктів Європейської Комісії (DG «SANTE»). У ході засідання сторони схвалили рішення Підкомітету з управління СФЗ стосовно затвердження Правил процедур та обговорили актуальні питання двостороннього співробітництва між Україною та ЄС у сфері

⁴⁵⁷ Хоменко О. О. Виконання зобов'язань у аграрній сфері в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції: матеріали «круглого столу» (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 104 – 105.

⁴⁵⁸ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Стор. 83. Ст. 2125.

СФЗ та визначили пріоритети ефективної взаємодії у зазначених питаннях. Особливо актуалізується необхідність співпраці Підкомітету з міжнародними організаціями в галузі санітарного та фітосанітарного захисту, особливо з Комісією Codex Alimentarius, ВООЗ та Секретаріатом МКЗР⁴⁵⁹.

2.2. Роль неурядових організацій у правовому регулюванні застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві

Глобальна міжнародна торгівля переживає наразі новий етап свого розвитку, який характеризується деяким послабленням ролі держав. Як зазначає К. В. Мінкова, сьогодні концепція територіальності стосовно міжнародної торгівлі має переглядатися. У першу чергу, це пов'язано не лише із створенням великої кількості торгових блоків, але і за участю у міжнародній багатосторонній торгівлі нових акторів – транснаціональних корпорацій та неурядових організацій⁴⁶⁰. В умовах глобалізації економіки держави втрачають свою автономію, крім того, вони вимушені ділитися своїми політичними та соціальними повноваженнями, своїм суверенітетом з бізнесом, міжнародними організаціями та безліччю груп громадян, відомих як неурядові організації⁴⁶¹. Цей процес неоднозначно оцінюється та може розглядатися під різними кутами зору. Зарубіжні дослідники виявляють тенденції до експериментальних форм управління, з акцентом на приватне управління. У сфері СФЗ це має безпосередній прояв, оскільки за допомогою розробки безлічі приватних стандартів, кодексів поведінки та схем забезпечення якості неурядові організації (зокрема і транснаціональні корпорації – ТНК) замінюють традиційні міжурядові режими у вирішенні значних глобальних екологічних та

⁴⁵⁹ Боснюк-Григор'єва Ю. Україна на шляху до європейських стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів: що зроблено та які виклики слід подолати. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 170 – 175.

⁴⁶⁰ Мінкова К. В. Либерализация международной многосторонней торговли и ВТО во второй половине XX — начале XXI в.: автореф. дисс. ... канд. истор. наук 07.00.15. Санкт-Петербург, 2006. 24 с.

⁴⁶¹ Velykodna A. What is the role of NGOs in international relations? 2016. URL: https://www.academia.edu/25494583/What_is_the_role_of_Non_governmental_organizations

соціально-економічних проблем, починаючи від вирубки лісів, виснаження рибного господарства, зміни клімату, забезпечення належних умов праці та закінчуючи дотриманням прав людини⁴⁶². Тобто неурядові організації все більше перебирають на себе функції регулювання відносин, які раніше були виключною компетенцією держав. Це безпосередньо стосується і регулювання відносин застосування СФЗ. Ці прояви деякі дослідники розцінюють як виклики глобальній торговій системі. Зокрема, викликом на їх думку, є введення неурядовими організаціями низки вимог до стійкості продукції, виробленої у світі. Учені вбачають наслідком цих безсистемних та неузгоджених процесів утворення какофонії правил⁴⁶³.

Справді, об'єктивне зростання ролі та значення неурядових організацій у регулюванні відносин СФЗ не може ігноруватися. При цьому цікаво те, що держави дуже відрізняються у своєму відношенні до неурядових організацій та визнанню їх ролі. Наприклад, у китайській науковій доктрині, що ґрунтується на давніх правових традиціях та правовій культурі цієї країни, високо цінують саме роль держави у глобальному економічному управлінні, водночас приділяючи менше уваги неурядовим організаціям та громадянському суспільству⁴⁶⁴.

Однак представники західноєвропейської, американської та навіть латиноамериканської правової науки схильні визнавати важливість і перспективність неурядових організацій. Наприклад, Ханна Мерфи, формулюючи розширену концепцію світового суспільного інтересу, робить висновок, що неурядові організації слід розглядати як важливих суб'єктів у глобальних мережах державної політики, навіть коли вони офіційно усунуті від прийняття рішень у рамках міжнародних організацій⁴⁶⁵.

⁴⁶² Kalfagianni A. Addressing the Global Sustainability Challenge: The Potential and Pitfalls of Private Governance from the Perspective of Human Capabilities. *Journal of Business Ethics*. 2014. Vol. 122. Issue 2. P. 307 – 320.

⁴⁶³ Thorstensen V., Ferraz L. The brics and the challenges of global economic governance. *Brasil Nas Ondas Do Mundo. Euro-atlantico-Espaco de Dialogos*. 2017. V. 1. P. 117 – 160.

⁴⁶⁴ Zeng J. Chinese views of global economic governance. *Third World Quarterly*. 2019. V. 40. Issue 3. P. 578 – 594.

⁴⁶⁵ Murphy H. Rethinking the roles of non-governmental organisations at the World Trade Organization. *Australian Journal of International Affairs*. 2012. Vol. 66. Issue 4. P. 468 – 485.

Для того щоб усебічно розкрити особливості впливу неурядових організацій на відносини застосування СФЗ, ми послідовно проаналізуємо три групи проблем⁴⁶⁶, які пов'язані із цим питанням.

1. **Проблеми впливу**, а саме: надання доступу до процесу прийняття рішень у рамках СОТ. Це насправді дуже важливий момент, адже складність і особливість формування права СОТ полягає в тому, що, не будучи суб'єктами міжнародного публічного права, саме юридичні та фізичні особи стали сьогодні основними учасниками міжнародних економічних зв'язків⁴⁶⁷. Численні правила та обмеження у застосуванні СФЗ розповсюджуються не лише на держави, які мають можливість впливати на розробку та прийняття таких правил, – вони безпосередньо обумовлюють особливості функціонування бізнесу, рівень забезпечення прав фізичних осіб, екологічне навантаження на навколишнє природне середовище та інші важливі питання. При цьому безпосередні адресати таких правил, вимог та обмежень, за класичним принципом, вимушені сприймати ці настанови як належне та не мають дієвих інструментів корегування відповідних норм. Така ситуація не є справедливою, тому вона знайшла своє вирішення у формуванні різноманітних неурядових організацій, що представляють інтереси певних груп бізнесу, населення тощо.

Сучасні міжнародно-правові форми участі міжнародних неурядових організацій (МНУО) в діяльності СОТ зводяться до того, що представники профспілкових, правозахисних, споживчих об'єднань і ділових кіл з 1996 року отримали право бути присутніми на засіданнях Конференції міністрів країн-членів СОТ і доступ до документів, які не носять конфіденційного характеру⁴⁶⁸.

Навіть такий побічний вплив на процес прийняття рішень у рамках глобальної торгівлі є значним здобутком, адже можливість впливати на

⁴⁶⁶ Карпінська Н. В. Особливості впливу неурядових організацій на відносини застосування санітарних та фітосанітарних заходів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Вип. 63. С. 199 – 204.

⁴⁶⁷ Стариков П. В. Роль права Всемирной торговой организации в формировании глобального экономического порядка: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2006. 26 с.

⁴⁶⁸ Шиянов А. В. Международно-правовые аспекты взаимодействия Всемирной торговой организации (ВТО) с международными межправительственными и неправительственными учреждениями: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2004. 19 с.

регулювання багатосторонньої торгівлі представники громадськості набули тільки після заснування СОТ. У 1996 році Генеральна Рада організації видала «Настанови щодо встановлення зв'язків з неурядовими організаціями», які виходять із того, що необхідно розширення співпраці з МНУО. Усвідомлюючи, що ступінь впливу МНУО на діяльність СОТ залежить від їх інформованості, Генеральна Рада організації відкрила для таких організацій доступ до офіційних документів з моменту набуття ними чинності. Для того, щоб сформувати ефективну співпрацю із неурядовими організаціями, СОТ обрала напрацьовану модель відносин, яка склалася між ФАО і МНУО. Це підштовхнуло до передбачення для неурядових організацій правового статусу спостерігача в комітетах СОТ, а також створення дорадчих органів із залученням експертів екологічних і правозахисних рухів.

На міжнародні неурядові організації покладається також важливе завдання щодо сприяння вирішенню торгово-політичних суперечок за допомогою залучення їхніх фахівців як незалежних експертів для складання об'єктивних висновків. Подібна участь МНУО обумовлена суб'єктним складом більшості конфліктів, які часто зачіпають суверенні права найменш розвинених країн, залучених в багатосторонню торгівлю, і які не мають фінансової можливості відстоювати свої інтереси в ОВС СОТ⁴⁶⁹.

Іншою міжнародно-правовою формою участі міжнародних неурядових організацій у діяльності СОТ є дослідження впливу на розвиток і навколишнє середовище. На даний момент СОТ не аналізує проекти багатосторонніх угод щодо подальшої лібералізації торгівлі товарами та послугами з точки зору їх впливу на навколишнє середовище. Безумовно, це негативно впливає на екологічну обстановку в країнах, що розвиваються, і найменш розвинених країнах. СОТ регулярно проводить огляд політики своїх членів, однак підвищення їх ефективності можливе за участю МНУО⁴⁷⁰.

⁴⁶⁹ Спор между ЕС и Южноамериканскими странами по импорту бананов. БИКИ. 1999. № 25. С. 2.

⁴⁷⁰ Шиянов А. В. Международно-правовые аспекты взаимодействия Всемирной торговой организации (ВТО) с международными неправительственными и неправительственными учреждениями: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2004. 19 с.

Ресурси неурядових організацій можуть бути різними, наприклад: експертні знання, інформація про відповідні інтереси, здатність підтримувати реалізацію обраної політики, а також можливість здійснювати функцію моніторингу. Крім того, неурядові організації мають можливість внести наукові та практичні експертні знання у дискурс, у суспільне обговорення, і нарешті у процес прийняття політичних рішень⁴⁷¹.

Бейер також зазначає, що співпраця із неурядовими організаціями, які підтримуються відповідною частиною світового співтовариства, буде сприяти «посиленню участі громадянського суспільства», а це у свою чергу підвищить легітимність та зменшить конфліктність між суспільством та інститутами глобального управління. Зі свого боку, міжнародні організації мають гарантувати, що залучені неурядові організації відповідають критеріям процесуальної легітимності⁴⁷². Зокрема, деякі виправдані побоювання щодо законності, підзвітності та політики неурядових організацій можуть бути усунені або пом'якшені, шляхом запровадження системи акредитації у СОТ⁴⁷³.

Проведені іноземними ученими дослідження продемонстрували, що спостерігається певна нерівномірність участі неурядових організацій в СОТ. Так, наприклад, констатується дедалі більша представленість деяких конкретних проблемних інтересів, особливо сільського господарства, а також значна присутність північноамериканських та європейських організацій на засіданнях у рамках СОТ. Науковці також доходять висновку, що високий рівень волатильності, який спостерігається на рівні окремих організацій, свідчить про те, що, хоча розпочати лобіювання в міністерській конференції

⁴⁷¹ Beyer C. Non-Governmental Organizations as Motors of Change. *Government and Opposition*. 2007. № 42 (4). P. 13 – 535. <https://doi.org/10.1111/J.1477-7053.2007.00216.X>

⁴⁷² Beyer C. Non-Governmental Organizations as Motors of Change. *Government and Opposition*. 2007. № 42 (4). P. 513 – 535. <https://doi.org/10.1111/J.1477-7053.2007.00216.X>

⁴⁷³ Van den Bossche P. NGO Involvement in the WTO: A Comparative Perspective. *Journal of International Economic Law*. 2008. № 11. Issue 4. P. 717 – 749.

СОТ досить просто, лише відносно невелика кількість організацій, що у цьому зацікавлені, тривалий час підтримують свою присутність на цьому рівні⁴⁷⁴.

Якщо аналізувати сферу СФЗ у контексті участі неурядових організацій у діяльності СОТ, то слід погодитися із тим, що це надзвичайно важливе питання, яке має значення і для самої СОТ. Зокрема, з огляду на кризові явища, які охопили СОТ останніми роками, реалізація потенціалу неурядових організацій може позитивно вплинути на процес оздоровлення системи глобальної торгівлі. Як влучно зазначає Ван ден Босше, більш відкритий діалог із громадянським суспільством зробить СОТ більш прозорою та уважною організацією, яка користуватиметься більшою підтримкою серед широкої громадськості як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються⁴⁷⁵.

2. Проблема правосуддя, а саме: надання неурядовим організаціям права звернення до органу вирішення спорів у рамках СОТ. Указана проблема багатоаспектна та є своєрідним продовженням головної тези, висловленої на початку, а саме: право СОТ розповсюджує свою дію на велику кількість суб'єктів, які позбавлені правових можливостей прямого відстоювання своїх інтересів. Активна міжнародна торгівля має тісний взаємозв'язок з іншими людськими інтересами – і це має стати важливим стимулом для ОВС СОТ, щоб враховувати всю відносну інформацію під час розгляду справ. За участю неурядових організацій СОТ отримує можливість зібрати більше інформації для винесення чітких і справедливих суджень⁴⁷⁶. Однак ця позиція ще не є загальноприйнятою – існує думка, що залучення, зокрема, неурядових організацій, які займаються питаннями охорони здоров'я та охорони навколишнього середовища, має ознаки втручання сторонніх осіб у систему, призначену для вирішення питань торгівлі⁴⁷⁷.

⁴⁷⁴ Hanegraaff M., Beyers J., Braun C. Open the door to more of the same? The development of interest group representation at the WTO. *World Trade Review*. 2011. V. 10. Issue 4. P. 447 – 472.

⁴⁷⁵ Van den Bossche P. NGO Involvement in the WTO: A Comparative Perspective. *Journal of International Economic Law*. 2008. № 11. Issue 4. P. 717 – 749.

⁴⁷⁶ Liu Jia. The Cooperation between NGOs and WTO under DSB. *Proceedings of 2013 International Conference on Public Administration (9TH)*. 2013. Vol. I. P. 772 – 777.

⁴⁷⁷ Wagner M. Panel: Dispute Settlement System of the World Trade Organization (WTO). *Max Planck Encyclopedia of International Procedural Law*, 2020. URL:

Однак процесуальних можливостей для участі у розгляді торгових суперечок у неурядових організацій досить мало. По-перше, такі організації та інші приватні особи позбавлені права виступати повноцінною стороною за торговельною суперечкою у рамках процедури СОТ. Як зазначив Апеляційний орган у справі *США – Креветки*: «доступ до механізму вирішення спорів СОТ обмежується лише членами СОТ. Цього доступу за Угодою про СОТ та охопленими угодами не мають фізичні особи чи урядові або неурядові організації»⁴⁷⁸. Незважаючи на пряму вказівку щодо відсутності у приватних осіб доступу до органів СОТ, доктрина міжнародного права містить доволі розповсюджену концепцію т. з. «опосередкованого доступу» до процедури вирішення спорів, оскільки більшість справ ініціюється урядами країн в інтересах певної галузі чи певної юридичної особи⁴⁷⁹. Де-факто – це прихована форма дипломатичного захисту приватних осіб⁴⁸⁰. Ненадання приватним сторонам права безпосередньо брати участь у процедурах ОВС СОТ обумовлюється тим, що вони не є носіями прав та зобов'язань за угодами ГАТТ/СОТ – їхні інтереси представляють та захищають відповідні національні уряди⁴⁸¹. У зв'язку з цим актуалізується питання щодо легальної процедури, яка надала би можливість неурядовим організаціям та приватним особам ініціювати в своїй державі процес подання заяви до ОВС СОТ.

Вітчизняна дослідниця Т. О. Пода рекомендує розробити Правила і процедури подання приватними сторонами (юридичними особами) заяв про доцільність ініціювання Україною суперечок в рамках СОТ. При цьому, на думку ученої, логічним є подання приватними сторонами таких заяв до уповноваженого підрозділу в структурі Міністерства економіки. До заяви має

https://www.researchgate.net/publication/342732929_Panel_Dispute_Settlement_System_of_the_World_Trade_Organization_WTO

⁴⁷⁸ United States — Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds58_e.htm

⁴⁷⁹ Гаркуша А. О. Права та інтереси приватних осіб в аспекті доступу до механізму врегулювання спорів СОТ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 6-2. Т. 2 С. 141 – 143.

⁴⁸⁰ Шумілов В. М. Урегулирование споров в международном экономическом праве (процессуальные аспекты). *Внешнеэкономический бюллетень*. 2002. № 4.

⁴⁸¹ Пода Т. О. Проблеми функціонування та напрямки реформ системи врегулювання міждержавних суперечок СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2008. 24 с.

прикладатися проект потенційної скарги із зазначенням заходів, що зводять нанівець або ушкоджують переваги України за угодами СОТ, та конкретних вимог України в потенційному спорі⁴⁸². На нашу думку, заяви про порушення прав та інтересів у сфері СФЗ вітчизняними неурядовими організаціями мають подаватися до Держпродспоживслужби.

Неурядові організації беруть участь у процесі розгляду спору в ОВС СОТ у ролі *amicus curiae*. Аналізуючи практику прийняття до розгляду заяв від *amicus curiae* у ОВС СОТ, можна зробити висновок про нормативну неврегульованість цього питання. Найкращим варіантом його вирішення було б подання заяв *amicus curiae* до ОВС СОТ через одну зі сторін суперечки, позицію якої підтримано в заяві. У цьому випадку ОВС СОТ зміг би отримати додаткові пояснення щодо змісту такої заяви від самої сторони суперечки, яка попередньо мусила б перевірити достовірність даних, що надійшли від *amicus curiae*. І лише в окремих випадках, коли заява *amicus curiae* не подається на підтримку жодної із сторін, а питання, що розглядається, є предметом значного публічного інтересу, можна дозволити подачу заяви *amicus curiae* безпосередньо до органів ОВС СОТ⁴⁸³. Якщо колегії та апеляційний орган вирішать прийняти до відома внески неурядових організацій, це, безсумнівно, розширить перспективи та базу знань, на основі яких приймаються рішення. Однак ключовою проблемою в структурі участі *amicus curiae* є недостатня представленість громадянського суспільства з країн, що розвиваються⁴⁸⁴.

3. Проблема стандартів, а саме: встановлення приватних стандартів, відмінних або жорсткіших за міжнародні. Наразі у світовій науковій літературі активно обговорюється проблематика зростання недержавних та приватних систем регулювання поряд із традиційними державними системами. Ці приватні системи перетинають національні кордони та впливають на

⁴⁸² Пода Т. О. Проблеми функціонування та напрямки реформ системи врегулювання міждержавних суперечок СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2008. 24 с.

⁴⁸³ Пода Т. О. Проблеми функціонування та напрямки реформ системи врегулювання міждержавних суперечок СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2008. 24 с.

⁴⁸⁴ Charwat N. Who participates as *amicus curiae* in World Trade Organisation dispute settlement and why? *New Zealand Universities Law Review*. 2016. Vol. 27.

міжнародну торгівлю, яка в міжурядовій сфері регулюється правилами СОТ. Зарубіжні дослідники Лінда Куртені Боттерілл та Карстен Даугб'єрг стверджують, що хоча приватні глобальні регуляторні режими торгівлі не підпадають під юрисдикцію СОТ, на практиці їх важко розглядати окремо. І саме тому вони мають потенціал стати проблемою в рамках СОТ не лише з юридичної, але й з політичної точки зору, оскільки приватні глобальні регуляторні схеми можуть (повторно) внести у міжнародну торгівлю спотворення, які правила СОТ намагалися усунути⁴⁸⁵.

Посилення ролі та дедалі більше поширення приватних стандартів має безпосередній вплив на відносини застосування СФЗ. Указана тенденція демонструє глибокі зміни, які відбуваються у філософських та методологічних засадах застосування СФЗ у сільському господарстві та зокрема під час вироблення продовольчих продуктів. Слід підкреслити, що світова торгівля продуктами харчування втілює цілий ряд різних інтерпретацій природи їжі та її ролі в суспільстві. З одного боку, правовий режим регулювання харчових продуктів СОТ, зокрема передбачений Угодою СОТ про застосування СФЗ, базується на дещо економіко-утилітарному значенні продовольства, при якому їжа розглядається як товар, що реалізується відповідно до правил міжнародної торгівлі. Одночасно з цим виникає низка приватних стандартів, таких як GlobalG.A.P та різні органічні стандарти, які втілюють загалом постматеріалістичні цінності, які свідчать про те, що закупівля та споживання їжі є також соціальною, етичною та, можливо, навіть політичною діяльністю⁴⁸⁶. Відбувається зміна підходів до розуміння продовольчих проблем: від простої торгівлі, споживання за найнижчими цінами – до появи високих вимог до умов вироблення таких продуктів та зокрема екологічної складової їх виробництва. Як пише Агні Калфагіанні, світове управління агропродовольством стикається з величезними екологічними та соціальними проблемами, які вимагають

⁴⁸⁵ Botterill L. C., Daugbjerg C. Engaging with private sector standards: a case study of GLOBALG.A.P. *Australian Journal of International Affairs*. 2011. Vol. 65. Issue 4. SI. P. 488 – 504.

⁴⁸⁶ Daugbjerg C., Botterill L. C. Ethical food standard schemes and global trade: Paralleling the WTO? *Policy and Society*. 2012. V. 31. Issue 4. P. 307 – 317.

розробки ефективних, справедливих та законних рішень. У цьому контексті установи приватного управління у формі приватних стандартів та схем сертифікації перетворились на важливу інституційну відповідь на досягнення цілей сталого розвитку⁴⁸⁷. Однак слід розуміти, що такі нові підходи та інституційні зміни, що виникли на їх основі, неоднозначно вписуються у сучасне право СОТ. Зокрема, формуються три блоки проблемних взаємопов'язаних питань:

а) відносини «держава – неурядові організації, що затверджують власні стандарти у сфері СФЗ». У діяльності більшості міжнародних компаній значну роль відіграють внутрішні корпоративні стандарти і політики. Завдяки цим документам забезпечується дотримання співробітниками компаній вимог як міжнародного, так і національного законодавства – тобто забезпечується так званий «комплаєнс» (дотримання, виконання). При цьому реалізується принцип, за яким у разі розбіжностей між вимогами національного законодавства тієї чи іншої країни і вимогами внутрішніх корпоративних правил, афілійована компанія повинна дотримуватися тих вимог, які є більш жорсткими⁴⁸⁸. При цьому потужні компанії, висуваючи власні жорсткіші стандарти, фактично примушують їх дотримуватися, оскільки мають значну ринкову вагу. Юридичного обов'язку у постачальників дотримуватися даних вимог немає. Однак як тільки такі стандарти стають нормою і починають повсюдно використовуватися, у підприємців не залишається іншого вибору, інакше вони ризикують втратити своє місце на ринку. В якості прикладу можна запропонувати вимоги та санітарні стандарти Європейської асоціації виробників спецій (ESA), які встановлюють мінімальний рівень пестицидів, сальмонелли, кишкової палички тощо. Вони широко застосовуються європейськими підприємцями і здійснюють вплив на торгівлю, відмінний від

⁴⁸⁷ Kalfagianni A. 'Just food'. The normative obligations of private agrifood governance. *Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions*. 2015. Vol. 31. P. 174 – 186.

⁴⁸⁸ Олещенко І. В. Комплаєнс-система у забезпеченні охорони довкілля суб'єктами господарювання. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України*: матеріали круглого столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 291 – 293. С. 291.

впливу державних стандартів. Наприклад, Індійська рада зі спецій враховує дані вимоги при виробництві своєї продукції⁴⁸⁹.

У деяких випадках відбувається гібридизація стандартів – коли приватні стандарти визнаються державними регуляторними структурами. Національні уряди можуть опинитися «затиснутими» між своїми міжнародними зобов'язаннями та вимогами своїх громадян. Крім того вони можуть опинитися перед непростим вибором: або самотійно реагувати на занепокоєння власних споживачів і ризикувати тим самим, вступаючи в конфлікт з міжнародними зобов'язаннями; або реагувати на виробників, які виступають проти «приватної тяганини», яка номінально перевищує вимоги, що висуваються СОТ⁴⁹⁰. Загальним правилом, відповідно до якого держава не несе відповідальності за господарську діяльність приватних осіб, а приватні компанії, будучи самотійними юридичними особами, не несуть відповідальності за дії держави, в якій вони зареєстровані⁴⁹¹, проблемні питання не вичерпуються.

б) відносини «СОТ – неурядові організації, що затверджують власні стандарти у сфері СФЗ». СОТ – як інституційне втілення глобальної системи торгівлі – сформувало головне правило для усіх держав – членів: вимоги щодо СФЗ мають ґрунтуватися на міжнародних стандартах, передусім затверджених «трьома сестрами» - Комісією Codex Alimentarius, ВООЗТ, МККЗР. Інші стандарти, які вводяться державами, піддаються глибокому та ретельному аналізу, щоб встановити наукову обґрунтованість таких вимог. На тлі такої чіткої визначеності та обмеження маневреності офіційних держав, значного усікання їх можливостей у сфері застосування СФЗ, побудови цілої системи формальних та змістовних перепон, що ускладнюють (або унеможлиблюють) відхід від міжнародних стандартів, – дуже рельєфно виділяються свобода та непідзвітність організацій приватного сектора, які встановлюють власні

⁴⁸⁹ Scott J. The WTO Agreement on Sanitary and Phy-tosanitary Measures a Commentary. Oxford University Press, 2007. P. 303.

⁴⁹⁰ Botterill L. C., Daughjerg C. Engaging with private sector standards: a case study of GLOBALG.A.P. *Australian Journal of International Affairs*. 2011. V. 65. Issue 4. SI. P. 488 – 504.

⁴⁹¹ Стариков П. В. Роль права Всемирной торговой организации в формировании глобального экономического порядка: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2006. 26 с.

стандарти, ігноруючи усі бар'єри, старанно побудовані правом СОТ для держав. Яскравим прикладом є GlobalG.A.P. – лідер по стандартизації сільськогосподарської продукції, який у 2015 році сертифікував 153 461 виробника овочів і фруктів.

У чому ж полягають ризики приватних стандартів? По-перше, вони не завжди базуються на наукових даних, хоча це одне з найважливіших вимог Угоди про застосування СФЗ. По-друге, такі стандарти відрізняються від міжнародних. По-третє, такі стандарти жорсткіші за офіційні санітарні та фітосанітарні вимоги. По-четверте, вони потребують додаткових витрат з боку дрібного постачальника. По-п'яте, приватні стандарти встановлюються без прозорості, консультацій та систем апеляції, що, в свою чергу, може сприяти зловживанню правами з боку неурядових організацій, оскільки тим самим вони залишають постачальників без засобів захисту. По-шосте, приватні стандарти різноманітні та не гармонізовані. По-сьоме, ігнорується правило еквівалентності, яке лежить в основі Угоди про застосування СФЗ⁴⁹²;

в) відносини «СОТ – держава, до юрисдикції якої належить неурядова організація, що затверджує власні стандарти у сфері СФЗ». Цей блок проблемних відносин стає закономірним наслідком усіх попередніх, адже у результаті виникнення приватних стандартів з'являються додаткові перепони для міжнародної торгівлі, і СОТ закликає відповідну державу вживати певних заходів для виправлення ситуації. Однак держави – члени СОТ неоднозначно реагують на закиди у цьому питанні. Наприклад, вперше питання щодо стандартів приватного сектору було підняте на засіданні Комітету СОТ з СФЗ у 2005 році, коли Сент-Винсент та Гренадини висловили своє занепокоєння щодо вимог EUREPGAP (сьогодні – GlobalGAP) щодо імпорту бананів та інших товарів на територію Союзного Королівства, адже такі вимоги були жорсткіші за вимоги ЄС. У свою чергу, ЄС заявив, що EUREPGAP представляє собою об'єднання роздрібних торгових мереж, і тому союз не має права втручатися в

⁴⁹² Салия М. Р. Проблемы ответственности государств за стандарты частного сектора в ВТО. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 11 (60). С. 191 – 196.

діяльність цієї приватної організації, оскільки вона виражає інтереси споживачів. Це питання стало предметом подальшого вивчення, і у 2008 році було проведено опитування серед 30 країн: як розвинених, так і країн, що розвиваються⁴⁹³. Результати проведеного дослідження продемонстрували глибоке протиріччя між ставленням держав до приватних стандартів. Якщо менш розвинені країни розцінюють приватні стандарти як додатковий бар'єр у доступі до ринку, то більш розвинені держави наполягають на праві приватних осіб встановлювати власний рівень безпечності продукції. Головне питання полягає у тому, чи несуть держави відповідальність за порушення правил Угоди про застосування СФЗ з боку неурядових організацій? Держави, звичайно, намагаються відстоювати позицію автономності неурядових організацій та неможливості офіційної влади нести відповідальність за дії приватних осіб.

Для більш ґрунтовної відповіді на це питання варто проаналізувати положення Угоди про застосування СФЗ. У ст. 13 Угоди вказано, що «члени вживають таких обґрунтованих заходів, які можуть бути доступними для них, щоб забезпечити виконання відповідних положень цієї Угоди неурядовими установами на їхній території, а також регіональними органами, у яких відповідні установи на їхній території є членами». Тобто з цієї норми можна зробити такі висновки: а) держава зобов'язується вживати обґрунтовані та доступні заходи для того, щоб неурядові установи виконували вимоги СОТ щодо СФЗ (таке формулювання виключає пряме зобов'язання забезпечити виконання); б) з самого формулювання норми зрозуміло, що йдеться саме про обов'язок сприяння, створення належних умов, щоб неурядові організації могли виконувати передбачені вимоги; в) немає деталізації та розкриття «обґрунтованих заходів, що можуть бути доступними для них» (це дає формальне право, наприклад, ЄС не чинити тиску на GlobalGAP, посилаючись на те, що такий захід буде необґрунтованим, адже переходитиме межі втручання публічної влади у діяльність приватної особи).

⁴⁹³ Салия М. Р. Проблемы ответственности государств за стандарты частного сектора в ВТО. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 11 (60). С. 191 – 196.

Цією ж ст. 13 передбачається цікаве правило, відповідно до якого «члени не повинні вживати заходів, які би безпосередньо чи опосередковано змушували або заохочували такі регіональні чи неурядові установи або місцеві урядові органи діяти в спосіб, який суперечить положенням цієї Угоди». Ця норма встановлює запобіжник для держав, які могли б спокуситися та спробувати зловживати проаналізованою вище досить ліберальною нормою щодо відсутності прямого обов'язку впливати на неурядові організації. Так, держава не повинна створювати умови, які б підштовхували б неурядові організації порушувати норми СОТ щодо СФЗ. Однак виникає питання, а чи є, наприклад, державна політика пропаганди здорового способу життя, споживання органічної продукції та/або продукції, виробленої з дотриманням високих екологічних вимог, – таким заохоченням? Найбільш яскраво це проявляється на прикладі ЄС. Справді, європейське суспільство досить гостро сприйняло спроби наповнити їх внутрішній ринок м'ясом, вирощеним за використанням гормонів. Такий же супротив був зафіксований і щодо імпорту продукції із ГМО. Отже, держава протягом довгого часу, проводячи відповідну освітню, інформаційну, культурну політику, сприяла формуванню суспільства, цінностями якого стали високі органічні вимоги до продовольства. Якщо припустити, що така поведінка є порушенням відповідної норми Угоди СОТ про застосування СФЗ, то слід погодитися з тим, що поступальний розвиток суспільства, а також його рух до сталого розвитку припиняться.

Остання норма ст. 13 Угоди СОТ про застосування СФЗ зобов'язує членів «забезпечити, що вони покладаються на послуги неурядових установ із застосування СФЗ, тільки якщо ці установи дотримуються положень цієї Угоди». Відносно тлумачення даної частини склалися дві доктринальні позиції: одні вчені вважають, що на цій підставі можна залучити державу до відповідальності за весь приватний сектор, інші ж вузько тлумачать цю норму, стверджуючи, що держава відповідальна лише за ті організації, яким вона дала

дозвіл на введення своїх стандартів⁴⁹⁴. На наш погляд, аналізована норма означає, що у випадках, коли держава офіційно визнає послуги неурядових організацій у сфері СФЗ (наприклад, визнає їх сертифікати, висновки, доручає перевірки, тощо), тоді вона тим самим визнає, що ці установи дотримуються положень Угоди СОТ. В ідеалі це означає, що такі неурядові організації застосовують міжнародні стандарти.

На думку деяких науковців, правовий режим СОТ слід поширити і на приватних осіб⁴⁹⁵, зокрема на основі розширеного тлумачення концепції «присвоєння поведінки державі» (State Attributability). У міжнародному праві діє загальний принцип, відповідно до якого поведінка приватних осіб або утворень не може бути присвоєна державі за міжнародним правом. Проте в деяких випадках така поведінка може, тим не менш, розглядатися як поведінка держави в силу особливого фактичного зв'язку між особою, що здійснює таку поведінку, і державою⁴⁹⁶. На нашу думку, це якраз і є поверненням до проаналізованого вище положення про те, що у випадку свідомого покладення на неурядову організацію певних функцій у сфері СФЗ, держава тим самим забезпечує, що така неурядова організація дотримується положень Угоди СОТ. Це формує зв'язок між публічною владою та неурядовою організацією, який може лягти в основу відповідальності держави за дії такої неурядової організації.

Взагалі, проблеми, проаналізовані вище, вимагають свого найшвидшого вирішення з огляду на стрімкий розвиток приватної стандартизації у сфері СФЗ. Чому так важливо знайти вихід з ситуації, що склалася? По-перше, вплив стандартів приватного сектора в міжнародній торгівлі з роками зростає⁴⁹⁷. По-друге, необхідно виробити процедуру введення стандартів і визначитися, яку

⁴⁹⁴ Wolff C., Scannell M. Implication of Private Standards in International Trade of Animals and Animal Products. URL: http://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/International_Standard_Setting/doc s/pdf/A _ private_20standards.pdf

⁴⁹⁵ Otero García-Castrillón C. Private Parties Under the Present WTO (Bilateralist) Competition Regime. *Journal of World Trade Law*. 2001. Vol. 35. Núm. 1. P. 99 – 122.

⁴⁹⁶ Андрейченко С. С. Присвоєння державі протиправної поведінки приватних осіб: застосування концепцій «загального» та «ефективного» контролю. *Митна справа*. 2014. № 5 (95). Ч. 2. Кн. 2. С. 249 – 254.

⁴⁹⁷ Van den Bossche P., Zdouc W. *The Law and Policy of the World Trade Organization: Text, Cases and Materials*. Cambridge University Press, 2013. P. 901.

роль в цьому відіграють держави і в якій мірі несуть за це відповідальність. Крім того, слід визначити, чи можуть неурядові організації вводити більш суворі вимоги⁴⁹⁸. Насправді, цей напрям наукових досліджень є дуже перспективним, оскільки, як пише Агні Калфагіанні, наразі бракує вказівок щодо принципів, які можуть приписувати етичні обов'язки приватним установам⁴⁹⁹. Це вимагає ґрунтовного опрацювання методологічних основ поширення на приватних осіб певних міжнародно-правових зобов'язань.

Проблематика активної участі неурядових організацій у формуванні правил застосування СФЗ має значну перспективу розвитку⁵⁰⁰. Результатом, однак, є розвиток широкого кола суб'єктів, що сприяють децентралізованій формі законотворчості в рамках міжнародного співтовариства. Це лише породжує нові питання щодо законності різних вищезазначених суб'єктів та законності їхніх дій. Більше того, залишається з'ясувати, як правова система зможе впоратися з цією доданою багатоваровою складністю та розподілом влади. Це може в довгостроковій перспективі призвести до трансформації, що стосується вимог щодо правоздатності суб'єктів на міжнародному рівні, до трансформації, яку міжнародна правова практика та наука ще не повинні повністю врахувати⁵⁰¹.

2.3. Проблеми вирішення спорів з питань застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві

Специфічність відносин застосування СФЗ зумовлює той факт, що Угода СОТ по застосуванню СФЗ створює найбільшу кількість випадків міжнародних спорів та суперечок. Саме у цій сфері часто йдеться про заходи, що самі собою не можуть вважатися неправомірними, однак у випадку їх упередженого

⁴⁹⁸ Салия М. Р. Проблемы ответственности государств за стандарты частного сектора в ВТО. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 11 (60). С. 191 – 196.

⁴⁹⁹ Kalfagianni A. 'Just food'. The normative obligations of private agrifood governance. *Global Environmental Change-Human And Policy Dimensions*. 2015.V. 31. P. 174 – 186.

⁵⁰⁰ Karpinska N. The role of non-government organizations in the legal regulation of the sanitary and phytosanitary measures application. 2021. *Visegrad journal on human rights*. № 1. P. 167 – 171.

⁵⁰¹ Wagner M. Non-State Actors. Max Planck Encyclopedia of Public International Law. URL: <http://www.mpepil.com/>

застосування можуть виявитися нетарифними бар'єрами в зовнішній торгівлі⁵⁰². Для ефективного вирішення таких спірних ситуацій у рамках СОТ передбачено функціонування системи вирішення спорів (далі – СВС), що побудована відповідно до Домовленості про правила та процедури вирішення спорів⁵⁰³ (Dispute Settlement Understanding; далі – DSU). Цікаво, що розробники DSU навіть не передбачали, наскільки важливе значення в управлінні міжнародною торгівлею отримають інституції СВС СОТ⁵⁰⁴.

Роль та значення системи вирішення спорів у рамках СОТ важко переоцінити. Саме тому в науковій літературі часто цитується такий образний вислів: «орган вирішення спорів є перлиною в короні СОТ»⁵⁰⁵. Згідно з домінуючими оцінками дослідників, СВС СОТ на сьогодні є найбільш досконалою структурою по вирішенню міжнародних суперечок, виступаючи де-факто міжнародним торговим судом універсального характеру⁵⁰⁶. При цьому слід розуміти, що СВС СОТ не є традиційним судом в його національному чи навіть міжнародному значенні. ОВС залишається вкрай своєрідним гібридним утворенням, що поєднує дипломатичні і судові компоненти⁵⁰⁷. При цьому баланс між судовим і дипломатичним компонентами не є статичним, він змінюється з плином часу залежно від обставин – і це надає системі такі необхідні їй гнучкість і стійкість. І якщо в перші роки існування ОВС баланс був зрушений на користь судового компонента, то за останні роки маятник хитнувся в інший бік. Саме цим пояснюється як загальне зниження кількості суперечок, переданих для вирішення в ОВС, так і значне подовження термінів їх розгляду, що виходить далеко за межі, встановлені при створенні ОВС.

⁵⁰² Лагодієнко В. В. Щодо напрямів державної підтримки агропромислового виробництва при вступі України до СОТ. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2007. Вип. 3. Т. 1. С. 168 – 179; Голуб Т. І. Державний протекціонізм в аграрному секторі економіки в умовах членства України в СОТ: дис. ... канд. екон. наук 08.00.03. Київ, 2016. 193 с.

⁵⁰³ Карпінська Н. В. Розгляд суперечок із питань реалізації Угоди про сільське господарство СОТ. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «П'ятнадцять осінніх юридичних читань»* (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 року). Частина друга. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 25 – 27.

⁵⁰⁴ Wagner M. The impending demise of the WTO Appellate Body: from centrepiece to historical relic? *Faculty of Law, Humanities and the Arts*. 2019. URL: <https://ro.uow.edu.au/lhapapers/4020>

⁵⁰⁵ WTO disputes reach 400 mark. WTO Press release. PRESS/578. 2009. 6 nov.

⁵⁰⁶ Шумилов В. М. Право Всемирной торговой организации (ВТО). М.: Юрайт, 2013. С. 158.

⁵⁰⁷ Alschner W. Amicable settlements of WTO disputes: bilateral solutions in a multilateral system. *World Trade Review*. 2014. Vol. 13. № 1. P. 69.

Розуміння ОВС як гібридної системи пояснює і такі її особливості, як: специфічний характер винесених рішень; досить своєрідний режим санкцій; еволюція ролі і видів мирових угод, що укладаються в рамках СОТ⁵⁰⁸.

При усій своїй привабливості СВС СОТ зберігає певну елітарність. Передусім це пояснюється тим, що участь держави-члена СОТ у кожному такому спорі як позивача або відповідача спричиняє істотні матеріальні витрати (близько 3 млн. доларів на одну справу)⁵⁰⁹. Крім того, загострюється проблема дотримання встановлених строків розгляду. Середній термін розгляду справи (включаючи питання про виконання рішення ОВС і еквівалентності санкцій) становить три-чотири роки⁵¹⁰. При цьому дослідники одностайно відзначають, що за останні роки суперечки стали набагато складнішими за новизною тлумачень і фактів, які лежать в основі суперечок, кількості вимог, задіяних в суперечці угод і залучених до суперечки сторін⁵¹¹.

Однак, незважаючи на це, СВС СОТ виконує кілька важливих функцій:

- *гарантування зобов'язань*. Насправді, ОВС є абсолютно необхідним інструментальним засобом забезпечення виконання міжнародних зобов'язань. Сподіватися лише на те, що усі члени СОТ будуть добровільно та добросовісно виконувати свої обов'язки, – досить утопічно. Крім того, з огляду на те, що формулювання міжнародних домовленостей не завжди є чіткими та однозначними, слід свідомо припускати цілком реальні ситуації неоднокового розуміння і тлумачення відповідних норм;

- *правотворча*. У доктрині досить активно обговорюється можливість позиціонувати ОВС як нормотворця. Наприклад, Н. А. Чуйко доводить, що групи експертів і Апеляційний орган здійснюють правотворчі функції за допомогою розширення змісту окремих понять, еволюційного тлумачення норм

⁵⁰⁸ Исполинов А. С. К 20-летию ВТО: критический взгляд на практику Органа по разрешению споров. *Торговая политика*. 2015. № 1/1. С. 10 – 30.

⁵⁰⁹ Шумілов В. М. Вирішення спорів у Світовій організації торгівлі (СОТ). URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/15684/122-132.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁵¹⁰ Исполинов А. С. К 20-летию ВТО: критический взгляд на практику Органа по разрешению споров. *Торговая политика*. 2015. № 1/1. С. 10 – 30.

⁵¹¹ Steger D. Establishment of a Dispute Tribunal in the WTO. Trade and development symposium. Perspectives on the Multilateral Trading System. A Collection of Short Essays. URL: <http://www.ictsd.org/downloads/2012/02/debra-stegerestablishment-of-a-dispute-tribunal-in-the-wto.pdf>

і принципів ГАТТ/СОТ, вироблення правових доктрин і концепцій, а також процесуальних принципів. Крім того, затверджені доповіді представляють собою щось більше, ніж просто рішення по конкретній справі. На такі звіти будуть часто посилатися наступні групи з вирішення спорів, породжуючи легітимне очікування серед країн – членів СОТ⁵¹². Така думка цікава, але неоднозначна. Особливо вона є вразливою з огляду на відмову від абсолютного прецедентного підходу в ОВС. Однак не можна однозначно відмовитися від тези про нормотворчу функцію ОВС, оскільки з огляду на фактичні відносини, саме цей орган не просто тлумачить та інтерпретує норми міжнародних договорів, але й фактично встановлює норми. Усі міжнародні суди так чи інакше намагаються вибудувати свою стійку і несуперечливу судову практику. У СОТ тон задає Апеляційний орган, який вимагає від третейських груп слідувати висновкам і аргументам, зробленим раніше в його рішеннях⁵¹³. Вони створюють законні очікування серед членів СОТ, і, отже, їх слід враховувати там, де вони мають відношення до будь-якого спору⁵¹⁴. Апеляційний орган пішов так далеко, що стверджував, що вимагатиме, щоб групи експертів не відходили від його усталеної практики⁵¹⁵. Дійсно, групи і Апеляційний орган часто використовують попередні звіти при розгляді наступних суперечок, однак вони не зобов'язані їх дотримуватися і можуть зайняти іншу позицію. Цей підхід підкріплюється і положеннями ст. 3.2 DSU, з яких випливає, що звіти не можуть применшувати права і обов'язки, що містяться в так званих «охоплених угодах» СОТ. Однак не можна не погодитися з тим, що звіти груп та Апеляційного органу є для практики вирішення спорів у рамках СОТ чимось

⁵¹² Чуйко Н. А. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов в рамках Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2015. 28 с.

⁵¹³ Исполинов А. С. К 20-летию ВТО: критический взгляд на практику Органа по разрешению споров. *Торговая политика*. 2015. № 1/1. С. 10 – 30.

⁵¹⁴ Japan — Taxes on Alcoholic Beverages. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds8_e.htm; India — Patent Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds79_e.htm; European Communities — Anti-Dumping Measure on Farmed Salmon from Norway. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds337_e.htm

⁵¹⁵ Wagner M. Panel: Dispute Settlement System of the World Trade Organization (WTO). *Max Planck Encyclopedia of International Procedural Law*, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/342732929_Panel_Dispute_Settlement_System_of_the_World_Trade_Organization_WTO

більшим, ніж просто рішенням по конкретній справі. У зв'язку з цим у доктрині з'явилися спроби ідентифікувати відповідну специфіку. Зокрема, деякі учені пропонують використання термінів «необов'язковий прецедент»⁵¹⁶ або «прецедент, що орієнтує»⁵¹⁷;

- *тлумачення норм.* Значна роль ОВС проявляється в офіційному тлумаченні норм права СОТ. Це, крім іншого, забезпечує ефективне практичне застосування норм права СОТ. У процесі вирішення спорів норми тлумачаться та уточнюються⁵¹⁸. Це є практично необхідним, оскільки мова міжнародних документів, якими є угоди СОТ, потребує додаткового пояснення, що опосередковує їх одноманітне застосування;

- *політична.* Система вирішення спорів, втілена у рамках СОТ, виконує важливі політичні функції. Зокрема, вона містять цілий ряд положень, які стосуються прав держав. Особливо слід наголосити на наділенні спеціальними правами країн, що розвиваються, – вони виділені в особливу категорію, хоча ні DSU, ні інші угоди в рамках СОТ не містять визначення поняття «держава, що розвивається»⁵¹⁹. Частими є випадки, коли права та інтереси країн, що розвиваються, порушені, однак вони не мають фінансової можливості захистити їх у ОВС СОТ. При цьому механізм міжнародно-правового врегулювання спорів у рамках СОТ дозволяє компенсувати та врівноважити можливості розвинених країн та країн, що розвиваються, при вирішенні спорів у рамках СОТ, створюючи цим самим інструмент регулювання багатосторонніх міжнародних торговельних відносин та захисту інтересів їх учасників⁵²⁰. Політичним кроком також можна визнати можливість необмеженої участі в

⁵¹⁶ Palmer D., Mavroidis P. C. The WTO Legal System: Sources of Law. *American Journal of International Law*. 1998. P. 401; Трунк-Федорова М. П. Механизм разрешения споров в рамках всемирной торговой организации и контроль за исполнением решений в этой области: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Санкт-Петербург, 2004. 24 с.

⁵¹⁷ Пота Т. О. Проблеми функціонування та напрямки реформ системи врегулювання міждержавних суперечок СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2008. 24 с.

⁵¹⁸ Лекарь А. С. Основні риси та базові принципи системи вирішення спорів в рамках Світової організації торгівлі (СОТ). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 156 – 164.

⁵¹⁹ Зайцева Л. И. Права государств в процессе разрешения споров во Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00. 10. Москва, 2017. 31 с.

⁵²⁰ Лініченко Д. В. Міжнародно-правовий механізм врегулювання торговельних спорів у рамках діяльності світової організації торгівлі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2011. 20 с.

розгляді спору третіх сторін, адже торгові спори часто зачіпають не лише безпосередньо країн – позивача та відповідача у спорі;

- *превентивна*. Сам факт існування системи вирішення суперечок покликаний втілювати ідею «договори мають виконуватися». Саме тому, ми цілком погоджуємося із Дж. Беккес у тому, що система вирішення спорів СОТ також відіграє важливу роль у попередженні виникнення торговельних спорів⁵²¹;

- *компенсаційна*. Важлива практична функція системи вирішення суперечок полягає у тому, що країна, інтереси якої постраждали, має законний засіб відшкодування своїх збитків. Це означає, що члени СОТ мають дотримуватися погоджених процедур і схвалених ОВС рішень і не застосовувати їх самостійно. На думку фахівців Секретаріату СОТ, у разі, якщо члени СОТ діяли б в односторонньому порядку, це призвело б до явних небажаних наслідків, які вже мали місце в історії ГАТТ. Наприклад, у разі, якщо скаржник обвинувачує іншого члена СОТ у порушенні норм права СОТ, цей скаржник, діючи в односторонньому порядку, може вирішити застосувати контрзаходи (наприклад, торговельні обмеження), що призвело б до порушення його зобов'язань у рамках СОТ стосовно іншого члена⁵²²;

- *стабілізуюча*. Головна мета СВС СОТ полягає у забезпеченні безпеки та передбачуваності багатосторонньої торговельної системи СОТ⁵²³. СВС СОТ дозволяє конструктивно вирішувати торговельні спори для того, щоб такі спори не змогли призвести до серйозних політичних конфліктів⁵²⁴.

Виконання усіх цих функцій робить СВС СОТ надзвичайно впливовою інституційно-функціональною складовою СОТ⁵²⁵.

⁵²¹ Bacchus J. «Woulda, Coulda Shoulda»: The Consolations of WTO Dispute Settlement. Address to the International BAR Association. Geneva, 2003. P. 4.

⁵²² A Handbook on the WTO Dispute Settlement System. Cambridge University Press, 2004. 215 p.

⁵²³ The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations: The Legal Texts. Geneva: WTO, 1995. 558 p.

⁵²⁴ Лекарь А. С. Основні риси та базові принципи системи вирішення спорів в рамках Світової організації торгівлі (СОТ). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 156 – 164.

⁵²⁵ Karpinska N. Вирішення спорів з питань застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом СОТ. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2018. № 3 (23). S. 219 – 231.

Важливою особливістю процедури розгляду суперечок в ОВС СОТ є процесуальний статус учасників, що є неоднорідним. Єдині учасники СВС СОТ – це країни-члени СОТ, які мають право безпосередньо брати участь у спорі як сторона або третя сторона. Оскільки спір може торкатися інтересів не лише безпосередніх сторін, але й інших держав, протягом останніх років стає все більш поширеним вступ у справу третьої сторони (іноді до 20 країн)⁵²⁶. Цікаво, що країни, які розвиваються, брали участь у судових засіданнях як треті сторони у великій кількості справ, найчастіше у тих, що стосуються сільського господарства. При цьому члени СОТ, що розвиваються, беруть участь як треті сторони з метою отримання досвіду врегулювання суперечок. Особливо це стосується Бразилії та Китаю⁵²⁷.

Якщо аналізувати якісний склад країн – учасників суперечок у рамках СОТ, то стає зрозуміло, що основними порушниками права СОТ (а значить, відповідачами) виступали розвинені держави. Вони ж, найчастіше, виступають і позивачами. У той же час потрібно зазначити, що більш, ніж у 20% випадків позивачами виступають країни, що розвиваються; це свідчить про досить високу довіру цих країн до існуючих процедур⁵²⁸. Для того, щоб розуміти реальний стан справ, слід звернути увагу на такі статистичні дані: переважна більшість справ країн, що розвиваються, розпочато 5 країнами (Бразилія, Індія, Таїланд, Китай та Аргентина). Більш вражаючим є те, що понад 60 країн, що розвиваються, які є членами СОТ, ніколи не брали участі у вирішенні питань СОТ⁵²⁹.

Важливі питання виникають під час аналізу *предмета* суперечок у рамках СОТ. В ОВС може оспорюватися внутрішнє законодавство країни-члена

⁵²⁶ Малянова А. Н. Становление и развитие права Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2008. 24 с.

⁵²⁷ Shaffer G. C., Gao H. China's Rise: How It Took on the U.S. at the WTO. *University of Illinois Law Review*. 2018. P. 115 – 184.; Shaffer G. C., Ratton Sanchez Badin M., Rosenberg B. Winning at the WTO: The Development of a Trade Policy Community within Brazil, in GC Shaffer & R Meléndez-Ortiz (eds) *Dispute settlement at the WTO: The Developing Country Experience* (Cambridge University Press 2010). P. 21 – 104.

⁵²⁸ Шумілов В. М. Вирішення спорів у Світовій організації торгівлі (СОТ). URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/15684/122-132.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁵²⁹ Kerckhoven S. V. The World Trade Organization's Dispute Settlement Understanding: Are All (Un) Equal? *SSRN Electronic Journal*. 2000.

або конкретний захід, що ним застосовується всупереч вимогам СОТ. Внутрішнє законодавство може бути предметом оскарження як у зв'язку з його застосуванням у конкретних випадках, так і незалежно від його застосування. В останньому випадку мова йде про оскарження законодавства «як такого». Така можливість пояснюється тим, що система вирішення спорів в рамках СОТ спрямована на охорону не тільки існуючої торгівлі, але і безпеки та передбачуваності, необхідної для здійснення майбутньої торгівлі, а також тим, що така можливість сприяє запобіганню майбутніх суперечок⁵³⁰.

Щодо оспорування норм законодавства певної держави слід особливо підкреслити, що звернення до ОВС може ґрунтуватися на порушенні зобов'язання як нормою діючого законодавства, так і нормою прийнятого, але ще не чинного нормативного акту. Необхідною умовою учені виділяють невідворотність набрання ним чинності⁵³¹. Тобто це дозволяє країнам діяти на випередження і не чекати безпосереднього нанесення їм збитків чи іншого негативного впливу на міжнародну торгівлю. Це має велике значення у сфері застосування СФЗ, оскільки право СОТ вибудувало цілу систему механізмів, спрямованих на формування прозорого інформаційного поля, невід'ємною складовою якого є транспарентність. У результаті країни попереджаються про майбутні зміни щодо вимог застосування СФЗ завчасно і мають змогу оскаржити нормативні акти, які здатні зі вступом у силу порушити їхні інтереси.

Інший аспект питання про національне законодавство як предмет оспорування в ОВС СОТ – це можливість оскаржити норми, які наділяють національні органи повноваженнями, що можуть у випадку їх реалізації порушувати вимоги СОТ. Підхід ОВС щодо цього питання еволюціонує. Раніше доктрина розмежування зобов'язуючого та дискреційного законодавства ґрунтувалася на неприпустимості презюмування несумлінної

⁵³⁰ United States – Sunset Review of anti-dumping duties on corrosion-resistant carbon steel flat products from Japan. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds244_e.htm

⁵³¹ Красиков Д. В. Внутреннее законодательство членов ВТО как предмет оспаривания в рамках системы ВТО по разрешению споров. *Юридическая наука*. 2014. № 1. С. 105 – 109.

поведінки держави. Як відзначав Апеляційний орган, у тих випадках, коли виконавча гілка влади наділена дискреційними повноваженнями, не можна презюмувати, що член СОТ не буде сумлінно дотримуватися своїх зобов'язань за Угодою про заснування СОТ⁵³². Добре цей підхід проілюстровано у доповіді у справі *США – Тютюн*, в якій було вказано, що «законодавство, яке лише надає дискреції виконавчій владі держави діяти в порушення Генеральної угоди, не може бути оскаржене як таке; тільки фактичне застосування такого законодавства в порушення Генеральної угоди може бути предметом оскарження»⁵³³.

Так, раніше вважалося, що неправомірною є лише та норма, яка зобов'язує орган діяти у спосіб, що порушує вимоги СОТ. Тобто незобов'язуюче дискреційне повноваження могло бути оскаржене лише у тому випадку, коли воно було застосоване на практиці. Останніми роками підхід змінюється, а саме: наразі ОВС СОТ відштовхується від тези про те, що існуюча потенційна загроза застосування такої норми здійснює «охолоджуючий ефект» для торгівлі, і тим самим може прирівнюватися у певних випадках до реалізованої норми⁵³⁴.

Які саме порушення можуть потягнути за собою звернення до ОВС СОТ? Насправді існує кілька можливих варіантів. Найбільш розповсюдженим варіантом є порушення, які безпосередньо негативно впливають на вигоди країни-скаржника. Предметом таких спорів частіше за все є нетарифні бар'єри (зокрема, санітарні і фітосанітарні заходи)⁵³⁵. Менш поширеним є варіант оскарження порушення правомірних очікувань. Третій варіант полягає у

⁵³² United States – Section 211 Omnibus Appropriations Act of 1998 : Report of the Appellate Body of 2 January 2002, § 259. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/176abr_e.pdf

⁵³³ United States – Measures affecting the importation, internal sale and use of tobacco: Report of the Panel of 12 August 1994, § 118. URL: <https://www.worldtradelaw.net/document.php?id=reports/gattpanels/ustobacco.pdf>

⁵³⁴ United States — Sections 301–310 of the Trade Act 1974. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds152_e.htm

⁵³⁵ Шумілов В. М. Вирішення спорів у Світовій організації торгівлі (СОТ). URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/15684/122-132.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

порушенні загального блага, яке формується в контексті реалізації права СОТ⁵³⁶.

Особливості СВС СОТ добре проглядаються окрім іншого в процедурно-правових аспектах вирішення суперечок. Передусім, слід зазначити, що учені по-різному формують етапи процедури розгляду та вирішення суперечок, виділяючи кілька варіантів⁵³⁷ – здебільшого відмінності у доктринальних підходах обумовлені тим чи іншим ступенем деталізації. Оскільки це не впливає суттєво на вирішення завдань нашого дослідження, тому ми не зупинятимемося детально на тонкощах відповідних теоретичних побудов. Більш цікавим, на наш погляд, є дослідження особливостей проходження різних процедурних аспектів у рамках СВС СОТ з акцентом на специфіку розгляду суперечок щодо СФЗ⁵³⁸.

Відповідно до DSU процес завжди має починатися із **консультацій**. У своєму звіті у справі *Туреччина – текстиль* Апеляційний орган назвав консультації «вирішальною та невід’ємною частиною Домовленості»⁵³⁹. Це обов’язкова стадія, без проходження якої неможливо перейти до наступної стадії врегулювання спору – розгляду справи групою по вирішенню спору. Такий підхід, закладений в основні засади процедури врегулювання суперечок має цілком логічні детермінанти. По-перше, консультації – це спосіб дипломатичного врегулювання спору, без залучення експертів, арбітрів, винесення рішень, які мають виконуватися, тощо. На етапі консультацій сторони мають змогу самостійно дійти згоди, врегулювати суперечності на основі взаємовигідних рішень. Саме тому метою консультаційного процесу –

⁵³⁶ Малянова А. Н. Становление и развитие права Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2008. 24 с.

⁵³⁷ Духневич А. В. Механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 15. С. 106 – 109.; Petersmann E. Ten Years of the WTO dispute settlement system: past, present, and future. *Journal of International Law & Policy*. Vol. III. 1-48 p.; Лекарь А. С. Основні риси та базові принципи системи вирішення спорів в рамках Світової організації торгівлі (СОТ). *Бюллетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 156 – 164; Лініченко Д. В. Міжнародно-правовий механізм врегулювання торговельних спорів у рамках діяльності світової організації торгівлі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2011. 20 с.

⁵³⁸ Karpínska Natalia. Prawne aspekty rozstrzygania sporów z zakresu stosowania środków sanitarnych i fitosanitarnych przez organy WTO. *AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe)*. Lublin. 2019. S. 104 – 114.

⁵³⁹ Turkey — Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds34_e.htm

будь то неформального чи офіційного – є згода на взаємно узгоджене рішення замість офіційного врегулювання юридичного спору⁵⁴⁰. У певних випадках це навіть вигідніше, ніж отримати рішення ОВС СОТ. Це, зокрема, підтверджується випадками, коли жодна зі сторін не задоволена рішенням ОВС, і такі держави укладають мирові угоди вже після проходження низки етапів процедури, тобто після витрачання часу та ресурсів. Як показав проведений аналіз практики, досягнення взаємоприйнятних рішень в основному відбувається на стадії консультацій відповідно до статті 4 DSU (53%)⁵⁴¹. По-друге, консультації дозволяють вирішити суперечку максимально швидко та недорого (порівняно із проходженням наступних етапів процедури)⁵⁴². По-третє, суперечка не породжує розгляду питання в ОВС, і це не тягтиме утворення небажаного прецеденту.

Якщо аналізувати правовий механізм консультацій у рамках першого етапу вирішення суперечок за правом СОТ, то можна зробити деякі висновки. По-перше, норми DSU не містять певних прямо визначених особливостей щодо проведення консультацій у справах, які стосуються застосування заходів СФЗ.

Однак, по-друге, ця угода закріплює положення, які надзвичайно важливі саме для сільськогосподарської продукції. Зокрема, йдеться про п. 8, 9 ст. 4 DSU, в яких передбачено, що у надзвичайних випадках, зокрема ситуації, коли йдеться про швидкопсувні товари, члени СОТ повинні вступати в консультації утричі швидше, ніж у звичайних справах. При цьому, якщо в ході консультацій не вдалося вирішити спору протягом 20 днів після отримання вимоги, сторона, що звертається зі скаргою, може вимагати створення групи експертів. Цей термін теж є тричі меншим ніж звичайний. Для того, щоб максимально підкреслити важливість урахування об'єктивних обставин, що пов'язані зі швидкопсувними товарами, DSU накладає обов'язок на сторони спору, групи

⁵⁴⁰ Horlick G. N. The Consultation Phase of WTO Dispute Resolution. 32 *Int'l Lawyer*. 1998. P. 685 – 707.

⁵⁴¹ Хасанова Л. А. Взаимоприемлемые решения в механизме разрешения споров ВТО: теория и практика: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Казань, 2019. 26 с.

⁵⁴² Соколова Д. И., Яновская О. Р. Соглашения ВТО в условиях экономических санкций: ключевые противоречия. *Азимут научных исследований: экономика и управление*. 2018. Т. 7. № 3 (24). С. 267 – 270.

експертів та Апеляційний орган докладати всіх зусиль з тим, щоб у максимально можливій мірі прискорити розгляд справи.

Взагалі механізм, за яким працює СВС СОТ, спрямований на максимально самостійне, мирне та взаємовигідне врегулювання суперечки сторонами. Це плідний підхід, однак він демонструє певні збої. Зокрема, головною проблемою можна вказати прогресуючу формальність етапу консультацій, і це збіднює можливості країн у процесі врегулювання суперечок⁵⁴³.

У випадку безплідності консультаційного етапу врегулювання суперечки, сторона має право вимагати створення *групи експертів* (у доктрині зустрічаються різні варіанти дефініцій, які скоріше відображають не стільки функціональний зміст, скільки варіації перекладу: наприклад, «третейська група», «журі», «панель»). Група експертів зазвичай складається з трьох осіб, але сторони можуть домовитись про формування групи з п'яти експертів. Особи, які призначаються в групу експертів, пропонуються Секретаріатом СОТ з числа урядових та неурядових експертів. Група експертів повинна надати ОВС у період від шести до дев'яти місяців звіт з рекомендаціями, після завершення об'єктивної оцінки фактів цієї справи та встановлення відповідності заходів, на які подано скаргу, положенням правових документів СОТ⁵⁴⁴.

Спеціальні групи і ОВС розглядають справу в двох аспектах – з точки зору факту (вивчення фактів) і з точки зору права (відповідність фактів угоді з пакету СОТ). Оскільки саме цей етап розгляду спору групою експертів є центральним у СВС СОТ, саме до нього прикута найбільша увага науковців та практиків з усього світу. Багато питань викликає, зокрема, механізм відбору та призначення експертів. Такі питання в цілому можна узагальнити до сумнівів у компетентності групи експертів та адекватності розгляду справи. По-перше,

⁵⁴³ Зайцева Л. И. Права государств в процессе разрешения споров во Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00. 10. Москва, 2017. 31 с.

⁵⁴⁴ Духневич А. В. Механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 15. С. 106 – 109.

існує точка зору, що сама модель третейських груп *ad hoc* створює певні проблеми: затримки із формуванням складу групи, неможливість накопичення експертами необхідного досвіду та неможливість регулярного відвідування засідань груп експертами. По-друге, вимушено обмежена географія експертів. Наприклад, за 1995-2012 рр. членами груп експертів стали 516 осіб, при цьому 221 були з таких країн як Нова Зеландія, Швейцарія, Канада, Бразилія, Чилі і ПАР⁵⁴⁵. Оскільки найбільш активно в ОВС СОТ виступають США і ЄС, то цілком зрозуміло, що громадяни США ставали членами групи експертів тільки 12 разів. У середині 2000-х років портрет середньостатистичного члена групи експертів виглядав так: діючий або колишній урядовець із невеликої розвиненої держави⁵⁴⁶. Ще 10 років тому дослідники відзначали, що в результаті використання такого підходу до формування третейських груп і зростаючої доктринальної складності суперечок у СОТ члени третейських груп все менше і менше орієнтуються у всіх деталях практики суперечок у ГАТТ-СОТ, що нараховує наразі сотні рішень⁵⁴⁷. Крім того, пропонується перегляд правила про неучасть у розгляді спору громадян держав, які сперечаються, оскільки це виключає у багатьох випадках залучення в якості членів третейських груп найбільш відомих і авторитетних фахівців з права СОТ з ЄС і США⁵⁴⁸.

По-третє, поширена практика створення груп експертів із діючих урядовців привела до того, що вони не мають ні часу, ні бажання глибоко досліджувати і аналізувати всі обставини справи, а також попередню практику. Після короткого періоду, коли учасники дискусії виходили з більш різноманітного середовища, практика повернулася до практики перших років СОТ, коли учасники дискусій, як правило, є державними чиновниками⁵⁴⁹.

⁵⁴⁵ Leitner K., Lester S. WTO Dispute Settlement 1995–2013 — a statistical analysis. *Journal of International Economic Law*. 2014. Vol. 17. №. 1. P. 191 – 201.

⁵⁴⁶ Davey W.J., Janow M.E., Donaldson V., Janovich A. (eds.) Expediting the Panel Process in WTO Dispute Settlement. *The WTO governance, dispute settlement and developing countries* (Juris 2008). P. 409–470. (431)

⁵⁴⁷ Petersmann E. Ten years of the WTO dispute settlement system: past, present and future. *Journal of international law and policy*. 2004. Vol. III. P. 1 – 48.

⁵⁴⁸ Weiler J. H. The Rule of Lawyers and the Ethos of Diplomats: Reflections on the Internal and External Legitimacy of WTO Dispute Settlement. *Harvard Jean Monnet Working Paper*. 2000. №. 9.

⁵⁴⁹ Malacrida R. 'WTO Panel Composition' in G. Marceau (ed), *A History of Law and Lawyers in the GATT/WTO: The Development of the Rule of Law in the Multilateral Trading System* (CUP Cambridge), 2015. 311-332;

Авторитетність усієї системи СВС СОТ підривають помилки, які допускаються групами експертів під час правової оцінки обставин справи. Хрестоматійним став приклад по справі *Австралія – Лосось*, у рішенні по якій група експертів зосередилася лише на аналізі імпорту лосося гарячого копчення, хоча в скарзі йшлося про імпорт свіжого, замороженого та охолодженого лосося⁵⁵⁰. По-четверте, активно обговорюється досить жорстка позиція Апеляційного органу щодо якості звітів групи експертів. Так, в одному своєму широко відомому рішенні Апеляційний орган назвав висновки групи «абсурдом»⁵⁵¹. В іншому рішенні Апеляційний орган не без сарказму зауважив, що «група в цій справі створила своєї власний принцип тлумачення, що не відповідає ні загальноприйнятим правилам тлумачення норм міжнародного права, ні практиці ГАТТ-СОТ»⁵⁵².

З урахуванням виявлених проблем, якщо проаналізувати відповідну специфіку функціонування груп експертів під час розгляду справ, які стосуються СФЗ, то можна виділити кілька головних аспектів. Передусім, слід зазначити, що усі групи експертів мають дискреційне право залучати експертів з наукових чи технічних питань відповідно до статей 13.1 та 13.2 DSU. У справі *США – креветки* Апеляційний орган заявив про широкі повноваження з цього приводу, а саме: «панель має повноваження приймати або відхиляти будь-яку інформацію чи поради, які вона могла шукати та отримувати»⁵⁵³. Крім того, Апеляційний орган виявив, що група експертів має право визначати потребу в інформації та порадах у конкретному випадку, перевіряти прийнятність та актуальність отриманої інформації чи порад та вирішувати питання щодо їх

Johannesson L., Mavroidis P. C. The WTO Dispute Settlement System 1995-2016: A Data Set and its Descriptive Statistics (Robert Schuman Centre for Advanced Studies 2016).

⁵⁵⁰ Australia — Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm

⁵⁵¹ European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (US). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds26_e.htm; European Communities — Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (Canada). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds48_e.htm

⁵⁵² India — Patent Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds50_e.htm

⁵⁵³ United States — Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds58_e.htm

значення та використання під час підготовки звіту⁵⁵⁴. Тобто, група експертів за загальним правилом має право користуватися послугами фахових експертів із наукових питань. Однак щодо спорів, які стосуються СФЗ, це загальне правило має виключення.

Так, Угода про застосування СФЗ включена до Доповнення 2 DSU. Зокрема, це означає, що нею передбачаються спеціальні або додаткові правила та процедури вирішення спорів, які стосуються відносин, регульованих Угодою про застосування СФЗ. Специфічною нормою є положення ч. 2 ст. 11 Угоди про застосування СФЗ, відповідно до якої «у будь-якому спорі за цією Угодою, який стосується наукових або технічних питань, група експертів повинна звертатися за порадами до експертів, яких обирає ця група після консультацій зі сторонами спору. Для цього група експертів може, коли вважає за потрібне, створити консультативну групу технічних експертів або консультуватися з відповідними міжнародними організаціями на запит будь-якої сторони спору або за власною ініціативою». З цього положення можна зробити кілька важливих висновків. По-перше, група експертів *зобов'язана* радитися із фаховими експертами у наукових та технічних питаннях. По-друге, визнається важливість довіри обох сторін спору до наукових експертів, оскільки підкреслюється необхідність консультування групою із зацікавленими країнами щодо кандидатур науковців. Це виступає необхідною передумовою прийняття та належного виконання рішення, яке буде винесено за справою. По-третє, у групи експертів є дві інструментальні можливості реалізувати своє зобов'язання щодо порад із науковцями: а) утворення консультативної групи; або б) звернення до міжнародних організацій відповідного фаху. Такий вибір необхідний, зокрема, у випадку неможливості досягнення консенсусу під час обрання кандидатур. Також альтернативність корисна у випадку існування визнаної міжнародної інституції, яка здатна надати компетентний висновок чи консультацію з наукового чи технічного питання.

⁵⁵⁴ United States — Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds58_e.htm

У доктрині та практиці особливо наголошується на тому, що роль фахових експертів полягає лише у наданні допомоги групі експертів у визначенні того, чи відповідає захід члена укладеній угоді. Хоча показанням наукових та технічних експертів приділяється велике значення⁵⁵⁵, визначення законності заходу є «не завданням, яке можна делегувати науковим експертам»⁵⁵⁶. Експерти не потрібні, якщо треба виявити узгодженість міри з вимогами охопленої угоди⁵⁵⁷.

Апеляційний орган складається з семи осіб, які мають досвід у галузі права, міжнародної торгівлі та питаннях, що охоплені різними Угодами. Вони не можуть бути державними службовцями, що представляють країни. Із семи лише три особи вирішують одну справу. Розгляд спору в Апеляційному органі має за мету підтвердити або спростувати юридичні факти і висновки, подані групою експертів, дати їм оцінку, дослідити їх. Однак можливість подачі апеляції істотно обмежена: «апеляція повинна торкатися тільки питань права, викладених у доповіді групи експертів, і тлумачення права, даного нею» (ст. 17, § 6 DSU)⁵⁵⁸.

Із Апеляційним органом пов'язано багато питань, які стосуються меж його повноважень. Відповідно до п. 14 ст. 17 DSU Апеляційний орган може підтримати, змінити або відкинути юридичні факти та висновки, зроблені групою експертів. Головне питання, яке постійно виникає на практиці, полягає у тому, чи може Апеляційний орган здійснити оцінку фактів, щоб вирішити, чи порушує оспорюваний захід вимоги права СОТ? Супутнє питання, яке часто виникає, полягає у тому, чи має право Апеляційний орган розглянути ту частину позову, до якої група експертів не зверталася.

Усі ці питання актуалізують питання щодо можливості та правомірності повернення Апеляційним органом справи групі експертів на повторний розгляд

⁵⁵⁵ Grando M. T. Evidence, Proof, and Fact-Finding in WTO Dispute Settlement. OUP, 2009. 350 p.

⁵⁵⁶ Australia — Measures Affecting the Importation of Apples from New Zealand. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds367_e.htm

⁵⁵⁷ United States — Measures Concerning the Importation, Marketing and Sale of Tuna and Tuna Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds381_e.htm

⁵⁵⁸ Шумилов В. М. Право Всемирной торговой организации (ВТО). М.: Юрайт, 2013. С. 158.

за аналогією зі звичайним судочинством. Це питання обговорювалося досить активно в літературі, і склалася загальна думка про те, що Апеляційний орган не має повноважень на повернення звіту з причин його недостатнього опрацювання. Висновки, зроблені в доктрині, спираються на практику Апеляційного органу, який ніколи не прагнув повернути будь-яку справу групі експертів, а в його практиці з'явився метод, який сам орган назвав «завершенням аналізу» – він продовжує дослідження матеріалів справи. У деяких випадках Апеляційний орган займався завершенням аналізу, вважаючи, що група експертів невірно визначила захід, який оспорювався. У багатьох випадках Апеляційний орган просто відкидав висновки групи експертів, і пропонував своє власне тлумачення, не уточнюючи свій метод роботи. Сам Апеляційний орган визнавав, що завершення аналізу дійсно піднімає питання його повноважень⁵⁵⁹.

Утворення Апеляційного органу стало значним проривом в еволюційному розвитку СВС із заснуванням СОТ. Однак варто зазначити, що Апеляційний орган на той час не передбачався як постійно діюча установа – він мав використовуватися на виняткових засадах. Однак його розвиток пішов по непередбачуваному шляху: пам'ятаючи про те, що його висновки формально не мали сили вирішувати справу, Апеляційний орган дедалі чіткіше давав зрозуміти, що попередні рішення «надають тлумачення для майбутніх комісій».⁵⁶⁰ Уже з перших своїх рішень – з точки зору стилю, змісту та саморозуміння – Апеляційний орган поведився як вищий суд⁵⁶¹. Апеляційний орган став фактично основною інституцією СОТ.

Однак такий шлях мав бути або легалізований, або зупинений. Так, головною проблемою сучасного етапу розвитку СВС СОТ слід визнати параліч Апеляційного органу, а саме: 10 грудня 2019 року він припинив свою діяльність, оскільки

⁵⁵⁹ Малянова А. Н. Становление и развитие права Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2008. 24 с.

⁵⁶⁰ United States — Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds58_e.htm

⁵⁶¹ Ehlermann C. Six Years on the Bench of the "World Trade Court" – Some Personal Experiences as Member of the Appellate Body of the World Trade Organization. *Journal World Trade*. 2002. Vol. 36 (4). P. 605 – 639.

кількість членів органу опустилася нижче необхідної кількості трьох. Термін останнього засідання члена Апеляційного органу закінчився 30 листопада 2020 року⁵⁶². Ця нетипова ситуація спровокована США, які реалізували своє право блокувати обрання нових членів Апеляційного органу СОТ, який в результаті виявився нездатним функціонувати у зв'язку із відсутністю в своєму складі необхідного для прийняття рішень кількості членів. У результаті цього Апеляційний орган регресує – від «центрального елемента», яким він був після створення СОТ, – до неактуальності⁵⁶³. Це матиме значні наслідки для майбутнього врегулювання суперечок у рамках СОТ. Члени СОТ можуть продовжувати подавати скарги, але подавати апеляцію «у порожнечу»⁵⁶⁴. Допоки США на невизначений строк блокують роботу Апеляційного органу, сторони спорів у рамках СОТ можуть зловживати ситуацією, що склалася, заморожуючи програшні справи за допомогою подання апеляцій. Приклади не змусили себе довго чекати: 18 грудня 2020 року Індонезія подала апеляцію на звіт групи експертів у справі *Індонезія – заходи імпорту курячого м'яса і курячі продукти*⁵⁶⁵. При цьому США, які спровокували неієздатність Апеляційного органу, теж цинічно користуються цією ситуацією: США повідомили ОВС про своє рішення оскаржити звіт колегії у справі *США – Компенсаційні заходи щодо деревини хвойних порід з Канади*. Непрацюючий орган із врегулювання спорів – це передусім шлях до посиленого протекціонізму⁵⁶⁶.

Серед найбільш ймовірних наслідків ситуації, що склалася, дослідники виділяють такі. По-перше, групи експертів спочатку можуть вирішувати суперечки з урахуванням попередніх рішень Апеляційного органу. Однак із

⁵⁶² Appellate Body. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/appellate_body_e.htm

⁵⁶³ Wagner M. The impending demise of the WTO Appellate Body: from centrepiece to historical relic? *Faculty of Law, Humanities and the Arts*. 2019. URL: <https://ro.uow.edu.au/lhapapers/4020>

⁵⁶⁴ Wagner M. Panel: Dispute Settlement System of the World Trade Organization (WTO). *Max Planck Encyclopedia of International Procedural Law*, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/342732929_Panel_Dispute_Settlement_System_of_the_World_Trade_Organization_WTO

⁵⁶⁵ Indonesia appeals compliance panel report on chicken import measures. URL: https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/ds484apl_17dec20_e.htm

⁵⁶⁶ Омельченко О., Осмоловська О. Світова організація торгівлі переживає найскладнішу кризу за час свого існування. *Юридична газета*. 2020. №16 (722). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/svitova-organizaciya-torgivli-perezhivae-nayskladnishu-krizu-za-chas-svogo-isnuvannya.html>

часом можна очікувати, що дотримання рішень Апеляційного органу зменшиться. Це, в свою чергу, може послабити узгодженість судової практики щодо врегулювання суперечок СОТ, що призведе до меншої передбачуваності для членів СОТ. По-друге, буде спостерігатися значний перехід влади до членів СОТ⁵⁶⁷. У зарубіжній доктрині думки науковців розділилися: від відверто песимістичних⁵⁶⁸ до досить оптимістичних прогнозів подальшого розвитку кризової ситуації із апеляційним органом. Наприклад, Бернард М. Хукман та Петрос С. Мавроїдіс вважають, що ефективне та послідовне вирішення спорів у СОТ не обов'язково включатиме апеляційний орган, а модифікований одноетапний процес може слугувати настільки ж добре, якщо не краще⁵⁶⁹.

Затвердження доповіді. Правові висновки як групи експертів, так і Апеляційного органу – це тільки «рекомендації» відповідачу. Ці рекомендації ще повинні бути схвалені ОВС СОТ, щоб набути юридично зобов'язуючу силу для обох сторін в спорі. І цей орган приймає своє рішення за допомогою негативного консенсусу, тобто майже автоматично. Після прийняття (затвердження, схвалення) доповіді групи експертів Органом по вирішенню спорів рекомендації, що містилися в доповіді, стають рекомендаціями Органу⁵⁷⁰.

Виконання рішень ОВС СОТ є найважливішим етапом, оскільки саме від його успішного проходження залежить ефективність та результативність усієї системи вирішення спорів. Рішення груп експертів можуть бути виконані трьома шляхами: приведення у відповідність; компенсація; припинення дії поступок⁵⁷¹. При цьому надзвичайно важливо підкреслити, що за логікою DSU

⁵⁶⁷ Wagner M. Panel: Dispute Settlement System of the World Trade Organization (WTO). Max Planck Encyclopedia of International Procedural Law, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/342732929_Panel_Dispute_Settlement_System_of_the_World_Trade_Organization_WTO

⁵⁶⁸ Bacchus J., Lester S. The Rule of Precedent and the Role of the Appellate Body. *Journal of world trade*. Vol. 54. Issue 2. P. 183 – 197.

⁵⁶⁹ Hoekman B. M., Mavroidis P. C. To AB or Not to AB? Dispute Settlement in WTO Reform. *Journal of international economic law*. 2020. Vol. 23. Issue 3. P. 1 – 20.

⁵⁷⁰ Шумілов В. М. Вирішення спорів у Світовій організації торгівлі (СОТ). URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/15684/122-132.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁵⁷¹ Духневич А. В. Механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 15. С. 106 – 109

ці шляхи не альтернативні, а формують собою послідовність шляхів виконання, кожен наступний передбачає посилення тиску на країну – відповідача.

По-перше, сторона, яка порушила зобов'язання повинна негайно привести їх у відповідність з рекомендаціями групи експертів чи апеляційного органу. Якщо сторона не може негайно виконати ці рекомендації, то ОВС СОТ може на її запит надати розумний період для виконання рішення.

По-друге, якщо сторона, що порушила зобов'язання, не виконує рекомендації в розумний період, сторона, що розпочала процедуру вирішення спору, може вимагати компенсації. Країна, що порушила зобов'язання, може сама запропонувати відповідну компенсацію щодо предмету суперечки.

По-третє, коли сторона не виконує рекомендації і не надає компенсації, то постраждала сторона може зробити запит в ОВС для отримання повноважень на припинення дії поступок чи інших зобов'язань згідно Угод СОТ. Це означає, що якщо певна сторона порушила зобов'язання по ГАТТ, то інша сторона може отримати повноваження від ОВС на збільшення тарифів на продукцію, яка імпортується з країни-порушниці (на рівень, що відповідає завданій шкоді)⁵⁷².

Слід підкреслити, що правом СОТ передбачена саме чітка послідовність можливих етапів виконання рішення ОВС. Це особливо важливо з огляду на те, що існують припущення про певний набір можливостей, легально закріплене право вибору стороною-порушником варіанту поведінки у випадку програшу спору⁵⁷³. Поширення такого підходу зумовлене тим, що у тексті DSU про врегулювання суперечок не говориться прямо про обов'язковий характер рішень ОВС СОТ, хоча положення статей 3 (п. 7), 21 (п. 1), 22 (п. 1) і 26 (п. 1) закріплюють бажаність виконання рекомендацій. У деяких випадках члени СОТ можуть порахувати більш вигідним не виконувати свої зобов'язання за угодою і замість цього сплатити відшкодування шкоди. Виникла навіть ідея про те, що Угоди СОТ – це незавершені контракти, тому члену СОТ має бути

⁵⁷² Духневич А. В. Механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 15. С. 106 – 109

⁵⁷³ Bello J. The WTO Dispute Settlement Understanding: Less Is More. *American Journal of International Law*. 1996. Vol. 90. P. 416 – 417; Исполинов А. С. К 20-летию ВТО: критический взгляд на практику Органа по разрешению споров. *Торговая политика*. 2015. № 1/1. С. 10 – 30.

надано право вибору не виконувати зобов'язання за угодами СОТ або за рекомендаціями ОВС, і «відшкодувати збиток» у формі компенсації або припинення контракту чи іншого зобов'язання. Однак інші фахівці заперечують проти такого підходу. Наприклад, Дж. Джексон на основі тлумачення тексту DSU показав, що такі аналогії з цивільним правом недоречні. Дійсно, укладачі угод СОТ передбачили саме «рекомендації» як засіб завершення суперечки і не пропонували інших варіантів⁵⁷⁴. Однак деякі учені наполягають на тому, що слід більш однозначно закріпити у тексті DSU норму, яка б чітко зафіксувала обов'язковість виконання відповідачем рекомендацій третейських груп та Апеляційного органу⁵⁷⁵.

Якщо рекомендації не виконуються, то актуалізується наступна правова можливість задовольнити інтереси постраждалої країни, а саме – виплатити компенсацію. У DSU йдеться, що до компенсації сторони вдаються лише тоді, коли оскаржені внутрішні заходи неможливо скасувати або змінити негайно, і компенсація повинна розглядатися як тимчасовий захід до повного виконання рішення ОВС. Причому передбачалося, що подібна компенсація повинна бути у формі тарифних чи інших поступок державі-заявнику. Однак у реальності практика (правда, поки вкрай нечисленна) пішла по шляху фінансової компенсації. Прикладом є компенсація у вигляді щорічної виплати 147,3 млн. дол., сплачена в рамках угоди між США і Бразилією після програного американцями спору у справі *США – Субсидії на бавовну*⁵⁷⁶. Слід зазначити, що виплата компенсації не супроводжувалася скасуванням оскарженого заходу. Ця обставина дає підстави для твердження, що держава, яка програла, таким чином заплатила свого роду відступні⁵⁷⁷.

⁵⁷⁴ Малянова А. Н. Становление и развитие права Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2008. 24 с.

⁵⁷⁵ Пода Т. О. Проблеми функціонування та напрямки реформ системи врегулювання міждержавних суперечок СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2008. 24 с.

⁵⁷⁶ United States — Subsidies on Upland Cotton. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds267_e.htm

⁵⁷⁷ Исполинов А. С. К 20-летию ВТО: критический взгляд на практику Органа по разрешению споров. *Торговая политика*. 2015. № 1/1. С. 10 – 30.

Компенсація як спосіб тимчасового виконання рішення ОВС СОТ має особливий характер, а саме: вона передбачає досягнення консенсусу. Досягти такого компромісу щодо розмірів, умов та інших особливостей компенсації не завжди вдається. У такому випадку вмикається наступний тимчасовий механізм виконання рішення ОВС СОТ, а саме репресалії.

Якщо між сторонами не досягнуто угоду про компенсацію протягом 20 днів з моменту закінчення розумного періоду часу для виконання звіту ОВС, будь-яка сторона може попросити ОВС дати дозвіл на призупинення застосування до члена, якого це стосується, поступок або інших зобов'язань за охопленими угодами. При цьому повинні бути дотримані наступні правила: а) сторона, яка подала скаргу, в першу чергу повинна вимагати припинення поступок та інших зобов'язань щодо тих секторів, в яких було виявлено порушення або зменшення переваг; б) якщо припинення поступок та інших зобов'язань у тих же секторах є неможливим, вона може вимагати припинення поступок щодо інших секторів за тією же угодою; в) якщо припинення поступок або інших зобов'язань в інших секторах в рамках тієї ж угоди є неможливим або неефективним, а обставини досить серйозні, можна вимагати припинення поступок або інших зобов'язань у рамках іншої охопленої угоди⁵⁷⁸. При цьому відповідні заходи можуть бути прийняті при дотриманні трьох кумулятивних процесуальних умов: визнання ОВС СОТ порушення відповідачем норми СОТ; вплив розумного періоду часу для усунення порушення; дозвіл ОВС СОТ на введення відповідного заходу⁵⁷⁹.

Заходи третього механізму виконання рішення ОВС СОТ – заходи у режимі репресалій – фактично є тим єдиним способом примусу держави-порушника до виконання рішень та рекомендацій ОВС СОТ, який формує ступінь ефективності всієї системи. Можливість постраждалої держави запровадити заходи у відповідь, навіть не будучи реалізованою на практиці,

⁵⁷⁸ Попов М. С. Право на применение санитарных и фитосанитарных мер государствами-членами ВТО и последствия их применения. *Здравоохранение Российской Федерации*. 2013. № 4. С. 38 – 40.

⁵⁷⁹ Старшинова О. С. Применение ответных мер в системе разрешения споров всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2019. 23 с.

дозволяє примусити державу до виконання її зобов'язань⁵⁸⁰. Історія застосування таких заходів у рамках організації показує, що в переважній більшості випадків мова йде про застосування державою-заявником підвищених (до 100%) мит на товари, імпортовані з країни-порушника. Так, після відмови ЄС скасувати свою заборону на імпорт м'яса, вирощеного з використанням гормонів росту, США і Канада ввели підвищені мита на різні товари з ЄС, включаючи сирий трюфель, сир Рокфор, шоколад, соки, джеми. Ще більший список товарів був використаний США у справі про банани – він включав лазневі принадлежности, гаманці і ручні сумки, картон та вироби з нього, постільну білизну, акумуляторні батареї⁵⁸¹.

Надзвичайно важливо, щоб держава – заявник прийняла виконання рекомендацій ОВС СОТ з боку держави – порушника як належне виконання. Добре ілюструє цей практичний аспект справа *Росія – заходи щодо імпорту свинини і продуктів зі свинини з ЄС*⁵⁸². Росія виконала рішення і рекомендації групи експертів і Апеляційного органу, про що повідомила ОВС СОТ і ЄС. Однак постраждала сторона – ЄС не згоден з тим, що Росія привела захід у відповідність з нормами угод СОТ, і зажадав дозволу на введення репресалій: заявив про намір призупинити поступки в рамках ГАТТ, Угоди про сільське господарство, Угоди про застосування СФЗ у розмірі 1,39 мільярдів євро⁵⁸³. Відповідно до правил DSU у випадках, коли немає згоди щодо відповідності заходів, які вживаються для втілення рекомендацій, такий спір вирішується за процедурами вирішення спорів, зокрема, створюється початкова група експертів. Крім того, Росія ініціювала арбітражний розгляд, оскільки у неї були сумніви щодо еквівалентності тих репресалій, що запропоновані ЄС.

⁵⁸⁰ Старшинова О. С. Применение ответных мер в системе разрешения споров всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2019. 23 с.

⁵⁸¹ Исполинов А. С. К 20-летию ВТО: критический взгляд на практику Органа по разрешению споров. *Торговая политика*. 2015. № 1/1. С. 10 – 30.

⁵⁸² Russian Federation — Measures on the Importation of Live Pigs, Pork and Other Pig Products from the European Union. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds475_e.htm

⁵⁸³ Старшинова О. С. Применение ответных мер в системе разрешения споров всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2019. 23 с.

Механізм виконання рекомендацій ОВС СОТ сконструйований таким чином, що період порушення права СОТ може тривати невизначено довго, поки держава правопорушник готова терпіти санкції⁵⁸⁴. Це деякою мірою підриває віру в силу ОВС СОТ. Негативно впливає також відсутність усталеної практики застосування компенсації, а також схильність окремих держав до зловживання процесуальними і позапроцесуальними правами (необмеженість продовження розумного строку виконання рекомендацій, встановлення в рамках внутрішнього законодавства бар'єрів для виконання рекомендацій і т.д.), що в цілому деформує уявлення про ефективність способів вирішення спорів у рамках СОТ⁵⁸⁵.

Як слідує із проведеного аналізу, на ОВС не покладається каральної функції. Це фактично означає, що держава, застосовуючи певні СФЗ, ризикує сумою витрат на процес. Якщо вона відмінить ті СФЗ, які будуть визнані порушенням права СОТ, то не матиме інших проблем чи додаткових збитків. При цьому за період дії певних СФЗ протекціоністського напрямку такі заходи, як правило, встигають здійснити необхідний очікуваний ефект.

Арбітраж. Механізм вирішення спорів у СОТ можна поділити на дві категорії: а) основний порядок врегулювання суперечок за допомогою консультацій, груп експертів та Апеляційного органу; б) додаткові важелі врегулювання суперечок: «добрі послуги», посередництво і процедури примирення, а також арбітраж⁵⁸⁶. У ст. 25 DSU передбачено, що арбітраж використовується сторонами спору за взаємною згодою, і в цьому випадку вони спільно визначають та узгоджують робочі процедури та погоджуються визнати рішення арбітражу. Після винесення арбітражного рішення воно є обов'язковим для зацікавлених сторін, і у них немає можливості заперечувати проти нього.

⁵⁸⁴ Шумілов В. М. Вирішення спорів у Світовій організації торгівлі (СОТ). URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/15684/122-132.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁵⁸⁵ Зайцева Л. И. Права государств в процессе разрешения споров во Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00. 10. Москва, 2017. 31 с.

⁵⁸⁶ Трунк-Федорова М. П. Механизм разрешения споров в рамках всемирной торговой организации и контроль за исполнением решений в этой области: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Санкт-Петербург, 2004. 24 с.

Роль та значення арбітражу значно посилюються на тлі кризи Апеляційного органу СОТ. Зокрема, в ЄС розроблено пропозиції щодо використання арбітражу для апеляційних цілей⁵⁸⁷. Зокрема, у зв'язку із необхідністю подолати блокування СВС СОТ частина членів СОТ (у т.ч. Україна) підтримала ініціативу ЄС, приєднавшись до домовленості про багатосторонній тимчасовий апеляційний арбітраж у порядку ст. 25 DSU. Розроблені Європейським Союзом правила та процедури максимально наближені до тих, що застосовуються Апеляційним органом СОТ, а сам розгляд планується проводити за участі трибуналу, що складається з трьох арбітрів, які обираються генеральним директором із числа колишніх членів Апеляційного органу⁵⁸⁸.

Сильною та водночас слабкою стороною арбітражу є його медіаційний характер. По-перше, його добровільність та взаємне узгодження процедур надають можливість сторонам побудувати максимально зручний механізм вирішення їхнього спору. Однак, по-друге, надані можливості становлять потенційну загрозу затягування процесу. Це особливо актуалізується у світлі набуття арбітражем у певних випадках нового значення квазіапеляційного органу. У зарубіжній доктрині досить обережно оцінюють нову роль арбітражу за умов відсутності Апеляційного органу: зокрема, учені попереджають про послаблення механізму врегулювання суперечок СОТ⁵⁸⁹; про фрагментацію судової практики СОТ⁵⁹⁰; про нежиттєздатність подібної альтернативи⁵⁹¹.

Проаналізувавши особливості процедури розгляду та вирішення спорів у рамках СВС СОТ – їх традиційні та новітні специфічні прояви, можна дійти

⁵⁸⁷ Andersen S., Friedbacher T., Lau C., Lockhart N., Remy J. Y., Sandford I. Using Arbitration under Article 25 of the DSU to Ensure the Availability of Appeals. *CTEI Working Paper*. 2017. № 2017-17.

⁵⁸⁸ Омельченко О., Осмоловська О. Світова організація торгівлі переживає найскладнішу кризу за час свого існування. *Юридична газета*. 2020. № 16 (722). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/svitova-organizaciya-torgivli-perezhivae-nayskladnishu-krizu-za-chas-svogo-isnuvannya.html>

⁵⁸⁹ Innerebner L. F., Singla T. The Appellate Body Deadlock at the WTO: Identifying Solutions Within the DSU and beyond. *Diritto Del Commercio Internazionale*. 2019. № 1

⁵⁹⁰ Li Xiaoling. DSU Article 25 Appeal Arbitration: A Viable Interim Alternative to the WTO Appellate Body? *Global trade and customs journal*. 2020. V. 15. Issue 10. P. 461 – 478.

⁵⁹¹ Malkawi B. H. Can Article 25 Arbitration Serve as a Temporary Alternative to WTO Dispute Settlement Process? URL: https://www.academia.edu/38009683/Can_Article_25_Arbitration_Serve_as_a_Temporary_Alternative_to_WTO_Dispute_Settlement_Process

висновку про існування кількох досить чітко окреслених трендових напрямів розвитку цієї системи. Так, у сучасному розвитку СВС СОТ простежуються певні *тенденції*, які безпосередньо відображаються на особливостях застосування СФЗ Україною та іншими державами – членами СОТ. Важливо розуміти характер таких тенденцій та їх стратегічних вплив на відносини застосування СФЗ. Це безпосередньо детермінує специфіку подальшого формування вітчизняного законодавства та практики у цій сфері.

1. *Криза еволюції СВС СОТ.* Ця тенденція проявляється у трьох найбільш характерних явищах: а) двадцятирічній переговорній кризі щодо удосконалення правил вирішення спорів у рамках СОТ; б) зниженні авторитетності СВС СОТ на тлі посилення регіоналізації; в) блокуванні апеляційного оскарження.

Перша складова кризи полягає у тому, що члени СОТ, прагнучи змінити та удосконалити DSU, не можуть дійти згоди щодо цих питань вже протягом двадцяти років. Звичайно, ще стало цілком закономірним наслідком супутньої кризи Доха-раунду⁵⁹². Існує думка, що кризові явища сучасної СВС викликані, зокрема, значним зміцненням положень судових органів у рамках СОТ. При цьому укріплення становища органів врегулювання суперечок у рамках СОТ, щонайменше, частково зумовлене майже повною відсутністю законодавчих дій⁵⁹³. Цей провал у розподілі влади в рамках СОТ, безперечно, суттєво сприяв нинішньому глухому куту. У той час як «коронна коштовність» СОТ – система врегулювання суперечок світить яскраво, інші стовпи в рамках СОТ не були повністю функціональними⁵⁹⁴. Це означає, що відносно мізерні результати законодавчої влади та потужне судочинство (частково тому, що члени СОТ

⁵⁹² Шпильковская Н. Переговоры по улучшению Договоренности о разрешении споров достигли критического рубежа. URL: <https://wto.ru/our-blog/peregovory-po-uluchsheniyu-dogovorennosti-o-razreshenii-sporov-dostigli-kriticheskogo-rubezha/>

⁵⁹³ See in this sense remarks by the WTO AB Chair Ujal Singh in 2018 on the occasion of the release of the 2017 AB Report. World Trade Organization (2018) “Unprecedented challenges” confront Appellate Body, chair warns. URL: https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/ab_22jun18_e.htm. Accessed 5 Mar 2019.

⁵⁹⁴ Wagner M. The impending demise of the WTO Appellate Body: from centrepiece to historical relic? *Faculty of Law, Humanities and the Arts*. 2019. URL: <https://ro.uow.edu.au/lhapapers/4020>

широко використовували процес врегулювання суперечок в рамках СОТ) є свідченням дисбалансу між цими двома опорами СОТ⁵⁹⁵.

Друге явище, яке характеризує тенденцію кризи еволюції СВС СОТ, – це посилення регіоналізації, що тягне ослаблення впливу СВС СОТ. Підписання безлічі двосторонніх угод, зі своїми власними механізмами вирішення конфліктів, неминуче ослабить механізм врегулювання суперечок СОТ, ще більше підриваючи глобальний багатосторонній торговельний режим⁵⁹⁶.

У доктрині поширеною є думка про те, що СВС у рамках СОТ у даний час є найбільш вдалою серед усіх існуючих регіональних судових інститутів та оптимально задовольняє потреби вирішення міждержавних торгових спорів. Однак з огляду на широке поширення регіональних торгових угод і властивих їм правових механізмів врегулювання суперечок, а також беручи до уваги той факт, що регіональні торгові угоди діють відповідно до ст. XXIV ГАТТ і включають в себе більшу частину норм права СОТ, істотно зростає ймовірність появи безлічі конфліктних ситуацій як у сфері різного тлумачення однакових правових норм, так і в сфері вибору юрисдикцій⁵⁹⁷. З огляду на те, що еволюція СВС СОТ демонструє кризові явища, дуже невпевнено виглядають попередні прогнози деяких учених щодо майбутнього розвитку ОВС у повноцінний міжнародний торговий суд зі своїми розробленими процедурами. Навпаки, регіоналізація торговельних домовленостей фрагментує СВС СОТ.

2. *Тенденція до політизації*. DSU чітко віддає перевагу політичному, а не юридичному врегулюванню суперечок (див. Статті 3.4, 3.7 та 21.1 DSU)⁵⁹⁸. І взагалі, СОТ ніколи не була позбавлена політичної складової, однак наразі виразно проглядається тенденція до домінування політичних питань замість

⁵⁹⁵ Wagner M. The impending demise of the WTO Appellate Body: from centrepiece to historical relic? *Faculty of Law, Humanities and the Arts*. 2019. URL: <https://ro.uow.edu.au/lhapapers/4020>

⁵⁹⁶ Татаренко Н. О. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у контексті торговельних воєн. *Стратегічна панорама*. 2016. № 1. С. 40 – 50.

⁵⁹⁷ The International Law Commission: Report of the Study Group of the International Law Commission on Fragmentation of International Law. Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law. 23–25, U.N. Doc. A/CN.4/L.682. – 2006.

⁵⁹⁸ Wagner M. Panel: Dispute Settlement System of the World Trade Organization (WTO). *Max Planck Encyclopedia of International Procedural Law*, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/342732929_Panel_Dispute_Settlement_System_of_the_World_Trade_Organization_WTO

економічних. Такий дисбаланс проявляється, зокрема, в інституційній кризі СОТ як організації, що є втіленням світового торговельного порядку. Така криза спровокована прагненням найбільш потужних її членів використовувати потенціал організації для вирішення питань суто політичних. Яскравим прикладом можна вказати втягнення СОТ у торгову війну між США та Китаєм. Така практика розбалансовує світову торгову систему та підриває її авторитет і значення. На тлі провалу Доха-раунду, кризи у переговорах по удосконаленню DSU, блокування Апеляційного органу система вирішення спорів зазнає значних втрат та переживає глибоку екзистенційну кризу. Використання СВС СОТ для суто політичних цілей лише посилює кризові явища. Тенденція до політизації СВС СОТ проявляється у кількох найбільш характерних явищах:

а) перехід від юстиціалізації до політизації. Механізм вирішення спорів у СОТ є механізмом *sui generis*, який поєднує в собі судові і погоджувальні заходи до врегулювання міжнародних торгових суперечок між сторонами⁵⁹⁹. Характерною тенденцією розвитку СВС СОТ, яку вона демонструвала до блокування Апеляційного органу, буда еволюція в рамках нормо-орієнтованої моделі на протигагу дипломатично-орієнтованій⁶⁰⁰. Проте для нормального функціонування організації перешкодою може стати як «політизація», так і «юстиціалізація» СОТ.

Підтвердженням існування тенденції посилення судового компоненту СВС СОТ стало здійснення Апеляційним органом повноважень, які прямо не присвоєні йому установчими документами, зокрема, коли такий орган за власною ініціативою удосконалював доповіді групи експертів. Небезпека ситуації полягає у тому, що судова система організації прагне підміняти своїми повноваженнями повноваження політичних органів⁶⁰¹.

⁵⁹⁹ Хасанова Л. А. Взаимоприемлемые решения в механизме разрешения споров ВТО: теория и практика: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Казань, 2019. 26 с.

⁶⁰⁰ Пота Т. О. Проблеми функціонування та напрямки реформ системи врегулювання міждержавних суперечок СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2008. 24 с.

⁶⁰¹ Малянова А. Н. Становление и развитие права Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2008. 24 с.

Усе частіше стали луhati думки про те, що легалістичний підхід до системи СОТ не виправдав покладених на нього сподівань, пов'язаних зі збільшенням передбачуваності і справедливості. Апеляційний орган, діючи за цією теорією, перевищив свою роль та функції. Намагаючись створити юридичну впевненість, рішення Апеляційного органу постійно додавали зобов'язання або зменшували права, що заборонено DSU⁶⁰². Незважаючи на критику з боку багатьох дослідників, які хотіли би бачити посилення саме судової складової ОВС, слід підкреслити, що баланс між судовою і дипломатичною домінантами в ОВС надає самій системі необхідну гнучкість і стійкість⁶⁰³. З іншого боку, блокування Апеляційного органу з 2017 року завдало удару саме по судовому началу СВС СОТ. Це змушує країни шукати можливі шляхи альтернативного, дипломатичного врегулювання. Саме існування двох складників СВС – юстиціального та дипломатичного – дозволяє системі витримати ті виклики, які вона наразі переживає;

б) перехід від прецедентності до варіативності у рішеннях ОВС СОТ. Проблема прецедентної сили рішень ОВС СОТ чим далі, тим більше загострюється, зокрема через посилення непередбачуваності рішень. Питання прецеденту виникало та виникає регулярно, однак у справі *Індія – захист патентів* група експертів дійшла висновку про те, що експерти не пов'язані попередніми доповідями, навіть якщо розглядають те ж саме питання, яке вже вирішене в попередніх доповідях⁶⁰⁴. Основна проблема цього принципового підходу полягає у тому, що варіативність рішень ОВС СОТ значно заполітизована. Саме це спонукає дослідників стверджувати про необхідність надання рішенням ОВС СОТ сили прецеденту – він є своєрідним запобіжником виникнення «подвійних стандартів» при розгляді спорів. Стосовно справ, які

⁶⁰² Nolan K. A Crumbling WTO at the Hands of the Appellate Body – How Appellate Body Overreach is Undermining the WTO System. 2016. URL: https://www.academia.edu/35759803/A_Crumbling_WTO_at_the_Hands_of_the_Appellate_Body_How_Appellate_Body_Overreach_is_Undermining_the_WTO_System

⁶⁰³ Исполинов А. С. К 20-летию ВТО: критический взгляд на практику Органа по разрешению споров. *Торговая политика*. 2015. № 1/1. С. 10 – 30.

⁶⁰⁴ Малянова А. Н. Становление и развитие права Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2008. 24 с.

стосуються СФЗ, це особливо важливо, оскільки вони торкаються таких чутливих питань як охорона життя та здоров'я людей, тварин та рослин, аграрного протекціонізму тощо. З іншого боку, саме сфера застосування СФЗ є, напевно, найбільш динамічною з огляду на активний розвиток науки, техніки, впровадження інновацій. Існує ризик того, що судовий консерватизм, втілений у прецедентності рішень, не відповідатиме динамічності суспільних відносин, а значить головні функції СВС СОТ не виконуватимуться.

3. *Зростання ролі наукового підходу.* Значення науково обґрунтованого підходу як критерію для прийняття рішень в ОВС СОТ зростає. Він є вирішальним у світлі зростаючих вимог до безпеки харчових продуктів. Саме спираючись на науковий підхід, групи експертів і Апеляційний орган визначають, чи є той чи інший захід належним здійсненням суверенних прав держави або він представляє собою приховане обмеження торгівлі⁶⁰⁵. Майже усі справи щодо застосування СФЗ вимагають особливої фаховості та наукової обізнаності. Особливістю розгляду та вирішення таких спорів слід визнати той факт, що група експертів здатна оцінити лише правові аспекти проблеми – фактичну сторону спірних відносин вона має оцінювати опосередковано: за допомогою залучення наукових консультантів. Характерно, що аналіз практики СВС СОТ демонструє подальше ускладнення спорів щодо застосування СФЗ – і таке ускладнення відбувається здебільшого у зв'язку із появою нових наукових даних, відкриттям нових ризиків, що стають основою для нових СФЗ. Відбувається по суті щоденний науковий наступ на свободу міжнародної торгівлі під егідою новітніх досліджень. Це спричиняє посилення захисних механізмів, втілених у праві СОТ. Перш за все, це проявляється у високих вимогах щодо наукового обґрунтування. Важливим та досить демонстративним є те, що при вирішенні ключових спорів у сфері СФЗ групи експертів і

⁶⁰⁵ Чуйко Н. А. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов в рамках всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2015. 28 с.

Апеляційний орган вказали на те, що держави-відповідачі не змогли задовольнити вимогам оцінки ризику і наукового обґрунтування⁶⁰⁶.

При цьому важливо усвідомлювати, що інструменти та прийоми, які використовуються для більш глибокого розуміння певного явища, самі піддаються змінам. Важливо, що не існує єдиного «наукового методу», якого можна було б використовувати формалізовано, і жодного, який би гарантував додаткові уявлення⁶⁰⁷. Для того, щоб наука виконувала свої функції при вирішенні торгових спорів, вона в ідеалі має бути нейтральною до політики. Фактично, посилення наукового підходу протистоїть політизації СВС СОТ. Ці тенденції не є взаємовиключними – вони стримують критичні прояви одна одної. Наукові дані дають чіткі відповіді надзвичайно рідко. Їх роль слід розуміти як спробу визначити ймовірність шкоди. Більше того, і що найважливіше, наука не розглядає питання прийнятності ризику, який може існувати⁶⁰⁸.

У той же час саме у сфері застосування СФЗ концентруються як правові, так і наукові методи вирішення спорів. Як влучно відмічається у зарубіжній судовій практиці, існують важливі відмінності між пошуком істини в залі суду та пошуком істини в лабораторії: наукові висновки підлягають постійному перегляду, у той час як закон повинен врегулювати суперечки остаточно і швидко. Судове провадження – і це особливо актуально у випадку СОТ – характеризується часовими обмеженнями, які підкреслюють вирішення конфлікту в межах розумного періоду. Більше того, юридичні рішення вважаються остаточними – принаймні, коли всі варіанти оскарження вичерпані. Таким чином, індивідуальне рішення має невід’ємний елемент остаточності, який, на відміну від наукового процесу, не змінюється з часом⁶⁰⁹.

⁶⁰⁶ Чуйко Н. А. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов в рамках всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2015. 28 с.

⁶⁰⁷ Wagner M. Law talk v. Science talk: the languages of law and science in WTO proceedings. *Fordham International Law Journal*. 2011. Vol. 35. P. 151 – 200.

⁶⁰⁸ Wagner M. Law talk v. Science talk: the languages of law and science in WTO proceedings. *Fordham International Law Journal*. 2011. Vol. 35. P. 151 – 200.

⁶⁰⁹ Wagner M. Law talk v. Science talk: the languages of law and science in WTO proceedings. *Fordham International Law Journal*. 2011. Vol. 35. P. 151 – 200.

Узагалі, опора на науковий підхід схильна до абсолютизації наукових постулатів. Під постійним потужним пресингом політичних, економічних, соціальних, екологічних та інших мотивів судові інстанції намагаються знайти тверду землю, міцну опору саме в науці, сприймаючи її як певну об'єктивну реальність – незаангажовану, позбавлену протекціоністських, конкурентних чи інших суб'єктивних забарвлень. Однак це погляд далекий від сучасного розуміння науки: «проблема полягає не тільки в тому, що наука не може зробити для закону те, що ми думаємо, що може, – проблема також полягає в тому, що наука навіть не є такою, якою ми її вважаємо»⁶¹⁰.

Новітні тенденції, які демонструє сучасний розвиток СВС СОТ, впливають і на роль та значення самої СОТ. Як пише А. В. Духневич, з моменту створення СОТ та підписання комплексу угод і домовленостей в рамках Уругвайського раунду, система ГАТТ/СОТ виступає у вигляді торговельно-економічної ООН, де угоди – це правова основа, а СОТ – інституційний механізм забезпечення дії цієї системи, де провідну роль відіграє механізм врегулювання торговельних суперечок СОТ⁶¹¹. Свого часу трансформація орієнтованої на владу системи, у систему, що орієнтована на правила, зміцнила легітимність СВС СОТ та посилила довіру членів СОТ до механізму. СВС своєю діяльністю зміцнює саму СОТ, сприяючи збільшенню міжнародних торгових потоків та поліпшенню відносин між членами⁶¹².

З одного боку, криза СОТ у цілому відображається на СВС як на її інституційній складовій. З іншого боку, через функціонування СВС організація зберігає можливість реально впливати на міжнародні відносини. Параліч чи навіть обмеження роботи СВС позбавляє СОТ необхідних механізмів примусу, знижує авторитет, розхитує систему торговельного порядку та посилює

⁶¹⁰ Feldman R. Historic Perspectives on Law & Science. *Stanford Technology Law Review*. 2009. Vol. 1.

⁶¹¹ Духневич А. В. Механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 15. С. 106 – 109.

⁶¹² Daibert L. de S., Peres A. L. S. The reform of the dispute settlement mechanism as an instrument for fostering development and strengthening the multilateral trade. URL: https://www.academia.edu/27365638/THE_REFORM_OF_THE_DISPUTE_SETTLEMENT_MECHANISM_AS_AN_INSTRUMENT_FOR_FOSTERING_DEVELOPMENT_AND_STRENGTHENING_THE_MULTILATERAL_TRADE

протекційні настрої. Виявлені тенденції у розвитку СВС СОТ на сучасному етапі можуть негативно відобразитися на відносинах застосування СФЗ. Цей прогноз ґрунтується на наступних міркуваннях.

По-перше, сфера СФЗ має потужний потенціал побудови нетарифних бар'єрів. Навіть за відсутності глибоких кризових явищ, які існують на сьогодні, саме СФЗ викликали найбільшу кількість спорів, тобто ця сфера демонструє підвищену конфліктність у міжнародних торгових відносинах. Правопорушення виникали, незважаючи на існування та нормальне функціонування СВС СОТ та цілком реальні можливості отримати негативне рішення ОВС та примусу до його виконання. За умов спаду економіки в усьому світі, загострення проблем, зумовлених пандемією, невідворотно провокує збільшення протекціоністських дій урядів. Особливо це проявлятиметься у сільському господарстві.

По-друге, ослаблення СВС СОТ потягне ослаблення позицій супутніх організацій в орбіті СОТ, оскільки їх рекомендації користувалися, передусім, авторитетним захистом СОТ.

По-третє, проблеми, які зараз переживає СВС СОТ, мають ретроградний характер, а саме: за фактичної відсутності Апеляційного органу, який кристалізував більш-менш одноманітну юридичну практику, міцне судове начало у системі міжнародної торгівлі, СВС СОТ повертається до епохи дипломатичного врегулювання суперечок – фактично до епохи ГАТТ. Згідно з механізмом врегулювання суперечок ГАТТ сторона, що програла у суперечці, могла заблокувати прийняття рішення колегії⁶¹³. Для сфери застосування СФЗ, на наш погляд, така тенденція є досить негативною, оскільки політичними діями та угодами замінити науковий підхід, звичайно, можна, однак це шлях у нікуди.

⁶¹³ Malkawi B. H. Can Article 25 Arbitration Serve as a Temporary Alternative to WTO Dispute Settlement Process? URL: https://www.academia.edu/38009683/Can_Article_25_Arbitration_Serve_as_a_Temporary_Alternative_to_WTO_Dispute_Settlement_Process; Hudec R. E., Kennedy D. L. M., Sgarbossa M. A Statistical Profile of GATT Dispute Settlement Cases: 1948-1989. *Minnesota Journal of International Law*. 1993. Vol. 7. URL: <https://scholarship.law.umn.edu/mjil/7>

Дослідження правового механізму вирішення суперечок в рамках СОТ не вичерпує предмет дослідження цього підрозділу. Як слушно пише Я. М. Костюченко, систему правозахисних механізмів можна умовно розподілити на дві основні групи: механізми універсального та регіонального характеру. Механізми вирішення спорів у рамках інститутів та органів СОТ слугують основою для універсального механізму захисту, тоді як укладання Україною регіональних торговельних угод зумовлює появу окремих інституційних механізмів, що покликані не тільки розширювати та поглиблювати торгівлю, а й слугують основою для захисту прав та інтересів у регіональних відносинах з іншими державами та/або міжнародними організаціями⁶¹⁴. Тому цікаво проаналізувати механізм вирішення спорів, що побудований Угодою про асоціацію, порівнюючи його із дослідженою вище системою вирішення спорів СОТ.

Якщо аналізувати особливості **вирішення суперечок у відносинах Україна – ЄС у рамках Угоди про асоціацію**, то слід зазначити наступне. У рамках Угоди про асоціацію з ЄС утворюється специфічна система вирішення спорів. Відповідно до ст. 304 Угоди положення щодо вирішення спорів застосовуються до будь-якого спору стосовно тлумачення та застосування положень Розділу IV цієї Угоди, крім випадків, коли прямо не передбачено інше. Таким чином, предмет оскаржування досить чітко окреслюється розділом про торгівлю та відносини, пов'язані із нею, зокрема, і відносини застосування СФЗ.

Ці механізми демонструють значну кількість *схожих ознак та положень*, зокрема щодо: 1) першочергового проведення консультацій між країнами у випадку виникнення певних спірних ситуацій; 2) утворення арбітражної групи, яка уповноважується розглянути спір, є схожим за процедурою та змістом із утворенням групи експертів в СВС СОТ; 3) передбачається базовий мандат арбітражної групи (за замовчуванням): вивчити обставини, прийняти рішення

⁶¹⁴ Костюченко Я. М. Особливості механізмів врегулювання суперечностей в процесі європейської економічної інтеграції України. *Правова держава*. 2016. Вип. 21. С. 250 – 255.

про сумісність спірного заходу із Угодою; прийняти рішення за справою; 4) арбітражна група за результатами розгляду спору готує попередній звіт, який надається сторонам для ознайомлення та підготовки пропозицій, зауважень тощо; 5) передбачені правила щодо прискорення процедур розгляду спору у випадку наявності швидкопсувних продуктів (строки зменшуються вдвічі); 6) схожа модель виконання рішення арбітражної групи, а саме передбачена послідовність етапів: а) добровільні заходи з належного виконання рішення; б) компенсація; в) тимчасове еквівалентне призупинення зобов'язань за Угодою. Така сама модель закладена і в СВС СОТ.

Відмінності між правовими механізмами вирішення спорів у рамках СОТ та Угоди про асоціацію з ЄС полягають у такому:

1) значно більш розширений статус арбітражної групи порівняно із групою експертів. Арбітражна група – це єдине інституційне утворення, яке розглядає усі спірні питання під час вирішення спору, що виникає за Угодою про асоціацію. На неї покладаються основні обов'язки розглядати справу по суті, а також побічно вона може виконувати багато додаткових функцій, наприклад, розглядати питання про: а) розумний строк виконання постанови у випадку недосягнення домовленості сторонами; б) неналежне виконання постанови стороною-відповідачем; в) еквівалентність призупинення зобов'язань стороною-скаржником; г) перегляд заходів після призупинення зобов'язань;

2) відсутність можливості апеляційного оскарження постанови арбітражної групи. Фактично постанова арбітражної групи є остаточним рішенням за справою. СВС СОТ передбачає більш ускладнену інституційно-функціональну структуру;

3) специфічні зобов'язання арбітражної групи, які виникають у випадку розгляду спорів щодо тлумачення та виконання положень Угоди стосовно нормативно-правової апроксимації, які містяться, зокрема, у Главі 4 («Санітарні та фітосанітарні заходи»), або які іншим чином накладають на сторони зобов'язання, визначене посиланням на положення права ЄС. Угодою

про асоціацію встановлено досить жорсткі правила: якщо у спорі виникає питання щодо тлумачення положення права ЄС, арбітражна група не повинна вирішувати це питання, вона повинна подавати до Суду ЄС прохання винести рішення із цього питання. У таких випадках строки, що застосовуються до постанов арбітражної групи, повинні призупинятися до ухвалення Судом ЄС своєї постанови. Ця ухвала є обов'язковою для арбітражної групи.

Отже, механізм вирішення спорів за Угодою про асоціацію має багато спільних ознак із СВС СОТ, однак при цьому в ньому передбачені власні особливості. Позитивним моментом дослідники вважають той факт, що такий механізм вирішення спорів буде значно швидшим за механізм СОТ⁶¹⁵.

Важливим є питання про співвідношення прав та обов'язків України та ЄС за Угодою про асоціацію із правами та обов'язками цих країн як членів СОТ. Угодою встановлено кілька принципових засад з цього питання, а саме:

- *взаємовиключність* – у випадку ініціювання процедури за механізмом Угоди про асоціацію сторона не має права одночасно звертатися до СОТ за розглядом цього ж спору, і навпаки. Це правило діє допоки перший ініційований процес не завершиться. Така норма є запобіжником появи одночасних протилежних або взаємовиключних рішень міжнародних судових інстанцій;

- *запобігання подвійної відповідальності*. Угодою передбачено, що жодна сторона не повинна в рамках обох форумів прагнути отримати відшкодування стосовно зобов'язань, які є ідентичними за цією Угодою та за Угодою СОТ. Це правило покликане запобігти виникненню подвійної відповідальності за одне і те саме порушення;

- *неможливість використання Угоди про асоціацію або права СОТ з метою перешкоджання правомірному запровадженню дій у відповідь (репресалій, призупинення зобов'язань)*. Звичайно, коли сторона – порушник не виконує належним чином рішення арбітражної групи (за Угодою про

⁶¹⁵ Мотиль В. І. Актуальні аспекти укладення угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 115. Ч. II. С. 111 – 119.

асоціацію) або рекомендації ОВС (за правом СОР), то запровадження відносно такої країни дій у відповідь цілком ймовірно має об'єктивні ознаки порушення зобов'язань за відповідними угодами. Однак, щоб виключити цей потенційно колізійний момент, Угодою про асоціацію спеціально передбачено, що ця Угода не може перешкоджати запровадженню репресалій, дозвіл на які був наданий ОВС. З іншого боку, Угода СОР не може бути підставою для того, щоб перешкоджати будь-якій Стороні призупинити зобов'язання відповідно до Угоди про асоціацію;

- *одноманітність тлумачення*. Цікаво, що Угода про асоціацію встановлює правило, відповідно до якого арбітражна група має у певних випадках враховувати судову практику СОР. Так, у разі, якщо зобов'язання за цією Угодою є ідентичними зобов'язанням за Угодою СОР, арбітражна група повинна прийняти тлумачення, яке узгоджується з відповідним тлумаченням, створеним рішеннями ОВС СОР. Цей момент є принциповим, оскільки підкреслює, по-перше, що обидві сторони Угоди про асоціацію одночасно виступають членами СОР як глобальної міжнародної спільноти та зв'язані її правилами; по-друге, одноманітність тлумачення у такому випадку не створюватиме формальних та змістовних причин для подальшого судового оскаржування тих самих заходів у рамках СОР.

Отже, здійснивши дослідження проблемних аспектів вирішення суперечок щодо застосування СФЗ у рамках СОР та Угоди про асоціацію з ЄС, можна зробити деякі проміжні висновки.

По-перше, СВС СОР – надзвичайно важливий інституційно-функціональний елемент, необхідний для ефективного правового регулювання належного застосування СФЗ у сільському господарстві. СВС СОР виконує кілька важливих функцій: 1) гарантування зобов'язань; 2) правотворчу; 3) тлумачення норм; 4) політичну; 5) превентивну; 6) компенсаційну; 7) стабілізуючу.

По-друге, сучасний розвиток СВС СОР демонструє такі основні тенденції: 1) *криза еволюції*: а) двадцятирічна переговорна криза, б) зниження

авторитетності СВС СОТ на тлі посилення регіоналізації; в) блокування апеляційного оскарження; 2) *політизація*: а) перехід від юстиціалізації до політизації; б) перехід від прецедентності до варіативності у рішеннях; 3) *зростання ролі наукового підходу*. Дія усіх цих тенденцій матиме суперечливий вплив на відносини застосування СФЗ, адже, з одного боку, внаслідок паралічу апеляційної інстанції СВС СОТ значно втрачає у своїй судовій складовій, що тягне за собою дипломатично-орієнтований дисбаланс. При цьому вирішення спорів щодо СФЗ тяжіє до поглиблення наукового підходу. Однак такий концептуальний підхід передбачає все ж використання судово-орієнтованою системою вирішення суперечок. Науковий підхід щодо оцінки правомірності СФЗ у сфері сільського господарства, на наш погляд, значно знизить свою ефективність та трансформуватиметься в умовах засилля дипломатично-орієнтованого вирішення суперечок.

По-третє, система вирішення суперечок, яка передбачається в Угоді по асоціацію між Україною та ЄС, має багато *схожих рис* із СВС СОТ, а саме щодо: 1) обов'язкового консультативного етапу; 2) утворення арбітражної групи; 3) мандату арбітражної групи; 4) підготовка попереднього звіту; 5) прискорення процедур розгляду спору у випадку наявності швидкопсувних продуктів; 6) виконання рішення арбітражної групи (передбачена послідовність етапів: а) добровільні заходи з належного виконання рішення; б) компенсація; в) тимчасове еквівалентне призупинення зобов'язань за Угодою).

Відмінності між правовими механізмами вирішення спорів у рамках СОТ та Угоди про асоціацію з ЄС полягають у такому: 1) значно більш розширений статус арбітражної групи порівняно із групою експертів; 2) відсутність можливості апеляційного оскарження постанови арбітражної групи; 3) специфічні зобов'язання арбітражної групи щодо звернення до Суду ЄС у випадках необхідності тлумачення права ЄС.

По-четверте, співвідношення прав та обов'язків України та ЄС за Угодою про асоціацію із правами та обов'язками цих країн як членів СОТ у розрізі використання механізмів вирішення суперечок має кілька принципових

засад, а саме: 1) взаємовиключність, 2) запобігання подвійної відповідальності, 3) неможливість використання Угоди про асоціацію або права СОТ з метою перешкоджання правомірному запровадженню дій у відповідь (репресалій, призупинення зобов'язань); 4) одноманітність тлумачення зобов'язань за Угодами СОТ.

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ У СВІТЛІ ВИМОГ СОТ ТА ЄС

3.1. Концептуально-правові особливості застосування фітосанітарних заходів у рослинництві

В Україні близько 70% валової продукції сільського господарства та її експорту становить продукція рослинництва. У зв'язку з цим захист здоров'я рослин і фітосанітарні заходи набувають особливої ваги, оскільки вони можуть сприяти розвитку галузі, а можуть, навпаки, діяти як торговельні бар'єри та бути значним тягарем для виробників та експортерів. Наприклад, надмірний фітосанітарний контроль і сертифікація призводять до значних витрат з боку аграрних виробників і заважають внутрішній та зовнішній торгівлі. Таким чином, важливим є баланс між безумовною потребою захищати здоров'я рослин і необхідністю стимулювати торгівлю і конкурентоспроможність вітчизняних виробників на внутрішніх та зовнішніх ринках⁶¹⁶.

Україна має хороший експортний потенціал, але недоліки фітосанітарії є однією з безпосередніх перешкод для його реалізації⁶¹⁷. До практичних проблем додаються і суто теоретичні. Так, наразі у доктрині бракує наукових розвідок, спрямованих на визначення правової природи відносин у сфері захисту рослин в умовах постійного оновлення законодавства та інтеграційних процесів. Учені, особливо не заглиблюючись у теоретичне обґрунтування, сприймають юридичну природу відносин захисту рослин як дещо абсолютне зрозуміле і таке, що не потребує доведення. Наприклад, Н. В. Шапошнікова називає правовий механізм захисту рослин окремим інститутом аграрного права, що

⁶¹⁶ Дем'яненко С. І., Нів'євський О. В. Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 28 – 33.

⁶¹⁷ Боснюк-Григор'єва Ю. П. Щодо безпеки харчових продуктів рослинного походження. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). К., 2018. С. 178 – 183.

охоплює сукупність елементів, які регулюють суспільні відносини з підтримання фітосанітарного правопорядку в Україні і спрямовані на захист рослин від шкідників, хвороб, бур'янів, а також від надмірної хімізації сільського господарства⁶¹⁸. В. В. Курзова теж виділяє правовий інститут захисту рослин, складовою якого є правове регулювання карантину рослин⁶¹⁹.

Незважаючи на слабо розвинені теоретико-методологічні засади правового регулювання захисту рослин, в Україні діє досить розгалужене фітосанітарне законодавство, основою якого виступає Закон України «Про захист рослин». Відповідно до цього Закону, який містить легальну дефініцію базового поняття, можна виокремити основні риси захисту рослин як правової категорії:

1) *системність*, а саме: законодавець формує визначення захисту рослин через родові поняття «комплексу заходів», що дозволяє стверджувати, що захист рослин не може здійснюватися певними одиничними діями – він має обов'язкову системну природу. Якщо аналізувати відповідні заходи, що утворюють цей комплекс, то можна дійти висновку про їх багатогранність. Так, за суб'єктним складом заходи захисту рослин можуть поділятися на міжнародні, державні, муніципальні, приватні; за регіональним охопленням: локальні, регіональні, загальнодержавні, міжнародні; за методами (способами) заходи захисту рослин можуть бути організаційно-господарськими, агротехнічними, селекційними, фізичними, біологічними, хімічними та іншими. З ознакою комплексності захисту рослин дуже тісно пов'язана така його риса як інтегрованість. У Законі під інтегрованим захистом рослин розуміється «комплексне застосування методів для довгострокового регулювання розвитку та поширення шкідливих організмів до невідчутного господарського рівня на основі прогнозу, економічних порогів шкодочинності, дії корисних організмів, енергозберігаючих та природоохоронних технологій, які забезпечують

⁶¹⁸ Шапошнікова Н. В. Юридична відповідальність як невід'ємний елемент правового механізму захисту рослин. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна*: матеріали Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 161.

⁶¹⁹ Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. 22 с.

надійний захист рослин і екологічну рівновагу довкілля»⁶²⁰. Тобто характеристика інтегрованості застосовується до використання методів захисту рослин, тобто до фактичного змістовного наповнення відносин захисту рослин. У зв'язку з цим між комплексністю та інтегрованістю як ознаками правової категорії захисту рослин – ознаками, що органічно поєднані та взаємообумовлені – існує відмінність. Контекстний аналіз Закону дозволяє стверджувати, що комплексність розглядається як зовнішній прояв системи захисту рослин, тоді як інтегрованість – її внутрішній прояв;

2) *превентивна економіко-екологічна мета*, яка полягає у двох завданнях, а саме: а) зменшення втрат урожаю; б) запобігання погіршенню стану рослин. На наш погляд, таке формулювання мети упускає один важливий аспект, що полягає у запобіганні ушкодженню здоров'я людини. Відомими є випадки отруєння людей, наприклад, мікотоксинами тощо;

3) *широкий об'єктний склад* відносин захисту рослин. Так, Закон закріплює, що під захист рослин потрапляють рослини сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічні і лісові насадження, дерева, чагарники, рослинність закритого ґрунту, продукція рослинного походження. На думку В. М. Єрмоленка, таке широке визначення захисту рослин охоплює всі галузі економіки, які використовують у своїй виробничо-господарській діяльності рослини⁶²¹. Справді, таке формулювання значно розсуває межі сільськогосподарського рослинництва та охоплює цілу низку інших об'єктів не сільськогосподарського призначення (наприклад, рослини декоративного, природоохоронного, захисного, меліоративного призначення, лісові насадження, парки, зелені насадження у населених пунктах тощо). Однак при цьому до переліку об'єктів, що підпадають під захист рослин, відносяться лише ті рослини, що мають тісний зв'язок із людською діяльністю (насаджені штучно, перебувають у власності, користуванні чи на іншому правовому титулі

⁶²⁰ Про захист рослин: Закон України від 14.10.1998 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 50-51. Ст. 310.

⁶²¹ Аграрне право України: підручник / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. - К.: Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.

у певних осіб, тощо). Тобто дикі рослини не включаються до кола об'єктів захисту рослин. У той же час це не означає, що вони жодним чином не захищені: насправді, діяльність щодо захисту рослин сільськогосподарського та іншого призначення, а також рослинницької продукції безпосередньо впливає на оздоровлення та підтримку певного прийняттого фітосанітарного стану усього рослинного світу держави. Хоча той підхід, який застосовано у Законі України «Про захист рослин», не відповідає класичному доктринальному поділу рослинного світу на: лісові ресурси; рослинність, що не належить до лісових ресурсів; рослинність сільськогосподарського призначення⁶²² – однак він обумовлюється потребами врегулювання конкретної сфери правовідносин, демонструючи зайвий раз, що навіть жорсткі доктринальні конструкції завжди мають виключення;

4) *захист від біологічних загроз*, які втілюються у трьох групах шкідливих організмів: шкідники, збудники хвороб, бур'яни. Перелік таких шкідливих організмів офіційно затверджений, однак на доктринальному рівні виникає багато питань⁶²³. Проблеми виникають і під час ідентифікації інвазійних чужорідних видів. У результаті проведення низки наукових досліджень Е. Є. Туліна доходить висновку, що не всі інвазійні види рослин відповідають вимогам вітчизняного фітосанітарного законодавства щодо критеріїв, за якими їх можна віднести до переліку регульованих шкідливих організмів⁶²⁴. Це не применшує їх реальний шкідливий вплив⁶²⁵, однак зменшує

⁶²² Попов В. К., Гетьман А. П. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу. *Право України*. 2000. № 1. С. 51 – 53.

⁶²³ Піддубна Д. С. Правовий захист рослин під час органічного виробництва. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 10. С. 114 – 119.

⁶²⁴ Туліна Е. Є. Правове регулювання поширення та чисельності інвазійних видів рослин: постановка проблеми. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). К., 2018. С. 381; Туліна Е. Є. Регулювання поширення і чисельності чужорідних інвазійних видів рослин: міжнародно-правовий аспект. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»*: матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитоновна, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 230 – 232; Туліна Е. Є. Інвазійні види рослин як загроза біорізноманіттю (міжнародно-правовий аспект). *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного і аграрного права в умовах євроінтеграції: матеріали «круглого столу»* (Харків, 8 грудня 2017 року). С. 229 – 231.

⁶²⁵ Боснюк-Григор'єва Ю. П. Щодо безпеки харчових продуктів рослинного походження. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Київ, 18 –

арсенал правових засобів боротьби із ними. Таким чином, певні корисні рослини можуть підпадати під правове визначення бур'янів, у той же час деякі шкідливі рослини формально можуть не входити до кола бур'янів.

У ст. 4 Закону України «Про захист рослин» закріплюються основні вимоги щодо захисту рослин. На основі комплексного аналізу ми пропонуємо представити їх у вигляді трьох груп, а саме: 1) *технологічні вимоги*: а) додержання технології вирощування рослин; б) додержання регламентів зберігання, транспортування, торгівлі та застосування засобів захисту рослин; 2) *екологічні вимоги*: а) екологічне та економічне обґрунтування доцільності захисту рослин від шкідливих організмів; б) збереження корисної флори і фауни; в) недопущення пошкодження рослин, погіршення їх стану та забруднення продукції рослинного походження і довкілля засобами захисту рослин; 3) *юридичні вимоги*: обов'язковість здійснення заходів щодо захисту рослин підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами, діяльність яких пов'язана з користуванням землею, лісом, водними об'єктами, вирощуванням рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, а також реалізацією, переробкою, зберіганням і використанням рослин та продукції рослинного походження. Юридична вимога встановлює фактично обов'язок усіх суб'єктів, які займаються або задіяні у рослинництві, брати участь у захисті рослин. Це має цілком логічне пояснення, адже у випадку порушення цього обов'язку може утворитися загроза не лише для рослин, які знаходяться у власності чи у користуванні такої особи, але й для інших рослин, які ростуть на сусідніх ділянках, або на цій же місцевості, або навіть у зовсім інших місцевостях при транспортуванні зараженої продукції. Тобто здійснювати захист рослин є не стільки правом суб'єктів аграрного господарювання, скільки їх прямим обов'язком. Ця думка знаходить подальше

19 травня 2018 року). К., 2018. С. 180; Федосов Я. К., Никитина В. А., Норкина Е. В. Система анализа рисков в российской федерации при допуске на внутренний рынок импортируемой продукции животного или растительного происхождения. *Электронное приложение к Российскому юридическому журналу*. 2017. № 5. С. 106 – 115.

підтвердження у ст. 18 Закону України «Про захист рослин», відповідно до якої підприємства, установи, організації усіх форм власності та громадяни у сфері захисту рослин *мають право*: а) на інформацію повну та достовірну інформацію про появу, поширення, розвиток шкідливих організмів та їх шкодочинність; б) брати участь у розробці та обговоренні проектів цільових програм захисту рослин, вносити пропозиції з цих питань; в) на відшкодування збитків, завданих їм внаслідок порушення законодавства про захист рослин. Як помітно, законодавець не передбачив права осіб здійснювати захист рослин. Взагалі, до такого пакету прав, що надаються, зокрема, суб'єктам аграрного господарювання, виникає низка питань. По-перше, не передбачається права на державну підтримку у сфері захисту рослин, хоча її агропротекційний потенціал досить значний. По це докладніше ще йтиметься нижче. По-друге, не передбачається можливості отримати відшкодування за збитки, які завдані не внаслідок правопорушення, а у випадку необхідності реалізації жорстких карантинних заходів (наприклад, знищення рослинницької продукції). По-третє, не передбачено право на перманентну інформаційну підтримку у сфері вимог щодо фітосанітарних заходів у інших країнах – імпортерах рослинницької продукції.

На відміну від обмеженого та дискусійного переліку прав суб'єктів аграрного господарювання у сфері захисту рослин, обов'язки таких суб'єктів прописані досить розгорнуто. Ми їх представляємо у вигляді трьох груп:

1) *обов'язки щодо самостійних дій*: а) додержувати технології вирощування рослин сільськогосподарського та іншого призначення; б) своєчасно проводити комплекс профілактичних і винищувальних заходів щодо боротьби з шкідниками, хворобами і бур'янами; в) використовувати відповідну техніку, обладнання та засоби громадської і особистої безпеки; г) відшкодовувати підприємствам, установам, організаціям усіх форм власності та громадянам завдані їм збитки в установленому законодавством порядку;

2) *обов'язки щодо сприяння чужим діям*: а) проводити систематичні обстеження угідь, посівів, насаджень, продукції рослинного походження,

сховищ тощо і в разі виявлення поширення шкідливих організмів інформувати про це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту рослин; б) сприяти державним фітосанітарним інспекторам у виконанні покладених на них обов'язків;

З) *обов'язки щодо поводження із засобами захисту рослин:* а) допускати до робіт, пов'язаних із транспортуванням, зберіганням, застосуванням засобів захисту рослин, їх торгівлею, лише осіб, які мають на це право; б) виконувати регламенти зберігання, транспортування та застосування засобів захисту рослин.

Однак законодавець у ст. 18 під час формулювання загальних обов'язків суб'єктів аграрного господарювання, на наш погляд, упустив важливий обов'язок щодо застосування інтегрованого захисту рослин. Цей аспект є досить принциповим. Сучасна інтегрована система заходів ґрунтується на комплексному застосуванні агротехнічного, хімічного і біологічного методів захисту рослин, де головним критерієм постає оптимізація хімічного методу захисту на основі критеріїв доцільності застосування пестицидів із врахуванням чисельності популяції шкідників, наявності ентомофагів, ступеня стійкості сортів проти пошкодження комахами і ураження збудниками хвороб⁶²⁶. У законодавстві ЄС цьому питанню приділена значна увага, а саме: на підставі Регламенту (ЄС) №1107/2009 та Директиви №2009/128/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 21 жовтня 2009 року, що встановлює правові основи для діяльності Співтовариства з метою досягнення сталого використання пестицидів, імплементація принципів інтегрованої боротьби зі шкідниками є обов'язковою. При цьому «інтегрована боротьба зі шкідниками» втілюється у зростанні здорових культур із мінімальними

⁶²⁶ Серганюк У. В. Застосування засобів захисту рослин: історико-правовий аспект. *Карантин і захист рослин*. 2012. С. 24 – 26.

можливими порушеннями в агроекосистемах та заохочує природні механізми боротьби зі шкідниками⁶²⁷.

Агротехнічний метод захисту рослин полягає у відносно простих заходах, що, як правило, є невід’ємними складовими частинами технологій обробітку ґрунту та догляду за посівами в період вегетації і дають змогу захищати урожай від комплексу шкідливих організмів без тотального застосування пестицидів. Агротехнічний метод позбавлений належного нормативного закріплення⁶²⁸.

В окремих галузях рослинництва також застосовується *механічний метод* захисту рослин, який спрямований на безпосереднє знищення шкідників⁶²⁹. У сучасному сільськогосподарському виробництві широко використовують також *фізичний метод*, суть якого полягає в тому, що шкідливих комах знищують дією високих або низьких температур. Однак сучасне сільське господарство найбільш активно використовує біологічний та хімічний методи захисту рослин – вони, за влучним виразом К. Б. Сакаджи, є антиподами один одному⁶³⁰.

Біологічний метод боротьби зі шкідниками і хворобами рослин передбачає використання живих організмів або продуктів їх життєдіяльності з метою зменшення чисельності та згубності шкідливих організмів і створення сприятливих умов для корисних агропроцесів. Перевагами такого методу визначають: відносно низьку вартість; існування науково-дослідного, виробничого потенціалу, а також необхідної бази та ресурсів для його застосування; задоволення потреб органічного виробництва; низьке навантаження на навколишнє природне середовище. Нині в галузі біометоду основну увагу приділяють вивченню умов, що визначають ефективність природних ворогів шкідливих організмів і розробці методів спрямованого

⁶²⁷ Directive 2009/128/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for Community action to achieve the sustainable use of pesticides. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0128&qid=1609914200293>

⁶²⁸ Сакаджи К. Б. Проблеми нормативного закріплення основних категорій у сфері застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 388 – 395.

⁶²⁹ Сакаджи К. Б. Проблеми нормативного закріплення основних категорій у сфері застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 388 – 395.

⁶³⁰ Сакаджи К. Б. Проблеми нормативного закріплення основних категорій у сфері застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 388 – 395.

регулювання взаємовідносин між ними⁶³¹. Проте, незважаючи на важливість біологічних методів захисту сільськогосподарських рослин, аграрне законодавство України не містить механізмів стимулювання використання зазначеного методу сільськогосподарськими товаровиробниками⁶³². Окрім галузевої програми «Захист рослин 2008 – 2015»⁶³³ своє нормативне закріплення біологічний метод знайшов передусім у Законі України «Про захист рослин», приписи якого чітко визначають біологічний метод як один з основних методів захисту сільськогосподарських рослин. Біологічні методи згадуються також у ст. 32 Закону України «Про карантин рослин», в якій прямо закріплено, що використання біологічних контрольних організмів може вважатися фітосанітарними заходами з локалізації та ліквідації карантинних організмів⁶³⁴. Для спрощення застосування біологічних методів боротьби зі шкідливими організмами передбачено правила імпорту біологічних контрольних організмів⁶³⁵. Йдеться про біологічний метод також у Державних санітарних правилах проектування, упорядкування та експлуатації виробництва біологічних засобів захисту рослин та стимуляторів росту рослин у виробничих біолабораторіях та біофабриках⁶³⁶. Наявних нормативно-правових актів недостатньо для того, щоб забезпечити біологізацію захисту рослин, адже застосування хімічних методів захисту сільськогосподарських рослин регулюється окремим Законом України «Про пестициди і агрохімікати», а

⁶³¹ Писаренко В. М., Писаренко М. В. Захист рослин. Фітосанітарний моніторинг: методи захисту рослин. Інтегрований захист рослин. К.: Істина, 2006. С. 43 – 44.

⁶³² Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: дис. канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2017. С. 103 – 104.

⁶³³ Про затвердження галузевої програми «Захист рослин 2008 – 2015»: наказ Міністерства аграрної політики України від 06.12.2007 року № 867/112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0867555-07#top>

⁶³⁴ Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 34. Ст. 352.

⁶³⁵ Про затвердження Порядку імпорту біологічних контрольних організмів для проведення наукових досліджень або біологічного контролю та шкідливих організмів, які завозяться для науково-дослідних цілей: постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 2017 р. № 144. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 51.

⁶³⁶ Про затвердження державних санітарних правил проектування, упорядкування та експлуатації виробництва біологічних засобів захисту рослин та стимуляторів росту рослин у виробничих біолабораторіях та біофабриках: наказ МОЗ України від 20.08.1997 р., № 254а. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MOZ2895>

біологічному захисту присвячено лише програму «Комплексна біологізація захисту рослин 2008 – 2012»⁶³⁷, термін дії якої уже вичерпався⁶³⁸.

Далі зупинимось на достатньо розповсюджені, досить дієвому і давно відомому так званому *хімічному методу* захисту сільськогосподарських рослин. У комплексі заходів щодо захисту сільськогосподарських культур від шкідників хімічний метод поки є провідним. Він побудований на використанні отруйних речовин, які призводять до загибелі шкідливих організмів⁶³⁹.

Усі перераховані методи захисту рослин мають позитивні та негативні риси, проявляють більший чи менший ступінь ефективності та впливу на навколишнє природне середовище тощо. Однак засилля одного з методів або його тотальна абсолютизація може потягти значні економічні та екологічні наслідки. У зв'язку з цим до законодавства запроваджено концептуальну ідею інтегрованого захисту рослин, про яку згадувалося вище. Вона передбачає використання системи різних методів захисту рослин, яка у своїй сукупності та взаємодії становить найбільш ощадливий, раціональний та ефективний спосіб досягнення мети захисту. У своїй сукупності фітосанітарні технології за своїм змістом і призначенням є не що інше, як інтегровані системи захисту рослин, побудовані на сучасному рівні знань і розвитку сільськогосподарського виробництва. Ще в далекому 1999 році фахівці пропонували прийняття Закону «Про інтегрований захист рослин»⁶⁴⁰, ця ідея має підтримку і сьогодні⁶⁴¹. Сучасний Закон України «Про захист рослин» дає визначення інтегрованому захисту рослин, закріплює його в ролі принципу державної політики у сфері захисту рослин, а також покладає обов'язки на відповідні державні органи та посадові особи щодо впровадження інтегрованого захисту рослин. На нашу

⁶³⁷ Про затвердження галузевої Програми «Комплексна біологізація захисту рослин 2008 – 2012»: наказ Мінагрополітики України та УААН від 27 травня 2008 року № 334/46. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN38840.html

⁶³⁸ Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: дис. канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2017. С. 103 – 104.

⁶³⁹ Сакаджи К. Б. Проблеми нормативного закріплення основних категорій у сфері застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 388 – 395.

⁶⁴⁰ Захаренко В. А. Научное и правовое обеспечение защиты растений на пороге XXI столетия. *Защита и карантин растений*. 1999. № 12. С. 6 – 7.

⁶⁴¹ Гричанов И. Я., Карлик Ф. А. Гармонизация правового поля защиты растений при вступлении России в ВТО. *Защита и карантин растений* 2007. № 7. С. 4 – 8.

думку, цього замало для повноцінного втілення такої важливої концептуальної ідеї в чинному законодавстві. Вона має пронизувати усі норми фітосанітарного законодавства.

Як відомо, захист рослин здійснюється двома способами: перший – це карантин рослин із застосуванням фітосанітарних заходів; другий спосіб передбачає застосування засобів захисту рослин⁶⁴². Детальніше вивчимо кожен з них.

Карантин рослин. Карантин рослин здебільшого розуміється як правовий режим, що передбачає систему державних заходів (адміністративних та фітосанітарних), спрямованих на запобігання занесенню на територію України та/або поширенню у межах території України регульованих шкідливих організмів з метою захисту рослин та забезпечення екологічної безпеки в країні⁶⁴³. В. В. Курзова сповідує еколого-правовий підхід до визначення мети карантину рослин, а саме: забезпечення стабільності, збалансованості та ефективності функціонування екологічної рівноваги в державі⁶⁴⁴. Такий підхід не відображає значного аграрно-правового змісту карантину рослин.

Обов'язки, які покладаються на осіб карантинним законодавством, більш деталізовані, ніж загальні обов'язки у сфері захисту рослин. Вони спрямовані на налагодження співпраці із органами державної влади з метою сприяння та полегшення їх роботи, яка направлена на попередження або усунення наслідків розповсюдження шкідливих організмів. Такі спеціальні обов'язки формують три групи: а) інформаційно-повідомні; б) обов'язки підкорюватися законним вимогам спеціальних органів та їх посадових осіб; в) обов'язки щодо сприяння та надання доступу державним органам та їх посадовим особам.

Вітчизняна система фітосанітарної безпеки має два режими дії: пасивний (базовий, превентивний) та активний (ліквідаційний, карантинний). Уся

⁶⁴² Поліщук В. А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2016. С. 142.

⁶⁴³ Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. 22 с.

⁶⁴⁴ Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. 22 с.

система фітосанітарної безпеки побудована на попередженні появи, проникнення чи поширення шкідливих організмів на території України. Це надзвичайно важливий методологічний підхід, який опирається на економічну та екологічну доцільність. Важливим елементом системи фітосанітарної безпеки є процедура фітосанітарної експертизи, яка грає важливу превентивну роль. Унаслідок суттєвого оновлення законодавчих та підзаконних положень фітосанітарна експертиза набула низку специфічних правових рис:

а) *альтернативність суб'єктів проведення*, яка дозволяє особам замовляти проведення аналізу як у державних, так і в приватних лабораторіях (для експорту). Відповідні приватні лабораторії проходять акредитацію та отримують атестат, що дозволяє їм провадити фітосанітарну експертизу. В Україні створено Реєстр таких акредитованих лабораторій⁶⁴⁵. Поява альтернативності під час вибору суб'єкта проведення фітосанітарної експертизи є значним прогресом;

б) *публічно-правовий характер видачі сертифікату*. Ця ознака полягає у диференціації технічної та юридичної складової фітосанітарної експертизи. Якщо технічна компонента може виконуватися приватними лабораторіями, то юридична – є невід'ємною складовою повноважень відповідних державних органів та їх посадових осіб. Так, незалежно від того, в якій лабораторії було проведено аналіз, саме фітосанітарний інспектор приймає рішення щодо видачі або відмови у видачі сертифікату. Новелою також слід визнати утворення Реєстру виданих фітосанітарних сертифікатів⁶⁴⁶;

в) *забезпечення процедурної точності* – передбачено низку механізмів, які гарантують правильність відбору зразків, їх збереження, недоторканість та доставку до лабораторії. Передбачені окремі вимоги до сейф-пакетів⁶⁴⁷;

⁶⁴⁵ Деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин»: постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2019 р. № 1177. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 19.

⁶⁴⁶ Деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин»: постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2019 р. № 1177. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 19.

⁶⁴⁷ Деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин»: постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2019 р. № 1177. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 19.

г) *можливість арбітражної експертизи*, яка є своєрідною апеляцією на результати первинної експертизи. Особливістю такого оскарження є той факт, що правом вимагати арбітражну експертизу наділено лише власника вантажу або уповноважену ним особу, і лише протягом строку дії висновку фітосанітарної експертизи. Наприклад, фітосанітарний інспектор не має право призначати арбітражну експертизу. Закон наділяє його правами бути повідомленим про відбір зразків, які проводитимуться приватними лабораторіями, бути присутнім під час такого відбору, контролювати правильність процедури;

д) *цифровізація*, як загально-правовий тренд сьогодення, проявляється і у відносинах фітосанітарної експертизи. Передбачається електронний спосіб повідомлення державних органів про здійснення відбору зразків, запровадження реєстрів акредитованих лабораторій та виданих фітосанітарних сертифікатів.

За результатами проведеної фітосанітарної експертизи відбувається видача фітосанітарного сертифікату – особливого документу, яким засвідчується фітосанітарний стан об'єктів регулювання. Фітосанітарний сертифікат супроводжує вивезення підкарантинних вантажів із країн-членів СОТ в інші держави. Фітосанітарний сертифікат повинен засвідчувати відсутність у підкарантинному вантажі шкідників, хвороб рослин або насіння бур'янів, передбачених міжнародними конвенціями та угодами з карантину та захисту рослин, та додаткові вимоги імпортера⁶⁴⁸.

Якщо ж за результатами фітосанітарної експертизи були виявлені шкідливі організми в недопустимих кількостях, то може прийматися рішення про вжиття певних фітосанітарних заходів. Законодавство України передбачає такі основні вимоги до фітосанітарних заходів:

1) *еквівалентність*. Фітосанітарні заходи, які здійснюються в іншій країні, вважаються еквівалентними тим, що застосовуються в Україні, якщо

⁶⁴⁸ Agriculture of European Union countries. URL: www.ukrexport.gov.ua/; Рибак Р. Л., Жабенко О. В., Бундук Ю. М., Метельська А. Г. База даних «Фітосанітарні вимоги країн-членів СОТ» в умовах міжнародного фітосанітарного співробітництва. *Захист і карантин рослин*. 2013. Вип. 59. С. 226 – 230.

така країна на основі науково обґрунтованої інформації доведе, що ці заходи відповідають рівню захисту рослин або перевищують його порівняно з тими, що здійснюються в Україні⁶⁴⁹. Важливою складовою еквівалентності є відносини щодо визначення ефективності іноземної національної організації. Цей процес передбачає аналіз «реноме» певної країни-імпортера: досліджується частота визнання недійсними фітосанітарних сертифікатів, виданих цією країною;

2) *строковий характер*. Оскільки і наукові дані, й інформація про фактичний стан відносин надзвичайно динамічні, законодавець встановлює обмеження терміну незмінної дії фітосанітарних заходів. По-перше, їх обмежують факти появи нових наукових результатів. По-друге, встановлено фіксований граничний термін перегляду фітосанітарних заходів – не пізніше ніж протягом шести місяців після їх прийняття або останнього перегляду;

3) *належний рівень*. Фітосанітарні заходи мають бути засновані на міжнародних стандартах, наукових обґрунтуваннях, фактичних даних, аналізі ризику, аналізі впливу на торгівлю. Фітосанітарні заходи не повинні обмежувати торгівлю більше, ніж необхідно. «Технічна обґрунтованість» фітосанітарних заходів розглядається як одна з основних вимог СОТ до роботи національних служб з карантину рослин⁶⁵⁰;

4) *транспарентність*, як вимога до здійснення фітосанітарних заходів, має важливе значення для національних та іноземних суб'єктів аграрного господарювання. На сьогодні експортерам недостатньо просто володіти інформацією: ключовим фактором стає швидкість доступу до інформації, своєчасне відслідковування її змін⁶⁵¹. Відповідно до Закону України «Про карантин рослин» транспарентність проявляється у кількох основних вимогах: а) повідомлення про фітосанітарний захід публікується не пізніше ніж за 60

⁶⁴⁹ Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 34. Ст. 352.

⁶⁵⁰ Гричанов І. Я., Карлик Ф. А. Гармонизація правового поля захисту рослин при вступленні Росії в ВТО. *Захист і карантин рослин* 2007. № 7. С. 4 – 8.

⁶⁵¹ Рибак Р. Л., Жабенко О. В., Бундук Ю. М., Метельська А. Г. База даних «Фітосанітарні вимоги країн-членів СОТ» в умовах міжнародного фітосанітарного співробітництва. *Захист і карантин рослин*. 2013. Вип. 59. С. 226 – 230.

днів до здійснення фітосанітарного заходу (окрім надзвичайного); б) опублікування на сайті не пізніше трьох днів з моменту винесення рішення про фітосанітарний захід; в) надсилання спеціального повідомлення до Центру обробки запитів країн – членів СОТ, а також безпосередньо до самої СОТ; г) відповіді на письмові запити, які стосуються відповідного фітосанітарного заходу; д) розгляд письмових коментарів щодо надзвичайного фітосанітарного заходу;

5) *дотримання принципів застосування*, серед яких: а) співрозмірність обсягів фітосанітарних заходів їх запланованій меті; б) недопущення прихованого обмеження для міжнародної торгівлі; в) уникнення довільного їх встановлення або дискримінації міжнародної торгівлі.

Однак навіть незважаючи на усі превентивні заходи та багаторівневі фітосанітарні бар'єри на шляху рослинницької продукції (особливо імпортованої), все ж трапляються випадки появи або поширення певних шкідливих організмів у вітчизняному рослинництві. У таких випадках превентивний рівень системи фітосанітарної безпеки перемикається на активний ліквідаційний режим, який втілюється передусім у запровадженні карантинного режиму. У науковій літературі доводиться думка про те, що карантинний режим є різновидом надзвичайної екологічної ситуації⁶⁵². Ця думка має право на існування, оскільки непрогнозований спалах масового розмноження, міграції та поширення шкідливих організмів на великих територіях за своїми наслідками та збитками розглядаються як небезпечні природні явища та стихійні лиха⁶⁵³. Ілюстрацією такої можливості служить інтенсивне розмноження пустельної сарани у 2020 році в Східній Африці, Південно-Західній Азії і в районах навколо Червоного моря⁶⁵⁴. У випадках

⁶⁵² Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. 22 с.

⁶⁵³ Гричанов И. Я., Карлик Ф. А. Гармонизация правового поля защиты растений при вступлении России в ВТО. *Защита и карантин растений* 2007. № 7. С. 4 – 8.

⁶⁵⁴ Пустынная саранча. URL: <http://www.fao.org/locusts/ru/>; Готовность к нашествию: угроза пустынной саранчи в Западной Африке. URL: <http://www.fao.org/fao-stories/article/ru/c/1298123/>

загрозливого поширення шкідників виникає потреба у запровадженні активного карантинного режиму.

Відповідно до законодавства України особливостями карантинного правового режиму є такі:

- 1) публічність і транспарентність;
- 2) строковість;
- 3) обов'язковість проведення фітосанітарних заходів;
- 4) оптимальне врахування економічних та екологічних інтересів під час здійснення фітосанітарних заходів, а саме: за потреби проведення маніпуляцій із рослинами чи рослинницькою продукцією передбачається послідовність дій: спершу їх знезараження; якщо воно не можливе чи неефективне – технічна переробка об'єктів регулювання, заражених карантинними організмами; за неможливості знезараження чи технічної переробки – знищення такої продукції;
- 5) обов'язок сприяння з боку третіх осіб (державних органів, приватних осіб, власників об'єктів транспорту та сполучення тощо);
- 6) відшкодування збитків, які спричинені унаслідок застосування фітосанітарних заходів, проводиться лише у випадку їх неправомірності. Хоча у ст. 12 Закону України «Про карантин рослин» зазначене дещо інше правило, а саме: особам, яким завдано шкоду внаслідок запровадження карантинного режиму або у зв'язку з проведенням робіт щодо ліквідації карантинних організмів, збитки відшкодовуються відповідно до закону. Ще у 2009 році В. В. Курзова обґрунтувала необхідність прийняття постанови уряду «Про затвердження Порядку відшкодування матеріальних збитків особам, які постраждали внаслідок введення карантинного режиму рослин або у зв'язку з проведенням робіт, спрямованих на ліквідацію та профілактику карантинних хвороб рослин»⁶⁵⁵. Проте ця пропозиція так і залишилась не реалізованою⁶⁵⁶;

⁶⁵⁵ Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. С. 7.

⁶⁵⁶ Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: дис. канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2017. С. 98 – 99.

7) вивезення рослинницької продукції із карантинної зони вимагає отримання карантинного сертифікату. Це правило критикується у літературі, оскільки вважається причиною дезінтеграції внутрішнього ринку. Уся територія України поділена на сотні карантинних зон відповідно до виявлених регульованих шкідливих організмів. Враховуючи те, що рух товарів – об’єктів регулювання у сфері карантину рослин із однієї карантинної зони в іншу можливий лише за наявності карантинного сертифіката, це суттєво ускладнює їхнє переміщення. Результатом цього є зниження конкурентоспроможності вітчизняних виробників на зовнішніх ринках, оскільки додаткові бар’єри тільки збільшують вартість усього ланцюжка поставок української продукції⁶⁵⁷. Однак, на нашу думку, такий механізм в умовах вітчизняної системи фітосанітарної безпеки є досить органічним.

Процедура видачі карантинного сертифікату має власні особливості:

1) *визначені випадки необхідності отримання карантинного сертифікату*, які обмежуються: а) виїздом із карантинної зони, а також б) випадками, коли імпортована рослинницька продукція зазнавала певних переформатувань на території України (зберігання, перепакування, розподіл на частини, змішування з іншими вантажами тощо). У такий спосіб контроль стає прицільним, має під собою логічні обґрунтування і тому не створює зайвого навантаження на бізнес;

2) *окремий перелік об’єктів регулювання для цілей контролю за переміщенням територією України*, що стало значним досягненням оновленого законодавства⁶⁵⁸. Раніше, коли список об’єктів регулювання в Україні був єдиним для внутрішніх, імпортних та експортних операцій, передусім відбувалося зайве навантаження на експортерів. Наприклад, якщо країна-імпортер не вимагала перевірки партії об’єкта регулювання на наявність регульованого шкідливого організму, експортер у будь-якому разі повинен був

⁶⁵⁷ Дем’яненко С. І., Нів’євський О. В. Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 28 – 33.

⁶⁵⁸ Деякі питання реалізації Закону України “Про карантин рослин”: постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2019 р. № 1177. *Урядовий кур’єр*. 2020. № 19.

це зробити. Тобто вже фактично поза межами території України, коли питання занесення й поширення регульованих шкідливих організмів не виникає, держава примушувала робити експортера те, чого не вимагає країна-імпортер⁶⁵⁹;

3) *автоматичність видачі карантинного сертифікату*. Механізм видачі карантинного сертифікату побудований таким чином, що державний фітосанітарний інспектор зобов'язаний прийняти рішення на підставі заяви особи та висновку фітосанітарної експертизи за відсутності будь-якої з шести причин відмови. Додатковим проявом такої максимально можливої автоматичності слугує правило про те, що у випадку не отримання особою будь-якого рішення фітосанітарного інспектора у встановлені строки за умови подання усіх необхідних документів, особа має право здійснити задеклароване переміщення товарів без отримання карантинного сертифіката;

4) *можливість адміністративного та судового оскарження рішення щодо видачі карантинного сертифікату*. Окрім традиційної можливості звернутися до суду, Законом передбачена можливість протягом 10 днів подати заяву про оскарження рішення фітосанітарного інспектора про відмову у видачі карантинного сертифіката до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері карантину рослин. Гарантією оперативного винесення рішення щодо такого звернення є правило про розгляд цієї заяви не пізніше двох днів.

Сучасний стан законодавства у сфері карантину рослин є продуктом багатьох впливів та тривалих складних процесів. Аналіз накопиченого досвіду карантинного законодавства сучасної України дозволив В. В. Курзовій стверджувати, що основними тенденціями розвитку карантинних норм у сфері захисту рослин від шкідливих організмів є їх уніфікація відповідно до міжнародних норм, а також прагнення до міжнародної взаємодії. Разом з тим, на думку ученої, норми законодавства про карантин рослин розвивалися і

⁶⁵⁹ Дем'яненко С. І., Нів'євський О. В. Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 28 – 33.

приймалися дещо повільно і зазвичай не відповідали стану зовнішньоекономічних відносин у країні⁶⁶⁰.

Зараз українське законодавство у сфері карантину рослин переживає євроінтеграційний етап розвитку, наближаючись до законодавства ЄС. У свою чергу, ЄС, починаючи з 70-х років XX ст. приділяє значну увагу регулюванню безпеки продукції рослинництва. За цей період прийнято ряд важливих нормативних документів у цій сфері, зокрема Директива Ради 2000/29/ЄС від 8.05.2000 року про захисні заходи, спрямовані проти ввезення на територію співтовариства організмів, шкідливих для рослин або товарів рослинного походження, а також проти їх поширення у Співтоваристві, положення якої частково враховані Законом «Про карантин рослин»⁶⁶¹. Однак законодавство ЄС не статичне, воно еволюціонує та пристосовується до тих викликів, які диктує сучасний світ. При цьому певні механізми, передбачені в європейському фітосанітарному законодавстві, зберігаються, незважаючи на скасування попередніх нормативних актів та прийняття нових.

Досліджуючи це питання, не можливо не зупинитися на цікавій особливості європейської системи фітосанітарної безпеки, яка полягає у паспортизації рослин. Актуальність цього питання передусім полягає не стільки в порівняльно-правовому інтересі, скільки в тому, що перелік законодавчих актів ЄС, до положень яких має бути наближене вітчизняне фітосанітарне законодавство, містить відповідні нормативні акти ЄС, що регулюють фітосанітарну паспортизацію⁶⁶². В Україні підготовлено проект Закону про захист рослин, який втілює у тому числі концепцію фітосанітарної

⁶⁶⁰ Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. 22 с.

⁶⁶¹ Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення застосування фітосанітарних заходів в Україні. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). К., 2018. С. 19 – 21.

⁶⁶² Commission Directive 92/105/EEC of 3 December 1992 establishing a degree of standardization for plant passports to be used for the movement of certain plants, plant products or other objects within the Community, and establishing the detailed procedures related to the issuing of such plant passports and the conditions and detailed procedures for their replacement. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0105&qid=1610036231568>; Commission Directive 93/51/EEC of 24 June 1993 establishing rules for movements of certain plants, plant products or other objects through a protected zone, and for movements of such plants, plant products or other objects originating in and moving within such a protected zone. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31993L0051&qid=1610104541713>

паспортизації⁶⁶³. Однак ця ідея вимагає більш докладного наукового аналізу з урахуванням українських та європейських реалій.

Сутність ідеї фітосанітарної паспортизації полягає у такому. Якщо результат фітосанітарного контролю буде задовільним, то замість фітосанітарного сертифікату, що використовується в міжнародній торгівлі, рослини, упаковка або транспортні засоби, що їх перевозять, повинні супроводжуватися паспортом рослин відповідно до виду продукту, який гарантував би його вільне переміщення у ЄС або його окремих зонах, для яких він буде дійсним. Рослини, рослинні продукти та інші об'єкти, які мають походження поза ЄС та із задовільним результатом пройдуть необхідний фітосанітарний контроль на момент їх першого ввезення у ЄС, також мають супроводжуватися паспортом рослин з тією ж метою.

Для того щоб повніше розкрити правові особливості фітосанітарної паспортизації в ЄС, слід проаналізувати кілька її основних рис:

1) *довга історія та багаторічна апробація*. Паспортизація рослин в ЄС – не нововведення. Вона функціонує вже не одне десятиріччя, що робить її абсолютно органічно вписаною до системи законодавства ЄС. Вона тісно пов'язана із іншими складовими цієї системи (харчовим, екологічним правом);

2) *еволюція та корегування*. Інститут паспортизації рослин розвивається із урахуванням практичних проблем, які виникають під час його функціонування, із урахуванням світових тенденцій та перманентних динамічних змін інших факторів. Дуже показовим є положення, передбачене у ст. 4 Директиви Комісії 92/105 від 3 грудня 1992 року, відповідно до якого система використання фітосанітарного паспорту, зазначена в ч. 1 ст. 1, мала бути переглянута найпізніше 30 червня 1994 року⁶⁶⁴. Цією нормою визнається не просто

⁶⁶³ Повідомлення про оприлюднення проєкту Закону України «Про захист рослин». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0d133a24-cf26-4323-8677-15a6539f08b3&title=PovidomlenniaProOpriliudnenniaProktuZakonuUkrainiproZakhistRoslin>

⁶⁶⁴ Commission Directive 92/105/EEC of 3 December 1992 establishing a degree of standardization for plant passports to be used for the movement of certain plants, plant products or other objects within the Community, and establishing the detailed procedures related to the issuing of such plant passports and the conditions and detailed procedures for their replacement. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0105&qid=1610036231568>

можливість відстеження результативності та ефективності дії нормативного акту, а встановлюється прямий *обов'язок* підводити підсумки застосування права. За результатами постійного правового моніторингу система фітосанітарної паспортизації оновлювалася з метою збереження адекватності правового регулювання фактичним суспільним потребам. Законодавство ЄС щодо системи фітосанітарної паспортизації пройшло кілька етапів розвитку. Зокрема, у 2000 було прийнято Директиву 2000/29/ЄС⁶⁶⁵, яка служила основою функціонування системи фітосанітарної безпеки протягом близько п'ятнадцяти років. Однак з того часу змінилися світові тенденції та і сам ЄС (перш за все, він значно розширився). Саме тому було прийнято рішення про перегляд та оновлення нормативно-правової основи фітосанітарної безпеки ЄС, у зв'язку з чим було прийнято Регламент (ЄС) 2016/2031 від 26 жовтня 2016 року⁶⁶⁶. Нове законодавство стало жорсткішим та посилює фітосанітарні вимоги до рослинницької продукції. Це додатково доводить важливість цієї проблематики та її стратегічне значення як для ЄС, так і для України;

3) *перекладення значної частини відповідальності щодо контролю за фітосанітарним станом рослинницької продукції на приватних суб'єктів*. На єдиному ринку ЄС фітосанітарний контроль фокусується саме на місці виробництва, де і здійснюється сертифікація рослин та продуктів рослинного походження. Документом, що підтверджує їх сертифікацію, є паспорт рослин. Він потрібен для переміщення рослин, рослинних продуктів та інших об'єктів, які є потенційними носіями хвороб та шкідливих організмів, у межах ЄС⁶⁶⁷. Відповідно до законодавства ЄС фітосанітарний паспорт може видаватися не лише публічними органами – він може надаватися і приватними суб'єктами, які

⁶⁶⁵ Council Directive 2000/29/EC of 8 May 2000 on protective measures against the introduction into the Community of organisms harmful to plants or plant products and against their spread within the Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0029&qid=1615813192334>

⁶⁶⁶ Regulation (EU) № 2016/2031 of the European Parliament of the Council of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants, amending Regulations (EU) № 228/2013, (EU) № 652/2014 and (EU) № 1143/2014 of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 69/464/EEC, 74/647/EEC, 93/85/EEC, 98/57/EC, 2000/29/EC, 2006/91/EC and 2007/33/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R2031&qid=1609825272091>

⁶⁶⁷ Бойко О. В. Паспорт рослин: огляд європейського законодавства. *Правові проблеми розвитку сільських територій України*: матеріали «круглого столу» (Київ, 9 грудня 2015 року). Київ, 2015. С. 182 – 186.

пройшли відповідну реєстрацію. У Директиві Комісії 92/90/ЄЕС від 3 листопада 1992 року зазначається, що після встановлення наміру виробника, оптового магазину, центру відправки, іншої особи або імпортера дотримуватись зобов'язань, а також встановлення їх здатності це робити, офіційні відповідальні органи вносять виробників, оптові магазини, центри відправки, інших осіб або імпортерів до офіційного реєстру під індивідуальними реєстраційними номерами, що дозволяє здійснення їх ідентифікації⁶⁶⁸. При цьому уповноважені оператори видають паспорти лише на рослини, рослинні продукти або інші об'єкти, за які вони відповідають, та лише в приміщеннях, колективних складах та диспетчерських центрах, які знаходяться під їх відповідальністю та задекларовані ними відповідно до законодавства⁶⁶⁹. У такий спосіб утворюється двоступенева система фітосанітарного контролю: безпосередні оператори ринку рослинницької продукції беруть на себе відповідальність, підтверджуючи задовільний фітосанітарний стан продукції, що пройшла через них (або вироблена ними, або розфасована, або реалізована тощо), а органи публічної влади слідкують за тим, чи здатні такі суб'єкти належним чином виконувати відповідні свої обов'язки. Такий концептуальний підхід до організації фітосанітарного контролю переслідує одразу кілька важливих цілей. По-перше, у такий спосіб вдається уникнути тотального контролю з боку органів влади за усіма операціями із рослинницькою продукцією в ЄС. Подібний тотальний контроль над усім товарообігом у рослинництві був би надзвичайно громіздким, складним, вимагав би великого бюрократичного апарату та ресурсів. При цьому така система, швидше за все, призвела б до низької ефективності фітосанітарного контролю при великих затратах на нього. По-друге, система фітосанітарної паспортизації дозволяє

⁶⁶⁸ Commission Directive 92/90/EEC of 3 November 1992 establishing obligations to which producers and importers of plants, plant products or other objects are subject and establishing details for their registration. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0090&qid=1610036763387>

⁶⁶⁹ Regulation (EU) № 2016/2031 of the European Parliament of the Council of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants, amending Regulations (EU) № 228/2013, (EU) № 652/2014 and (EU) № 1143/2014 of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 69/464/EEC, 74/647/EEC, 93/85/EEC, 98/57/EC, 2000/29/EC, 2006/91/EC and 2007/33/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R2031&qid=1609825272091>

органам влади контролювати не усі товарні операції, а умови виробництва рослинницької продукції, її перевірки, належності виконання фітосанітарних заходів окремими операторами – тобто фактори більш-менш стабільні та відстежувані. Образно узагальнюючи модель фітосанітарної паспортизації, можна вказати, що мета публічного управління у сфері фітосанітарної безпеки в ЄС полягає не тому, щоб проконтролювати кожну партію рослинницької продукції у межах ЄС, а надати можливість кожному оператору цього ринку здійснювати свій власний контроль та нести за нього відповідальність. По-третє, фітосанітарна паспортизація намагається одночасно, з одного боку, задовольнити сучасні жорсткі потреби у контролі за кожною партією рослинницької продукції; з іншого боку, – не обмежувати та не обтяжувати торгівлю, мінімально прив'язувати торговельні операції до надання певних дозволів тощо.

Слід розібратися із тим, чому в ЄС виникла така система. Об'єктивна специфіка Союзу полягає у тому, що територія єдиного ринку надзвичайно обширна, а національні кордони не стримують торгівлю всередині ЄС. Тобто фактично відбувається активне переміщення на значній території рослинницької продукції (власновиробленої та імпортованої), однак такий оборот не контролюється традиційними методами (зокрема, на кордонах національних держав). Отже, правові інструменти, які убезпечують міжнародну торгівлю рослинницькою продукцією, не могли бути застосовані для операцій всередині ЄС. Однак це не виключає потенційної загрози виникнення, поширення певних шкідливих організмів та їх перенесення територією Союзу. Наприклад, вивчаючи проблему розповсюдження у Великобританії чорної плямистості (*Colletotrichum acutatum*), науковці виявили, що близько в половині випадків зараження відбулося від імпортованої продукції, тоді як решта – це випадки придбання заражених рослин чи садивного матеріалу із розплідників на території ЄС⁶⁷⁰. Таким чином, для ЄС простежуваність рослинницької

⁶⁷⁰ Calleja E. J., Ilbery B., Spence N. J., Mills P. R. The effectiveness of phytosanitary controls in preventing the entry of *Colletotrichum acutatum* in the UK strawberry sector. *Plant Pathology*. 2013. Vol. 62. P. 266 – 278.

продукції набагато критичніша ніж, наприклад, для України. Оскільки традиційними способами (зокрема, перевіркою фітосанітарних сертифікатів та здійсненням низки фітосанітарних заходів на кордоні) ЄС може відслідкувати лише частину обороту, тоді як інша частина, яка відбувається всередині та між країнами потребує особливого механізму, яким і стала фітосанітарна паспортизація.

У той же час, не варто абсолютизувати аналізовану європейську систему. Хоча паспорт рослин «підтверджує відсутність карантинних шкідників, нульову толерантність»⁶⁷¹, дослідження європейських учених демонструють, що паспортизація рослин не завжди гарантує фактичну відсутність шкідливих організмів. Так, незважаючи на ці заходи, багато збудників хвороб рослин все ще перетинають кордони не виявленими⁶⁷². Розмірковуючи над цими проблемами, Мамфорд вважає, що оцінювати ефективність фітосанітарної системи слід за її здатністю зменшувати очікувану ймовірність успішного вторгнення, а не за впевненістю в її запобіганні⁶⁷³. Існує навіть досить песимістичний підхід, представники якого найкращим засобом зменшення загроз від чужорідних шкідників вважають значне зменшення міжнародної торгівлі рослинами⁶⁷⁴. Отже, якщо фітосанітарна паспортизація не завжди гарантує фактичну відсутність шкідливих організмів, то що ж вона гарантує?

Фітосанітарна паспортизація гарантує, що у випадку виявленого зараження можливо з високою точністю визначити весь життєвий шлях рослин та виявити причини і місце такого зараження. Тобто фітосанітарна паспортизація виконує не лише карантинні завдання – на неї покладається задача простежуваності. Цей висновок підтверджується аналізом інформації, яка зазначається у фітосанітарному паспорті. Його основне змістовне завдання

⁶⁷¹ De Santis M., Griffo R., Rispoli F. National System of Surveillance Phytopathology and Quality of Processing Tomatoes. *3rd International Symposium on Tomato Diseases* (Ischia, Italy, Jul 25-30, 2010). 2011. Vol. 914. P. 475 – 478.

⁶⁷² Jones D., Baker R., Introductions of non-native plantpathogens into Great Britain, 1970 – 2004. *Plant Pathology*. 2007. Vol. 56. P. 891 – 910.

⁶⁷³ Mumford J. D., Economic issues related to quarantine in international trade. *European Review of Agricultural Economics*. 2002. Vol. 29. P. 329 – 348.

⁶⁷⁴ Brasier C. The biosecurity threat to the UK and global environment from international trade in plants. *Plant Pathology*. 2008. Vol. 57. P. 792 – 808.

– це ідентифікація особи, яка проводила операції із рослинами чи рослинницькою продукцією.

Узагалі, новим фітосанітарним законодавством ЄС покладено початок посиленій охороні життя та здоров'я рослин. Основним меседжем ЄС, який покладено в основу Регламенту ЄС 2016/2031⁶⁷⁵, є розуміння того, що попередження можливої шкоди для сільськогосподарських культур та навколишнього середовища від того чи іншого шкідника є ефективнішим, ніж її усунення, а тому більше ресурсів та заходів повинні бути впровадженні заздалегідь. Одним із основних нововведень у цьому Регламенті є те, що його норми стосуються всіх шкідників – як карантинних, так і некарантинних, які в свою чергу класифіковані за рівнем небезпеки.

Повертаючись до нашого умовного поділу правового режиму фітосанітарної безпеки на пасивний та активний, можна дійти деяких висновків. Передусім, про загальну схожість активного (карантинного) режиму, спрямованого на знищення, локалізацію, контроль шкідливих організмів, в Україні та ЄС. Якщо аналізувати пасивний режим фітосанітарного контролю у цих країнах, то існують глибші відмінності.

По-перше, значно відрізняється функціональна роль державних органів фітосанітарного контролю. Для України характерною є значна питома вага форм безпосереднього фітосанітарного контролю, тоді як в ЄС ця функціональна частина повноважень державних органів поділена із операторами ринку.

По-друге, в ЄС фітосанітарний контроль побудовано на концептуальній ідеї простежуваності рослинницької продукції, у той час як в Україні – на її безпосередній перевірці. У результаті відмінності у підходах виникає різний ефект: в ЄС практично увесь обіг рослин та рослинницької продукції охоплено системою контролю; в Україні, незважаючи на закиди в бюрократичності та

⁶⁷⁵ Regulation (EU) № 2016/2031 of the European Parliament of the Council of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants, amending Regulations (EU) № 228/2013, (EU) № 652/2014 and (EU) № 1143/2014 of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 69/464/EEC, 74/647/EEC, 93/85/EEC, 98/57/EC, 2000/29/EC, 2006/91/EC and 2007/33/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R2031&qid=1609825272091>

адміністративних бар'єрах, подібного «тотального пронизування» немає. Безпосередній контроль із отриманням підтверджуючих документів про фітосанітарний стан відбувається лише в окремих випадках: імпорту, експорту, реекспорту, вивезення з карантинної зони тощо. Звичайний обіг рослинницької продукції на території України не підлягає такому неухильному контролю, який побудовано в ЄС (тим більше – посилено протягом останніх років).

Застосування засобів захисту рослин. Дослідивши особливості карантинного захисту рослин, варто перейти до другого способу, який полягає в застосуванні засобів захисту рослин. Справді, наразі невід'ємною складовою захисту рослин є використання різноманітних засобів захисту – пестицидів та агрохімікатів. Застосування пестицидів – отруйних речовин, які спрямовані на знищення певних шкідливих організмів у сільському господарстві – є інструментальним втіленням карантину рослин. При цьому застосування пестицидів може бути необхідним як у пасивному режимі фітосанітарної безпеки (для попередження появи чи розповсюдження шкідливих організмів), так і в її активній фазі – під час карантинного режиму, що вводиться для оперативного знищення осередків шкідливих організмів. Агрохімікати – органічні, мінеральні і бактеріальні добрива, хімічні меліоранти, регулятори росту рослин та інші речовини, що застосовуються для підвищення родючості ґрунтів, урожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості рослинницької продукції⁶⁷⁶ – не мають такого яскраво вираженого карантинного спрямування. Вони виконують допоміжну, а не рятувальну роль.

Законодавство про пестициди та агрохімікати є досить чітко відокремленим від карантинного. Передусім, цьому сприяє існування Закону України «Про пестициди і агрохімікати» та розгалуженої підзаконної нормативно-правової бази. Варто відмітити, що фітосанітарне законодавство ЄС теж розвивається за подібним алгоритмом – розмежовуючи правове

⁶⁷⁶ Про пестициди та агрохімікати: Закон України від 02.03.1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91.

регулювання використання засобів захисту рослин та законодавче забезпечення карантину рослин.

У законотворчій роботі в Україні спостерігаються спроби розробки єдиного закону про карантин рослин та пестициди. Однак такий шлях нам видається не надто вдалим, оскільки ці відносини не однорідні, а їх об'єднання буде штучним. По-перше, у законодавстві ЄС спостерігаються тенденції до автономного розвитку та розширення інститутів правового регулювання карантину рослин та поводження із засобами захисту рослин. По-друге, якщо карантинне законодавство спрямоване на побудову пасивного та активного правового режиму боротьби зі шкідливими організмами, то законодавство про пестициди та агрохімікати спрямоване на безпечне поводження з такими речовинами. Це надзвичайно важливо, оскільки засоби захисту рослин формують самостійне джерело високої небезпеки для людини та навколишнього природного середовища, і ця небезпека співрозмірна із тією, яку несуть шкідливі організми. Саме тому, в системі «засоби захисту рослин проти шкідливих організмів» суспільні відносини мають регулюватися однаково спеціалізовано та з урахуванням власних особливостей.

Якщо аналізувати співвідношення законів України «Про захист рослин» та «Про пестициди і агрохімікати», то прийнято вважати їх загальним та спеціальним. Однак при більш глибокому аналізі можна помітити, що ця теза вірна лише почасти. Справа у тому, що Законом України «Про захист рослин» встановлюється його основна мета – регулювання правовідносин, пов'язаних із захистом рослин від шкідників, хвороб та бур'янів. Закон України «Про пестициди і агрохімікати» є спеціальним відносно загального закону про захист рослин у частині регулювання діяльності із пестицидами – саме вони є одним із інструментів боротьби зі шкідливими організмами. При цьому Закон України «Про пестициди і агрохімікати» у частині регулювання агрохімікатів вже не вміщується у сферу регламентації закону про захист рослин – ці відносини спрямовані вже не на боротьбу зі шкідливими організмами, а на покращення якісних та кількісних характеристик врожаю.

Ринок застосування засобів захисту рослин є об'єктом суворого контролю з боку як окремої держави, так і міжнародної спільноти, оскільки питання якісних продуктів харчування є фактором безпеки населення планети в цілому⁶⁷⁷. Дуже цікаво, що постійно розширюючись та деталізуючись, законодавство ЄС, присвячене пестицидам, пропагує зменшення залежності від таких засобів захисту рослин. Ілюстрацією цієї тези може послужити одне з положень Директиви 2009/128/ЄС, що має концептуальний зміст, а саме: «держави-члени повинні ... заохочувати розробку та впровадження інтегрованої боротьби зі шкідниками та альтернативних підходів або методів з метою зменшення залежності від використання пестицидів»⁶⁷⁸. Аналіз головних нормативних актів ЄС, що присвячені питанням використання та поводження із засобами захисту рослин⁶⁷⁹, вказує на головний принцип такого регулювання, а саме: політика держави у сфері регулювання використання та обігу пестицидів та агрохімікатів повинна бути спрямована на зниження ризиків від цих хімічних речовин, що досягається шляхом застосування низки правових механізмів.

Для нашої держави існує складна проблема, що полягає у масштабному й досить часто агресивному проникненні все нових пестицидів на внутрішній ринок України, що зумовлене розширенням торговельно-економічних зв'язків держави (у тому числі внаслідок членства в СОТ) та недостатньою захищеністю ринку. Вивчаючи цю проблему, К. Б. Сакаджи пропонувала правила реєстрації засобів захисту рослин, дозволених до використання в Україні, адаптувати до відповідних нормативно-правових актів ЄС, зокрема, Директиви 91/414/ЄС, а

⁶⁷⁷ Глущенко Я. І., Стефківський В. М. Адаптація вітчизняного законодавства в сфері фітосанітарної безпеки в умовах євроінтеграції. *Економіка, фінанси, право*. 2016. № 12. С. 23 – 27.

⁶⁷⁸ Directive 2009/128/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for Community action to achieve the sustainable use of pesticides. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0128&qid=1609914200293>

⁶⁷⁹ Regulation (EC) № 1107/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1107&qid=1609951622659>; Regulation (EC) № 1610/96 of the European Parliament and of the Council of 23 July 1996 concerning the creation of a supplementary protection certificate for plant protection products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31996R1610&qid=1609951622659>; Regulation (EC) № 1185/2009 Of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 concerning statistics on pesticides. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1185&qid=1609952351566>

також запровадити обов'язковість для використання в Україні офіційного списку дозволених в ЄС пестицидів. На думку ученої, це надасть можливості обмежити проникнення в Україну невикористаних чи заборонених до використання у ЄС засобів захисту рослин⁶⁸⁰. Аналіз цієї пропозиції варто зробити з урахуванням сучасних фактичних обставин, чинних законодавчих засад та характерних тенденцій нормотворення.

По-перше, указана директива вже втратила свою чинність, оскільки була визнана такою, що на підставі новітніх наукових досліджень, вимагає заміни.

По-друге, слід враховувати сучасні тенденції щодо заборони деяких речовин у пестицидах. Так, наразі у світі точаться гострі дискусії щодо використання неонікотиноїдів у сільському господарстві. Менш ніж за 20 років неонікотиноїди стали найбільш широко використовуваним класом інсектицидів із часткою світового ринку понад 25%. Однак неонікотиноїдні препарати стали об'єктом пильної уваги як можлива причина скорочення популяцій запилювачів⁶⁸¹. ЄС найбільш активно переймається проблемами застосування неонікотиноїдів. Через ризик для бджіл вже було обмежено використання неонікотиноїди в Регламенті імплементації (ЄС) №485/2013 від 24 травня 2013 року⁶⁸², хоча певне місцеве застосування залишалося можливим⁶⁸³. У 2016 році Франція прийняла Закон про відновлення біорізноманіття, природи та ландшафтів, заборонивши з 1 вересня 2018 року використовувати засоби захисту рослин, що містять одну або кілька активних речовин сімейства

⁶⁸⁰ Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2012. 19 с

⁶⁸¹ Cutler G. C., Scott-Dupree C. D., Drexler D. M. Honey bees, neonicotinoids and bee incident reports: the Canadian situation. *Pest Management Science*. 2014. Vol. 70 (5). P. 779 – 783.; Kurwadkar S., Evans A. Neonicotinoids: Systemic Insecticides and Systematic Failure. *Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology*. 2016. Vol. 97 (6). P. 745 – 748.; Fischer, J., Müller, T., Spatz, A.-K., Greggers, U., Grünewald, B., Menzel, R. Neonicotinoids Interfere with Specific Components of Navigation in Honeybees. *PLoS ONE*. 2014. Vol. 9 (3). e91364.; Van der Sluijs J. P., Simon-Delso N., Goulson D., Maxim L., Bonmatin J.-M., Belzunces L. P. Neonicotinoids, bees in order and the sustainability of pollinator services. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. 2013. Vol. 5. P. 293 – 305.; Ellis R. Save the Bees? Agrochemical Corporations and the Debate over Neonicotinoids in Ontario. *Capitalism Nature Socialism*, 2018. Vol. 30 (4). P. 1 – 19.

⁶⁸² Commission Implementing Regulation amending Implementing Regulation (EU) № 540/2011, as regards the conditions of approval of the active substances clothianidin, thiamethoxam and imidacloprid, and prohibiting the use and sale of seeds treated with plant protection products containing those active substances. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011R0540&qid=1615812262529>

⁶⁸³ Прийняття цього законодавства було предметом рішення Генерального суду від 17 травня 2018 року Bayer CropScience та інші проти Комісії (Т - 429/13 та Т - 451/13, EU: Т: 2018: 280), а також до розгляду апеляції Bayer CropScience і Bayer проти Комісії (С - 499/18 Р, ОВ 2018 С 381, с. 12).

неонікотиноїдів, та насіння, оброблене цими продуктами. Уряд Франції обґрунтував свою заборону, посилаючись на кілька наукових досліджень, що вказують на значний вплив неонікотиноїдів ... на нецільові організми, такі як бджоли, макробезхребетні та птахи. Уряд Франції також послався на дослідження Європейського агентства з безпеки харчових продуктів (EFSA), яке «визначає ризик для здоров'я людини (вплив на розвиток нервової системи)». У своїй відповіді від 3 серпня 2017 року Комісія заявила, що вона «поділяє занепокоєння Франції щодо деяких речовин сімейства неонікотиноїдів та ризиків, які ці речовини представляють для бджіл», а також зазначила, що «EFSA опублікувала висновки щодо цих трьох речовин, звертаючи увагу на інші можливі ризики, тим самим спонукаючи Комісію розглянути необхідність запровадження подальших обмежень»⁶⁸⁴. Опір такому рішення втілювався у судовому спорі між Союзом промислових підприємств захисту рослин і урядом Франції⁶⁸⁵.

Однак після отримання згоди більшості країн-членів ЄС у 2018 році Європейська комісія прийняла рішення про повну заборону використання неонікотиноїдів: усі їх зовнішні застосування будуть заборонені, а ці речовини будуть використовуватися лише у теплицях⁶⁸⁶.

У рамках Угоди про асоціацію Україна взяла на себе зобов'язання наблизити своє законодавство до вимог Виконавчого регламенту Комісії (ЄС) №485/2013 від 24 травня 2013 року, яким вносяться зміни до Виконавчого регламенту (ЄС) 540/2011, встановлюються умови затвердження активних речовин клотіанідину, тіаметоксаму та імідаклоприду і забороняються використання та продаж насіння, обробленого засобами захисту рослин, які

⁶⁸⁴ Opinion of Advocate General Kokott delivered on 4 June 2020. *Union des industries de la protection des plantes v Premier ministre and Others*. Request for a preliminary ruling from the Conseil d'État (France). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62019CC0514&qid=1609956854394#c-ECR_62019CC0514_EN_01-E0008

⁶⁸⁵ Judgment of the Court (First Chamber) 8 October 2020 In Case C-514/19 (*Union des industries de la protection des plantes v Premier ministre and Others*). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62019CJ0514&qid=1609956854394>

⁶⁸⁶ Бугера С. І. Деякі проблеми правового регулювання застосування пестицидів та агрохімікатів в Україні. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Київ, 2019. С. 92.

містять зазначені активні речовини. Цілком прогнозовано вітчизняні аграрії опираються такій перспективі. За розрахунками вчених Інституту аграрної економіки, сумарні втрати аграрного сектора через недобір врожаю, зниження якості продукції, додаткові витрати на внесення інсектицидів-замінників, можуть досягти 36,8-74,9 млрд грн. У тому числі, потенційні втрати від недобору врожаю оцінюються в 27,3 – 64,6 млрд грн⁶⁸⁷. Отже, пропозиції щодо повного ототожнення переліків дозволених засобів захисту рослин із європейськими тягнуть цілком вимірювані та досить важкі економічні наслідки, ігнорувати які юристи не мають права.

Вітчизняна юридична наука рясніє абсолютно протилежними пріоритетами та акцентами. Умовно можна виділити основні підходи, які демонструють учені під час аналізу проблем застосування засобів захисту рослин: 1) *еколого-правовий напрям*, представники якого наголошують на негативному впливі хімізації сільського господарства на довкілля⁶⁸⁸; 2) *земельно-правовий напрям*, представники якого роблять акцент на питаннях охорони земель і грантів⁶⁸⁹; 3) *аграрно-правовий напрям*. Представники цього підходу розглядають проблематику застосування засобів захисту рослин з позицій активізації сільськогосподарського виробництва, підвищення його ефективності. Наприклад, В. А. Поліщук зазначає, що використання нових препаратів у садівництві України є дещо проблематичним з огляду на

⁶⁸⁷ У гонитві за екологічними стандартами потрібно бути реалістами, або Що чекає українських аграріїв після Green Deal. URL: <https://agroportal.ua/publishing/rassledovaniya/v-pogone-za-ekologicheskimi-standartami-nuzhno-byt-realistami-ili-chto-zhdet-ukrainskikh-agrariy-posle-green-deal/>

⁶⁸⁸ Сидорова С. В. Хімізація як правова форма підвищення родючості ґрунтів. *Сучасні екологічні проблеми та методика викладання еколого-правових дисциплін*: матеріали Республ. Наук.-практ. конф. (Харків, 25 – 26 лист. 2010 року). Харків, 2010. С. 187.; Дейнега М. А. Правові аспекти застосування хімічних меліорантів у сільському господарстві. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права*: матеріали «круглого столу» (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків, 2013. С. 206 – 209.; Кулинич О. П. До питання про вдосконалення правової охорони бджільництва в Україні. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). Харків, 2020. С. 166.; Піддубна Д. С. Засоби захисту рослин: сучасні нормативно-правові вимоги у відповідності до світових змін через призму підтримки до поширення органічного господарювання та збереження природних ресурсів. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Гельветика, 2019. С. 159 – 162.

⁶⁸⁹ Харитонова Т. Є. Здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Юридична література, 2016. 424 с.; Гавриш Н. С. Правовий режим ґрунтів в Україні: дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2018. 466 с.; Попова А. О. Правова охорона земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2017. 20 с.

формальні і бюрократичні процедури їх випробування та реєстрації, що негативно впливає на підвищення врожайності продукції садівництва, не дозволяє ефективно забезпечувати виконання вимог екологічного законодавства щодо збереження довкілля, ґрунтів, здоров'я людей⁶⁹⁰. Інша дослідниця правового регулювання багаторічних насаджень О. Я. Костецька слушно наголошує на системному впливі хімічних засобів захисту рослин на взаємопов'язані природні об'єкти та ресурси, тоді як фактично законодавець «піклується» лише про якісний стан самих угідь. Поза його увагою, наприклад, залишається питання щодо стану власне багаторічних насаджень, що має бути вирішене на законодавчому рівні шляхом внесення до чинного законодавства відповідних змін та доповнень⁶⁹¹. Те саме варто урахувати й в інших сферах рослинництва.

Навіть оглядовий аналіз доктринальних позицій вказує на відсутність єдиного концептуального бачення проблем регулювання засобів захисту рослин. Можна припустити, що не додасть єдності доктрині і поява нового потужного фактора, який слід враховувати під час подальшого розвитку фітосанітарного законодавства України, а саме: екологізація сільського господарства ЄС у рамках реалізації Green Deal. У сфері використання пестицидів плани досить амбітні, а саме йдеться про наміри ЄС скоротити на 50-70% протягом наступних 10 років використання засобів захисту рослин.

В умовах України такі завдання вимагають не сліпого наслідування, а виваженого системного переосмислення. Це, зокрема, підтверджується тим, що використання засобів захисту рослин в Україні і на сьогодні майже вдвічі менше за обсягом.

З іншого боку, додатковим зовнішнім чинником, який впливатиме на трансформацію вітчизняного фітосанітарного законодавства, є міжнародно-правові процеси та активність наднаціональних інституцій у цій сфері. Так,

⁶⁹⁰ Поліщук В. А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2016. С. 147.

⁶⁹¹ Костецька О. Я. Правова охорона сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2014. 22 с.

міжнародна спільнота теж намагається стандартизувати на основі певного загального прийнятного рівня використання засобів захисту рослин. З цією метою у 2013 році під егідою ФАО та ВООЗ був прийнятий Міжнародний кодекс поведінки у сфері поводження з пестицидами, метою якого було проголошено встановлення добровільних стандартів поведінки для всіх державних і приватних організацій, що займаються питаннями поводження з пестицидами або пов'язані з такого роду діяльністю⁶⁹². Порівняно із аналогічним кодексом 1985 року новий кодекс встановлює більш жорсткі стандарти по використанню пестицидів і дає чіткіші вказівки урядам, працівникам сільського господарства тощо. Цей документ спрямований перш за все на країни, що розвиваються, оскільки ці країни збільшують використання пестицидів, а отруєнь на них припадає 95% від загальносвітового показника⁶⁹³. Продовженням цієї практики стало схвалення у 2019 році Міжнародного кодексу поведінки щодо сталого використання та управління добривами⁶⁹⁴.

Якщо аналізувати правове регулювання застосування засобів захисту рослин, то можна побачити кілька характерних тенденцій, які слід враховувати для подальшого концептуального удосконалення вітчизняного законодавства та практики правозастосування. Мова йде про такі тенденції як:

1) *посилення обмежень у сфері застосування засобів захисту рослин у законодавстві ЄС*. Ця тенденція не є новою, вона простежується протягом кількох десятиріч, однак слід відмітити її певну радикалізацію та пришвидшення темпів розвитку протягом останніх років. Свого часу прийняття Директиви 91/414 ЕЕС⁶⁹⁵ зіграло позитивну роль у наведенні порядку на ринку

⁶⁹² Международный кодекс поведения в области обращения с пестицидами. 29 ноября 2013 года. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EB134/B134_22-ru.pdf

⁶⁹³ Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення застосування фітосанітарних заходів в Україні. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). К., 2018. С. 19 – 21.

⁶⁹⁴ The International Code of Conduct for the Sustainable Use and Management of Fertilizers. URL: http://issar.com.ua/downloads/41_conference_fao_international_code_of_conduct_for_the_sustainable_use_and_management_of_fertilizers_2019.pdf

⁶⁹⁵ Council Directive 91/414/EEC of 15 July 1991 concerning the placing of plant protection products on the market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=91%2F414&lang=en&type=quick&qid=1610013807382> (*втрапила чинність*)

засобів захисту рослин, а запровадження уніфікованих і доволі жорстких вимог щодо досьє при реєстрації діючих речовин підвищило гарантії безпечного застосування пестицидів⁶⁹⁶. Новітні тренди полягають у перегляді та впровадженні ще більш суворих правил. Окреслена правова перспектива у скороченні наполовину використання засобів захисту рослин є надважливим сигналом для вітчизняного сільського господарства. Слід чекати послідовного посилення фітосанітарних вимог до рослинницької продукції, що вимагає концептуальної підготовки у напрямі нормативно-правової підтримки та адаптації вітчизняного рослинництва до майбутніх умов уже сьогодні.

Підтвердженням цієї тенденції стало повідомлення про те, що на початку 2020 року було прийнято рішення Європейської Комісії (регламенти від 10.01.2020) про відкликання країнами-членами ЄС протягом одного місяця всіх дозволів на засоби захисту рослин, що містять активні речовини на основі хлорпірифосу та хлорпірифос-метилу⁶⁹⁷. Це безпосередньо впливає на Україну та її рослинництво, оскільки обумовлює потребу в пристосуванні вітчизняних виробників (передусім експортоорієнтованих) до вимог про невикористання ще однієї групи засобів захисту рослин. Можна прогнозувати і подальші заборони в ЄС діючих речовин, що використовуються у засобах захисту рослин;

2) *казуальний пріоритет захисту життя та здоров'я тварин перед захистом здоров'я людини*. Мова йде про політико-правове рішення щодо обмеження (а у певних випадках – заборони) використання неонікотиноїдів у рослинництві в ЄС. Це рішення представляє особливий інтерес з позицій правової доктрини, адже для людини неонікотиноїди менш токсичні ніж їх аналоги, тому вони вважаються пестицидами нового покоління. Заборона неонікотиноїдів уже потягла повернення до пестицидів попереднього покоління – більш токсичних для людини;

⁶⁹⁶ Шапошнікова Н. В. Правове регулювання засобів захисту рослин у процесі євроінтеграції. *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 21 – 22 травня 2010 року). Біла Церква, 2010. С. 120 – 121.

⁶⁹⁷ До уваги аграріїв: ЄС заборонив використання засобів захисту рослин на основі хлорпірифосу та хлорпірифос-метилу. URL: <https://lanchynska-gromada.gov.ua/news/1585939692>

3) *активізація стандартизаційних процесів на міжнародному рівні*. При цьому йде мова не лише про міжнародні стандарти, які визнаються та підтримуються СОТ, але й про діяльність ФАО та ВООЗ у цій сфері;

4) *наростання протиріч в українському правовому полі*, які вимагають свого вирішення. Спробуємо схематично їх окреслити.

По-перше, *імплементаційні* протиріччя, які проявляються у тому, що виконання плану наближення вітчизняного законодавства до європейського не є неухильним, адже викриває багато больових точок. Наприклад, було поставлено завдання імплементувати положення регламенту щодо заборони деяких неонікотиноїдів до 2018 року, однак його виконання затягується через безпорадність публічного управління у напрямі розробки дієвого плану підтримки галузей, які постраждають від такого рішення. Усвідомлюючи відсутність механізмів мінімізації збитків суб'єктам рослинництва та певних альтернативних варіантів захисту рослин, уряд затягує наближення законодавства у такому чутливому питанні.

По-друге, *внутрішні* протиріччя, які обумовлені складними політичними проблемами, нестабільністю влади та відсутністю стратегічного бачення. Поряд із формуванням плану імплементації фітосанітарного законодавства ЄС готуються законопроекти, які є відверто лобістськими, суперечать інтересам суспільства та не відповідають загальному курсу на посилення екологічного контролю в сільському господарстві. Добре ілюструє цей блок протиріч подання проекту Закону «Про внесення змін до статті 4 Закону «Про пестициди та агрохімікати» щодо ввезення пестицидів на митну територію України», яким пропонується вилучити положення про те, що обов'язковою умовою завезення та застосування незареєстрованих в Україні пестицидів є документальне підтвердження їх державної реєстрації в країні, де вони виробляються⁶⁹⁸. Як зазначає Ю. С. Петлюк, прийняття подібного законопроекту лежить у площині

⁶⁹⁸ Проект Закону про внесення змін до статті 4 Закону України "Про пестициди та агрохімікати" щодо ввезення пестицидів на митну територію України від 18.10.2019 № 2289. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67132

політичного трикутника «корупція-контрабанда-контрафакт»⁶⁹⁹ та загрожує перетворенням України в полігон для випробування невизнаних препаратів, завезення шкідливих речовин та ставить під загрозу екологічну безпеку держави.

По-третє, *стратегічні* протиріччя, що мають економіко-екологічний зміст. Зниження застосування засобів захисту рослин викличе зниження продуктивності сільського господарства, і це добре усвідомлюють в ЄС: для системної підтримки сільського господарства у трансформаційний період планується виділення мільярдів євро. У випадку занадто різкого руху в напрямі долучення до Green Deal Україна переживатиме у рази більш травматичний перехід на екологічні рейки, з огляду на різні стартові умови та неможливість організувати таку потужну «подушку безпеки» для свого рослинництва.

На питанні щодо державної підтримки рослинництва у напрямі боротьби зі шкідливими організмами в Україні слід зупинитися більш детально. Дуже показовим є положення, закріплене у Директиві №2009/128/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 21 жовтня 2009 року, а саме: «Економічні інструменти можуть зіграти вирішальну роль у досягненні цілей, що стосуються сталого використання пестицидів. Отже, слід заохочувати використання таких інструментів на належному рівні, наголошуючи на тому, що окремі держави-члени можуть приймати рішення щодо їх використання без шкоди виконанню правил державної допомоги». Отже, ЄС на рівні своєї Директиви визнає необхідність економіко-правового стимулювання сталого використання пестицидів. Принциповим тут є головний посил: окрім посилення фітосанітарного контролю, підвищення вимог до суб'єктів господарювання, запровадження нових заборон та обмежень, критично важливим є надання державної підтримки – від цього залежатиме виконання висунутих жорстких вимог та їх ефективність. Саме тому не дивно, що управління аграрним

⁶⁹⁹ Петлюк Ю. С. Сучасний стан і напрями розвитку АПК України: правовий вимір. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 242 – 243.

сектором у країнах ЄС забезпечується складною, але одночасно гнучкою системою фінансової підтримки⁷⁰⁰.

Навіть без посилення фітосанітарних вимог до рівня ЄС, зараз навантаження на вітчизняний агробізнес дуже сильне. За оцінками Міжнародної фінансової корпорації (МФК), сукупні (офіційні та неофіційні) витрати приватного сектору на дотримання вимог у сфері карантину рослин в Україні у 2011 році становили більше 1,05 млрд грн, або 0,45% валового виробництва продукції рослинництва. Це майже в 7,5 рази перевищує витрати приватного сектору в ЄС, де аналогічні витрати мали лише 0,06% вартості всієї виробленої продукції⁷⁰¹. В умовах синергетичної дії цілої низки криз, що охопили український агробізнес надзвичайно актуалізується питання про державну підтримку рослинництва у напрямі боротьби зі шкідливими організмами. В Україні є досвід правового регулювання у цій сфері. Так, у 1999 році було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку фінансування запобіжних заходів щодо поширення, локалізації та ліквідації карантинних і особливо небезпечних шкідливих організмів, а також контрольних обстежень сільськогосподарських угідь за рахунок коштів Державного бюджету України». Відповідно до її положень роботи із захисту сільськогосподарських культур від шкідливих організмів, що проводяться підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності, оплачувалися державними станціями захисту рослин у межах коштів, передбачених на ці цілі у плані фінансування на підставі актів приймання робіт⁷⁰². Відповідна підтримка надавалася для боротьби із чітко окресленим колом шкідливих організмів.

⁷⁰⁰ Yevhen O. Romanenko, Viktoriia O. Boiko, Serhii M. Shevchuk, Valentyna V. Barabanova Nataliia V. Karpinska Rural Development by stimulating agro-tourism activities. *International Journal of Management (IJM)*. 2020. Volume 11. Issue 4. P. 605 – 613.

⁷⁰¹ Дем'яненко С. І., Нів'євський О. В. Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 28 – 33.

⁷⁰² Про затвердження Порядку фінансування запобіжних заходів щодо поширення, локалізації та ліквідації карантинних і особливо небезпечних шкідливих організмів, а також контрольних обстежень сільськогосподарських угідь за рахунок коштів Державного бюджету України: постанова Кабінету Міністрів України від 13 лютого 1999 року № 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-99-%D0%BF#Text> (втратила чинність)

У 2008 році було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для проведення заходів щодо боротьби з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин», відповідно до якої пропонувалася державна підтримка у вигляді часткової оплати заходів боротьби зі шкідливими організмами, які проводилися підприємствами, установами та організаціями, а також часткової оплати виробництва біологічних засобів захисту рослин, які безоплатно передавалися сільгосппідприємствам⁷⁰³. Перелік шкідливих організмів, на боротьбу з якими розповсюджується державна підтримка, скоротився. У 2012 році державна підтримка була змінена у частині виключення положень про біолабораторії та додання норм про державну компенсацію витрат на боротьбу із хворобами тварин⁷⁰⁴.

Галузевою програмою «Комплексна біологізація захисту рослин 2008-2012» було передбачено у 2008 році надання фінансової підтримки сільськогосподарським підприємствам з придбання біологічних засобів захисту рослин та впровадження технологій комплексної біологізації рослинництва. Проте такі кошти виділені не були⁷⁰⁵.

У агропротекційній історії України були ще деякі спроби організації державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у сфері забезпечення засобами захисту рослин. Так, у 2009 році Аграрний фонд закупив міндобрива та здійснював їх реалізацію сільськогосподарським виробникам на умовах попередньої оплати⁷⁰⁶. Однак закуплений обсяг міндобрив не був реалізований, і його залишки було частково використано для надання аміачної

⁷⁰³ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для проведення заходів щодо боротьби з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин: постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2008 р. № 398. *Офіційний вісник України*. 2008. № 32. Стор. 27. Ст. 1046.

⁷⁰⁴ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів щодо боротьби із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, запобігання розповсюдженню збудників інфекційних хвороб тварин: постанова Кабінету Міністрів України від 29 лютого 2012 р. № 205. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 61.

⁷⁰⁵ Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: дис. канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2017. С. 105.

⁷⁰⁶ Питання закупівлі та реалізації Аграрним фондом дизельного палива і мінеральних добрив для проведення весняно-польових робіт у 2009 році: постанова від 18 лютого 2009 року № 152. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 42.; Про забезпечення сільськогосподарських підприємств мінеральними добривами вітчизняного виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2008 року № 1110. *Урядовий кур'єр*. 2008. № 245

селітри експортерам сільськогосподарської продукції в рахунок бюджетного відшкодування ПДВ, а частково – продано сільськогосподарським виробникам наступного року⁷⁰⁷.

На жаль, Україна, ігноруючи проблеми своїх виробників у сфері дотримання фітосанітарних норм, упускає легальну можливість спрямувати державні кошти на підтримку сільського господарства, не наражаючись на оскарження правомірності такої підтримки. Так, відповідно до Додатку 2 Угоди СОТ про сільське господарство звільняються від зобов'язань щодо зменшення державної підтримки заходи, які відповідають основній вимозі, а саме: не справляють впливу, що спотворює торгівлю чи виробництво, або такий вплив повинен бути зведений до мінімуму. Серед можливих державних програм, які можуть входити до таких заходів «зеленого кошику», є боротьба зі шкідниками та захворюваннями, у тому числі заходи з боротьби зі шкідниками та захворюваннями загального та конкретного характеру, зокрема системи раннього попередження, карантин і винищення⁷⁰⁸.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, можна зазначити наступне. Проблеми сучасного етапу розвитку фітосанітарного законодавства України яскраво проявляються у системі «імплементация – екологізація – державна підтримка». Слід констатувати, що протягом кількох років законодавство України у сфері захисту рослин поступово адаптується до вимог європейського. Однак простежується тенденція до гальмування наближення у тих напрямках, які мають найбільш сильні економічні наслідки для вітчизняного агробізнесу. При цьому проведений аналіз демонструє, що такий підхід не можна ідентифікувати як продуманий тактичний крок: наприклад, гальмування з метою виграшу часу для максимально ефективної підготовки до нетравматичного переходу вітчизняного агросектору. Насправді відхилення від плану імплементации підкреслює той факт, що держава не готова до змін, які

⁷⁰⁷ Питання реалізації Аграрним фондом аміачної селітри: постанова від 7 жовтня 2009 року № 1058. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 188 (*втратила чинність*); Питання реалізації Аграрним фондом аміачної селітри: розпорядження від 3 лютого 2010 року № 190-р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 28.

⁷⁰⁸ Угода про сільське господарство від 15.04.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 313. Ст. 2989.

тягне за собою наближення вітчизняного фітосанітарного законодавства до законодавства ЄС. По-перше, не забезпечується адаптивна підтримка суб'єктів рослинництва до нових вимог. По-друге, не впроваджуються правові механізми добровільної екологізації. По-третє, не впроваджуються державні програми системної дії у сфері захисту рослин. У ситуації безпорадності нормотворець обирає не надто ефективний спосіб своєрідної державної підтримки – спосіб пасивного відтягування моменту імплементації незручних норм законодавства ЄС. Такий підхід не врятує, а тільки відтермінує чергові кризові явища в сільському господарстві. Безперспективність обраного шляху доводить також тенденція до посилення позаімплементаційного впливу законодавства ЄС на аграрні відносини в Україні. Вона проявляється у тому, що вітчизняний агробізнес змушений виконувати вимоги навіть тих нормативних актів ЄС, які не входять до переліку актів, що мають наближуватися, оскільки посилення фітосанітарних вимог у зв'язку з обраним екологізаційним курсом ЄС перетворюється на нетарифні бар'єри для продукції рослинництва.

Україна наразі знаходиться під сильним тягарем імплементаційних зобов'язань та позаімплементаційного впливу у сфері фітосанітарної безпеки. У такій ситуації особливо важливо скористатися усіма доступними легальними можливостями, які пропонує право СОТ, зокрема, щодо необмеженої державної підтримки, яку можна надавати сільському господарству у напрямі боротьби зі шкідливими організмами.

Концептуальне вирішення проблеми лежить там же, де і знаходяться її корені: у системі «імплементація – екологізація – державна підтримка». На нашу думку, окреслена проблематика може бути вирішена за допомогою виведення концептуальної ідеї інтегрованого захисту рослин на новий рівень правового розвитку та законодавчого втілення. Інтегрований розвиток є втіленням екологізаційного перетворення сільського господарства, що пропагується європейським законодавством. При цьому державна підтримка має бути спрямована на всебічну підтримку, впровадження та застосування

інтегрованого методу захисту рослин – це не суперечитиме ні зобов'язанням перед СОТ, ні за Угодою про асоціацію.

3.2. Методологічні та законодавчі засади застосування ветеринарно-санітарних заходів у тваринництві

Сьогодні тваринництво в Україні переживає важкі часи. Значне скорочення поголів'я, використання застарілих обладнання, засобів виробництва і технологій, важка конкурентна боротьба як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках – це далеко не усі проблеми, якими наразі обтяжений розвиток вітчизняного тваринництва. Особливістю сучасного етапу розвитку тваринництва слід визнати необхідність перебудови технологічних процесів для їх відповідності вимогам ЄС та СОТ. При цьому переважна більшість таких вимог лежить у площині ветеринарно-санітарних заходів⁷⁰⁹. Перш ніж перейти до аналізу правової специфіки відповідного застосування ветеринарно-санітарних заходів у тваринництві, слід звернути увагу на методологічну основу правового забезпечення таких заходів. Мейнстрімом такого правового забезпечення можна назвати посилення вимог та неухильне підвищення стандартів ведення тваринництва. Розпочинаючи своє дослідження, ми проаналізуємо три, на наш погляд, найголовніші методологічні підвалини такої законодавчої тенденції.

Першою методологічною засадою слід вказати вплив активного розвитку в багатьох правових системах світу *концепції добробуту тварин*. Відголоски таких ідей знайшли відображення у вітчизняній правовій доктрині: наприклад, у спробі обґрунтувати спроможність тварин мати не лише природні права, а й «умовну» правосуб'єктність⁷¹⁰. Проблеми добробуту сільськогосподарських

⁷⁰⁹ Karpńska Natalia. Relacje stosowania środków weterynaryjnosanitarnych w utrzymaniu zwierząt gospodarskich. *AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe)*. Lublin. 2018. S. 120 – 132.

⁷¹⁰ Нечипорук Л. Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. С. 106 – 116.

тварин спонукали наукові дослідження, розробку та встановлення стандартів (особливо в ЄС та США), що мали етичні, виробничі, економічні, соціальні, культурні та торгові наслідки⁷¹¹.

Австралійський дослідник Стівен Уайт, розмірковуючи над питанням, якою має бути роль уряду в захисті тварин, доходить висновку про те, що це питання має два виміри. По-перше, існує питання про те, які зобов'язання люди несуть перед тваринами. Давно усталена етична практика в австралійському законодавстві – це «гуманне ставлення». Ця етика визнає, що тварини мають внутрішню цінність, виходячи з їх пізнавальних можливостей та/або чутливості, у зв'язку з чим вони мають право на певний захист. Однак лінія між добробутом тварин та добробутом людей проведена в точці, коли захист інтересів тварин неприпустимо заважає людським прагненням чи інтересам⁷¹². Подібні етичні засади зазнали серйозної критики в іноземній літературі⁷¹³. Однак морально-філософські побудови не завжди відповідають реальним правовідносинам. На небезпечність моралізування та захоплення філософськими конструкціями наголошує і В. М. Єрмоленко, який критикує алогічні спроби науковців юридичного профілю втиснути існування тварин у рамки виключно людського абстрактного мислення, наслідком якого є суспільні відносини та безпосередньо право як регулятор суспільних відносин. Учений вважає, що значно більш прийнятною є концепція «благополуччя тварин», у основі якої лежить необхідність визнання потреб тварин жити в природних умовах та гідного ставлення до них з боку людей⁷¹⁴.

Другою методологічною засадою оновлення підходів до ветеринарно-санітарних заходів слід вказати *формування фауністичного права* у правовій системі України. Предметом цієї складової екологічного права виступають

⁷¹¹ Lagerkvist C. J., Hess S. A meta-analysis of consumer willingness to pay for farm animal welfare. *European Review of Agricultural Economics*. 2011. Vol. 38. Issue 1. P. 55 – 78.

⁷¹² White S. Farm animal protection policymaking and the law: The impetus for change. *Alternative Law Journal*. 2018. 43. Issue 4. P. 244 – 249.

⁷¹³ Garner R. *Animal Ethics*. Polity Press, 2005. 185 p.; Bruce A. *Animal Law in Australia: An Integrated Approach*. LexisNexis, 2nd ed, 2017. Chs 1 & 2. 324 p.

⁷¹⁴ Yermolenko V. M. The concept of animal rights through the lens of critical analysis. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Вип. 4. С. 255 – 266.

фауністичні відносини, тобто відносини, що стосуються тваринного світу. Як найбільш послідовний прибічник та розробник доктрини фауністичного права, В. В. Шеховцов визначає тваринний світ як систематичну категорію для позначення сукупності дикої фауни у видовому та популяційному різноманітті, котра постійно чи тимчасово мешкає на теренах України, у межах її континентального шельфу або виключеної морської економічної зони. Спеціальним (родовим) об'єктом фауністичних відносин учений називає безпосередньо диких тварин та їх популяції⁷¹⁵. Отже, тваринний світ розглядається не в комплексі, а шляхом роз'єднання диких та домашніх тварин⁷¹⁶, при цьому різновидом домашніх є сільськогосподарські тварини.

Фауністичне право як феномен права тісно пов'язане з мораллю. Право виступає як соціальний регулятор, передусім, між людьми та регулює їх відносини з позиції добра, справедливості та рівності у відношенні однієї людини до іншої. Морально-правовий вплив на поведінку людей та їх світогляд справляють і норми фауністичного права, забороняючи жорстоке поводження із тваринами⁷¹⁷. Розвиток фауністичного права, яке безпосередньо не регулює відносини із сільськогосподарськими тваринами, побічно впливає на становлення в Україні законодавства про добробут тварин. Це відбувається, тому що цінності, які лягли в основу зародження та розвитку цих правових утворень, є спільними: вони полягають у цінності життя та гуманному відношенні до живої природи. У зв'язку з цим прискорення еволюційного розвитку фауністичного права та права добробуту тварин взаємно посилюють одне одного.

Третя методологічна підвалина втілена у понятті *ветеринарної безпеки*. Питання правового забезпечення ветеринарної безпеки є надзвичайно

⁷¹⁵ Шеховцов В. В. Теоретико-правове розуміння тваринного світу: сутність та співвідношення із суміжними поняттями. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 148. С. 120 – 131.

⁷¹⁶ Луц Д. М. Тваринний світ як об'єкт правової регламентації. *Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних екологічних та космічних відносин*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 22 лист. 2013 року). Київ, 2013. С. 149.

⁷¹⁷ Шеховцов В. В. Принципи фауністичного права: правовий та морально-етичний аспекти. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). С. 319.

важливим, адже зоонози за свого розвитку мають небезпечні екологічні і соціальні наслідки⁷¹⁸. Загальновідомим є факт, що такі хвороби тварин, як сибірська виразка, сказ, трихінельоз і бруцельоз є небезпечними і для людини. Навіть COVID-19 може переноситися сільськогосподарськими тваринами, зокрема норками. У Данії після виявлення нового штаму коронавірусу було вирішено знищити все поголів'я цих тварин у країні – майже 17 млн. норок, що завдало непоправної шкоди датській хутряній індустрії – найбільшій в ЄС⁷¹⁹.

Отже, паралельний розвиток кількох доктринальних напрямів – концептуальної ідеї добробуту тварин, еволюція фауністичного права, посилення ветеринарної безпеки в умовах глобалізованого світу – відбувається із глибоким взаємопроникненням, посилюючи одне одного. Формується загальна тенденція до зміни парадигми правового забезпечення відносин людей і тварин. Це має свій безпосередній та найбільш помітний прояв саме в своїй інструментальній частині – трансформації законодавства щодо ветеринарно-санітарних заходів.

Вітчизняна доктрина містить нечисленні наукові розвідки з окремих окреслених вище напрямів, однак вони переважно зосереджені на еколого-правових аспектах відповідних відносин (зокрема, можна назвати дисертаційні дослідження П. О. Гвоздика⁷²⁰, Т. В. Григор'євої⁷²¹, Н. В. Єремєєвої⁷²², Г. М. Левіної⁷²³, Л. Д. Нечипорук⁷²⁴, П. В. Тихого⁷²⁵, В. В. Шеховцова⁷²⁶,

⁷¹⁸ Загальна епізоотологія / Б. М. Ярчук, П. І. Вербицький, В. П. Литвин та ін.; за ред. Б. М. Ярчука, Л. Є. Корнієнка. Біла Церква, 2002. С. 7.

⁷¹⁹ В Дании закопали миллионы зараженных норок. Теперь их хотят откопать. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-55107595>

⁷²⁰ Гвоздик П. О. Правові засади збереження біологічного різноманіття: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 1999. 18 с.

⁷²¹ Григор'єва Т. В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2005. 19 с.

⁷²² Єремєєва Н. В. Відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону тваринного світу: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 1994. 19 с.

⁷²³ Левіна Г. М. Правова охорона та використання рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів диких тварин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2019. 21 с.

⁷²⁴ Нечипорук Л. Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. С. 106 – 116.

⁷²⁵ Тихий П. В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2000. 20 с.

⁷²⁶ Шеховцов В. В. Право приватної власності на об'єкти тваринного світу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2009. 20 с.; Шеховцов В. В. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку фауністичного законодавства: автореф. дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2021. 44 с.

В. В. Шовкун⁷²⁷), цивільно-правових аспектах (дисертації Г. Л. Крушельницької⁷²⁸, Д. М. Луца⁷²⁹, О. А. Устименко⁷³⁰), адміністративно-правових (дисертаційні роботи С. О. Кідалова⁷³¹, О. О. Оніщука⁷³², К. В. Ящука⁷³³). Оскільки відносини поводження із сільськогосподарськими тваринами можна оцінювати з різних методологічних позицій, у літературі зустрічаються різні підходи до визначення місця правового регулювання таких відносин у системі вітчизняного права.

За своїм характером ветеринарне право є складовою частиною (інститутом) галузі аграрного права. У навчальній аграрно-правовій літературі правові питання ветеринарно-санітарного та епізоотичного благополуччя розглядаються в контексті правового регулювання тваринництва у сільському господарстві України⁷³⁴. Це цілком логічно, адже тваринництво, як найбільша сфера зайнятості ветеринарних працівників, належить саме до аграрного виробництва, що є предметом аграрного права. Однак така належність досить умовна, адже крім сільськогосподарських ветеринари лікують і домашніх, і диких тварин. За цією ознакою ветеринарне право перетинається з природоресурсним правом, оскільки дикі та домашні тварини являють собою природний тваринний ресурс, який є одним із компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України. Водночас ветеринари разом з лікарями санітарної медицини запобігають поширенню епідемій заразних хвороб, якими хворіють не тільки тварини, а й люди. Ці

⁷²⁷ Шовкун В. В. Правове регулювання плеємної справи у тваринництві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2012. 19 с.

⁷²⁸ Крушельницька Г. Л. Тварини як особливий об'єкт цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 19 с.

⁷²⁹ Луц Д. М. Тварини як об'єкт цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 19 с.

⁷³⁰ Устименко О. А. Тварина як об'єкт права власності (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

⁷³¹ Кідалов С. О. Організаційно-правові засади діяльності органів охорони, використання і відтворення водних біоресурсів та регулювання рибальства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2014. 20 с.

⁷³² Оніщук О. О. Адміністративно-правова діяльність суб'єктів владних повноважень по боротьбі з браконьєрством: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 20 с.

⁷³³ Ящук К. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на тваринний світ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2014. 17 с.

⁷³⁴ Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України: навч. посіб. / Т. О. Коваленко, С. І. Марченко. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 139 – 158.

відносини належать вже до галузі екологічного права⁷³⁵. З огляду на зазначене І. М. Дмитренко доходить висновку, що регулювання відносин ветеринарної безпеки галуззю екологічного права є цілком логічним і послідовним. У сфері екологічного права, на його думку, ветеринарну безпеку слід вважати частиною біобезпеки – стану захищеності біологічних об'єктів природного середовища від негативного впливу біологічних, хімічних, фізичних чинників, здатних вплинути на структуру та функцію живих організмів в теперішньому і майбутньому поколіннях. Отже, з огляду на зазначене І. М. Дмитренко переконаний, що ветеринарна безпека є складовою біологічної безпеки, яка, в свою чергу, є складовою екологічної безпеки як інституту екологічного права⁷³⁶.

І. С. Сюйва аналізує відносини щодо добробуту тварин під іншим кутом та вважає, що в Україні формується законодавство у сфері використання тварин у сільському господарстві (законодавство про здоров'я та благополуччя тварин), яке охоплює вимоги щодо розведення та утримання сільськогосподарських тварин; ветеринарного обслуговування; транспортування сільськогосподарських тварин; первинної переробки продукції тваринництва (забій тварин)⁷³⁷.

На нашу думку, відповідна ідентифікація відносин щодо застосування ветеринарно-санітарних заходів – це завдання неоднозначне та досить складне, особливо з огляду на ті глибокі трансформаційні процеси, що відбуваються нині в Україні та світі. Для того щоб спробувати відповісти на це та інші питання, що стосуються ветеринарно-санітарних заходів у вітчизняному тваринництві, слід здійснити аналіз правового забезпечення відповідних процесів.

Оцінюючи у попередніх підрозділах розвиток вітчизняного законодавства про СФЗ, ми виявляли його специфічні особливості та тенденції подальшої

⁷³⁵ Ветеринарне право: підруч. / за ред. В. М. Єрмоленка. – К.: НУБіП України, 2015. С. 37 – 38.

⁷³⁶ Дмитренко І. М. Щодо питання співвідношення понять біобезпека та ветеринарна безпека в системі права України. *Часопис Київського університету права*. 2017. Вип. 3. С. 230 – 233.

⁷³⁷ Сюйва І. С. Правове регулювання використання тварин у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 245 – 248.

еволюції. Законодавчі засади у цій сфері є досить об'ємними, розгалуженими, динамічними. Для їх якісного дослідження та виявлення певних тенденцій ми використаємо їх класифікацію. Так, відносини щодо застосування ветеринарно-санітарних заходів у тваринництві поділяються на дві великі групи:

1) відносини застосування ветеринарно-санітарних заходів *щодо утримання сільськогосподарських тварин*. Ця група відносин полягає у здійсненні належного догляду за тваринами і виступає складовою предмету правового регулювання благополуччя тварин. До цієї групи належать відносини щодо організації догляду, ідентифікації та реєстрації, харчування, лікування, транспортування, ринкового обігу, забою тощо. При цьому такі відносини мають пролонгований та розширювальний характер, оскільки застосування ветеринарно-санітарних заходів цієї групи не обмежується лише безпосередньо тваринами, але й поширюється на неістивну тваринницьку продукцію з них;

2) *відносини карантину тварин*. Ці відносини хоча і є невід'ємною складовою належного утримання сільськогосподарських тварин, однак вони все ж якісно відрізняються і тому підлягають окремому правовому регулюванню. Вивчаючи карантин тварин, Г. Слаута змальовує цілісну систему суспільних відносин: а) запобігання епізоотіям (оперативна профілактика, безпосередньо профілактичний карантин); б) реагування на епізоотії (виявлення (діагностика) підкарантинних об'єктів, локалізація підкарантинних хвороб, ліквідація хвороб)⁷³⁸. До групи відносин запобігання ми також відносимо проведення ветеринарно-санітарних заходів, які здійснюються щодо побічних продуктів тваринного походження.

Опираючись на проведену класифікацію відносин, ми проаналізуємо їх правове регулювання з позицій застосування ветеринарно-санітарних заходів.

Догляд. На думку І. С. Сюйви, основні вимоги щодо використання тварин у сільськогосподарському виробництві: 1) мають ґрунтуватись на принципах моральності та гуманності; 2) підпадають під санітарні заходи,

⁷³⁸ Слаута Г. Предмет правового регулювання карантину тварин. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Вип. 11. № 1. С. 69 – 75.

тобто будь-які заходи, що проводяться для захисту життя або здоров'я тварин, які мають бути адаптовані до європейського законодавства. Відповідно до Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» використання тварин у сільському господарстві ґрунтується на таких принципах: жорстоке поводження із тваринами є несумісним з вимогами моральності та гуманності, спричиняє моральну шкоду людині; забезпечення умов життя тварин, які відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям; право власності та інші речові права на тварин у разі жорстокого поводження з ними можуть бути припинені за рішенням суду шляхом їх оплатного вилучення або конфіскації; заборона жорстоких методів умертвіння тварин, у тому числі отруєння тварин; відповідальність за жорстоке поводження з тваринами; забезпечення безпеки життя та здоров'я людей при використанні тварин у сільському господарстві⁷³⁹. Зазначені принципи мають бути дотримані на всіх стадіях сільськогосподарського виробництва, пов'язаного з утриманням та використанням тварин. Детально умови поводження із тваринами у сфері сільськогосподарського виробництва врегульовані Порядком використання тварин у сільському господарстві, затвердженим наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25 жовтня 2012 р. № 652. Цей порядок поширюється на всіх власників тварин, які утримуються та розводяться для отримання продуктів і сировини тваринного походження.

Вимоги до догляду за сільськогосподарськими тваринами можна умовно поділити на дві групи: вимоги до умов утримання та вимоги до поводження із тваринами.

Вимоги, які стосуються умов утримання тварин, полягають у тому, що такі умови повинні відповідати їх фізіологічним, видовим та індивідуальним особливостям, а також задовольняти їх природні потреби в кормах, воді, сні, рухах, у природній активності тощо.

⁷³⁹ Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 27. Ст. 230.

До другої групи вимог відносяться *вимоги щодо поводження із тваринами*. Ця група вимог концентрується на поведінці та діяльності людини відносно тварин. Такі вимоги переважно є негативно сформульованими, тобто представляють собою здебільшого заборони. Так, забороняється: а) спричиняти тваринам біль і страждання, крім випадків, коли життю і здоров'ю людей і тварин загрожує небезпека; б) використання обладнання, інвентарю, які травмують тварин; в) нанесення побоїв, травм з метою примушення тварин до виконання будь-яких вимог; г) здійснювати надмірні навантаження тварин, що перевищують їх фізіологічні можливості; д) використання для роботи хворих або недогодованих тварин; е) використання при роботі з тваринами спорядження та інших засобів, які можуть призвести до травмування, каліцтва або загибелі тварини⁷⁴⁰. До цієї ж групи вимог відноситься правило щодо застосування методів знеболення при проведенні таврування, біркування, знероження та кастрації тварин.

Слід констатувати, що вітчизняне законодавство досить скупо регулює відносини щодо належного догляду за сільськогосподарськими тваринами. Чинне законодавче забезпечення концентрується переважно на регламентації карантинних заходів, на контролі обігу, питаннях ветеринарно-санітарної експертизи тощо. Європейське законодавство має суттєву якісну відмінність у цій частині: воно має розвинутий інститут благополуччя тварин, який сконцентований на побудові належного догляду за сільськогосподарськими тваринами. Такий розвиток не випадковий, адже добробут тварин – це цінність Співтовариства, яка закріплена в Протоколі (№ 33) про захист та добробут тварин, доданому до Договору про заснування Європейського Співтовариства. До того ж, досить показовим є прийняття ще у 1976 році Європейської конвенції про захист тварин, які утримуються на фермах. Ця конвенція розповсюджується на відносини щодо утримання та догляду за тваринами, зокрема у сучасних інтенсивних системах тваринництва, тобто в яких

⁷⁴⁰ Про затвердження Порядку використання тварин у сільському господарстві: наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25 жовтня 2012 р. № 652. *Офіційний вісник України*. 2012. № 91. Стор. 88. Ст. 3703.

переважно використовуються технічні установки⁷⁴¹. Для того щоб забезпечити належну реалізацію конвенційних положень було утворено постійний комітет Європейської конвенції про захист тварин.

На основі цієї конвенції було прийнято Директиву Ради 98/58/ЄС від 20 липня 1998 року щодо захисту тварин, які утримуються для сільськогосподарських потреб. Цей акт був розроблений для реалізації принципів, викладених у Конвенції, які включають забезпечення житлом, їжею, водою та доглядом відповідно до фізіологічних та етологічних потреб тварин. Відповідна Директива є загальним актом, що розповсюджується на усіх сільськогосподарських тварин. Для деталізації були розроблені спеціальні правила утримання різних видів сільськогосподарських тварин. Зокрема, було прийнято Директиву Ради 1999/74/ЄС від 19 липня 1999 року щодо встановлення мінімальних стандартів для захисту курей-несучок⁷⁴². Нормативні правила досить детальні та мають значне технічне навантаження. Наприклад, встановлюють вимоги щодо розмірів та технічних особливостей систем годування та напування, сідал та гнізд. Встановлюються мінімально необхідні розміри виробничих площ у розрахунку на одну курку. Цікавим є підхід до диференційованого регулювання утримання курей в клітках. Характерно, що нормотворець не робить жорстких вимог, а передбачає плавний перехід до кліткового утримання вищого рівня. Це зроблено за допомогою цікавого техніко-юридичного прийому. Так, окремо встановлено правила до утримання курей у клітках старого зразку, при цьому зазначено, що держави-члени забезпечують заборону вирощування в таких клітках з 1 січня 2012 року. Крім того, з 1 січня 2003 року жодні клітини старого зразку не можуть бути побудовані або введені в експлуатацію вперше. Тобто створено нормативні умови до плавного відходу від використання кліток старого зразку. При цьому встановлюються вимоги до нових кліток, які використовуватимуться після 1

⁷⁴¹ European Convention for the Protection of Animals Kept for Farming Purposes (Strasbourg, 10.03.1976). URL: https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/animals/docs/aw_european_convention_protection_animals_en.pdf

⁷⁴² Council Directive 1999/74/EC of 19 July 1999 laying down minimum standards for the protection of laying hens. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31999L0074&qid=1610609489360> (втратила чинність)

січня 2002 року, відповідають більш високим вимогам та краще задовольняють потреби тварин. Ця директива включена до переліку тих, що мають імплементуватися до вітчизняного аграрного законодавства. При цьому юридичний прийом, який ми проаналізували вище, було би доречно використати і під час відображення відповідних правил у законодавстві України з метою забезпечення м'якої адаптації вітчизняних виробників.

Законодавство ЄС передбачає не лише вимоги до утримання, але й кореспондуючі правила щодо контролю за їх виконанням. Зокрема, серед зобов'язань України слід згадати необхідність імплементувати Рішення Комісії 2006/778/ЄС від 14 листопада 2006 року щодо мінімальних вимог до збору інформації під час перевірок місць, де розводяться певні види тварин. З 2019 року цей документ втратив чинність у зв'язку з реформуванням системи контролю у сфері сільського господарства та передусім дотриманням вимог щодо СФЗ.

Суть контролю, який стосується відносин щодо утримання сільськогосподарських тварин, полягає у регулярному звітуванні господарств по встановленій формі. Інформація та дані, які мають передаватися компетентним органам, передбачаються у Регламенті (ЄС) 2017/625, а стандартна зразкова форма встановлена Регламентом (ЄС) 2019/723. Характерно, що звітування відбувається з використанням електронної версії стандартної зразкової форми, що надається за допомогою комп'ютеризованої системи управління інформацією для офіційного контролю (IMSOC)⁷⁴³.

У такий спосіб європейський нормотворець диференціює та максимально деталізує нормативне регулювання. Наприклад, окремі вимоги передбачені для утримання курей, що вирощуються на м'ясо. Такі правила встановлені Директивою Ради 2007/43/ЄС від 28 лютого 2007 року, якою встановлюються

⁷⁴³ Commission Implementing Regulation (EU) 2019/723 of 2 May 2019 laying down rules for the application of Regulation (EU) 2017/625 of the European Parliament and of the Council as regards the standard model form to be used in the annual reports submitted by Member States. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0723>

мінімальні правила для захисту курей, що утримуються для виробництва м'яса, і ця директива теж підлягає імплементації у вітчизняне законодавство.

Досить детально врегульовано відносини щодо утримання телят – цьому присвячена Директива Ради 2008/119/ЄС від 18 грудня 2008 року, якою встановлюються мінімальні стандарти для захисту телят. Аналіз її змісту вказує на активне застосування наукового підходу під час розробки законодавчого забезпечення. Зокрема, директива містить таке положення: «Науково визнано, що телята повинні отримувати усе необхідне, що відповідає їхнім потребам як стадного виду. З цієї причини їх слід вирощувати в групах. Телята, як у групових приміщеннях, так і в індивідуальних загонах, повинні мати достатньо місця для фізичних вправ, контакту з іншою худобою та нормальних рухів, коли вони стоять або лежать»⁷⁴⁴. Вимоги директиви враховують потреби телят у комунікації (забороняється їх ізольоване утримання за винятком карантинної потреби), у достатньому вільному просторі, годуванні, житлових умовах тощо.

Спеціальне регулювання догляду встановлено і для свиней – на це спрямована Директива Ради 2008/120/ЄС від 18 грудня 2008 року, якою встановлюються мінімальні стандарти для захисту свиней⁷⁴⁵. Цим документом передбачаються детальні вимоги щодо належного утримання свиней, враховуючи їх фізіологічні потреби залежно від віку, статі та стану. Також директивою багато уваги приділено диференційованому розрахунку достатньої площі для свиней, створенню належних житлових умов.

Важливо не лише автоматично імплементувати європейське законодавство щодо догляду за сільськогосподарськими тваринами – важливо звернути увагу на думки європейських учених з цього приводу. Так, незважаючи на значні здобутки у напрямі забезпечення добробуту сільськогосподарських тварин, наукова доктрина в ЄС подекуди критично оцінює відповідне законодавство. У сучасній літературі наукова критика

⁷⁴⁴ Council Directive 2008/119/EC of 18 December 2008 laying down minimum standards for the protection of calves. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0119&qid=1610615318775>

⁷⁴⁵ Council Directive 2008/120/EC of 18 December 2008 laying down minimum standards for the protection of pigs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0120&qid=1610616420840>

висвітлює три суттєві проблеми, що впливають із прогресивного законодавства ЄС про добробут тварин, а саме: 1) уповільнення розвитку з 2003 року⁷⁴⁶; 2) нормативний парадокс законодавства про добробут тварин, в якому норми про комерційне використання тварин – спираючись на значення тварин як продукції – співіснують із правилами, що передають моральну повагу та захист тварин як розумних істот⁷⁴⁷; 3) визнання того, що більшість наукових звітів про добробут тварин, підготовлених Європейським органом з безпеки харчових продуктів (EFSA), не були впроваджені в законодавство⁷⁴⁸.

Ідентифікація. Вимоги євроінтеграційного курсу наполегливо висуюють актуальні питання щодо можливостей забезпечення та підтвердження якості та безпечності тваринницької продукції. Саме стабільна та ефективна система ідентифікації та реєстрації тварин є значною складовою формування системи якості та безпечності сільськогосподарської продукції, адже є невід’ємною складовою європейської системи простежуваності агропродовольчого ланцюга та важливою підвалиною досягнення ветеринарної безпеки. Значення цього інституту добре простежується при аналізі Регламенту Комісії (ЄС) № 494/98 від 27 лютого 1998 року, яким встановлюються правила застосування Регламенту Ради (ЄС) № 820/97 щодо мінімальних адміністративних санкцій в рамках системи ідентифікації і реєстрації великої рогатої худоби⁷⁴⁹. Зміст цього документу добре ілюструє жорсткість вимог у цій сфері. Зокрема, серйозність правил щодо ідентифікації та реєстрації підтверджують такі найбільш красномовні норми, відповідно до яких: а) якщо утримувач тварини не може підтвердити її ідентифікацію протягом двох робочих днів, така тварина повинна бути знищена без зволікання під наглядом ветеринарних органів та без

⁷⁴⁶ Pedersen N. K. 'Detailed Discussion of European Animal Welfare Laws 2003 to Present: Explaining the Downturn' (Animal Legal and Historical Center 2009). URL: <https://www.animallaw.info/article/detailed-discussion-european-animal-welfare-laws-2003-present-explaining-downturn>

⁷⁴⁷ Sowery K. Sentient Beings and Tradable Product: The Curious Constitutional Status of Animals under Union Law. *Common Market Law Review*. 2018. Vol. 55. № 1.

⁷⁴⁸ Leone L. Farm animal welfare under scrutiny: issues unsolved by the EU legislator. *European Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 12. Issue 1. P. 47 – 84.

⁷⁴⁹ Commission Regulation (EC) № 494/98 of 27 February 1998 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) № 820/97 as regards the application of minimum administrative sanctions in the framework of the system for the identification and registration of bovine animals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31998R0494&qid=1610989523620>

компенсації з боку компетентного органу; б) якщо одна або декілька тварин у господарстві не відповідають вимогам по ідентифікації та реєстрації, вводиться обмеження на переміщення всіх тварин до цього господарства та з нього; в) якщо власник не повідомляє компетентному органу про рух до і з його господарства тварин, про їх народження, смерть, або не подає іншу необхідну інформацію по тваринам, орган обмежує переміщення тварин до і з цього господарства.

Як помітно, вимоги досить жорсткі та спрямовані на стимулювання власників максимально чітко виконувати свої зобов'язання. При цьому система побудована так, що маючи неідентифіковану та незареєстровану тварину, власник зустрічає безліч перешкод у всіх звичайних операціях, наприклад, в отриманні послуг ветеринарного лікаря. Хоча існують цілком обґрунтовані виключення. Наприклад, якщо у лошати ще немає паспорту коня, однак він потребує лікарської допомоги, встановлюється правило, що з ними поводяться як з тваринами, що виробляють їстівні продукти⁷⁵⁰.

Якщо аналізувати законодавство України, то воно хоча і встановлює обов'язкову ідентифікацію та реєстрацію сільськогосподарських тварин, однак ця система досі не стала абсолютно іманентною та органічною для вітчизняного тваринництва. З метою виправлення такої ситуації та максимального стимулювання процесу тотальної ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин, було розроблено законопроект⁷⁵¹, основна суть якого полягає у системній дії трьох факторів: а) підвищення відповідальності за порушення вимог у цій сфері; б) посилення контролю; в) оновлення правил надання державної підтримки. Спробуємо проаналізувати ці напрями удосконалення ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин.

По-перше, обрано досить простий шлях посилення відповідальності суб'єктів за порушення вимог законодавства у сфері ідентифікації та реєстрації

⁷⁵⁰ Kiemle J., Wolff F., Emmerich I. Update on the current drug law situation in the pharmaceutical therapy of foals without equine passports. *Pferdeheilkunde*. 2020. Vol. 36. Issue 3. P. 252 – 268.

⁷⁵¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ідентифікації та реєстрації тварин № 4396 від 18.11.2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70464

сільськогосподарських тварин, а саме: радикальне підвищення штрафів та запровадження можливості накладення тимчасових заборон на переміщення тварин. Наприклад, законопроектом передбачено зростання суми штрафів до 50 тис грн. Можна погодитися з цією пропозицією впровадження фінансового стимулювання, однак лише при умові формування із таких штрафних коштів спеціального фонду, з якого мають фінансуватися державні заходи по удосконаленню системи ідентифікації та реєстрації тварин. В іншому випадку високі штрафні санкції в умовах України ризикують просто перетворитися на чергову систему поборів та їх наступне розчинення у загальному фонді бюджету.

По-друге, посилення контролю за дотриманням правил ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин передбачає постійні перевірки суб'єктів господарювання. Законопроектом пропонується проведення державного контролю із належною періодичністю та за ризик-орієнтованими критеріями. Виявлення порушень у певному господарстві має тягти за собою збільшення частоти державного контролю щонайменше удвічі на наступний рік. За загальним правилом пропонується проводити перевірки без попередження.

По-третє, зміни у державній підтримці. Це складне та неоднозначне питання, що потребує детальнішого аналізу. Для того щоб зрозуміти суть пропозицій, треба спочатку встановити сучасний правовий механізм державної підтримки у цій сфері. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин» державна підтримка надається шляхом обов'язкового відшкодування державою витрат на оплату послуг з ідентифікації та реєстрації тварин фізичним особам – власникам цих тварин. Тобто підтримка має обмежений характер: вона розповсюджується лише на фізичних осіб, які мають у власності сільськогосподарських тварин, та має компенсаторну природу. Суть пропозицій щодо зміни цього механізму підтримки полягає у наступному: пропонується «здешевлення самої ідентифікації та реєстрації тварин для власника – фізичної та юридичної особи, внаслідок відшкодування вартості

матеріалів, які входять до послуги за переліком, з державного бюджету»⁷⁵².

Така пропозиція не виглядає досить зваженою з огляду на таке:

а) розробники зазначають, що «аналізуючи порядок відшкодування за проведену ідентифікацію та реєстрацію тварин, було зроблено висновок про недієвість такого механізму». Ця теза не може бути жодним чином підтверджена, оскільки вони самі ж визнають, що «у державному бюджеті 2017-2020 років, не було передбачено коштів для реалізації норм постанови Кабінету Міністрів України від 08 серпня 2016 року № 506 «Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на відшкодування витрат на оплату послуг з ідентифікації та реєстрації тварин фізичним особам – власникам цих тварин». Тобто цей правовий механізм не був апробований, тому його дієвість не може бути оцінена;

б) запропонована відмова від компенсаторного механізму державної підтримки, можливо, є цілком життєздатною, однак аргументація, приведена у законопроекті, є малопереконливою та потребує більш серйозних обґрунтувань;

в) і нарешті, пропозиція, що висувається як нова та оригінальна, насправді є повторенням давно пройденого етапу. Так, у своїх дослідженнях Х. А. Григор'єва детально проаналізувала еволюцію правових засад державної підтримки у сфері ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин⁷⁵³. Учена зазначає, що починаючи з моменту реального запровадження системи ідентифікації та реєстрації тварин в Україні, держава брала на себе обов'язки щодо фінансування цих процесів. На першому етапі (2004 – 2014 роки) в основу державної підтримки було покладено принцип часткової оплати:

⁷⁵² Пояснювальна записка проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ідентифікації та реєстрації тварин № 4396 від 18.11.2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70464

⁷⁵³ Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Гельветика, 2019. 596 с.; Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2020. 493 с.; Григор'єва Х. А. Правовий механізм державної підтримки у сфері ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 61 – 65.; Григор'єва Х. А. Державна підтримка у сфері ідентифікації та реєстрації тварин: етапи законодавчої трансформації. *Зб. матер. Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* (Одеса, 9-10 вер. 2016). О., 2016. С. 101 – 104.

держава оплачує частину витрат на ідентифікацію та реєстрацію тварин, а власник покриває залишок цієї суми⁷⁵⁴. Саме до цього найпершого етапу пропонують повернутися розробники законопроекту.

Слід враховувати, що система ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин формує додатковий тягар для вітчизняних суб'єктів аграрного господарювання. Ми не говоримо про те що таку систему не треба запроваджувати – ми звертаємо увагу на принциповий підхід до удосконалення законодавства у цій сфері. Зокрема, аналізований законопроект присвячує десятки нових норм контролю, перевіркам та відповідальності суб'єктів господарювання, у той час як державна підтримка абстрактно описана в одному реченні. Такий перекис негативно відобразиться на розвитку відповідних правовідносин.

Годівля. Особливу складову утримання сільськогосподарських тварин утворює їх повноцінне харчування. Довгий час в Україні питання щодо годівлі тварин регулювалися суто ветеринарним законодавством. Однак загальний євроінтеграційний тренд яскраво проявився і у відносинах щодо регулювання вимог до кормів. Це знайшло своє втілення у прийнятті спеціального Закону України «Про безпечність та гігієну кормів», що сформував навколо себе окремий спеціалізований масив законодавства.

Закон України «Про безпечність та гігієну кормів» запроваджує європейські вимоги для виробництва та обігу безпечних для тварин кормів та є важливим елементом усієї системи контролю безпечності харчових продуктів «від лану до столу»⁷⁵⁵. Найголовніше, що цей Закон ґрунтується на нормах трьох основних регламентів ЄС у цій сфері⁷⁵⁶ та враховує загальні вимоги

⁷⁵⁴ Про затвердження Порядку використання коштів Державного бюджету України на проведення ідентифікації та реєстрації великої рогатої худоби: наказ Мінагрополітики та Мінфіну від 06.04.2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0497-04#Text>

⁷⁵⁵ Духневич А., Карпінська Н. Інституційне та законодавче забезпечення реалізації вимог ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 66 – 71.

⁷⁵⁶ Regulation (EC) № 1831/2003 of the European Parliament and of the Council of 22 September 2003 on additives for use in animal nutrition. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R1831&qid=1610990269435>; Regulation (EC) № 1831/2003 of the European Parliament and of the Council of 12 January 2005 laying down requirements for feed hygiene. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R0183&qid=1610990212637>; Regulation (EC) № 767/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the placing on the market and use of

харчового законодавства ЄС, що містяться у Регламенті ЄС 178/2002, яким визначаються загальні принципи та вимоги харчового права⁷⁵⁷. Звичайно, це оцінюється вітчизняними ученими позитивно, оскільки європейські вимоги до виробництва й обігу безпечних для тварин кормів є важливим елементом усієї системи контролю безпечності харчових продуктів⁷⁵⁸.

Основними позитивними новелами розглядуваного закону називають: детальне врегулювання забезпечення простежуваності кормів; впровадження спрощеного підходу для певних категорій операторів ринку кормів; впровадження диференційованого підходу до видачі експлуатаційного дозволу/державної реєстрації потужностей операторів ринку; встановлення обов'язковості державної реєстрації лише кормових добавок, здійснення такої реєстрації без прив'язки до заявника та передбачення можливості спрощеної системи державної реєстрації кормових добавок⁷⁵⁹.

Окремої уваги заслуговують вимоги щодо маркування кормів. Встановлено, що оновлене законодавство у сфері маркування кормів у цілому відповідає міжнародним вимогам та праву ЄС. При цьому обґрунтовано, що недоліком нового Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» є відсутність у ньому положень про корми, отримані в результаті органічного виробництва⁷⁶⁰. Ю. М. Павлюченко наголошує на тому, що корми, отримані в результаті органічного виробництва, визнаються органічною продукцією відповідно до Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»⁷⁶¹. Упущення

feed, amending European Parliament and Council Regulation (EC) № 1831/2003 and repealing Council Directive 79/373/EEC, Commission Directive 80/511/EEC, Council Directives 82/471/EEC, 83/228/EEC, 93/74/EEC, 93/113/EC and 96/25/EC and Commission Decision 2004/217/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R0767&qid=1610990310122>

⁷⁵⁷ Бурило Ю. Сучасний розвиток національного законодавства про корми. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 207 – 211.

⁷⁵⁸ Русан В. М., Дяченко О. П. Інституційні засади розвитку аграрного сектору у контексті забезпечення економічної безпеки держави. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 2. С. 117 – 122.

⁷⁵⁹ Бурило Ю. Сучасний розвиток національного законодавства про корми. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 207 – 211.

⁷⁶⁰ Новак Т. С., Мельник В. О. До питання маркування кормів за законодавством України. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Вип. 11. № 1. С. 59 – 68.

⁷⁶¹ Павлюченко Ю. Правове регулювання ринку органічної продукції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1 (21). С. 170 – 175.

відповідного аспекту законодавством про корми є прикритим, оскільки наразі спостерігається тенденція до збільшення обсягів саме цього напрямку сільськогосподарського виробництва як у країнах ЄС, так і в Україні⁷⁶².

Законодавство про корми в ЄС є досить об'ємним, тому для наближення національного законодавства України до законодавства ЄС у цій сфері прийняття одного закону замало⁷⁶³. На виконання його положень вже було прийнято низку підзаконних нормативно-правових актів. Однак основне питання щодо функціонування нового Закону полягає в іншому. Так, нагадаємо, що вступ у дію Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» відбувся не одразу після прийняття, а через два роки. Однак, незважаючи на дворічний перехідний період з моменту прийняття Закону України «Про безпечність та гігієну кормів», система державної реєстрації кормових добавок не запрацювала ані в повному, ані в спрощеному порядку, які передбачені цим Законом, і жодна кормова добавка не була зареєстрована⁷⁶⁴. Така ситуація призвела до цілком закономірної напруги на ринку, і швидко стало зрозуміло, що проблему слід вирішувати негайно. На це пішов цілий рік, однак за цей час не будувалася належна система реєстрації, а тривав пошук «обхідних» шляхів. Так, було прийнято Закон України із красномовною назвою «Про внесення змін до розділу Х «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» з метою стабілізації ринку кормів» від 02.12.2020 року. Відповідно до цього Закону вступ у дію незручних положень щодо державної реєстрації відсувається у часі. Проаналізована ситуація та її нормативне вирішення викликає кілька зауважень. По-перше, це своєрідний прояв політики «подвійних стандартів». Так, якщо виробникам потрібно вводити нові вартісні системи, виконувати підвищені вимоги тощо, то

⁷⁶² Гафурова О. В., Марченко С. І. Правове регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва за законодавством України та ЄС. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Вип. 10. № 4. С. 30.

⁷⁶³ Бурило Ю. Сучасний розвиток національного законодавства про корми. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 207 – 211.

⁷⁶⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до прикінцевих положень Закону України “Про безпечність та гігієну кормів” з метою стабілізації ринку кормів”. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3672&skl=10

відповідні положення оперативно вводяться в дію під егідою виконання Угоди про асоціацію та необхідності підтягувати рівень виробництва до високих світових стандартів. Однак, якщо держава не встигає (не має коштів чи їй не вистачає інших ресурсів), то незручні норми швидко «заморожуються» без особливих пояснень, без накладення обов'язків на публічне управління щодо створення такої системи у певний строк тощо.

По-друге, в аналізованій ситуації спостерігається негативний прояв євроінтеграційного процесу. Слід зазначити, що євроінтеграція, незважаючи на суб'єктивні ставлення та очікування, як і будь-яке суспільне явище, є складним поєднанням позитивних та негативних аспектів. Однією з неявних, однак стійких негативних тенденцій, що породжені євроінтеграційними процесами, стало певне добровільне обезцінення певних державних функцій у сфері застосування СФЗ. Логіку цього процесу можна образно виразити приблизно так: якщо в ЄС перевірили та зареєстрували цю кормову добавку, то навіщо нам її знову перевіряти? На наш погляд, це дуже небезпечна тенденція, що проявляється все більш активно. Це поглиблює добровільне обмеження суверенітету, на яке Україна погодилася унаслідок підписання Угоди про асоціацію. І це абсолютно невиправдано. Навіть усередині ЄС країни-члени намагаються в рамках загальноєвропейських правових засад будувати таке національне законодавство, що максимально відповідає інтересам країни. З цією метою держави – члени ЄС також зберігають внутрішні інституційно-функціональні структури, діяльність яких дозволяє утримувати контроль над власною національною безпекою. У зв'язку з цим, нам симпатизують думки вітчизняних учених, які вказують на потребу в критичній оцінці процесу наближення законодавства⁷⁶⁵.

Різниця між європейським та вітчизняним законодавством у сфері тваринництва також проявляється у використанні певних традиційних

⁷⁶⁵ Богдан А. Й. Правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у контексті вимог законодавства ЄС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2010. 20 с.; Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2014. 18 с.

кормових матеріалів. Наприклад, відповідно до європейського законодавства м'ясо-кісткове борошно з міркувань безпеки роками виключається з раціону тварин, що входять до харчового ланцюга. Деякі зміни в регламентах ЄС, що призвели до пом'якшення цієї заборони, розпочались із середини 2013 року із введенням тваринних білків, отриманих з птиці та свиней, у корм для аквакультури⁷⁶⁶. Ситуація в Україні інша: м'ясо-кісткове борошно активно використовується на практиці та пропагується у літературі⁷⁶⁷.

Лікування. Неможливо применшити важливість належного регулювання відносин щодо застосування ветеринарних препаратів. Характерно, що ці відносини врегульовано не на рівні окремого закону (на кшталт Закону України «Про пестициди і агрохімікати»), а регламентовано у рамках загального Закону України «Про ветеринарну медицину». На підставі цих законодавчих положень розвинулося досить об'ємне підзаконне регулювання. Цю сферу правовідносин теж активно зачіпає євроінтеграційна перебудова законодавства.

У ЄС виробництву та обігу ветеринарних препаратів приділяється значна увага. З набранням чинності 1 січня 1995 року Регламенту Ради (ЄЕС) №2309/93 в ЄС уперше була встановлена централізована процедура дозволу на ветеринарні лікарські засоби, що дозволило продавати ветеринарні препарати на основі єдиного дозволу, що видавався на рівні союзу. До моменту впровадження централізованої процедури дозволу ЄС у 1995 році оцінка екологічних ризиків ветеринарних лікарських засобів була у сфері відповідальності держав-членів⁷⁶⁸.

Довгий час ці відносини регулювалися Директивою Європейського Парламенту та Ради №2001/82/ЄС від 6 листопада 2001 року щодо Кодексу

⁷⁶⁶ Nesic K., Pavlovic N., Pavlovic M. Testing animal feed for the presence of ruminant DNA using the official real-time PCR method. IOP Conference Series-Earth and Environmental Science (60th international meat industry conference meatcon). 2019. Vol. 333.

⁷⁶⁷ Муштрук М. М. Аналіз технологічної бази для виробництва кормового борошна і його сумішей. *Біоресурси і природокористування*. 2018. Т. 10. № 5-6. С. 52 – 67.

⁷⁶⁸ Fabrega J., Carapeto R. Regulatory review of the environmental risk assessment of veterinary medicinal products in the European Union, with particular focus on the centralised authorisation procedure. *Environmental sciences Europe*. 2020. Vol. 32. Issue 1. URL: <https://enveurope.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s12302-020-00374-x.pdf>

Співтовариства для ветеринарних лікарських препаратів⁷⁶⁹. Цей акт також передбачений для імплементації в українське законодавство.

Виконуючи зобов'язання щодо наближення законодавства у сфері СФЗ Мінагрополітики затвердило Правила належної виробничої практики ветеринарних препаратів⁷⁷⁰, прийняті згідно з Директивою Комісії від 23 липня 1991 року щодо принципів і робочих вказівок належної виробничої практики для ветеринарних препаратів (91/412/ЕЕС), що встановлює принципи та правила належної виробничої практики (GMP) лікарських засобів для застосування у ветеринарії⁷⁷¹; а також Директиви ЄС 2001/82/ЄС від 6 листопада 2001 року про Кодекс співтовариства щодо лікарських засобів для ветеринарного застосування⁷⁷².

При цьому, аналіз директив ЄС щодо обігу ветеринарних препаратів свідчить, що на сьогодні правове регулювання обігу ветеринарних препаратів у ЄС базується на таких принципах: 1) ветеринарні препарати, дозволені для продажу на європейському ринку, виготовляються лише виробниками, що мають відповідну ліцензію на виробництво, діяльність яких регулярно інспектується компетентними уповноваженими органами; 2) кожен ветеринарний препарат, що виробляється, повинен мати реєстраційне посвідчення, що засвідчує проведення його експертизи у компетентному державному органі; 3) якість лікарських засобів для ветеринарії забезпечується дотриманням виробником вимог належної виробничої практики – Good Manufacturing Practice; 4) високий рівень якості вироблених ветеринарних препаратів підтримується завдяки дотриманню постачальниками вимог

⁷⁶⁹ Directive 2001/82/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to veterinary medicinal products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0082&qid=1610980303227>

⁷⁷⁰ Про затвердження Правил належної виробничої практики ветеринарних препаратів: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 606 від 10 листопада 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2018. № 12. Стор. 46. Ст. 420.

⁷⁷¹ Commission Directive 91/412/EEC of 23 July 1991 laying down the principles and guidelines of good manufacturing practice for veterinary medicinal products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31991L0412&qid=1610980247105>

⁷⁷² Directive 2001/82/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to veterinary medicinal products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0082&qid=1610980303227>

належної практичної дистрибуції⁷⁷³.

Як зазначають дослідники, протягом останніх років в самому ЄС тривала підготовка до реформи законодавства про ветеринарні препарати. Справа у тому, що стандарти їх виробництва там були аналогічними зі стандартами виробництва лікарських препаратів для людей. Однак з урахуванням низки аргументів стосовно суттєвих відмінностей між цими групами препаратів, зокрема щодо способів вживання людських та ветеринарних препаратів, а також у зв'язку із спадом у розвитку ветеринарної фармації протягом останніх років в ЄС виникли активні дискусії про необхідність послаблення стандартів виробництва ветеринарних препаратів. Врешті після чотирьох років переговорів 11 грудня 2018 року Європейський Парламент та Рада схвалили Регламент № 2019/6 щодо ветеринарних лікарських засобів та скасування Директиви 2001/82 ЄС⁷⁷⁴. Передбачається, що після закінчення трирічного перехідного періоду цей документ має вступити в силу з 28 січня 2022 року. Регламент охоплює всі напрямки здійснення реєстрації ветеринарних препаратів у Союзі – як на централізованому союзному, так і на національному рівні⁷⁷⁵.

Хоча в загальних рисах українська система реєстрації ветеринарних препаратів наближена до європейської, однак рівень правового регулювання такої реєстрації в ЄС є значно вищим. Враховуючи обмеженість ресурсів фармвиробників у ветеринарному секторі порівняно з гуманною фармацією, саме лише підвищення регуляторних вимог до рівня законодавства ЄС, без врахування наявних у ньому спрощень і переваг, а також без комплексного вирішення проблем обігу ветеринарних препаратів в Україні призведе до

⁷⁷³ Березовська І. А. Правові засади Належної виробничої практики (GMP) для ветеринарних препаратів у Євросоюзі: досвід для України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2018. Вип. 137. С. 65 – 76.

⁷⁷⁴ Regulation (EU) 2019/6 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on veterinary medicinal products and repealing Directive 2001/82/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0006&qid=1610980458627>

⁷⁷⁵ Березовська І. А. Проблеми правового регулювання спрощеної реєстрації ветеринарних препаратів в Україні. *Науково-технічний бюлетень Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок і Інституту біології тварин*. 2019. Вип. 20. № 2. С. 417 – 425.

знищення вітчизняної ветеринарної фармацевтичної індустрії⁷⁷⁶.

Вітчизняні дослідники наголошують на тому, що оскільки ветеринарні препарати можуть бути досить небезпечними у випадку їх неналежного використання, зберігання, виробництва, транспортування тощо, господарську діяльність із виробництва ветеринарних препаратів слід вважати екологічно ризикованою, а відтак такою, що потребує дотримання вимог екологічної безпеки у процесі її провадження⁷⁷⁷. Європейська наукова доктрина, вивчаючи процеси, які відбуваються у галузі виробництва та виростання ветеринарних препаратів, теж підкреслює їх екологічну спрямованість. Цікаво відмітити, що публікації 90-х років XX ст. роблять акцент на регулюванні залишків ветеринарних препаратів у м'ясі, на оцінці хімічних забруднень у продуктах харчування тваринного походження, призначених для споживання людиною⁷⁷⁸. Потім фармакологічний вплив почав оцінюватися також і з інших позицій, не лише антропоцентричних. Тенденції останніх ініціатив полягають у подоланні забруднення навколишнього середовища від залишків фармацевтичних препаратів. Протягом останніх двох десятиліть фармацевтичну продукцію визнано новою екологічною проблемою. Паралельно була розроблена нормативна база для оцінки екологічного ризику фармацевтичної продукції. Серед ветеринарних продуктів найчастіше обговорювались як екологічно впливові: гормони, антибіотики та антипаразитарні препарати⁷⁷⁹.

Подібне відбувалося, наприклад, з ініціативами щодо протидії масовому використанню антибіотиків у тваринництві. Виникнення та поширення патогенних мікроорганізмів, стійких до протимікробних препаратів, призвели до зростання занепокоєння з приводу широкого і надмірного використання

⁷⁷⁶ Березовська І. А. Проблеми правового регулювання спрощеної реєстрації ветеринарних препаратів в Україні. *Науково-технічний бюлетень Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок і Інституту біології тварин*. 2019. Вип. 20. № 2. С. 417 – 425.

⁷⁷⁷ Оверковська Т. Правове регулювання виробництва ветеринарних препаратів. *Economic And Law Paradigm Of Modern Society*. 2020. № 1. С. 106 – 113.

⁷⁷⁸ Anadon A., Martinez-Larranaga M. Residues of antimicrobial drugs and feed additives in animal products: regulatory aspects. *Livestock Production Science* Vol. 59. Issue 2-3. P. 183 – 198.

⁷⁷⁹ Kuester A., Adler N. Pharmaceuticals in the environment: scientific evidence of risks and its regulation. *Philosophical Transactions of The Royal Society B-Biological Sciences*. 2014. Vol. 369. Issue 1656. URL: <https://royalsocietypublishing.org/doi/pdf/10.1098/rstb.2013.0587>

антимікробних препаратів у ветеринарній медицині. Було запроваджено низку національних проєктів, наприклад, з 90-х років Данія реалізувала декілька ініціатив щодо зменшення використання протимікробних препаратів. Найефективнішими правовим механізмом було визнано реалізовану з 2010 року схему «Жовтої картки». Суть цього механізму полягала у тому, що фермеру, який використовував антибіотики більше норми, видавалася Жовта картка – припис на зменшення такого застосування протягом 9 місяців. У випадку невиконання цього завдання, визначалася стратегія зменшення використання антибіотиків за допомогою ветеринара. Фермер покриває всі ці витрати⁷⁸⁰. Відповідно до датського законодавства, використання антимікробних засобів у тварин дозволяється лише для лікування інфекційних захворювань, а не для цілей профілактики чи стимулювання росту.

Ще одна значна проблема, породжена використанням ветеринарних препаратів, полягає у забрудненні ґрунту та води фармацевтичними залишками. Ці процеси разом з іншими стали основою концептуальної ідеї «One Health», відповідно до якої здоров'я людей тісно пов'язане зі здоров'ям тварин та навколишнім середовищем. У зв'язку з цим активізуються еколого-правові процеси. Наприклад, це вже можна спостерігати в державах-членах, таких як Нідерланди, які вживають національних заходів для поліпшення якості води шляхом захисту питної води від тонн залишків фармацевтичної продукції, що скидаються у стічні води щороку⁷⁸¹. Потенційний вплив залишків фармацевтичних препаратів на людей та дику природу викликає занепокоєння, оскільки дедалі частіше повідомляються невтішні результати наукових досліджень щодо концентрацій фармацевтичних препаратів у поверхневих водах, а також їх впливу на популяції дикої природи.

У новому ветеринарному регламенті ЄС передбачається фактично змінити парадигму оцінки екологічного ризику, що несуть ветеринарні

⁷⁸⁰ Antunes A. C. Lopes, Jensen V. F. Close to a Decade of Decrease in Antimicrobial Usage in Danish Pig Production- Evaluating the Effect of the Yellow Card Scheme. *Frontiers In Veterinary Science*. 2020. Vol. 7.

⁷⁸¹ Charuaud L., Jarde E., Jaffrezic A., Thomas M.-F., Le Bot B. Veterinary pharmaceutical residues from natural water to tap water: sales, occurrence and fate. *J Hazard Mater*. 2019. Vol. 361. P. 169 – 186. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jhazmat.2018.08.075>

препарати. Зокрема, очікується відмова від традиційного підходу до оцінки екологічних ризиків, що базується на продуктах, та використання підходу, що ґрунтується на речовинах. Оцінка ризику на основі речовин буде зосереджена на розробці всебічних досліджень активної речовини, на які можуть посылатися заявники нових препаратів під час підготовки заявки на отримання дозволу на використання. Хоча початкова реалізація цього підходу може вимагати досить значних ресурсів, враховуючи обмежені дані про небезпеку та фізико-хімічні дані деяких активних речовин, у довгостроковій перспективі це заощадить ресурси для промисловості (оскільки не буде потреби повторювати дослідження, які вже існують), а також регулюючих органів, і призведе до узгоджених та надійних оцінок ризиків, що забезпечують більш всеосяжну характеристику ризиків. Відповідно до нового регламенту Комісія має три роки з моменту набуття чинності регламентом (січень 2022 р.), щоб вивчити доцільність створення такої системи досліджень. Новий регламент також вперше включає правове положення, що дозволяє відмовити в дозволі продукту, який містить речовини, що не відповідають визначеним критеріям стійкості, біоаккумуляції та токсичності, коли ветеринарний лікарський засіб призначений для використання у тварин, що виробляють їжу⁷⁸².

Транспортування. Транспортування живих сільськогосподарських тварин – процес складний та стресовий. Організація перевезення тварин вимагає злагодженої роботи багатьох суб'єктів, а також дотримання певних єдиних принципів. Лише у такому разі транспортування тварин буде безпечним, не нестиме шкоди чи загрози. В Україні ці відносини регулюються Правилами транспортування тварин, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 року № 1402⁷⁸³. Цими правилами встановлено вимоги до перевезення тварин авіаційним, автомобільним, залізничним, морським та річковим транспортом. Зокрема, при транспортуванні

⁷⁸² Fabrega J., Carapeto R. Regulatory review of the environmental risk assessment of veterinary medicinal products in the European Union, with particular focus on the centralised authorisation procedure. *Environmental Sciences Europe*. 2020. URL: Vol. 99. URL: <https://enveurope.springeropen.com/articles/10.1186/s12302-020-00374-x>

⁷⁸³ Про затвердження Правил транспортування тварин: постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 року № 1402. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 29.

тварин повинні задовольнятися їх потреби в кормах та воді, а також має бути забезпечений захист від шкідливого для них зовнішнього впливу. Транспортний засіб, призначений для перевезення тварин, повинен бути спеціально обладнаний для того, щоб виключати травмування або загибель тварин. При завантаженні і розвантаженні тварин мають використовуватися пристрої і прийоми, що виключають травмування та загибель тварин. Законодавством визначено особливості перевезення тварин залежно від виду транспортних засобів та видів сільськогосподарських тварин⁷⁸⁴.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року № 228-р Україна взяла на себе зобов'язання до 2019 року привести законодавство в сфері транспортування тварин у відповідність до Регламенту Ради (ЄС) № 1/2005 від 22 грудня 2004 року щодо захисту тварин під час транспортування та проведення відповідних процедур. Наразі аграрне законодавство в цій сфері відповідає законодавству ЄС лише в частині вимог до норм площі та годівлі продуктивних тварин під час транспортування. Інші положення Регламенту не знайшли належного відображення в законодавстві України. Зокрема, щодо планування довготривалих та короткочасних перевезень, сертифікації компаній-перевізників та водіїв, тренінгу водіїв, розробки та затвердження маршрутів, журналу транспортування тощо⁷⁸⁵.

За законодавством ЄС транспортування сільськогосподарських тварин має відповідати таким основним принципам:

1) *обмеження транспортування наскільки це можливо*. Цей підхід є важливим, оскільки будь-яке перевезення є потенційно травматичним. Тобто, якщо існує варіант не везти тварину, то краще скористатися ним. Важливо, що Регламент ЄС №1/2005 диференціює подорожі на короткі, довгі та дуже довгі. Опираючись на це, впроваджується правило, відповідно до якого з міркувань добробуту тварин перевезення тварин під час довгих поїздок, включаючи

⁷⁸⁴ Суйва І. С. Правове регулювання використання тварин у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 245 – 248.

⁷⁸⁵ Суйва І. С. Правове регулювання використання тварин у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 245 – 248.

тварин на забій, повинно бути обмежене наскільки це можливо;

2) *захист від болю та страждань під час перевезення.* Це є спеціальним проявом загального принципу щодо уникнення в усіх можливих випадках заподіяння тваринам різних видів болю;

3) *дотримання вимог ветеринарно-санітарної безпеки.* Акцент зроблено на запобіганні виникненню та розповсюдженню інфекційних хвороб тварин;

4) *інформаційно-консультаційне забезпечення такого перевезення.* Характерною особливістю законодавства ЄС слід вказати значну увагу, приділену освітнім питанням у сфері транспортування тварин. Зокрема, Регламентом наголошено на тому, що поганий добробут тварин часто пов'язаний з відсутністю освіти у відповідальних осіб. Саме тому навчання повинно бути обов'язковою умовою для будь-якої особи, яка супроводжує тварин під час транспортування⁷⁸⁶;

5) *заохочення до встановлення додаткових національних правил транспортування тварин у певних випадках.* Зокрема, Регламентом враховано, що прийняття детальних положень щодо транспортування певних видів тварин, які мають особливі потреби та представляють дуже обмежену частину сільськогосподарських тварин ЄС, доцільно дозволити державам-членам, які мають змогу встановлювати або підтримувати додаткові національні правила, що застосовуються до перевезення тварин таких видів⁷⁸⁷;

6) *сприяння з боку органів влади.* Відповідно до Регламенту (ЄС) №2017/625 Європейського Парламенту та Ради від 15 березня 2017 року про офіційний контроль та інші офіційні заходи, що виконуються з метою забезпечення застосування законодавства про харчові продукти та корми, норм про здоров'я та добробут тварин, здоров'я рослин та засоби захисту рослин, компетентні органи не повинні затримувати тварин під час транспортування,

⁷⁸⁶ Council Regulation (EC) № 1/2005 of 22 December 2004 on the protection of animals during transport and related operations and amending Directives 64/432/EEC and 93/119/EC and Regulation (EC) № 1255/97. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R0001&qid=1610535016693>

⁷⁸⁷ Council Regulation (EC) № 1/2005 of 22 December 2004 on the protection of animals during transport and related operations and amending Directives 64/432/EEC and 93/119/EC and Regulation (EC) № 1255/97. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R0001&qid=1610535016693>

якщо це не є суворо необхідним з точки зору добробуту тварин або з причини здоров'я тварин чи людей. Якщо тварини повинні бути затримані під час транспортування більше двох годин, компетентні органи забезпечують прийняття відповідних заходів щодо догляду за ними⁷⁸⁸;

7) *диференціація вимог до перевезення залежно від виду тварин та різновиду транспорту*. Наприклад, на Україні лежить зобов'язання імплементувати Директиву Ради 2009/156 від 30 листопада 2009 року щодо ветеринарних вимог до транспортування та імпорту конячих з третіх країн⁷⁸⁹.

Обіг. Наразі відносини обігу тварин та продукції тваринного походження, не призначеної для споживання людиною, регулюються законами України «Про ветеринарну медицину» та «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною». На основі комплексного аналізу їх текстів можна зробити кілька основних висновків. По-перше, щодо диференціації правового регулювання, спрямованого на регламентацію зовнішньоекономічних відносин (експортних, імпорتنих та транзитних операцій) та на забезпечення внутрішніх переміщень тварин і неїстівної тваринницької продукції на території України. Законодавством України передбачено цілу низку ветеринарних документів, які відрізняються за інформацією, що в них закладена, суб'єктами видання та випадками оформлення. Об'єкти державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, крім передбачених законом випадків, супроводжуються такими ветеринарними документами: 1) міжнародний ветеринарний сертифікат (при переміщенні за межі України); 2) ветеринарні свідоцтва (при переміщенні за

⁷⁸⁸ Regulation (EU) 2017/625 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on official controls and other official activities performed to ensure the application of food and feed law, rules on animal health and welfare, plant health and plant protection products, amending Regulations (EC) No 999/2001, (EC) No 396/2005, (EC) No 1069/2009, (EC) No 1107/2009, (EU) No 1151/2012, (EU) No 652/2014, (EU) 2016/429 and (EU) 2016/2031 of the European Parliament and of the Council, Council Regulations (EC) No 1/2005 and (EC) No 1099/2009 and Council Directives 98/58/EC, 1999/74/EC, 2007/43/EC, 2008/119/EC and 2008/120/EC, and repealing Regulations (EC) No 854/2004 and (EC) No 882/2004 of the European Parliament and of the Council, Council Directives 89/608/EEC, 89/662/EEC, 90/425/EEC, 91/496/EEC, 96/23/EC, 96/93/EC and 97/78/EC and Council Decision 92/438/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017R0625&qid=1610993846488>

⁷⁸⁹ Council Directive 2009/156/EC of 30 November 2009 on animal health conditions governing the movement and importation from third countries of equidae Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0156&qid=1610538477028>

межі території АРК, областей, міст Києва та Севастополя, районів, міст); 3) ветеринарні довідки – при переміщенні в межах району; 4) ветеринарні картки; 5) ветеринарно-санітарні паспорти на тварин.

Рішення про видачу або відмову у видачі ветеринарних документів приймається не пізніше ніж через місяць з дати надходження документів на розгляд. Закон України «Про ветеринарну медицину» закріплює чіткий перелік підстав для відмови у видачі та анулювання ветеринарних документів⁷⁹⁰, а особливості заповнення та видачі ветеринарних документів врегульовані на підзаконному рівні⁷⁹¹. Набагато детальніше врегульовано відносини щодо зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з переміщенням сільськогосподарських тварин чи неїстівної тваринницької продукції через кордон. Законодавчі засади такого транскордонного переміщення можна представити у вигляді чотирьох основних груп:

а) *документальні*, які полягають передусім у вимозі щодо супроводу вантажів оригіналами міжнародних ветеринарних сертифікатів, підписаних державним ветеринарним інспектором країни походження, як це передбачається відповідними ветеринарно-санітарними заходами. На вантаж, який відправляється на експорт, теж видається необхідний міжнародний ветеринарний сертифікат. Відповідність умовам сертифікації країни призначення визначається на підставі ветеринарного свідоцтва, виданого до завантаження і транспортування вантажу територією України, якщо умови ветеринарного свідоцтва є однаковими з умовами країни походження, а в разі вивезення з території України тварин – дата на зазначеному ветеринарному свідоцтві має бути такою, що не перевищує 72 години до остаточного завантаження на експортний транспортний засіб⁷⁹²;

⁷⁹⁰ Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 531.

⁷⁹¹ Про затвердження Правил заповнення, зберігання, списання ветеринарних документів та вимог до їх обліку: наказ Мінагрополітики України 01.08.2014 року № 288. *Офіційний вісник України*. 2014. № 83. Стор. 67. Ст. 2365; Про затвердження Порядку видачі ветеринарних документів: постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 857. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 229.

⁷⁹² Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 531.

б) *інституційні*, що полягають в утворенні та функціонуванні особливих призначених прикордонних інспекційних постів, через які здійснюється ввезення на територію України та транзит тварин та продуктів тваринного походження. Такі інспекційні пункти спеціально обладнані для: а) проведення клінічного огляду тварин та відбору зразків, б) ізоляції тварин, в) проведення дезінфекції транспортних засобів. Крім того, до цієї групи законодавчих положень відносяться норми щодо диференціації прикордонного ветеринарно-санітарного контролю на стандартний, вибірковий та розширений;

в) *комунікаційні*. Законодавством передбачено низку правил, які мають чітко виражений комунікативний характер та побудовані на співпраці між публічними органами України та інших держав, а також між приватними та публічними органами у сфері ветеринарної безпеки. До першої групи відносяться, наприклад, правила, що стосуються виявлення неприйнятного міжнародного ветеринарного сертифікату. Другу групу норм можна проілюструвати вимогою, що висувається до імпортера або особи, яка відповідає за відправлення вантажу з тваринами, що потребують профілактичного карантину тварин після ввезення, про зобов'язання інформувати відповідну регіональну службу ветеринарної медицини не пізніше ніж за три робочих дні до прибуття такого вантажу з тваринами;

г) *ветеринарні*. По-перше, вантажі, що ввозяться на територію України, мають бути вільними від хвороб, що підлягають повідомленню, згідно з вимогами МЕБ. По-друге, у разі ввезення на територію України живих тварин такі тварини мають походити з країн або зон або компартментів, вільних від хвороб, що підлягають повідомленню, або у випадках, рекомендованих МЕБ, – із зон або компартментів з низьким рівнем присутності хвороби, що підлягає повідомленню, в межах країни походження та не транспортуватися через територію, щодо якої існують обмеження, підтверджені відповідною міжнародною організацією або ветеринарною адміністрацією країни походження чи транзиту. По-третє, мати прийнятну ідентифікацію. По-четверте, забороняється завезення на територію України певних видів продукції

та патологічного матеріалу, що містить збудників хвороб тварин, ввезення приватними особами неїстівних продуктів тваринного походження для власного використання. По-п'яте, заборона на ввезення імпортного або транзитного вантажу з тваринами, якщо виявляється: 1) присутність особливо небезпечної хвороби, занесеної до списку МЕБ, до якої ці тварини є сприйнятливими, підтверджено в країні, зоні або компартменті походження тварин; 2) присутність особливо небезпечної хвороби, занесеної до списку МЕБ, до якої ці тварини є сприйнятливими, підтверджено в одній або більше країнах транзиту на території або на територіях, через які переміщувався вантаж з тваринами.

Серед актів ЄС, які мають бути імплементовані до законодавства України, перерахована низка таких, що регулюють специфічні особливості перевезення (внутрішньодержавного та імпортного) деяких продуктів тваринного походження, зокрема репродуктивного матеріалу⁷⁹³. Така увага, що приділяється відповідним відносинам, пояснюється необхідністю звести до мінімуму ризик завезення чи поширення хвороб разом з репродуктивним

⁷⁹³ Council Directive 88/407/EEC of 14 June 1988 laying down the animal health requirements applicable to intra-Community trade in and imports of deep-frozen semen of domestic animals of the bovine species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=88%2F407&lang=en&type=quick&qid=1610994029176>; Council Directive 89/556/EEC of 25 September 1989 on animal health conditions governing intra-Community trade in and importation from third countries of embryos of domestic animals of the bovine species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31989L0556&qid=1610994094833>; Council Directive 90/429/EEC of 26 June 1990 laying down the animal health requirements applicable to intra-Community trade in and imports of semen of domestic animals of the porcine species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31990L0429&qid=1610994132999>; Council Directive 92/65/EEC of 13 July 1992 laying down animal health requirements governing trade in and imports into the Community of animals, semen, ova and embryos not subject to animal health requirements laid down in specific Community rules referred to in Annex A (I) to Directive 90/425/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0065&qid=1610994173207>; 2004/211/EC: Commission Decision of 6 January 2004 establishing the list of third countries and parts of territory thereof from which Member States authorise imports of live equidae and semen, ova and embryos of the equine species, and amending Decisions 93/195/EEC and 94/63/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004D0211&qid=1610994215406> (втратило чинність); 2006/168/EC: Commission Decision of 4 January 2006 establishing the animal health and veterinary certification requirements for imports into the Community of bovine embryos and repealing Decision 2005/217/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006D0168&qid=1610994301259>; 2010/471/EU: Commission Decision of 26 August 2010 on imports into the Union of semen, ova and embryos of animals of the equine species as regards lists of semen collection and storage centres and embryo collection and production teams and certification requirements. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010D0471&qid=1610994342488> (втратило чинність); 2011/630/EU: Commission Implementing Decision of 20 September 2011 on imports into the Union of semen of domestic animals of the bovine species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011D0630&qid=1610994435383>; 2012/137/EU: Commission Implementing Decision of 1 March 2012 on imports into the Union of semen of domestic animals of the porcine species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012D0137&qid=1610994475199>

матеріалом.

Забій. У 2007 році Всесвітня організація охорони здоров'я тварин прийняла Кодекс здоров'я наземних тварин, який включає вказівки щодо забою тварин, у т.ч. з метою боротьби із захворюваннями. Ці міжнародні керівні принципи містять рекомендації щодо поводження з тваринами, їх утримання, оглушення та забою тварин у випадках спалаху заразних хвороб. Ці міжнародні стандарти стали основою для прийняття та удосконалення законодавства ЄС у цій сфері.

Європейське законодавство приділяє значну увагу регламентації відносин забою сільськогосподарських тварин. Такий підхід пояснюється кількома основними причинами: а) гуманною (захист тварин під час забою є предметом громадського занепокоєння, що впливає на ставлення споживачів до сільськогосподарської продукції); б) якісно-продовольчою (покращення захисту тварин під час забою сприяє підвищенню якості м'яса); в) соціально-трудова (безпечний забій сільськогосподарських тварин опосередковано позитивно впливає на безпеку праці на бійнях). Аналізуючи Регламент ЄС, можна виявити кілька основних принципів забою тварин, які він встановлює:

1) *мінімізація страждань та болю тварин.* Цей головний принцип проходить червоною ниткою крізь весь документ та має цілу низку механізмів, що спрямовані на його дотримання. Наприклад, передбачається обов'язкове попереднє оглушення тварини з метою втрати нею чутливості до болючих процедур. Крім того, встановлюються додаткові правила щодо перевірки якості такого оглушення, проведення за необхідності резервної процедури оглушення;

2) *затвердження методів забою тварин.* На ринку регулярно розробляються та пропонуються нові методи оглушення, що прагнуть відповідати новим викликам сільського господарства та м'ясної промисловості. Однак Комісія затверджує лише ті нові методи оглушення, як забезпечують рівномірний та високий рівень захисту тварин;

3) *забій на спеціальних підприємствах (бійнях).* За загальним правилом, забій має відбуватися на спеціально обладнаних та пристосованих до цього

підприємствах. При цьому передбачається функціонування пересувних бійнь, які зменшують необхідність транспортування тварин на великі відстані, а отже, можуть сприяти забезпеченню добробуту тварин. Цікавим з юридичної точки зору є конструювання правила щодо непромислового забою тварин. Так, нормотворець встановлює, що оскільки забій домашньої птиці, кроликів та зайців для приватного домашнього споживання не проводиться в масштабах, які можуть вплинути на конкурентоспроможність комерційних господарств, зусилля, необхідні державним органам для виявлення та контролю таких операцій, не будуть пропорційні потенційним проблемам, які слід вирішити. Тому ці операції були виключені із сфери дії аналізованого Регламенту;

4) *вимоги до компетентності окремих категорій працівників*. Добре навчений та кваліфікований персонал – це надзвичайно важлива складова дотримання вимог гуманного забою тварин. Компетентність працівників передбачає знання основних моделей поведінки та потреб відповідних видів, а також ознак свідомості та чуйності. Вона також включає технічну підготовку щодо експлуатації обладнання, що використовується для оглушення. Дотримання цього принципу втілюється у кількох основних правилах. По-перше, персонал, який виконує певні забійні операції, та люди, які контролюють сезонний забій хутрових звірів, повинні мати сертифікат компетентності, який відповідає операціям, які вони виконують. При цьому регламентом визнано, що вимагання сертифіката про компетентність іншого персоналу, який забиває тварин, було б непропорційним. По-друге, регламент радить запровадити правило щодо призначення спеціально кваліфікованої особи на посаду працівника з питань захисту тварин, яка координуватиме та контролюватиме виконання процедур добробуту тварин на бійнях;

5) *пропорційність*. Відповідно до цього принципу загальні правила щодо здійснення забою сільськогосподарських тварин мають доповнюватися спеціальними, тобто на основі базового законодавства мають розроблятися окремі правила забою тварин для виробництва продуктів харчування, хутра, шкіри та інших продуктів. Це дає змогу врахувати особливості, притаманні

різним видам забою. Так, специфічні положення встановлені щодо риб⁷⁹⁴.

б) *врахування національно-культурних особливостей під час забою тварин*. У цьому аспекті забій тварин може мати різні варіації. Передусім, правила щодо гуманного забою тварин можуть значно модифікуватися у випадках здійснення такого забою під час проведення релігійних обрядів або під час проведення культурних або спортивних подій, коли немає виробництва м'яса або інших продуктів тваринного походження або коли це виробництво є незначним порівняно з подією як такою і не є економічно значущим. Ці питання є неоднозначними у сучасному європейському суспільстві, про що можна судити на основі досліджень суспільної думки про кориду (бій биків), під час якої тварині завдається біль⁷⁹⁵.

Усіляко обстоюючи правила щодо благополуччя тварин під час забою, регламент ЄС передбачає деякі випадки, коли доцільними можуть бути відступлення від таких правил. Зокрема, йдеться, наприклад, про тварин, які можуть бути небезпечними для людей, загрожуючи життю людини, завдаючи серйозних травм або передаючи смертельні хвороби. Винятком можуть бути також певні випадки, обумовлені національними звичаями чи традиціями. У зв'язку з цим зі сфери дії Регламенту виключено культурні заходи, коли дотримання вимог щодо добробуту тварин негативно вплине на сам характер відповідної події. Європейський регламент встановлює також правові засади евтаназії сільськогосподарських тварин.

Правові питання забою тварин врегульовано Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Відповідно до ст. 34 зазначеного Закону забороняється забій тварин, які не супроводжуються ветеринарним документом, що засвідчує здоров'я цих тварин. Забороняється здійснювати забій окремих видів сільськогосподарських тварин не на бійні, що має експлуатаційний дозвіл. Ця норма не стосується

⁷⁹⁴ Council Regulation (EC) № 1099/2009 of 24 September 2009 on the protection of animals at the time of killing. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1099&qid=1610617271496>

⁷⁹⁵ Dieguez F. J., Zau Y., Viegas I. An Evaluation of Portuguese Societal Opinion towards the Practice of Bullfighting. *Animals*. 2020. Vol. 10. Issue 11.

забою зазначених тварин в обсязі, що не перевищує трьох голів свійських парнокопитних тварин або інших копитних тварин на тиждень, за умови проведення передзабійного та післязабійного огляду державним ветеринарним інспектором або уповноваженим ветеринаром, а також п'яти голів свійської птиці, кролів на день. Із 1 січня 2025 року продукти, отримані в результаті забою не на бійні, що має експлуатаційний дозвіл, можуть використовуватися виключно для власного споживання або реалізації на агропромисловому ринку кінцевому споживачу в межах 50 кілометрів від місця забою або в області, в якій він здійснений⁷⁹⁶.

Встановлення зазначених обмежень, на думку вітчизняних дослідників, сприятиме досягненню наступних цілей: 1) реалізація положень Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», адже така діяльність буде здійснюватися у спеціально обладнаних місцях та особами, які пройшли необхідну підготовку; 2) підвищення рівня якості та безпеки тваринницької продукції, забезпечення ветеринарно-санітарного та санітарно-епідеміологічного благополуччя; 3) вирішення проблеми відходів, які накопичуються у разі подвірного забою тварин, та утилізуються з порушенням законодавчих вимог; 4) контроль передзабійного та післязабійного огляду тварин, процесу забою; 5) підвищення конкурентоспроможності галузі тваринництва у довгостроковій перспективі⁷⁹⁷.

Водночас реалізація ст. 34 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» порушує низку питань, які потребують негайного вирішення. Зокрема, особливо гостро стоїть питання будівництва в кожному районі бійнь (санітарно-забійних пунктів), забезпечення доступу дрібних виробників сільськогосподарської продукції до бійнь та організації транспортування тварин із дотриманням законодавства України про захист тварин від жорстокого поводження. Зволікання з вирішенням зазначених

⁷⁹⁶ Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.

⁷⁹⁷ Суйва І. С. Правове регулювання використання тварин у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 245 – 248.

питань, на думку фахівців, може призвести до скорочення поголів'я тварин, виникнення дефіциту м'яса на внутрішньому ринку, підвищення роздрібних цін на нього та продовження зниження рівня його споживання⁷⁹⁸.

Окрім законодавчих положень, питання забою сільськогосподарських тварин регулюється також на підзаконному рівні: зокрема, Правилами передзабійного ветеринарного огляду тварин і ветеринарно-санітарної експертизи м'яса та м'ясних продуктів, затвердженими наказом Держдепартаменту ветеринарної медицини Мінагрополітики України від 07 червня 2002 року № 28⁷⁹⁹. Основними принципами здійснення забою тварин відповідно до цих актів є мінімізація страждань тварин та дотримання ветеринарно-санітарних правил під час виконання забійних процедур.

Карантин. Щороку держави у всьому світі страждають від виявлених та поширених хвороб сільськогосподарських тварин. У 2007 році у Великобританії збитки від восьми виявлених випадків ящура за два місяці та від введених у зв'язку з ними обмежень на транспортування худоби склав 250 млн. фунтів стерлінгів⁸⁰⁰. З кінця березня до початку грудня 1999 року на півночі Італії було виявлено 199 спалахів пташиного грипу з низькою патогенністю. Понад 13 мільйонів птахів постраждали від епідемії, яка спричинила значні економічні втрати для італійської птахівничої галузі із серйозними соціальними та економічними наслідками⁸⁰¹. Звичайно, збитки, які несе тваринництво від спалахів хвороб, змушує робити ставку на профілактику та попередження захворювань сільськогосподарських тварин. Це призвело до розвитку цілої системи норм, що спрямовані на функціонування карантину тварин.

⁷⁹⁸ Музика Б. Б. Сучасний стан та перспективи розвитку забійних пунктів в аграрній сфері України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2016. Вип. 88. Ч. 2 : Економічні науки. С. 336.

⁷⁹⁹ Про затвердження Правил передзабійного ветеринарного огляду тварин і ветеринарно-санітарної експертизи м'яса та м'ясних продуктів: наказ Державного департаменту ветеринарної медицини Міністерства аграрної політики України від 07 червня 2002 року № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0524-02#Text>

⁸⁰⁰ Федосов Я. К., Никитина В. А., Норкина Е. В. Система анализа рисков в российской федерации при допуске на внутренний рынок импортируемой продукции животного или растительного происхождения. *Электронное приложение к Российскому юридическому журналу*. 2017. № 5. С. 106 – 115.

⁸⁰¹ Capua I., Mutinelli F., Dalla Pozza M. The 1999 – 2000 avian influenza (H7N1) epidemic in Italy: Veterinary and human health implications. *Acta Tropica*. Vol. 83. Issue 1. P. 7 – 11.

Сьогодні в Україні ситуація щодо контролю небезпечних хвороб тварин у цілому є незадовільною, що негативно позначається на економічному стані тваринництва і всієї аграрної галузі⁸⁰². Упродовж останніх трьох років різко погіршилася ситуація щодо африканської чуми свиней (АЧС). З 1996 по 2012 рр. в Україні це захворювання не реєструвалося, проте АЧС – одна із найбільш небезпечних хвороб свиней, що набула поширення в європейських країнах, є обов'язковою для реєстрації у Всесвітній організації охорони здоров'я тварин⁸⁰³, характеризується високою смертністю та завдає значних економічних збитків тваринництву, зумовлених відсутністю вакцини, запровадженням спеціального режиму для господарств, витратами на проведення моніторингових та діагностичних досліджень, організацією профілактичних і ліквідаційних заходів у разі загрози чи виникнення хвороби та торговельними обмеженнями, що запроваджуються для недопущення її поширення. Для України існує постійний ризик ускладнення через періодичні спалахи цієї хвороби в країнах Європи⁸⁰⁴.

Ветеринарне законодавство ЄС у сфері охорони здоров'я та контролю хвороб тварин представлене цілою низкою директив і рішень, що визначають характеристику хвороб тварин, заходи боротьби з ними: Директива 92/035/ЕЕС «Африканська чума коней»⁸⁰⁵, Директива 2005/94/ЕС «Грип птиці»⁸⁰⁶, Директива 2006/88/ЕС «Хвороби риби»⁸⁰⁷, Рішення 90/638/ЕЕС «Критерії для

⁸⁰² Дідок Ю. В. Особливості системи контролю і моніторингу безпечності та якості продовольчої продукції в Україні. *Теорія і практика державного управління*. 2016. Вип. 3 (54). С. 101 – 106. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/tpdu/2016-3/doc/2/02.pdf>.

⁸⁰³ Infection with African swine fever virus [Chapter 15.1.] /Terrestrial Animal Health Code, 26th Edition. – OIE, 2017. URL: http://www.oie.int/index.php?id=169&L=0&htmfile=chapitre_asf.htm

⁸⁰⁴ Дідок Ю. В. Особливості системи контролю і моніторингу безпечності та якості продовольчої продукції в Україні. *Теорія і практика державного управління*. 2016. Вип. 3 (54). С. 101 – 106. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/tpdu/2016-3/doc/2/02.pdf>.

⁸⁰⁵ Council Directive 92/35/EEC of 29 April 1992 laying down control rules and measures to combat African horse sickness. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0035&qid=1610985325198>

⁸⁰⁶ Council Directive 2005/94/EC of 20 December 2005 on Community measures for the control of avian influenza and repealing Directive 92/40/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32005L0094>

⁸⁰⁷ Council Directive 2006/88/EC of 24 October 2006 on animal health requirements for aquaculture animals and products thereof, and on the prevention and control of certain diseases in aquatic animals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0088>

ліквідації та моніторингу хвороб»⁸⁰⁸ тощо.

Основні правові засади запобігання поширенню хвороб, а також їх ліквідації, закладені у законодавстві ЄС, можна представити таким чином:

1) *уніфікація та диференціація*. Полягає в розробці двох рівнів законодавства: загального та спеціального. На першому – встановлені загальні вимоги щодо запобігання та викорінення хвороб сільськогосподарських тварин. На другому рівні передбачені специфічні вимоги, що стосуються окремих хвороб та ураховують їх карантинні особливості. Окремі нормативні акти ЄС, присвячені боротьбі із небезпечними хворобами тварин, входять до переліку актів, що мають бути імплементовані в Україні⁸⁰⁹;

2) *розвинена діагностична мережа*. У своїх нормативних актах ЄС наголошує на важливості розбудови та функціонування потужної лабораторно-діагностичної мережі у рамках запобігання та боротьби із небезпечними хворобами сільськогосподарських тварин. У директивах по кожній хворобі

⁸⁰⁸ Council Decision of 27 November 1990 laying down Community criteria for the eradication and monitoring of certain animal diseases (90/638/EEC). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31990D0638&qid=1610985747462>

⁸⁰⁹ Council Directive 88/407/EEC of 14 June 1988 laying down the animal health requirements applicable to intra-Community trade in and imports of deep-frozen semen of domestic animals of the bovine species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31988L0407&qid=1610629278563>; Council Directive 92/119/EEC of 17 December 1992 introducing general Community measures for the control of certain animal diseases and specific measures relating to swine vesicular disease. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0119&qid=1610633151878> (*втратила чинність*); Council Directive 2000/75/EC of 20 November 2000 laying down specific provisions for the control and eradication of bluetongue. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0075&qid=1610995082792>; Council Directive 2001/89/EC of 23 October 2001 on Community measures for the control of classical swine fever. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0089&qid=1610995147246>; Council Directive 2002/60/EC of 27 June 2002 laying down specific provisions for the control of African swine fever and amending Directive 92/119/EEC as regards Teschen disease and African swine fever. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002L0060&qid=1610995228956>; 2003/466/EC: Commission Decision of 13 June 2003 establishing criteria for zoning and official surveillance following suspicion or confirmation of the presence of infectious salmon anaemia (ISA). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003D0466&qid=1610995275528> (*втратило чинність*); 2003/634/EC: Commission Decision of 28 August 2003 approving programmes for the purpose of obtaining the status of approved zones and of approved farms in non-approved zones with regard to viral haemorrhagic septicaemia (VHS) and infectious haematopoietic necrosis (IHN) in fish. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003D0634&qid=1610995337534>; 2008/855/EC: Commission Decision of 3 November 2008 concerning animal health control measures relating to classical swine fever in certain Member States. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008D0855&qid=1610995379072> (*втратило чинність*); 2009/3/EC: Commission Decision of 18 December 2008 establishing Community reserves of vaccines against African horse sickness. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009D0003&qid=1610995424469>; Commission Regulation (EC) № 789/2009 of 28 August 2009 amending Regulation (EC) No 1266/2007 as regards protection against attacks by vectors and minimum requirements for bluetongue monitoring and surveillance programmes. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R0789&qid=1610995497482>

встановлено зобов'язання держав-членів призначати національні лабораторії, що мають співпрацювати з референтною лабораторією Співтовариства;

3) *система сповіщення*. Відповідно до європейського законодавства була побудована ціла система своєчасного сповіщення про спалахи особливо небезпечних хвороб тварин та адекватного реагування на них. Зокрема, частину цієї злагодженої системи формує Директива Ради 82/894/ЄЕС від 21 грудня 1982 року щодо нотифікації випадків хвороб серед тварин у межах Співтовариства. Відповідно до цієї директиви держави-члени ЄС мають обов'язково регулярно повідомляти про: а) спалахи будь-якої із хвороб, перелічених у Додатку I; б) усунення обмежень після викорінення останнього спалаху будь-якого захворювання з перелічених у Додатку I⁸¹⁰;

4) *зонування територій і запровадження відповідних режимів*. Цей механізм є добре відомим і у вітчизняному законодавстві. Його логіка полягає у встановленні певних зон навколо виявлених заражень, оскільки ймовірність поширення цієї хвороби на прилеглій території досить висока та має відстежуватися. Передбачається встановлення охоронної зони та зони спостереження. Розмежування зон повинно враховувати географічні, адміністративні, екологічні та епізоотіологічні фактори, пов'язані з хворобою, та механізми контролю.

Проаналізувавши особливості правового регулювання застосування ветеринарно-санітарних заходів у законодавстві України та ЄС, можна дійти деяких висновків. Перш за все, слід констатувати, що наразі відбувається активний розвиток законодавства на основі концепції добробуту сільськогосподарських тварин. Це значно розширює розуміння традиційного ветеринарного законодавства, його інструментарій, методологічні підходи та принципи. Хоча існують думки про те, що саме сучасне ветеринарне законодавство повинно відігравати важливу роль у тій системній

⁸¹⁰ Council Directive 82/894/EEC of 21 December 1982 on the notification of animal diseases within the Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31982L0894&qid=1610630641713>

трансформації, яка відбувається у системі правового регулювання⁸¹¹, однак ми переконані у тому, що ветеринарне законодавство вже перероджується в якісно нове правове утворення. Воно еволюціонує у правовий інститут добробуту тварин. Проте ці трансформації неможливо уявити виключно у законодавчому вимірі – вони мають відбуватися перш за все у суспільній свідомості.

Європейський досвід впровадження концептуальної ідеї добробуту тварин супроводжувався численними дослідженнями готовності суспільства до відповідних обмежень та вимог задля досягнення цілі добробуту сільськогосподарських тварин⁸¹². Ще у 90-х роках ХХ ст. у Великобританії, ЄС та США активно обговорювалися питання щодо добробуту сільськогосподарських тварин та необхідності подальшого удосконалення законодавства у цьому напрямі. При цьому проводилися дослідження на основі опитувань про те, наскільки громадяни бажають підтримати законодавчі розробки, спрямовані на покращення добробуту сільськогосподарських тварин⁸¹³. Не слід впадати в ілюзорні уявлення щодо певного іманентного гуманного ставлення у всіх європейських фермерів до сільськогосподарських тварин, що нібито забезпечило функціонування відповідної системи правового забезпечення добробуту тварин. Насправді, усі ці нормативні процеси супроводжувалися досить м'якими адаптивними періодами, суспільними опитуваннями, науковими дослідженнями, державною підтримкою. Таке більш глибоке розуміння демонструє, наскільки різні умови впровадження відповідних систем добробуту тварин були в європейському тваринництві, і які критичні умови пропонуються для вітчизняного тваринництва. Їх критичність втілюється у строках, відсутності державної підтримки, відмінних стартових умовах, значно нижчому загальному рівні економіки в державі.

⁸¹¹ Овчаренко О. М. Адаптація національного законодавства про ветеринарну медицину до законодавства Європейського Союзу. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матеріали Всеукр. круг. столу* (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 155.

⁸¹² Bennett R. M. Farm animal welfare and food policy. *Food Policy*. 1997. Vol. 22. Issue 4. P. 281 – 288.

⁸¹³ Bennett R., Larson D. Contingent valuation of the perceived benefits of farm animal welfare legislation: An exploratory survey. *Journal of Agricultural Economics*. 1996. Vol. 47. Issue 2. P. 224 – 235. ; Heng Y., Peterson H. H., Li Xianghong. Consumer Attitudes toward Farm-Animal Welfare: The Case of Laying Hens. *Journal of Agricultural and Resource Economics*. 2013. Vol. 38. Issue 3. P. 418 – 434.

Правове забезпечення добробуту тварин опирається на концептуальну ідею, яка складається зі трьох основних рівнів:

а) *економічний рівень*. Ще на початку 90-х років XX ст. в європейській фаховій літературі активно обговорювалася теза про економічні зиски від покращення утримання сільськогосподарських тварин. Саме такий підхід можна вважати базовим для подальшого удосконалення добробуту тварин;

б) *екологічний рівень*. Розвиток науки, що відбувався паралельно із інтенсифікацією сільського господарства, виявляв та продовжує виявляти все більше негативних екологічних наслідків внаслідок активної діяльності у галузі тваринництва. Встановлювалися безліч зв'язків між екологічними проблемами та сільськогосподарською діяльністю, розроблялися шляхи нормативного регулювання цих процесів на основі концептуальної ідеї добробуту тварин;

в) *етичний рівень*. Цей морально-етичний аспект поведінки із сільськогосподарськими тваринами опирається на уявлення про тварину як істоту розумну, здатну відчувати біль та страждання, виражати емоції, комунікувати з людиною. Такий підхід накладає моральні обов'язки на людину в питаннях утримання сільськогосподарських тварин і виступає своєрідною ідеологічною основою концепції добробуту тварин.

В Україні додається специфічний фактор – імплементаційні зобов'язання. Особливої гостроти набуває питання про те, чим є цей фактор: каталізатором процесів, які й так назріли в сучасному українському суспільстві, або ж насильним просуванням відносин, які еволюційно не готові до наступного рівня свого нормативного регулювання? Важливо, що суспільства в розвинених країнах проходили свій шлях до побудови систем добробуту тварин у власному темпі, озираючись на суспільну, професійну та наукову думки. Україна змушена хутчіш «натягувати чужу одежу» на власні невирішені проблеми. Зокрема, концепція добробуту тварин еволюційно з'явилася у західних суспільствах та знайшла своє відображення у законодавстві після того, як було забезпечено добробут людей.

3.3. Світоглядно-правові та законодавчі основи застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сфері забезпечення безпеки та якості харчової продукції

Хоча поняття харчової продукції значно еволюціонує та стрімко розширюється протягом останніх десятиліть, включаючи все нові і нові продукти (подекуди абсолютно не пов'язані із традиційним продовольством), все одно сільськогосподарська продукція залишається фундаментальною основою переважної більшості харчових продуктів сучасності. Це обумовлює той тісний зв'язок між сільським господарством та харчовою продукцією, яка споживається людьми. Саме тому безпечність харчових продуктів передусім закладається у безпеці сільськогосподарського виробництва. Історія рясніє прикладами, що ілюструють цю критичну взаємозалежність. Показовим є гучний скандал з бельгійськими курчатами, в м'ясі яких було виявлено підвищений вміст діоксину – сильної синтетичної отрути (в 67 тисяч разів більш отруйний ніж ціаністий калій і в 500 разів – ніж стрихнін). Джерелом потрапляння діоксину до курячого м'яса став корм, а точніше – жир, що до нього додавався. Як стало відомо пізніше, ці ж добавки використовувалися у кормах для свиней та великої рогатої худоби⁸¹⁴. Інший приклад – стосується реєстрації у 1996 року у Великобританії небезпечного варіанту коров'ячого сказу або хвороби Крейтцфельда-Якоба⁸¹⁵, якою людина заражається при вживанні м'яса хворих тварин. Ця хвороба призводить до руйнування мозку та тягне за собою 90% вірогідність смерті хворої людини, що було підтверджено кількома десятками прикладів у Європі. Однак ці резонансні випадки – лише вершина айсберга⁸¹⁶. За офіційними даними ВООЗ, станом на 2017 рік

⁸¹⁴ Шишлова А. “Куриный кризис” в Бельгии, и проблема диоксина. *Наука и жизнь*. 1999. № 10. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/9842/>

⁸¹⁵ Азходжаева Р. А. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов во Всемирной Торговой Организации. *Право и государство: теория и практика*. 2007. № 12 (36). С. 79 – 83.

⁸¹⁶ Powell D. Fresh threat: what's lurking in your salad bowl? *Journal of the Science of Food and Agriculture*. 2007. Vol. 87. Issue 10.

небезпечні продукти харчування, що містять хвороботворні бактерії і канцерогенні речовини, є причиною більш ніж 200 захворювань, від онкології до діареї, від яких щорічно захворює понад 0,5 млрд. людей, а 230 тис. з них йдуть з життя⁸¹⁷. Хвороби харчового походження найбільш небезпечні для дітей.

Безпека харчових продуктів та забезпечення їх якості стають все більшою проблемою внаслідок глобалізації сільськогосподарської торгівлі, з одного боку, та інтенсифікації сільського господарства, з іншого. Захист споживачів також став пріоритетом у процесі розробки політики серед великих економік країн Близького Сходу та Північної Африки після ряду інцидентів з безпекою харчових продуктів⁸¹⁸. Сказане свідчить про процес поступового зрощування проблем якості харчових продуктів і забезпечення продовольчої безпеки⁸¹⁹. Саме тому забезпечення якості продуктів харчування і сільськогосподарської продукції нині є одним із пріоритетів на шляху підвищення якості життя населення⁸²⁰.

Наведені нами вище, а також безліч інших випадків призводять до постійного моніторингу та корегування вимог до харчової продукції. Слушною є думка С. І. Бугери про те, що державне регулювання якістю сільськогосподарської продукції згідно з чинним законодавством здійснюється також через правову регламентацію даного виду продукції як харчового продукту або сировини для харчової промисловості⁸²¹. Погоджуючись із цим, ми спостерігаємо, що розвиток харчового законодавства напряму впливає на правове регулювання сільськогосподарського виробництва, і цей вплив лише

⁸¹⁷ Всемирная организация здравоохранения. Информационный бюллетень. Октябрь 2017 г. URL: <https://apps.who.int/mediacentre/factsheets/fs399/ru/index.html>

⁸¹⁸ Idriss A.W., El-Habbab M.S. Middle East food safety perspectives. *Journal of the Science of Food and Agriculture*. 2014. Vol. 94. Issue 10.

⁸¹⁹ Серафимович А. Е., Просеков А. Ю. Продовольственная безопасность: международно-правовые аспекты и российская правоприменительная практика. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2018. № 4. С. 235 – 253.

⁸²⁰ Гордійчук Є. Г., Макарова І. А., Ліпанова О. А. Стратегія забезпечення продовольчої та екологічної безпеки України через інструменти сертифікації якості довілля та продукції. *Екологічний менеджмент у загальній системі управління: тези доповідей X щорічної Всеукр. наук. конф. (м. Суми, 20-21 квітня 2010 р.)*. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. Ч. 1. С. 61 – 64.

⁸²¹ Бугера С. І. Державне регулювання якості сільськогосподарської продукції: організаційно-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 8-9. С. 65 – 72.

посилюється. Відповідні процеси мають яскраво виражені теоретичні та практичні наслідки. Якщо аналізувати доктринальні тенденції, то слід визнати широкий плюралізм думок щодо правової природи інституту регулювання безпечності та якості харчових продуктів: у вітчизняній науці він розглядався як субінститут екологічного права⁸²², права екологічної безпеки⁸²³ тощо. Наприклад, Т. Г. Ковальчук пропонує розглядати правове забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування в об'єктивному розумінні – як комплексний міжгалузевий правовий інститут; та у суб'єктивному розумінні – як один з елементів права громадян на екологічну безпеку, що реалізується у процесуально-правових правовідносинах (управлінських, запобіжних, забезпечувальних)⁸²⁴. Аналізуючи ці питання, О. Ю. Піддубний дійшов висновків про те, що усі чинники небезпеки повинні усуватися за допомогою правового регулювання у сфері екології та охорони здоров'я (які давно і настільки взаємопов'язані, що настав час розглядати їх як одне ціле). Розмірковуючи про аграрно-правове регулювання, учений вказує на те, що такі питання як правова охорона ґрунтів чи ветеринарія давно за своїм змістом і спрямованістю більше тяжіють до екології та охорони здоров'я людей, на відміну від традиційних аграрно-правових інститутів⁸²⁵. Натомість С. І. Бугера переконаний, що забезпечення нормативно встановленого рівня якості сільськогосподарської продукції передбачає формування однорідного масиву аграрних правовідносин, що складаються в процесі виробництва й обігу сільськогосподарської продукції, у тому числі при забезпеченні відповідного рівня якості ґрунту, технологічних вимог до ведення галузі рослинництва та

⁸²² Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1996. 20 с.

⁸²³ Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.

⁸²⁴ Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1996. 20 с.

⁸²⁵ Піддубний О. Ю. Правове регулювання безпечності та якості харчових продуктів як комплексний правовий інститут. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку*: матеріали «круг.столу» (Київ, 27 травня 2016 року) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2016. С. 262.

тваринництва, ветеринарного забезпечення, первинної переробки, дотримання умов зберігання тощо⁸²⁶.

Доктрина у сфері правового регулювання харчової продукції еволюціонувала в напрямі обґрунтування права людини на безпечні харчові продукти. Генезис права на харчування було закладено ще у Загальній декларації прав людини 1948 року та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року⁸²⁷. Однак сучасне законодавство цю ідею розвиває. Так, Т. Г. Ковальчук, аналізуючи метаморфози спеціального продовольчого закону, доходить висновку про те, що у ньому містяться реєстраційно-дозволяючі гарантії права громадян на безпечні харчові продукти, запобіжні гарантії права на безпечні харчові продукти⁸²⁸, а окремі гарантії визначені такими законами України як: «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів»⁸²⁹, «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»⁸³⁰, «Про захист прав споживачів»⁸³¹, «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції»⁸³² тощо. Безпосереднім об'єктом права на безпечні харчові продукти є харчові продукти, які мають відповідати показникам (параметрам) безпечності, опосередкованим

⁸²⁶ Бугера С. Якість сільськогосподарської продукції як предмет аграрного права та методи її правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 10. С. 83 – 85.

⁸²⁷ Малхасян А. В. Аграрно-правовые проблемы в сфере обеспечения продовольственной безопасности: автореф. дисс..... канд. юрид. наук 12.00.06. Москва, 2014. 22 с.

⁸²⁸ Ковальчук Т. Г. Щодо гарантій права на безпечні харчові продукти в Україні. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Гельветика, 2019. С. 134.

⁸²⁹ Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України від 06.12.2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 7. Ст. 41.

⁸³⁰ Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 31. Ст. 343.

⁸³¹ Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 року. *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 30. Ст. 379.

⁸³² Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14.01.2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 95.

об'єктом – здоров'я та життя людини⁸³³. Право на безпечні харчові продукти як суб'єктивну категорію доцільно розглядати як забезпечену чинним законодавством можливість кожного споживача вживати безпечні харчові продукти, право вимагати дотримання законодавства про безпечні харчові продукти зобов'язаних осіб, право на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю споживачів, у результаті вживання небезпечних харчових продуктів⁸³⁴.

Як вказує В. В. Панченко, забезпечити дотримання таких прав можливо, зокрема, шляхом встановлення заходів юридичної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання вимог чинних нормативно-правових актів. Це забезпечить темпи економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників із одночасним неухильним дотриманням соціальної спрямованості та екологічних вимог у цій галузі⁸³⁵. Слід констатувати дуже активний рух у цьому напрямі протягом останніх років. Посилюються заходи відповідальності, збільшуються штрафи за порушення законодавчих вимог у сфері дотримання СФЗ під час виробництва харчових продуктів. Однак, цей процес не можна аналізувати відірвано від усіх інших дій, спрямованих на підтримання або підвищення безпечності харчової продукції. Як пише Х. А. Григор'єва, «найлегший шлях – це імперативно вимагати від сільського господарства дотримуватися екологічних пріоритетів. Однак використання лише методу імперативної вказівки в таких відносинах – це не ефективно та не відповідає рівню розвитку і сучасному стану аграрного бізнесу нашої держави. Ми не виключаємо його необхідність, ми говоримо про

⁸³³ Ковальчук Т. Г. Щодо поняття, особливостей та забезпечення права на безпечні харчові продукти. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 147 – 148.

⁸³⁴ Ковальчук Т. Г. Щодо поняття, особливостей та забезпечення права на безпечні харчові продукти. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 149.

⁸³⁵ Панченко В. В. Державна контрольно-наглядова діяльність в аграрному секторі як складова продовольчої безпеки України: організаційно-правові питання. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 176.

неефективність домінування жорсткого тиску на бізнес». Тобто, якщо співвіднести нормотворчі дії стимулюючого і протекційного характеру із діями, спрямованими на посилення відповідальності або використання інших видів примусу, то стає очевидно, що імперативна складова лідирує.

Отже, доктринальні розробки права на харчування та права на безпечні харчові продукти склали міцну теоретичну основу правового регулювання безпечності та якості харчової продукції. Окремою невід'ємною складовою має розглядатися правове регулювання застосування СФЗ у виробництві таких харчових продуктів. Перш ніж перейти безпосередньо до дослідження СФЗ у сфері виробництва продуктів харчування необхідно визначитися із поняттям харчового продукту. Базовий закон, що регулює відносини, пов'язані із виробництвом та обігом продовольства, Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» розуміє під харчовим продуктом речовину або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною. При цьому термін «харчовий продукт» не включає: корми; тварин, які не призначені для споживання людиною живими; рослини (до збору врожаю); лікарські засоби; косметичні продукти; тютюн і тютюнові вироби; наркотичні і психотропні речовини; залишки та забруднюючі речовини⁸³⁶. Досліджуючи указане визначення, В. М. Єрмоленко доходить висновку про «новаторський» підхід законодавця, згідно з яким до харчових продуктів слід віднести будь-які рослини (після збору врожаю), призначені для споживання людиною. Між тим, термін «споживання» має значно ширшу сферу застосування, ніж таку, що потребується для її ідентифікації з харчуванням людини. Учений переконаний у тому, що відсутність вказаної законодавчої чіткості у визначенні харчового продукту, *як речовини, призначеної лише для їжі*, абсолютно не сприяє ефективності подальшого державного контролю за якістю такої продукції⁸³⁷.

⁸³⁶ Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.

⁸³⁷ Єрмоленко В. М. Сучасний стан нормативного забезпечення державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції. *Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних*

Законодавець надає також додаткові дефініції. Наприклад, під безпечним харчовим продуктом нормотворець розуміє харчовий продукт, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання. У цьому формулюванні чітко простежується взаємозв'язок харчового продукту зі здоров'ям людини⁸³⁸. Цілком слушно у літературі зазначається, що безпеку харчових продуктів слід розуміти не лише як відсутність прямої загрози негативного впливу на організм людини, а як відсутність загрози вірогідного прояву негативних наслідків споживання продуктів харчування, продовольчої сировини та супутніх товарів як для безпосереднього споживача, так і для його нащадків. Відповідно небезпечною має визнаватися продовольча продукція, споживання якої пов'язано із підвищеним чи можливим ризиком для життя і здоров'я людини, а також продовольча продукція, вплив якої на здоров'я людини (споживача) чи його нащадків не вивчений⁸³⁹.

Законодавцем також пропонується легальна дефініція непридатного харчового продукту, під яким розуміється харчовий продукт, який містить сторонні речовини та/або предмети чи пошкоджений в інший спосіб та/або зіпсований у результаті механічних, та/або хімічних, та/або мікробних факторів⁸⁴⁰. Таким чином, непридатним до споживання людиною харчовий продукт може стати як у процесі його виробництва, зокрема, шляхом привнесення сторонніх речовин чи предметів або в разі порушення вимог виробництва, так і в результаті його псування у процесі неналежного його

наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України: матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. О.: Юридична література, 2016. С. 22 – 25.

⁸³⁸ Піддубний О. Ю. Правове регулювання безпечності та якості харчових продуктів як комплексний правовий інститут. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку*: матеріали «круг.столу» (Київ, 27 травня 2016 року) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2016. С. 260.

⁸³⁹ Волкова Г. И. Правовые аспекты обращения ГМО в Украине. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 30 листопада 2012 року). Т. 2. Одеса, 2012. С. 737 – 738.

⁸⁴⁰ Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.

зберігання, транспортування та реалізації⁸⁴¹. Диференціація термінології, як бачимо, подекуди тягне за собою нові теоретичні та практичні питання.

Однак все ж найбільше уваги приділяється саме небезпечним харчовим продуктам. Якщо аналізувати доктринальне розуміння небезпечного харчового продукту, то варто визнати існування двох основних наукових підходів:

1) *безпеко-центристський*, прихильники якого переконані у тому, що саме безпека харчової продукції є найбільш об'ємною категорією, яка включає у себе інші, наприклад, якість такої продукції. Добре ілюструє такий принциповий підхід думка С. М. Романко, яка вважає, що якість, екологічні безпечність та чистота сільськогосподарської продукції – основні показники безпеки такої продукції⁸⁴². Подібну думку висловив і А. В. Духневич⁸⁴³;

2) *якісно-центристський*, прибічники якого вважають саме якість основною категорією, яка у свою чергу включає безпечність. Наприклад, таку позицію висловлює Т. Г. Ковальчук, яка називає однією з властивостей якості – безпечність продуктів харчування, тобто сукупність шкідливих речовин у них на рівні встановлених санітарно-гігієнічних нормативів⁸⁴⁴. Виразником цього підходу можна назвати також С. І. Бугеру, який базовою ознакою правового регулювання якості сільськогосподарської продукції вважає є її безпечність⁸⁴⁵. Розмірковуючи над проблемою співвідношення якості та безпечності харчової продукції, В. М. Єрмоленко зазначив, що якість будь-якого такого продукту є категорією, яка об'єднує найвищі його споживчі властивості для людини, а тому має включати і його безпечність. Адже небезпечний харчовий продукт навряд чи можна вважати цілком якісним⁸⁴⁶.

⁸⁴¹ Оверковська Т. Правове регулювання безпечності продуктів харчування. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 109 – 114.

⁸⁴² Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.

⁸⁴³ Духневич А. В., Карпінська Н. В. Інституційне та законодавче забезпечення реалізації вимог ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 66 – 71.

⁸⁴⁴ Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1996. 20 с.

⁸⁴⁵ Бугера С. І. Законодавство України, що регулює якість сільськогосподарської продукції: сучасний стан та можливість удосконалення. *Юридична Україна*. 2011. № 10. С. 61 – 66.

⁸⁴⁶ Єрмоленко В. М. Сучасний стан нормативного забезпечення державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції. *Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у*

Взагалі, у вітчизняній літературі питання співвідношення безпечності та якості харчової продукції традиційно викликає жваве обговорення. Однак інтенсифікація євроінтеграційних перетворень вітчизняного законодавства спричинила значні зміни у ставленні до якості харчової продукції. Якщо раніше у спеціальному законодавстві приділялася увага і безпечності продовольства, і його якості, то з оновленням нормативно-правових засад було перейнято основний європейський підхід у цій сфері⁸⁴⁷, а саме: зроблено акцент на безпечності харчових продуктів, у той час як якість переважно дається на відкуп виробникам. Слід погодитися із тим, що такий підхід прийнятий і в рамках права СОТ. Подібну відмінність помітила і Л. І. Полюхович: право СОТ спрямоване на гарантування передусім безпечності продукції, а вітчизняні нормативно-правові акти – на забезпечення якості. Згідно з Угодою СОТ про технічні бар'єри в торгівлі стандарти є добровільними, а тому сільськогосподарський товаровиробник може їх дотримуватись, підвищуючи таким чином конкурентоспроможність своєї продукції, однак він не зобов'язаний до цього⁸⁴⁸.

Цілком зрозуміло, що опираючись на попередні законодавчі засади, вітчизняна правова доктрина будувала двоєдиний підхід («безпеко-якісний»), що втілювалося у дисертаційних роботах С. І. Бугери⁸⁴⁹, В. С. Кайдашова⁸⁵⁰, Т. Г. Ковальчук⁸⁵¹, С. М. Романко⁸⁵² та інших. Основну ідею формування української правової доктрини у цій сфері добре ілюструє вислів про те, що «екологічна безпека та якість продукції мають забезпечуватись та регулюватись

вищих навчальних закладах України : матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. О. : Юридична література, 2016. С. 22 – 25.

⁸⁴⁷ Карпінська Н. Безпечність сільськогосподарської продукції: вимоги ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляд*: зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 травня 2019 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 279 – 283.

⁸⁴⁸ Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2014. 18 с.

⁸⁴⁹ Бугера С. І. Аграрно-правове забезпечення якості сільськогосподарської продукції : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2013. 32 с.

⁸⁵⁰ Кайдашов В. С. Організаційно-правові засади безпечності та якості сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2012. 19 с.

⁸⁵¹ Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1996. 20 с.

⁸⁵² Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.

правом у нерозривній єдності»⁸⁵³. Аналізуючи зміну парадигми розвитку харчового законодавства, В. М. Єрмоленко висловив сумнів щодо доцільності виділення саме безпечності в ролі головного показника. Однак учений прозорливо відмітив, що пропозиції щодо зміни пріоритетів вимагатимуть зміни засадничих положень цілої низки нормативно-правових актів у сфері якості та безпечності харчових продуктів, що безумовно потягне й зміну пріоритетів у бік якості у діяльності відповідних державних контролюючих органів⁸⁵⁴.

У будь-якому разі центральне місце у дотриманні безпеки харчової продукції займають дотримання суворих санітарних вимог. Цей органічний взаємозв'язок забезпечує сполучну ланку між харчовими та аграрними правовідносинами нашої держави. Саме тому не дивно, що розвиток вітчизняного харчового законодавства відбувався у тісному взаємозв'язку з аграрним. З прийняттям у 1997 році Закону України про якісь та безпеку харчової продукції і продовольчої сировини (до цього часу закон зазнав вже декількох редакцій і нині відомий як Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів») шляхи сільськогосподарської продукції у праві, якщо можна так висловитись, «розійшлись», тобто харчова сільськогосподарська продукція була прирівняна законом до харчової, в результаті чого «харчова продукція» як юридичне поняття стала складати собою єдність сільськогосподарської харчової продукції і сировини та харчової продукції, отриманої з інших джерел⁸⁵⁵.

⁸⁵³ Духневич А. В. Особливості правового застосування санітарних та фітосанітарних заходів в умовах участі України у СОТ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2013. Серія ПРАВО. Випуск 22. Частина І. Том 2. С. 72 – 76. С. 75. ; Бугера С. Правове регулювання якості сільськогосподарської продукції: міжнародний досвід. *Юридична Україна*. 2011. № 11. С. 54 – 59.

⁸⁵⁴ Єрмоленко В. М. Сучасний стан нормативного забезпечення державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції. *Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* : матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. О.: Юридична література, 2016. С. 22 – 25.

⁸⁵⁵ Піддубний О. Ю. Сучасний погляд на співвідношення понять «харчова продукція» і «сільськогосподарська продукція» в законодавстві України. *Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України*: матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. О.: Юридична література, 2016. С. 51 – 53.

Харчова промисловість та сільське господарство «помінялися місцями», адже пріоритет надається саме харчовому виробництву, у той як сільськогосподарському виробництву відводиться роль сировинного придатку та обслуговування. Це тягне за собою практичні та теоретичні наслідки. По-перше, йде мова про адаптацію сільськогосподарського виробництва під вимоги, розташування та запити переробних підприємств. По-друге, відповідні процеси запуснені і на рівні законодавства⁸⁵⁶. Зокрема, О. Ю. Піддубний, аналізуючи цю тенденцію, пише про те, що з сучасного Закону «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» були остаточно виключені всі згадки про зв'язок сільськогосподарської і харчової продукції, і закон оперує виключно поняттям харчовий продукт та його класифікацією залежно від особливостей та категорій споживачів такого продукту⁸⁵⁷.

Вивчаючи ці процеси, учений доходить висновку про те, що правове регулювання безпечності і якості харчових продуктів є самостійним правовим інститутом, який має окремі цілі і задачі властиві більше охороні здоров'я чи антропоохоронній підгалузі екологічного права, аніж традиційному аграрно-правовому регулюванню, оскільки харчовий продукт насамперед повинен бути безпечним для здоров'я його споживача, а також містити властивості, що роблять його корисним для відповідної категорії споживачів⁸⁵⁸.

Напрямок думок ученого, на наш погляд, добре відображає дійсність. На нашу думку, стрімке розростання та формування значного за обсягом та змістовним наповненням масиву законодавчих норм, спрямованих на

⁸⁵⁶ Лебединська О. Ю. Механізми державного управління міським продовольчим комплексом: автореф. дис. ... докт. наук з держ. упр. 25.00.02. Київ, 2004. 23 с.

⁸⁵⁷ Піддубний О. Ю. Сучасний погляд на співвідношення понять «харчова продукція» і «сільськогосподарська продукція» в законодавстві України. *Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України*: матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. О.: Юридична література, 2016. С. 51 – 53.

⁸⁵⁸ Піддубний О. Ю. Сучасний погляд на співвідношення понять «харчова продукція» і «сільськогосподарська продукція» в законодавстві України. *Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України*: матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. О.: Юридична література, 2016. С. 51 – 53.

регулювання відносин щодо безпечності харчових продуктів, дає підстави говорити про активне становлення харчового права України. Вітчизняні учені поки досить обережно спостерігають за цим процесом. При цьому існують дослідження, які спрямовані на аналіз харчового права ЄС⁸⁵⁹. Питання щодо правової природи харчового права в Україні, визначення сучасного етапу його становлення вимагають окремих глибоких досліджень, і ми вважаємо, що вони будуть незабаром активно проводитися. Передусім це буде пов'язано із необхідністю доктринального осмислення гігантського масиву законодавства, яке було нагромаджене у порівняно короткі строки. Крім того, харчове законодавство здійснює безпосередній вплив на аграрні виробничі відносини, а також зазнає постійного посиленого впливу екологічного права, яке наразі вийде на новий етап свого розвитку внаслідок глобальних екологізаційних дій для протидії змінам клімату. Цей вектор добре простежується під час аналізу європейської практики.

ЄС визначив безпеку харчових продуктів одним з головних пріоритетів своєї політики. Це основна мета, якої слід дотримуватись у різних сферах діяльності Спільноти, як-от спільна сільськогосподарська політика, зокрема та її частина, що стосується розвитку села; захист природного довкілля; охорона здоров'я; захист споживачів та внутрішній ринок⁸⁶⁰. Публічні дебати, ініційовані так званою Зеленою книгою про головні принципи безпеки харчових продуктів, привели до появи в січні 2000 року відповідної Білої книги. Вона стала важливим кроком на шляху до ухвалення нового закону про харчові продукти. У цьому документі Європейська комісія оголосила про розроблення правових рамок, які охоплюватимуть весь харчовий ланцюг – «від лану до столу» відповідно до глобального інтегрованого підходу. За цією логікою, безпека харчових продуктів – це й здоров'я тварин та їхнє харчування,

⁸⁵⁹ Гафурова О. В. Продовольче та сільськогосподарське (аграрне) право ЄС: проблеми співвідношення. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Вип. 11. № 2. С. 23 – 31.

⁸⁶⁰ Машевська Л.А. Особливості належного правового забезпечення сталого розвитку сільських територій для інтеграції України в глобальний економічний простір. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 травня 2018 року) / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2018. С. 148 – 149.

захист тварин та їхній добробут, ветеринарний контроль і піклування про здоров'я рослин, і дотримання санітарних норм щодо обробки та приготування харчових продуктів. У Білій книзі також наголошено на необхідності діалогу зі споживачами, яких треба слухати, навчати та інформувати. Зокрема у 2002 році ухвалено базову постанову Європейського парламенту й Ради № 178/2002 про визначення загальних принципів і вимог харчового кодексу, створення органів для безпечності продуктів харчування і встановлення заходів для дотримання безпечності продуктів харчування. Постанова заклала підвалини нового законодавства з безпеки харчових продуктів⁸⁶¹. Якщо аналізувати основні «стовпи» харчового законодавства ЄС, то слід окремо зупинитися на його принципах:

1) *нерозривність усіх ланок харчового ланцюга*. Розслідування серії гучних скандалів, що були пов'язані з небезпечними харчовими продуктами, виявило міцний зв'язок усіх ланок виробництва таких продуктів. Це лягло в основу розробки загальноєвропейської всеосяжної концепції, яка стала відомою, перш за все, англійським слоганом «*from the stable to the table*» (дослівний переклад – «від конюшні до столу»). Суттєвим моментом стало те, що контролю підлягав не тільки кінцевий продукт, але і весь процес виробництва харчових продуктів⁸⁶². Це стало знаковим проривом у методологічних підходах до формування законодавства у цій сфері. Справді, вітчизняні дослідники теж наголошують на тому, що оскільки формування певного рівня якості сільськогосподарської продукції залежить від суми факторів, доцільним є розгляд державного контролю сільськогосподарської продукції відповідно до базових технологічних стадій, тобто від стану ґрунту до галузевих особливостей її виробництва⁸⁶³. Зарубіжні учені, розвиваючи ідею харчового ланцюга, вказують також на виняткову важливість налагодження

⁸⁶¹ Бугера С. Правове регулювання якості сільськогосподарської продукції: міжнародний досвід. *Юридична Україна*. 2011. № 11. С. 54 – 59.

⁸⁶² Klaus B. The European community's concept «from stable to table» or: The increasing importance of the rules for feedingstuffs. *Deutsche Lebensmittel-Rundschau*. 2003. Vol. 99. Issue 12. P. 482 – 499.

⁸⁶³ Бугера С. Правові проблеми державного контролю якості сільськогосподарської продукції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 62 – 69.

взаємозв'язків та інформаційної взаємодії між операторами харчового ланцюга для забезпечення того, щоб усі відповідні ризики безпечності харчових продуктів були визначені та адекватно контролювані на кожному кроці. Це передбачає інформаційне контактування між організаціями «як вгорі, так і внизу» в харчовому ланцюзі. Спілкування із замовниками та постачальниками щодо виявлених небезпек та заходів контролю допоможе пояснити вимоги замовника та постачальника (наприклад, щодо доцільності та потреби у цих вимогах та їх впливу на кінцевий продукт)⁸⁶⁴. Ця вимога отримала образну назву «крок назад» та «крок вперед», тобто кожен з операторів харчового ланцюга знає та отримує необхідну підтверджену інформацію від попереднього оператора та у свою чергу надає необхідні дані наступному оператору ланцюга;

2) *аналіз ризиків як основа політики безпеки харчових продуктів*. Сучасна концепція управління безпечністю сільськогосподарської продукції в світі виходить з того, що така діяльність не може бути ефективною після того, як така продукція вже вироблена. Вся ця цілеспрямована діяльність повинна носити попереджувальний характер і здійснюватися саме в ході виробничого процесу⁸⁶⁵. Саме тому надзвичайно важливого значення набуває система, яка забезпечує відповідний аналіз небезпечних факторів у критичних точках – НАССР. В європейському законодавстві цьому приділяється особлива увага. Так, впровадження, підтримка та сертифікація системи НАССР проводиться для країн ЄС відповідно до вимог Регламенту Європейського Парламенту і Ради Європейського Співтовариства № 852/2004 від 29 квітня 2004 року⁸⁶⁶. Жодне підприємство не може розпочати свою діяльність, якщо відсутня розроблена система самоконтролю, яка базується на принципах НАССР. При цьому Регламент № 852/2004 від 29 квітня 2004 року передбачає, що всі

⁸⁶⁴ Turgenou A. E. From The Farm To The Fork. URL: https://www.academia.edu/8004945/From_the_Farm_to_the_Fork_2006_in_English

⁸⁶⁵ Воронин Б. А., Минин А. Н. Экономико-правовые проблемы адаптации российского АПК в условиях ВТО. *Аграрное и земельное право*. 2012. № 9 (93). С. 21.

⁸⁶⁶ Кульчий І. М. Деякі аспекти адаптації аграрного законодавства до вимог права ЄС щодо безпечності та якості сільськогосподарської продукції. *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції* (м. Львів, 18 листопада 2016 р.). за заг. ред. П. Д. Пилипенка. Львів, 2016. С. 244 – 246.

продукти, які заплановано на експорт до ЄС, мають відповідати положенням цього Регламенту.

Якщо аналізувати законодавчі вимоги щодо НАССР в Україні, то слід згадати про те, що впровадження цієї системи регламентував ще Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів». На основі законодавчих норм наказом Мінагрополітики від 01.10.2012 № 590 було затверджено Вимоги щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР)⁸⁶⁷. У результаті таких нормотворчих підходів до 2014 року система НАССР впроваджувалася за бажанням суб'єкта господарювання. Зазвичай вона запроваджувалася тими особами, які експортували продукцію в країни Європи та інші країни, для яких застосування цієї системи було та є обов'язковим. Однак у 2014 році було прийнято закон у новій редакції «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», а з 20 вересня 2016 року набрав чинності сьомий розділ оновленого Закону, у якому зазначено, що в усіх операторів ринку харчових продуктів мають бути принаймні програми-передумови впровадження системи НАССР. Були встановлені строки на впровадження системи – 3 роки з моменту набрання чинності цією нормою, тобто до 20.09.2019 р⁸⁶⁸. Такими чином, на законодавчому рівні у 2017 році НАССР повинні були запровадити великі підприємства, що виробляють харчові продукти з непереробленими інгредієнтами тваринного походження. Передбачалося, що до кінця 2018 року система має бути запроваджена на всіх великих підприємствах харчової промисловості, а осінь 2019 року була вказана як крайній термін впровадження системи на всіх малих підприємствах⁸⁶⁹.

⁸⁶⁷ Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР): наказ Мінагрополітики від 01.10.2012 № 590. *Офіційний вісник України*. 2012. № 81. Стор. 129. Ст. 3290.

⁸⁶⁸ Мудровська К. Безпека харчових продуктів і система НАССР: що потрібно знати сільгоспвиробнику. URL: https://protocol.ua/ua/bezpeka_harchovih_produkativ_i_sistema_haccp_shcho_potribno_znati_silgospvirobniku

⁸⁶⁹ Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення застосування фітосанітарних заходів в Україні. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 травня 2018 року) / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2018. С. 23.

Загалом вітчизняні дослідники відзначають, що процес впровадження в Україні базової компоненти системи менеджменту безпеки харчової продукції НАССР є повільним, інертним, що зумовлено нерозвиненістю належної інфраструктури, відсутністю програмних передумов її імплементації, незадовільними санітарно-гігієнічними умовами виробництва сільськогосподарської продукції, несформованістю мотиваційно-психологічних стимулів до переходу на європейські засади гарантування якості та безпеки продовольства, суттєвою нестачею спеціалізованих лабораторій та обладнання, критичною розбіжністю у стандартах технологічних процесів виробництва сільськогосподарської продукції. Ситуація ускладнюється в умовах повноправного членства України в СОТ та імплементації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, у рамках яких Україна взяла на себе зобов'язання відійти від практики прийому переробними підприємствами сільськогосподарської продукції, виробленої в господарствах населення, що посилює ризики виникнення іміджевих втрат вітчизняного АПК, занепаду окремих його галузей та формування імпортозалежності в окремих сегментах аграрного ринку⁸⁷⁰.

На сьогодні фахівці зазначають про високу ймовірність формального дотримання вимог без суттєвого та глибинного переформатування системи управління з працюючим НАССР. Так, наприклад, у Польщі в період обов'язкового впровадження НАССР закрилися від 70 до 80% підприємств, які не впоралися із запровадженням системи. Щодо вітчизняних операторів ринку, на думку експертів, закрити треба 99% таких підприємств⁸⁷¹.

У ст. 20 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» передбачено обов'язок розробляти, вводити в

⁸⁷⁰ Духневич А. В. Вітчизняні стандарти гарантування якості та безпеки продовольства у світлі вимог Європейського Союзу. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»* : матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 20 – 22.

⁸⁷¹ Гусарова А. Два роки дедлайну – що потрібно зробити АПК для переходу на систему НАССР. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/318-dva-roki-dedlaynu-scho-potribno-zrobiti-apk-dlya-perehodu-na-sistemu-haccp>

дію та застосовувати постійно діючі процедури, що засновані на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках, а також забезпечувати належну підготовку з питань застосування постійно діючих процедур, що базуються на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках, осіб, які є відповідальними за ці процедури, під час виробництва та обігу харчових продуктів. А в статті 21 цього ж закону передбачено, що оператори ринку розробляють, запроваджують та використовують постійно діючі процедури, які базуються на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках⁸⁷². В. А. Поліщук інтерпретує ці положення так, що переробні підприємства не зобов'язали отримувати сертифікати НАССР – на них лежить лише обов'язок розробляти, вводити в дію та застосовувати постійно діючі процедури, що засновані на принципах НАССР⁸⁷³.

Окрім НАССР сучасна європейська система якості сільськогосподарської та харчової продукції базується на національних системах якості окремих країн – членів ЄС. Гарною ілюстрацією специфічних рис національних систем може послужити приклад Німеччини. Так, основою Національної системи забезпечення якості харчових продуктів Німеччини (Qualität und Sicherheit GmbH – QS) є триступеневий контроль. Першим рівнем є виробничий власний контроль: кожен партнер системи створює для свого підприємства систему власного контролю, яка забезпечує надійне виробництво. Критерії на окремих рівнях охоплюють законодавчі вимоги, але, окрім цього, враховують інші аспекти забезпечення якості. Водночас систему власного контролю регулярно перевіряють незалежні заклади контролю. Ці нейтральні контрольні інститути утворюють другий рівень контролю. Кваліфіковані особи, що здійснюють

⁸⁷² Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.

⁸⁷³ Поліщук В. А. Правові питання сертифікації сільськогосподарської продукції за стандартом Global G.A.P. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»* : матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 203 – 205.

перевірку, за допомогою контрольних списків слідкують, чи виконуються всі критерії QS. На третьому етапі перевіряється вся система QS і робота контрольних органів. Отже, відбувається контроль самого контролю. У такий спосіб QS безперервно встановлює працездатність всієї системи на випробувальному стенді⁸⁷⁴.

3) *відповідальність операторів у цій сфері*. Оскільки європейське харчове законодавство охоплює всі ланки ланцюга виробництва харчових продуктів (первинне виробництво, переробка, транспорт, продаж або постачання продуктів харчування та кормів), на всіх етапах цього ланцюга юридична відповідальність за забезпечення безпеки харчових продуктів покладається на оператора⁸⁷⁵. Крім того, на виробників харчових продуктів покладається обов'язок створення засобів контролю з метою зменшення, запобігання або усунення небезпеки в продуктах харчування⁸⁷⁶. Тобто європейське законодавство встановлює постійний режим відповідальності, який сам себе підтримує за рахунок суб'єктів його здійснення. В Україні раніше використовувався підхід, відповідно до якого оператор харчового ланцюга мав «витримати» контроль з боку органів державної влади – а такий контроль апріорі не може бути тотальним, безперервним та охоплювати абсолютно усі операції. Усе, що випадало з рамки державного контролю, залишалося на совісті оператора. Європейський підхід зав'язує контроль не на державному контролюючому органі, а на харчовому ланцюзі та взаємозалежності операторів один від одного. Це формує щось подібне на перманентний режим перехресного контролю.

Крім того сформовано деякі додаткові важелі посилення безпеки харчової продукції. Наприклад, варто згадати знову про стандарт Global G.A.P. (good agricultural practice) – систему, що гарантує безпеку вирощеної продукції.

⁸⁷⁴ Бугера С. Правове регулювання якості сільськогосподарської продукції: міжнародний досвід. *Юридична Україна*. 2011. № 11. С. 54 – 59

⁸⁷⁵ Turgenou A. E. From The Farm To The Fork. URL: https://www.academia.edu/8004945/From_the_Farm_to_the_Fork_2006_in_English

⁸⁷⁶ Turgenou A. E. From The Farm To The Fork. URL: https://www.academia.edu/8004945/From_the_Farm_to_the_Fork_2006_in_English

Головною відмінністю стандарту Global G.A.P. від інших стандартів є те, що оцінюється як безпека самої вирощеної продукції, так і безпека всього циклу виробництва, починаючи з кормів, посівного матеріалу і закінчуючи готовою продукцією⁸⁷⁷. Сільськогосподарські виробники сприймають даний стандарт як інструмент для експорту. Проте це досить вузьке розуміння його потенціалу, адже це також є способом покращення якості продукції та налагодження всіх виробничих та управлінських процесів у господарстві. Стандарт Global G.A.P. – це найефективніший і найпоширеніший стандарт серед тих, які визначають якість і безпечність сільськогосподарської продукції. Якщо система НАССР застосовується для переробних підприємств, а Global G.A.P. – для сільськогосподарських виробників⁸⁷⁸. Одна з головних вимог до виробника є скрупульозне ставлення до фіксування всіх дій під час виробництва продукції. До основних варто віднести наступні елементи: історія ділянки чи поля та управління нею; придатність ґрунтів для ведення сільськогосподарського виробництва; аналіз ґрунтів і адекватність розробленої системи удобрення; відповідність застосовуваної системи захисту рослин – впровадження інтегрованої системи захисту; тощо⁸⁷⁹. Хоча дотримання таких неурядових стандартів є добровільним, однак слід враховувати світові тенденції у цій сфері. Зокрема, за висновками експертів, через 10 років 90-100% великих компаній, включаючи транснаціональні компанії, будуть сертифіковані відповідно до ISO 14000, тобто отримують свідоцтво «третьої сторони» про те, що ті або інші аспекти їх діяльності відповідають цим стандартам. Підприємства прагнуть отримати сертифікацію по ISO 14000 перш за все тому, що така сертифікація

⁸⁷⁷ Global G.A.P. URL: <http://lilia.com.ua/mizhnarodni-standarti/global-gap>

⁸⁷⁸ Поліщук В. А. Правові питання сертифікації сільськогосподарської продукції за стандартом Global G.A.P. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»* : матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 203 – 205.

⁸⁷⁹ Поліщук В. А. Правові питання сертифікації сільськогосподарської продукції за стандартом Global G.A.P. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»* : матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 203 – 205.

буде однією з неодмінних умов маркетингу продукції на міжнародних ринках (наприклад, станом на 2012 рік Європейська економічна спільнота оголосила про свій намір допускати на ринок країн ЄС тільки ISO-сертифіковані компанії)⁸⁸⁰. Отже, практика сформулювала дієвий спосіб демонстрації високої відповідальності виробника харчової продукції шляхом добровільної сертифікації, а не лише за допомогою державних контрольних процедур;

4) *можливість контролювати продукт на кожній стадії харчового ланцюжка*. Слід підкреслити, що Україна, вступивши до СОТ, взяла на себе цілком конкретні зобов'язання, пов'язані із забезпеченням безпеки харчових продуктів скрізь, де їх виробляють. Адже в умовах глобалізації вони можуть із внутрішнього ринку дрейфувати на зовнішній, несучи загрозу не тільки країні-виробникові, а й її партнерам по торгівлі. Тому незалежно від того, де виробляється готовий харчовий продукт або сировина для переробки – на великих сільськогосподарських підприємствах чи на селянських подвір'ях, продукція повинна відповідати цілком визначеним стандартам і вимогам⁸⁸¹. Цей аспект є досить проблемним в умовах сучасної України. Особливо яскраво ці проблеми проглядаються у м'ясо-молочній галузі. Зокрема, на етапі адаптації вітчизняного законодавства до вимог СОТ Україна зобов'язувалася до 1 січня 2015 року заборонити реалізацію необробленого молока і сиру домашнього виробництва, а також м'яса тварин подвірного забою на продовольчих ринках. Іншими словами, Україна зобов'язалася закрити доступ на продуктові ринки селянам із домашніми молочними продуктами і м'ясом. Це обґрунтовувалося як раз тими ж вимогами щодо безпечності харчової продукції невідомого походження. Однак така перспектива гостро критикувалася, оскільки це могло призвести до згортання офіційної торгівлі молоком і молокопродуктами на ринках, переорієнтації торгівлі на подвірний режим, зниження цін на сире молоко, зменшення поголів'я. Учені вказували на зворотній бік таких

⁸⁸⁰ Коваленко Б. В. Перспективи застосування стандартів ISO 14000 в екологічному праві України. -- Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матер. «круглого столу» (Київ, 27 травня 2016 року). Київ, 2016. С. 338.

⁸⁸¹ Маханьова Ю. М. Асиметрія умов угод України про членство у СОТ і асоціацію з ЄС у зовнішній торгівлі агропродовольчими товарами. БІЗНЕСІНФОРМ. 2014. № 9. С. 26 – 34.

перетворень в умовах України: селянина змусять йти зі своїм молоком на «чорний ринок» – у двори, на дороги, де якість продукції ніхто не перевірятиме, а умови зберігання і реалізації посунуться ще далі від бажаних⁸⁸². Вступ у чинність цієї норми відкладався, а згодом законодавство змінилося. Однак принципово проблема нікуди не зникла, а в деяких аспектах – навіть загострилася;

5) *право громадян на точну й достовірну інформацію*. Протягом останніх десятиліть безпека харчових продуктів дедалі більше турбує громадян ЄС. Незважаючи на те, що їжа ніколи не була безпечнішою, споживачі стають усе більш невпевненими і дедалі більш критичними щодо безпеки своєї їжі. Зарубіжні учені вважають, що впровадження нових принципів, таких як основна відповідальність виробників, відстеження, аналіз ризиків, поділ оцінки ризику та управління ризиками, забезпечило більш прозору науково обґрунтовану систему в Європі, яка може допомогти повернути втрачену довіру споживачів⁸⁸³.

Споживачі очікують, що їжа задовольнятиме їхні харчові потреби, буде корисною та смачною. Вони розраховують на можливість вибору серед найрізноманітніших продуктів харчування. Вони очікують, що їхня їжа буде вироблятися та перероблятися відповідно до належних методів ведення сільського господарства, з більшою повагою до навколишнього середовища та добробуту тварин. І вони розраховують на точне інформування про склад, харчову цінність, довговічність, походження та, у певних випадках, спосіб виробництва пропонованої їм їжі. Спостерігається тенденція до того, що споживачі ЄС вимагають безпеки продукції та технології, мінімального рівня якості, необхідного для того, щоб мати право вибору, мати задовільну інформацію, захищати навколишнє середовище, охорону здоров'я тварин і,

⁸⁸² Селяни можуть продавати домашнє м'ясо та молоко на ринках до 2015 року. УНІАН. 22 жовтня 2009 року. URL: <http://consumers.unian.net/ukr/detail/2099>

⁸⁸³ Bánáti D. European perspectives of food safety. *Journal of the Science of Food and Agriculture*. 2014. Vol. 94. Issue 10.

нарешті, мати доступ до нових технологій⁸⁸⁴. Однак наразі неправомірні дії у глобальних ланцюгах постачання м'яса є всюдисущими і тим більше у диференційованих мережах. Учені пропонують диференційованим ланцюгам постачання м'яса через свої різноманітні асоціації концентрувати зусилля для підтримки фермерських мереж та сприяння обміну інформацією шляхом створення міцніших відносин, зосереджених на довірі⁸⁸⁵.

Інформаційна складова забезпечення безпечності та якості продуктів харчування посилюється наявністю відповідної інституційно-правової основи. Зокрема, це стосується Системи швидкого оповіщення для харчової продукції та кормів (RASFF – The Rapid Alert System for Food and Feed). Її праобраз був створений ще у 1979 році з метою ефективного обміну інформацією між країнами ЄС та іншими зацікавленими сторонами. Однак сучасна RASFF була створена Регламентом ЄС №178/2002, і зараз вона забезпечує цілодобовий доступ до інформаційної бази з питань безпечності харчових продуктів та кормів, дозволяє швидко реагувати на інформаційні повідомлення стосовно наявності потенційних ризиків щодо обігу такої продукції на ринку. Важливим є також те, що RASFF надає можливість доступу до інформації громадськості⁸⁸⁶. Це дозволяє відстежувати та моніторити певну інформацію, яка цікавить споживачів або науковців. Наприклад, аналіз нотифікацій у системі RASFF продемонстрував досить високу частоту звернень до України у зв'язку з неналежним станом продовольчої продукції, що імпортується в ЄС (наприклад, високий вміст транс-жирних кислот у вафлях, високий вміст цвілі у буряковій целюлозі, сальмонела у курятині та курячих яйцях тощо)⁸⁸⁷.

З юридичної точки зору, система є складною, оскільки є міжнародною, частково обов'язковою та частково спільною та регулюється як на рівні ЄС, так

⁸⁸⁴ Tugrenou A. E. From The Farm To The Fork. URL: https://www.academia.edu/8004945/From_the_Farm_to_the_Fork_2006_in_English

⁸⁸⁵ Van Der Merwe M., Kirsten J. F., Trienekens J. H. Information sharing as a safeguard against the opportunistic behavior of South African Karoo Lamb farmers. *Agricultural Economics*. 2017. Vol. 48. Issue S1.

⁸⁸⁶ Бугера С. І. Інформаційне забезпечення споживачів щодо безпечності та якості сільськогосподарської продукції: необхідність удосконалення законодавства. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали «круглого столу»* (Київ, 27 травня 2016 року) / за заг. ред. М. В. Красної, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2016. С. 169.

⁸⁸⁷ RASFF Portal. URL: <https://webgate.ec.europa.eu/rasff-window/portal/?event=searchForm&cleanSearch=1>

і на рівні національного адміністративного законодавства. Механізми взаємодії та деякі умови користування підпорядковуються законодавству ЄС, але відносини щодо ініціювання або реагування на повідомлення системи RASFF є питанням національного законодавства⁸⁸⁸. Незважаючи на досягнуті результати, система RASFF піддається критиці у зарубіжній науковій літературі⁸⁸⁹. Зокрема, миттєва та міжнародна взаємодія, яку забезпечує RASFF, може потенційно посилити вплив інформації, що передається через цю систему, і ставить серйозні юридичні питання. Хто має юридичні можливості оскаржити попередження? Хто несе відповідальність за наслідки? Як встановити причинно-наслідковий зв'язок між втручанням одного органу влади та наслідками оповіщення, коли ці наслідки є результатом накопичених втручань різних органів влади? Як зазначають зарубіжні дослідники, адміністративне право, що регулює діяльність органів влади, пропонує недосконалі відповіді на ці питання⁸⁹⁰. Як бачимо, правове та інституційне забезпечення права на інформацію про харчову продукцію в ЄС теж не є еталонним і перебуває у постійній видозміні та пошуці шляхів удосконалення.

Проаналізувавши головні принципи правового забезпечення виробництва харчових продуктів в ЄС, цікаво визначити їх правову природу. Ці норми-принципи лежать в основі побудови усього харчового законодавства ЄС, тобто вони являють собою ідейну основу, методологічні підвалини такого законодавства. У вітчизняній аграрно-правовій доктрині окремі такі принципові засади пропонується вважати «основними вимогами, яким повинні відповідати процедурні норми в аграрному праві, що визначають порядок виробництва та реалізації якісної та безпечної сільськогосподарської продукції»⁸⁹¹. Серед них А. М. Любчик називає такі основні вимоги: забезпечення високого рівня

⁸⁸⁸ Rodriguez Fuentes V. Food alerts and RASFF. *Functional field of food law: reconciling the market and human rights* / European Institute for Food Law Series. 2019. Vol. 11. P. 277 – 294.

⁸⁸⁹ Casey D. K., Lawless J. S. The parable of the poisoned pork: Network governance and the 2008 Irish pork dioxin contamination. *Regulation & Governance*. 2011. Vol. 5. Issue 3.

⁸⁹⁰ Rodriguez Fuentes V. Food alerts and RASFF. *Functional field of food law: reconciling the market and human rights* / European Institute for Food Law Series. 2019. Vol. 11. P. 277 – 294.

⁸⁹¹ Любчик А. М. Процедурні норми в аграрному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.

захисту здоров'я населення; забезпечення прозорості кожного етапу, який проходить сільськогосподарська продукція; встановлення відповідальності за безпеку харчових продуктів, яка покладається на виробників та переробників сільськогосподарської продукції; закріплення положень, спрямованих на досягнення безпечності та якості сільськогосподарської продукції, розміщеної на ринку⁸⁹². На нашу думку, концептуальні ідеї щодо інтегрованого харчового ланцюга та пріоритету безпечності харчової продукції мають бути винесені за рамки поділу на матеріальні чи процесуальні норми – адже ці ідейні підходи мають лягти в основу побудови усієї системи харчового законодавства.

Якщо спробувати проаналізувати харчове право ЄС у контексті імплементації окремих його підходів та механізмів до вітчизняної нормативно-правової бази, то слід зупинитися на окремих його характерних ознаках, які дають уявлення про його особливості та їх вплив на українське право.

Так, по-перше, слід вказати на те, що *питанням регулювання вмісту в харчових продуктах різноманітних забруднювачів приділяється особлива увага*. Відповідні відносини врегульовані, зокрема, у низці регламентів⁸⁹³. Значну частину таких нормативно-правових актів Україна зобов'язалась імплементувати до власного законодавства.

По-друге, характерною особливістю європейського законодавства також слід вказати *двовекторність побудови законодавства*: «горизонтальне» законодавство включає в себе ті аспекти, які є спільними для всіх видів харчової продукції (наприклад, питання щодо добавок, маркування та гігієни), а

⁸⁹² Любич А. М. Процедурні норми в аграрному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.

⁸⁹³ Commission Regulation (EC) № 1881/2006 of 19 December 2006 setting maximum levels for certain contaminants in foodstuffs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006R1881&qid=1614520068119>; Commission Regulation (EC) № 2073/2005 of 15 November 2005 on microbiological criteria for foodstuffs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R2073&qid=1614520107889>; Commission Regulation (EC) № 401/2006 of 23 February 2006 laying down the methods of sampling and analysis for the official control of the levels of mycotoxins in foodstuffs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006R0401&qid=1614520143078>; Council Regulation (EEC) № 315/93 of 8 February 1993 laying down Community procedures for contaminants in food. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31993R0315&qid=1614520177413>

«вертикальне» законодавство стосується окремих видів продуктів⁸⁹⁴. Вітчизняне харчове законодавство під час сучасного періоду євроінтеграційної модернізації теж будується за цим лекалом.

По-третє, *правовий підхід, відповідно до якого технічний регламент є обов'язковим, а стандарт – добровільним*. Протягом тривалого часу вітчизняні науковці наголошували на потребі поступового переходу до іншої правової моделі забезпечення безпечності та якості харчової продукції. Сутність її полягає у переході від обов'язкової сертифікації продукції до оцінки її відповідності і насамперед щодо вимог технічних регламентів. Технічний регламент є базовим, узагальнюючим нормативно-правовим документом щодо конкретного виду сільськогосподарської продукції і не може містити вичерпної інформації стосовно технологічних вимог її виробництва та обігу⁸⁹⁵.

При цьому добровільність не означає відмову від стандартизації, вона інтерпретується як необхідність і навіть зобов'язання виробника чи постачальника добровільно покладати на себе відповідальність за виконання та нерідко перевищення вимог національних стандартів на продукцію, процес чи послугу. Кожен учасник цивілізованого ринку усвідомлює, що без виконання вимог стандартів неможлива не тільки успішна діяльність, а й саме існування організації⁸⁹⁶. Забезпечивши вимоги держави щодо безпеки (мінімального рівня якості), виробник добровільно вирішує питання щодо забезпечення підвищеного рівня якості своєї продукції. До цього його примушує не держава, а ринкові умови існування, конкуренція. В умовах науково-технічного прогресу дуже важко швидко переглядати стандарти та вносити в них необхідні корективи, пов'язані з появою нової інформації. Тому, так би мовити,

⁸⁹⁴ Муді Р., Поліводський О. Експортно-імпортні операції з країнами ЄС: сільгосппродукція (посібник з правових питань). URL: <http://www.sps-info.org.ua/ua/Library/guide>; Бугера С. І. Проблема систематизації аграрного законодавства та якості сільськогосподарської продукції. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна*: матеріали Всеукр. круглого столу (Київ, 25 травня 2012 року) / за заг. ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 62 – 63.

⁸⁹⁵ Бугера С. І. Якість сільськогосподарської продукції: проблеми адаптації законодавства до міжнародних вимог. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 698 – 704.

⁸⁹⁶ Маслова А. В. Правовые аспекты деятельности по обеспечению качества и безопасности продукции: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Москва, 2005. С. 135.; Кузьміна М. М. Особливості правового забезпечення якості продукції в Європейському Союзі та рамках Світової Організації Торгівлі. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 2. С. 116 – 126.

дозволено відступати від стандартів, якщо це не зашкодить загальній безпеці продукції. Обов'язкового характеру вони можуть набувати, якщо це передбачають технічні регламенти чи інші закони щодо безпеки продукції в кожній окремій країні⁸⁹⁷. При цьому слід розуміти тісний взаємозв'язок між технічними регламентами та стандартами, адже на сьогодні, наприклад, ISO (міжнародна організації зі стандартизації) розробила велику кількість міжнародних стандартів, що використовуються членами СОТ як основа для технічних регламентів⁸⁹⁸.

Аналіз правових аспектів стандартизації сільськогосподарської продукції в Україні у контексті членства в СОТ дозволив Л. І. Полюхович зробити такі висновки: стандартизація сільськогосподарської продукції – це діяльність із встановлення вимог до продовольства, харчових продуктів і т. д., які містяться в стандартах і технічних регламентах; правове забезпечення стандартизації сільськогосподарської продукції в Україні складає низка нормативно-правових актів, які по-різному визначають обов'язковість дотримання положень стандартів; хоча відповідно до вимог угод СОТ стандарти не є обов'язковими до застосування, доцільно залишити цю вимогу у вітчизняному законодавстві, що гарантуватиме якість і безпечність сільськогосподарської продукції; при розробленні технічних регламентів Україна має використовувати як їх основу міжнародні стандарти; під час роботи над текстом технічного регламенту відповідно до вимог Угоди про технічні бар'єри в торгівлі необхідно повідомити заінтересованих суб'єктів про це та надати проект відповідного документа з подальшою можливістю внесення зауважень щодо його змісту; порядок розроблення та введення в дію технічного регламенту в умовах членства у СОТ ускладнюється вимогами доведення доцільності його прийняття та забезпечення публічності такого процесу⁸⁹⁹. Хоча вітчизняне

⁸⁹⁷ Кузьміна М. М. Особливості правового забезпечення якості продукції в Європейському Союзі та рамках Світової Організації Торгівлі. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 2. С. 116 – 126.

⁸⁹⁸ Полюхович Л. Про правові аспекти стандартизації сільськогосподарської продукції в Україні у контексті членства в СОТ. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 162 – 165.

⁸⁹⁹ Полюхович Л. Про правові аспекти стандартизації сільськогосподарської продукції в Україні у контексті членства в СОТ. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 162 – 165.

законодавство у сфері стандартизації та технічного регламентування за останній період стрімко змінилося, думки ученої не втрачають актуальність.

Євроінтеграційні перетворення у цій сфері втілилися, зокрема у прийнятті законів України «Про стандартизацію» від 05.06.2014 року⁹⁰⁰, «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15.01.2015 року⁹⁰¹. Особливої уваги заслуговує прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації актів законодавства Європейського Союзу у сфері технічного регулювання» від 06.06.2019 року⁹⁰², яким було передбачено приведення національної системи стандартизації у відповідність до міжнародної та європейської практики. У контексті нашого дослідження особливо слід зацентрувати увагу на тому, що відповідно до ч. 3 ст. 2 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» дія цього Закону не поширюється на СФЗ⁹⁰³. Однак це не означає, що така дія не розповсюджується на відповідну сільськогосподарську чи харчову продукцію.

Якщо проаналізувати рівень відповідності виробництва сільськогосподарських виробників в Україні вимогам ЄС, то слід вказати на його строкатість: деякі із виробників мають рівень, який перевершує середньостатистичний європейський, а деякі – не відповідають мінімальним вимогам ЄС⁹⁰⁴. Це актуалізує потребу в активних діях з боку держави у напрямі досягнення більш рівномірного рівня відповідності вітчизняної харчової продукції вимогам ЄС. Звичайно, міжнародна співпраця у цьому напрямі є надзвичайно важливим стимулятором перманентного підвищення якості харчової продукції.

⁹⁰⁰ Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 31. Ст. 1058.

⁹⁰¹ Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 14. Ст. 96.

⁹⁰² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації актів законодавства Європейського Союзу у сфері технічного регулювання: Закон України від 06.06.2019 року. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 28. Ст. 116.

⁹⁰³ Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15.01.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 14. Ст. 96.

⁹⁰⁴ Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 рр. URL: <http://minagro.gov.ua/system/files/.pdf>

По-четверте, поєднання новітніх СФЗ під час виробництва харчової продукції. Справа у тому, що сучасне європейське законодавство об'єднує та легалізує протилежні технологічні рішення. З одного боку, стимулює виробництво харчової продукції, максимально вільної від технологічних втручань, з іншого боку – дозволяє досить неоднозначні та дещо дискусійні СФЗ. Зупинимось на цьому питанні детальніше.

Так, з однієї сторони всіяко стимулюється органічне виробництво, яке передбачає відмову від використання традиційних засобів захисту рослин, ветеринарних препаратів тощо. Тема органічного виробництва останніми роками стала надзвичайно популярною у вітчизняній правовій науці. Різним правовим проблемам органічного виробництва свої публікації присвятили, зокрема Н. М. Андрєєва⁹⁰⁵, Н. А. Берlach⁹⁰⁶, Є. Ю. Білоусов⁹⁰⁷, Є. О. Бойко⁹⁰⁸, С. І. Бугера⁹⁰⁹, Н. С. Гавриш⁹¹⁰, Я. З. Гаєцька-Колотило⁹¹¹, О. В. Гафурова⁹¹², В. І. Гордєєв⁹¹³, Х. А. Григор'єва⁹¹⁴, В. М. Єрмоленко⁹¹⁵, А. М. Земко⁹¹⁶,

⁹⁰⁵ Андрєєва Н. М. Органічне виробництво як складова забезпечення продовольчої безпеки України: економіко-правовий аспект впровадження. *Органічне виробництво і продовольча безпека*: зб. матер. Міжн. наук.-практ. конф. Житомир: Полісся, 2013. С. 28.

⁹⁰⁶ Берlach Н. А. Розвиток органічного напрямку у сільському господарстві України (адміністративно-правові основи): автореф. дис...докт. юрид. наук: 12.00.07. К., 2010. 32 с.

⁹⁰⁷ Білоусов Є. Ю. Принципи, напрями та механізми державної підтримки розвитку органічного землеробства в Україні. *Молодий вчений*. 2015. № 6 (21). Ч. 1. С. 74 – 77. С. 75.

⁹⁰⁸ Бойко Є. О. Розвиток підприємств органічного сектору агробізнесу в контексті викликів глобалізації та євроінтеграції: автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.00.04. Миколаїв, 2011. 20 с.

⁹⁰⁹ Бугера С. І. Правове регулювання органічного виробництва сільськогосподарської продукції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 636-642. С. 637.

⁹¹⁰ Гавриш Н.С. Проблеми правового забезпечення виробництва органічної сільськогосподарської продукції аквакультури / Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія / (М. В. Шульга, Н.Р. Малишева, В.В. Носік та ін.); за заг ред. проф. М.В. Шульги. – Харків: Юрайт, 2020. – С. 207-230.

⁹¹¹ Гаєцька-Колотило Я. З. Проблеми екологізації аграрного законодавства. *Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку*: матер. Міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 13-14 груд. 2007). Х., 2007. С. 60.

⁹¹² Гафурова О. В. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції за законодавством України та ЄС. *Правові засади ведення органічного землеробства*: збір. матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 29-30 вер. 2017). Харків, 2017. С. 39.

⁹¹³ Гордєєв В. І. Правове забезпечення виробництва органічної продукції аквакультури. *Правові засади ведення органічного землеробства*: збір. матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 29-30 вер. 2017). Х., 2017. С. 44.

⁹¹⁴ Григор'єва Х. А. Проблеми законодавчого забезпечення державної підтримки органічного сільського господарства в Україні. *Актуальні питання реформування правової системи*: матер. XIV Міжн. наук.-практ. конф. (Луцьк, 16-17 чер. 2017). Луцьк, 2017. С. 151 – 153; Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.; Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2020. 40 с.

⁹¹⁵ Єрмоленко В. М., Черняк Є. О. Деякі правові проблеми органічного виробництва в Україні. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 44.

К. А. Козмуляк⁹¹⁷, І. О. Костяшкін⁹¹⁸, Н. В. Кравець⁹¹⁹, Т. В. Курман⁹²⁰, В. О. Мельник⁹²¹, О. А. Ніжніченко⁹²², С. М. Романко⁹²³, В. В. Панченко⁹²⁴, Д. С. Піддубна⁹²⁵, Я. О. Самсонова⁹²⁶, А. М. Статівка⁹²⁷, О. В. Туєва⁹²⁸, В. Ю. Уркевич⁹²⁹, Н. В. Фролова⁹³⁰ та інші. Значним здобутком став вихід колективної монографії «Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення» (2020) за редакцією професора М. В. Шульги⁹³¹. Однак ця тема ще не вичерпана для учених-юристів, оскільки органічний рух у світовому масштабі набирає обертів та демонструє постійну модифікацію правових засад.

⁹¹⁶ Земко А. М., Філюк П. Т. Деякі питання правового регулювання виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції в Україні. *Правові засади ведення органічного землеробства*: збір. матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 29-30 вер. 2017). Х., 2017. С. 67.

⁹¹⁷ Козмуляк К. Правове регулювання економічного стимулювання ведення екологічно безпечного рослинництва в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 11. С. 94.

⁹¹⁸ Костяшкін І. О. Окремі методологічні засади реалізації права власності на землю в Україні в умовах сталого розвитку. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 тр. 2017). К., 2017. С. 119.

⁹¹⁹ Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2015. С. 5.

⁹²⁰ Курман Т. В., Туєва О. В. Щодо поняття та змісту екологізації аграрного виробництва. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2012. Вип. 173. Ч. 2. С. 74 – 79.

⁹²¹ Мельник В. О. Правове регулювання сертифікації органічного виробництва в Україні. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2015. Вип. 218. С. 68 – 75.

⁹²² Ніжніченко О. А. Еколого-правове стимулювання впровадження ресурсо- та енергозберігаючих заходів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 3. С. 41.

⁹²³ Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2008. 19 с.

⁹²⁴ Панченко В. В. Державна контрольно-наглядова діяльність в аграрному секторі як складова продовольчої безпеки України: організаційно-правові питання. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 175 – 177.

⁹²⁵ Піддубна Д. С. Правовий захист органічної продукції від генетично модифікованих організмів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2015. 20 с.

⁹²⁶ Самсонова Я. О. Правове забезпечення державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції в Україні. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2016. Вип. 243. С. 97.

⁹²⁷ Статівка А. М. Деякі правові питання органічного виробництва сільськогосподарської продукції. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнар. наук. конф. “Тринадцяті осінні юридичні читання” (Хмельницький, 14-15 лист. 2014). Хмельницький, 2014. Ч. 3. С. 100.

⁹²⁸ Туєва О. М. Окремі правові аспекти державного регулювання у сфері виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції. *Правові засади ведення органічного землеробства*: зб. матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 29-30 вер. 2017). Х., 2017. С. 216.

⁹²⁹ Уркевич В. Ю. Органічне сільськогосподарське виробництво: правові питання розвитку в аспекті євроінтеграції України. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. акад. В. З. Янчука (Київ, 22-23 трав. 2015). К., 2015. С. 76.

⁹³⁰ Фролова Н. В. Правове регулювання здійснення органічного виробництва. *Традиції та новаті юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжн. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 трав. 2017). О., 2017. С. 644.

⁹³¹ Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення». Кол. монографія. / За ред. проф. М.В. Шульги. – Харків: Юрайт, 2020. – 308 с.

Якщо аналізувати з цих позицій європейський поступ, то впадає в очі чітко виражене стратегічне бачення пріоритетного розвитку органічного виробництва. Це помітно при вивченні важливої складової Європейського Green Deal – стратегії «From Farm to Fork» (F2F) (англ. «від ферми до виделки»). Розробивши цю стратегію, Європейська комісія ставить амбітні цілі щодо трансформації всієї харчової системи до більшої стійкості, а саме: очікується цільовий показник 25 % сільськогосподарських угідь ЄС під органічним виробництвом до 2030 року.

Такі плани зустрічають як активну підтримку і схвалення, так і досить обережні оцінки. Деякі зарубіжні дослідники критично ставляться до сильної спрямованості стратегії «From Farm to Fork» на технічні інновації, з певним нехтуванням соціальними та структурними аспектами трансформації харчових систем. Ми погоджуємося із думкою зарубіжних колег про те, що відповідні амбітні показники – чверть сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом через 10 років – може бути досягнутий лише в тому випадку, якщо політичні заходи вийдуть за рамки виробництва, включаючи переробку та роздрібну торгівлю, та розвиватимуть попит. Характерною рисою органічного плану дій має бути гнучкість впровадження, спрямована на врахування національних особливостей. Учені резюмують, що заклик стратегії до «переходу до здорового, стійкого харчування» потребує комплексного підходу із залученням усіх відповідних зацікавлених сторін, таких як переробники, роздрібні продавці та споживачі, з метою визначення найбільш доцільних напрямів впливу та підтримання змін у структурі споживання⁹³².

Противагою органічному виробництву, яке відмовляється від великої кількості традиційних СФЗ, виступає, наприклад, застосування такого новітнього способу обробки харчової продукції як її опромінення. Сучасні технології породжують все нові і нові способи санітарної обробки харчових продуктів з метою зменшення їх можливого негативного впливу на життя та

⁹³² Moschitz H., Muller A., Kretzschmar U., Haller L., De Porras M., Pfeifer C., Oehen B., Willer H., Stolz H. How can the EU Farm to Fork strategy deliver on its organic promises? Some critical reflections. *Early View*. 2021. <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12294>

здоров'я людей. Однак такі способи не завжди однозначні – опромінення, наприклад, викликає досить гострі дискусії. Як і пастеризація молока, обробка їжі іонізуючим випромінюванням може вбити бактерії, які в іншому випадку спричиняють хвороби, що передаються з їжею. Опромінення дозволяє нейтралізувати збудників таких хвороб та не застосовувати деякі інші СФЗ. Цей спосіб обробки харчової продукції стає все більш популярним: наприклад, у США опромінення дозволено використовувати щодо різних продуктів харчування. Кількість супермаркетів та ресторанів у США, які пропонують опромінену продукцію, різко зросла за останні роки⁹³³.

На нараді Об'єднаної комісії експертів ФАО/МАГАТЕ/ВОЗ по споживчим якостям опромінених харчових продуктів (1969, 1976 та 1980 роки) була зроблена оцінка щодо безпечності споживання людиною опромінених харчових продуктів. На нараді цієї ж Комісії в 1980 році було зроблено висновок про те, що опромінення будь-яких харчових продуктів в дозах до 10 кГр (1кГр (Грей) = 100 000 бер (= 1джоуль/ кг)) не представляє токсикологічної небезпеки і тому більше не потребує перевірки оброблених таким чином харчових продуктів на токсичність⁹³⁴. Наразі технологія опромінення харчових продуктів з метою їх пастеризації дозволена в 41 країні світу, а перелік продуктів, які дозволено опромінювати, наближається до 30: м'ясо, морепродукти, фрукти, овочі, крупи, спеції⁹³⁵. За даними ФАО ООН, в Європі щорічно виготовляється і реалізується понад 200 тисяч тон продуктів, пастеризованих випромінюючими установками. Щоб споживачі могли вибирати між опроміненим і неопроміненим продуктом, у багатьох країнах було прийнято міжнародне маркування продуктів, оброблених іонізуючим випромінюванням – логотип «Radura-iogo».

⁹³³ Rodolfo M. N. Food Safety through Food Irradiation: Should it be Adopted More by the EU? *EuroChoices*. 2008. Vol. 2. Issue 3.

⁹³⁴ Ян Ван Козн Лучевая обработка пищевых продуктов. *Бюллетень МАГАТЕ*. Т. 23. № 3. С. 37-41. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/23305783336_ru.pdf.

⁹³⁵ Ковальчук Т. Г. Чи є доступність до інформації про опромінення харчових продуктів гарантією права на безпечні харчові продукти в Україні? *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 168 – 171.

Зважаючи на поширення відповідного способу обробки продовольства у світі та потрапляння таких продуктів до України, Т. Г. Ковальчук присвятила кілька праць проблемі опромінення харчової продукції, яке учена вбачає новим ризиком для життя та здоров'я населення України, новою загрозою національній безпеці України та її складовій – продовольчій безпеці⁹³⁶. У результаті проведення своїх досліджень Т. Г. Ковальчук доходить висновку про те, що до проведення спеціальних досліджень в Україні щодо впливу опромінених харчових продуктів на людський організм після Чорнобильської катастрофи, необхідно на законодавчому рівні заборонити ввезення на територію України опромінених харчових продуктів. Така заборона, на її думку, буде відповідати положенням Конституції України, де визначено, що людина, її життя і здоров'я, безпека виступають найвищою соціальною цінністю, а держава зобов'язана забезпечувати екологічну безпеку, підтримувати екологічну рівновагу на території України, долати наслідки Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, зберігати генофонд Українського народу⁹³⁷.

Погоджуючись із доводами ученої, а також продовжуючи її думку, ми задалися питанням про відповідність такої потенційної заборони вимогам права СОТ. Виходячи з того, що міжнародними організаціями – партнерами СОТ – було визнано безпечність іонізуючого опромінення харчових продуктів, потенційна заборона їх імпорту на територію України зіштовхнеться із необхідністю наукового обґрунтування подібного обмеження торгівлі. При

⁹³⁶ Ковальчук Т. Г. Щодо гарантій права на безпечні харчові продукти в Україні. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Гельветика, 2019. С. 133 – 136.; Ковальчук Т. Г. Чи є доступність до інформації про опромінення харчових продуктів гарантією права на безпечні харчові продукти в Україні? *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 168 – 171.

⁹³⁷ Ковальчук Т. Г. Чи є доступність до інформації про опромінення харчових продуктів гарантією права на безпечні харчові продукти в Україні? *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 168 – 171.

цьому слід враховувати, що потенційні загрози мають бути однозначно доведені, адже у протилежному випадку вони не прийматимуться до уваги.

Проблеми правового регулювання безпечності харчової продукції тісно пов'язані з питанням продовольчої безпеки. Роль права у гарантуванні продовольчої безпеки України полягає у мінімізації ризиків, викликів та загроз продовольчої безпеки, особливо в сучасних умовах завершення аграрної та земельної реформ, необхідності реалізації експортного потенціалу аграрної економіки, виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, світової глобалізації та інтеграції⁹³⁸. На сучасному етапі розвитку людського суспільства продовольча безпека набуває все більшої актуальності, стаючи однією з ключових міжнародних проблем глобального характеру, вирішення якої є важливою умовою створення атмосфери стабільності і благополуччя як у світі в цілому, так і в кожній окремій державі. Особливого значення набуває ця проблема в Україні, яка зіткнулася зі значними труднощами у сфері продовольчої безпеки в результаті кардинальних змін економічної системи. На жаль, в Україні ще недостатньо усвідомлюється важливість забезпечення продовольчої безпеки як одного з основних чинників сталого соціально-економічного розвитку, що обумовлює особливу актуальність проблеми та необхідність наукового пошуку теоретико-методологічних підходів до формування дієвого та ефективного механізму забезпечення виконання Україною зобов'язань щодо якості і безпечності сільськогосподарських товарів відповідно до Угоди про сільське господарство СОТ⁹³⁹.

Проблема продовольчої безпеки хвилює вже не одне покоління науковців. Доктрина еволюціонувала від радикально протекційних поглядів

⁹³⁸ Коваленко Т. О. Дефектність аграрного законодавства як виклик продовольчій безпеці України. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Гельветика, 2019. С. 34.

⁹³⁹ Духневич А. В. Вітчизняні стандарти гарантування якості та безпеки продовольства у світлі вимог Європейського Союзу. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»*: матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 20 – 23.

(наприклад, передбачити правові заходи з регулювання імпорту продовольства і сільськогосподарської сировини виходячи з принципу – купувати тільки те, що не виробляється або виробляється в недостатній кількості в державі⁹⁴⁰) до досить поміркованих та ліберальних. Однак за будь-якого підходу слід визнати, що необхідність забезпечення екологічної безпеки України вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає використання державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та вживання заходів контролю імпортової продукції з метою захисту власних виробників від іноземної конкуренції⁹⁴¹. Слід враховувати, що можливості держави наразі обмежені не лише національним законодавством – вони суттєво регламентовані й на рівні права СОТ. Так, дискримінація іноземних товарів або їх штучне стримування під час імпорту розцінюється як порушення зобов'язань за угодами СОТ. Однак існують ситуації, коли держава змушена вдаватися до певних екстрених дій, що за формальними ознаками можуть скидатися на правопорушення, однак визнаються правомірними. Йдеться про винятки, передбачені, зокрема, у ст. XXI ГАТТ «Винятки з міркувань безпеки», в якій закріплено правило, відповідно до якого «ніщо в цій Угоді не повинно тлумачитися як перешкода будь-якій стороні у здійсненні будь-яких дій, які вона вважає необхідними для захисту суттєвих інтересів своєї безпеки»⁹⁴².

Правовими питаннями продовольчої безпеки займалися такі учені як: Х. А. Григор'єва⁹⁴³, М. В. Гребенюк⁹⁴⁴, В. М. Єрмоленко⁹⁴⁵, Н. В. Карпінська⁹⁴⁶,

⁹⁴⁰ Воронин Б. А. Становление аграрно-правовой науки и актуальные проблемы ее развития: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Уфа, 2000.

⁹⁴¹ Духневич А. В. Екологічна безпека та якість сільськогосподарської продукції у світлі вимог СОТ. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 19 – 21.

⁹⁴² Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) від 30.10.1947 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 562. Ст. 2989.

⁹⁴³ Григор'єва Х. А. Співвідношення правових категорій державної підтримки сільського господарства та державної аграрної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 64 – 68.; Григор'єва Х. А. Щодо розмежування правового забезпечення продовольчої безпеки та державної підтримки сільського господарства. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 20-22 вер. 2019). Івано-Франківськ, 2019. С. 162 – 165.

Т. О. Коваленко⁹⁴⁷, М. С. Кожух⁹⁴⁸, Т. В. Курман⁹⁴⁹, С. А. Лушпаєв⁹⁵⁰, В. В. Панченко⁹⁵¹, В. Ю. Уркевич⁹⁵² та інші. На зв'язок продовольчої безпеки із безпечністю та якістю харчової продукції особливо наголошував С. А. Лушпаєв. Зокрема, серед принципів правового регулювання продовольчої безпеки України учений виділяє «принцип виробництва безпечних для життя та здоров'я населення продуктів харчування». Ця думка продовжена також у визначенні поняття категорії «продовольча безпека України» шляхом доповнення його окремими ознаками, зокрема вказівкою на безпечність для життя та здоров'я населення продуктів харчування, а також визначенням співвідношення якісного та безпечного критеріїв оцінки продуктів харчування для населення⁹⁵³.

Учені неодноразово наголошували на тому, що продовольча безпека є питанням загальнонаціональним та має забезпечуватися перш за все зусиллями

⁹⁴⁴ Гребенюк М. В. Концептуальні засади забезпечення світової продовольчої безпеки: теорія і практика: монографія. Київ : АртЕк, 2017. 569 с.; Гребенюк М. Правовий механізм гарантування продовольчої безпеки в сучасних умовах. *Право України*. 2010. № 12. С. 244 – 251.; Гребенюк М. Правове забезпечення дерегуляції ринку сільськогосподарської продукції як складова системи гарантування продовольчої безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 7. С. 127 – 130.

⁹⁴⁵ Єрмоленко В. М. Актуальні питання систематизації законодавства про продовольчу безпеку. *Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України*: зб. наук. праць круг. столу (Київ, 18 бер. 2011). К.: ВГЛ «Обрії». С. 113 – 119.

⁹⁴⁶ Utenkova K. O., Dukhnevych A. V., Karpinska N. V., Berezina L. M., Bratanov B. V. Economic Security of the Agrarian Sector in the Context of the Global Sustainable Development Goals. *International Journal of Economics & Business Administration (IJEBA)*. 2020. Vol. 0 (Special 1). P. 284 – 298; Карпінська Н. В. Право на продовольчу безпеку крізь призму застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини*: збірник матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 11 грудня 2020 р.) Електронне видання на CD-ROM. С. 39 – 41.

⁹⁴⁷ Коваленко Т. О. Поняття, ознаки та критерії продовольчої безпеки за законодавством України та інших держав. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 1 (20). С. 30 – 41.

⁹⁴⁸ Кожух М. С. Господарсько-правове забезпечення реалізації державної продовольчої політики: монографія. К.: Юридична думка, 2015. 199 с.

⁹⁴⁹ Курман Т. В. Щодо принципів забезпечення продовольчої безпеки. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: збірник матеріалів круглого столу (24 травня 2013 року) / за ред. Шульги М.В., Саннікова Д.В. Харків, 2013. С. 95.

⁹⁵⁰ Лушпаєв С. А. Правові засади продовольчої безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2014. 18 с.

⁹⁵¹ Панченко В. В. Деякі організаційно-правові питання забезпечення продовольчої безпеки країн пострадянського простору. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права*: матеріали круглого столу (Харків, 6 грудня 2013 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2013. С. 218; Панченко В. В. Щодо економіко-правових питань регулювання сільськогосподарського виробництва як складової продовольчої безпеки. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: збірник матеріалів круглого столу (24 травня 2013 року) / за ред. Шульги М.В., Саннікова Д.В. Харків, 2013. С. 96 – 97.

⁹⁵² Уркевич В. Ю. Про правовідносини у сфері продовольчої безпеки України. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти*: матеріали круглого столу (Харків, 5 грудня 2014 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2014. С. 63 – 65.

⁹⁵³ Лушпаєв С. А. Правові засади продовольчої безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2014. 18 с.

та цілеспрямованими діями держави⁹⁵⁴. Однак при цьому проблема продовольчої безпеки має розглядатися і з міжнародно-правових позицій. Так, еволюційна зміна терміну «продовольча безпека» пройшла кілька послідовних етапів: 1) перший етап (з середини 40-х рр. по 60-і рр. XX ст.): забезпечення продовольчої безпеки держави розглядалося через призму самозабезпечення продовольством населення); 2) другий етап (70-ті - 80-ті рр. XX ст.): пов'язаний з усвідомленням проблеми продовольчої безпеки в якості глобальної, прийняттям Загальної декларації про ліквідацію голоду та недоїдання; 3) третій етап (поч. 90-х рр. XX ст. – 2002): полягає в перегляді поняття продовольчої безпеки і розширенні розгляду її не тільки на глобальному рівні, а й на регіональному, національному та індивідуальному рівнях; 4) четвертий етап (з 2003 року – по теперішній час): характеризується процесом реалізації положень і діяльністю по виконанню заходів, закріплених у Римській декларації і Плані дій щодо її реалізації; проведенням Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки в 2009 році і реформуванням Комітету з всесвітньої продовольчої безпеки ФАО⁹⁵⁵.

При цьому корінь проблеми голоду на планеті криється не в тому, що продовольства виробляється недостатньо, а в його нерівномірному розподіленні та економічній недоступності. Унаслідок пандемії, глобального спаду економіки, порушення ланцюгів продовольчого постачання європейські учені підкреслюють, що «найбільшим ризиком для продовольчої безпеки є не відсутність їжі, а втрата доходів споживачами»⁹⁵⁶. Європейська спільнота у рамках проголошеної стратегії «From Farm to Fork» спрямована на вирішення у тому числі й проблем продовольчої безпеки. Ці проблеми вирішуватимуться в купі з екологічними, адже харчове право ЄС суттєво трансформуватиметься внаслідок реалізації Європейського зеленого курсу – Green Deal.

⁹⁵⁴ Iaroslav Petrunenko, Andrii V. Dukhnevych, Serhii O. Kliutsa, Nataliia Karpinska, Olesia Demianyshyna. Growth of agro-industrial complex in modern economic conditions. *Revista San Gregorio*. Núm. 42 (2020). Special Edition- 2020. Pages 131 – 144.

⁹⁵⁵ Малхасян А. В. Аграрно-правовые проблемы в сфере обеспечения продовольственной безопасности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Москва, 2014. 22 с.

⁹⁵⁶ Deconinck K., Avery E., Jackson L. A. Food Supply Chains and Covid- 19: Impacts and Policy Lessons. *EuroChoices*. 2021. Vol. 19. Issue 3.

Взагалі, українська система продовольчої безпеки, структура агробізнесу та вимоги до застосування СФЗ неминуче зазнають тектонічних змін під впливом європейського Green Deal. Саме тому цьому питанню слід приділити особливу увагу. Отже, головна ідея харчової складової Green Deal полягає у такому: європейська їжа повинна залишатися безпечною, поживною та якісною, а її виробництво має здійснюватися з мінімальним впливом на природу. Для досягнення цієї важливої мети європейського Green Deal існує потреба у здійсненні заходів для збереження якості ґрунтів та обмеження їх забруднення⁹⁵⁷, розширенні органічного виробництва, кардинальному зменшенні використання пестицидів, протимікробних препаратів тощо.

Стратегія «Від ферми до виделки» (F2F) пропонує основу для справедливої, здорової та екологічно чистої системи харчування та називається серцем європейського Green Deal. Стратегія F2F описана в політичному документі Європейської комісії як «новий комплексний підхід до того, як європейці оцінюють харчову стійкість. Це можливість покращити спосіб життя, здоров'я та довкілля. Створення сприятливого харчового середовища, що полегшує вибір здорового та стійкого харчування, принесе користь здоров'ю та якості життя споживачів та зменшить витрати суспільства на здоров'я»⁹⁵⁸. Як зазначає польський дослідник Марцін Пігловський, «європейське законодавство має суттєво зменшити використання пестицидів, лікарських препаратів та харчових добавок, а європейське сільське господарство має бути переорієнтоване з інтенсивного сільського господарства на більш стійке та екологічне»⁹⁵⁹.

Однак, якщо спочатку виникає оманлива переконання у тому, що ці екологічні вимоги залишаться локалізованими, тобто вимагатимуться від суто європейських аграріїв, то вже при більш детальному аналізі ці помилкові уявлення розвіюються. Справа у тому, що стратегія ЄС «From farm to Fork» є не

⁹⁵⁷ Montanarella L., Panagos P. The relevance of sustainable soil management within the European Green Deal. *Land Use Policy*. 2021. Vol. 100.

⁹⁵⁸ Hutchins S. H. Sustainable Agriculture in the U.S. vs. the EU. *CSA News*. 2021. Vol. 66. Issue 2.

⁹⁵⁹ Piękowski M. Food hazards on the European Union market: The data analysis of the Rapid Alert System for Food and Feed. *Food Science & Nutrition*. 2020. Vol. 8. Issue 3.

просто черговим посиленням екологічної складової ведення сільськогосподарської діяльності – її прийняття вказує на суттєвий поворот у аграрній політиці ЄС. Ідеологічна основа стратегії наполягає не лише на більш екологічному способі виробництва – вона закликає до *місцевого* виробництва. Складні міжнародні зв'язки, які породили довжелезні та заплутані агропродовольчі ланцюги, зумовлюють те, що «їжа звідусіль і нізвідки ризикує бути забрудненою, небезпечною та погіршеною»⁹⁶⁰. Цей момент принципово важливий, адже він має чіткий антиглобалістський посил, який має враховуватися під час розробки українських національних стратегій. Досить активно у зарубіжній фаховій літературі протягом останніх років обговорюється теза про «продовольчий суверенітет» ЄС⁹⁶¹, зокрема про необхідність зміни пріоритетів: відмови від пошуку найнижчої ціни на харчові продукти та свідомий перехід до продовольчого суверенітету та місцевої зайнятості⁹⁶². Це дуже добре ілюструє та доповнює попередні розглянуті нами важкі питання щодо сучасної кризи СОТ, регіоналізації правил СФЗ, зростання «зеленого протекціонізму».

Важливе значення світової торгівлі, звичайно, не може бути повністю проігнороване у Стратегії F2F, адже для європейців «очевидно, що ми не можемо нічого змінити, якщо ми не візьмемо з собою решту світу». Це втілиться у зусиллях ЄС щодо підвищення стандартів у всьому світі з метою уникнення імпорту товарів, вироблених у результаті нестійких практик⁹⁶³. Для України, яка пов'язана із ЄС міжнародно-правовими зобов'язаннями, зелений курс цієї держави означає прямий вплив на вітчизняне законодавство та вектор його розвитку. Однак при цьому слід звернути увагу, що відповідна стратегія –

⁹⁶⁰ Korthals M. Farm to Table: Ethics of Food from Nowhere and from Somewhere. URL: https://www.academia.edu/8345348/Farm_to_Table_and_Table_to_Farm

La Via Campesina. Declaration of Nyéléni: Declaration of the Forum for Food Sovereignty. Nyéléni, 2007. URL: <http://nyeleni.org/spip.php?article290>; Duncan J., Rivera-Ferre M., Claeys P. The importance of Food Sovereignty for the Farm to Fork strategy and the New Green Deal. *Insights and limits of the SAM and SAPEA reports*. 2020. URL: https://www.academia.edu/43058018/The_importance_of_Food_Sovereignty_for_the_Farm_to_Fork_strategy_and_the_New_Green_Deal_Insights_and_limits_of_the_SAM_and_SAPEA_reports

⁹⁶² Korthals M. Farm to Table: Ethics of Food from Nowhere and from Somewhere. URL: https://www.academia.edu/8345348/Farm_to_Table_and_Table_to_Farm

⁹⁶³ Hutchins S. H. Sustainable Agriculture in the U.S. vs. the EU. *CSA News*. 2021. Vol. 66. Issue 2.

не єдино можлива у світі. Зокрема, наприклад, США обрали абсолютно протилежний шлях досягнення мети сталого розвитку сільського господарства та продовольчої безпеки, а саме: у цій країні зроблено ставку на інтенсифікацію сільськогосподарської діяльності за допомогою використання наукових досягнень і технологій. Нова стратегія ЄС у рамках Green Deal, навпаки, робить акцент на мінімізації технологічного втручання у виробництво харчових продуктів та є втіленням принципу перестороги.

Слід зазначити, що європейська стратегія піддається критиці у науковій зарубіжній літературі. Зокрема, вказується на те, що у результаті реалізації відповідної стратегії у аграріїв забирають значну частину традиційних агроекологічних інструментів та СФЗ (засоби захисту рослин, протимікробні препарати тощо), при цьому їм відмовляють у можливості застосування новітніх наукових проривів у сфері ведення сільського господарства (наприклад, використання сортів та порід тварин із модифікованим геномом без внесення чужорідних генів, тощо). При цьому, як вказують дослідники, попит на сільськогосподарські товари та послуги в Європі не зменшиться, а результат змусить інші країни розширити виробництво для задоволення цього попиту. Зрештою, такі зусилля просто змістять виробництво за межі ЄС, а не покращать екологічні показники⁹⁶⁴. До слова слід зазначити, що стратегія F2F ґрунтується також на поступовій зміні ідеології харчування європейського населення, яке широкомасштабними інформаційними заходами підштовхується до добровільного свідомого зменшення споживання, обсяги якого вже давно визнані надмірними.

Критикуючи європейський підхід, американський дослідник Скотт Хатчінс пише про те, що хоча Стратегія не надає жодних доказів того, що вона максимізує збереження природи та біорізноманіття, вона, безсумнівно, економічно зашкодить фермерам та спричинить витрати мільйонів євро на підтримання продовольчої безпеки⁹⁶⁵. Ще одне критичне зауваження відносно

⁹⁶⁴ Hutchins S. H. Sustainable Agriculture in the U.S. vs. the EU. *CSA News*. 2021. Vol. 66. Issue 2.

⁹⁶⁵ Hutchins S. H. Sustainable Agriculture in the U.S. vs. the EU. *CSA News*. 2021. Vol. 66. Issue 2.

нового курсу ЄС стосується аргументу деяких лідерів ЄС про те, що місцеві продовольчі системи слід підтримувати як спосіб підвищення стійкості продовольчої системи до майбутніх потрясінь – Алан Метьюз вважає, що така теза не має емпіричної підтримки. На думку ученого, політика у майбутньому повинна підтримувати фірми у створенні більш міцних та стійких ланцюгів поставок, а не підривати продовольчу безпеку⁹⁶⁶.

Ще одна потенційна проблема для ЄС у світлі запровадження нової стратегії криється у тому, що ці правила накладатимуться на різні національні правові системи. Іспанські учені, проаналізувавши нотифікації, що надходили під час прикордонних перевірок продуктів харчування за допомогою Системи швидкого оповіщення про їжу та корми (RASFF), дійшли висновку про те, що «коли вивчаються нетарифні заходи, ЄС не можна розглядати як єдине ціле, хоча є деякі ознаки того, що поведінка держав-членів стає більш однорідною в останній період»⁹⁶⁷. Таким чином, можна спрогнозувати досить високий ступінь строкатості нормативних правил та національних вимог у процесі реалізації стратегії.

Досліджуючи розвиток екологічного законодавства ЄС, Н. Р. Кобецька теж робить висновки про наявність проблем різного розвитку держав усередині ЄС та їх різного темпу впровадження екологічних вимог. Це цілком логічно, адже зважаючи на значну фінансову витратність та технічну неспроможність одномоментного впровадження рядом нових держав ЄС високих екологічних нормативів та стандартів, в Директивах ЄС передбачається можливість держав відтермінування їх досягнення з розробкою конкретних поетапних національних Планів дій, щоб їх досягти⁹⁶⁸. Подібні процеси очікуються й під час впровадження нових положень стратегії Green Deal у сфері застосування СФЗ.

⁹⁶⁶ Matthews A. EU Food System Strengths and Vulnerabilities during Covid- 19. *EuroChoices*. 2021. Vol. 19. Issue 3.

⁹⁶⁷ Tudela- Marco L., Garcia- Alvarez- Coque J. M., Martí- Selva L. Do EU Member States Apply Food Standards Uniformly? A Look at Fruit and Vegetable Safety Notifications. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2016. Vol. 55. Issue 2.

⁹⁶⁸ Кобецька Н. Р. Підходи ЄС до імплементації екологічних вимог державами – його членами. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/7936/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%202020.pdf

У найближчі роки світові продовольчі системи зіткнуться з безпрецедентними проблемами. Їм потрібно буде задовольнити харчові потреби зростаючого населення та забезпечити зростаючий попит на білки. Це відбувається на тлі зростаючих екологічних викликів (погіршення водних та ґрунтових ресурсів, зміни клімату) та необхідності покращення засобів існування у сільському господарстві. Їжа відіграватиме дедалі важливішу роль у глобальному дискурсі про здоров'я⁹⁶⁹. Проблема безпечності харчової продукції у сучасних умовах стрімко видозмінюється і її не можна розглядати у жорстких рамках попередніх методологічних підходів. Оскільки безпека харчової продукції безпосередньо залежить від СФЗ, саме ці заходи стануть у найближчому майбутньому точкою змін у глобальному, регіональному та національному масштабах. В якому напрямі відбуватимуться ці зміни?

По-перше, очікуються тектонічні зміни по виробничій (сільськогосподарській) частині агропродовольчих ланцюгів (зміни агротехнологій у напрямках зменшення використання хімічних, фармацевтичних препаратів, виявлення вуглецевого сліду тощо). Такі зміни знайдуть своє відображення у правових основах застосування СФЗ у рослинництві, тваринництві і рибництві. Ураховуючи, що Україна наразі галопуючим темпом імплементує попереднє, ще поки діюче законодавство ЄС у цій сфері, то можна спрогнозувати через кілька років новий етап реформування національного санітарного та фітосанітарного законодавства – адже ЄС збирається же через кілька років повноцінно реалізовувати свої екологічні стратегії.

З цієї точки зору питання про систематизацію харчового законодавства України, на нашу думку, не на часі. Хоча накопичення нормативного матеріалу, що активно приймається у сучасний євроінтеграційний період трансформації правової системи, скоро вимагатиме певного упорядкування. На підставі проведення наукових досліджень деякі вітчизняні учені пропонують прийняття Харчового кодексу України, обґрунтовуючи це тим, що кодифікація норм, які

⁹⁶⁹ Green H., Broun P., Cook D., Cooper K., Drewnowski A., Pollard D., Sweeney G., Roulin A. Healthy and sustainable diets for future generations. *Journal of the Science of Food and Agriculture*. 2018. Vol. 98. Issue 9.

регулюють виробництво певного виду сільськогосподарської продукції могла б позитивно вплинути на якість нормативно-правового регулювання безпеки сільськогосподарської продукції⁹⁷⁰. Особливо це було би корисно з огляду на прогресуюче накопичення великої кількості законодавства у цій сфері. Як образно пише О. Ю. Піддубний, євроінтеграція не означає «багато однакових норм, написаних за гранти», що скидається на якийсь абсурдний «законотворчий плагіат». Такий надлишок правового регулювання так само не корисний, як і його дефіцит, і наявність єдиного зводу законів, одного закону, «кодексу Аліментаріус», «Білої книги», одним словом, кодифікованого акту з єдиними поняттями замість як мінімум трьох законів була би дуже корисною з точки зору потреб практики⁹⁷¹.

У науковій літературі лунали також пропозиції щодо кодифікаційного удосконалення, проте дещо іншого спрямування. Зокрема, на думку С. І. Бугери, в майбутньому Аграрному кодексі України окремим структурним елементом повинно бути відображено питання відповідності якості сільськогосподарської продукції міжнародним вимогам, і зокрема, вимогам ЄС. При цьому, на думку вченого, правове регулювання безпеки сільськогосподарської продукції повинно бути відображено на галузевому рівні, оскільки виробництво окремих видів продукції має певну специфіку та потребує спеціальної правової регламентації⁹⁷².

По-друге, у сфері міжнародної торгівлі харчовою продукцією можна очікувати появу нетарифних бар'єрів нового покоління. Слід визнати, що політика «зеленого протекціонізму» стрімко еволюціонує та виходить на якісно

⁹⁷⁰ Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.

⁹⁷¹ Піддубний О. Ю. Три закони – три термінології: до питання кодифікації законодавства у сфері якості та безпечності сільськогосподарської та харчової продукції в Україні. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»*: матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 60 – 62.

⁹⁷² Бугера С. І. Проблема систематизації аграрного законодавства та якості сільськогосподарської продукції. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матеріали Всеукр. круглого столу* (Київ, 25 травня 2012 року) / за загал. ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 63.

новий рівень у зв'язку з появою концепції Green Deal та проголошенням розвиненими державами кліматичних амбіцій. Зокрема, посилення екологічних вимог всередині країни (наприклад, в ЄС) означатиме посилення заходів, спрямованих на контроль імпортованої харчової продукції та недопущення поєднання її екологічної нестійкості та дешевизни. Для України, як і для багатьох інших країн, що розвиваються, це стане новим викликом.

ВИСНОВКИ

У результаті комплексного монографічного дослідження концептуально-правових засад застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС було сформульовано і розвинуто низку авторських положень щодо особливостей законодавчого забезпечення санітарних та фітосанітарних заходів з урахуванням міжнародно-правових зобов'язань, тенденцій та методологічних підходів. У межах проведеного дослідження було сформовано низку висновків та коло пропозицій стосовно вдосконалення законодавчого забезпечення цих відносин:

1. Вітчизняна юридична доктрина довгий час не сприймала санітарні та фітосанітарні заходи як цілісну правову категорію, розглядаючи їх здебільшого як технічний термін, що узагальнює агротехнологічну сторону сільськогосподарської діяльності. Навіть стрімке розростання протягом останніх кількох років законодавства, що регулює ці відносини, не спровокувало ґрунтовний перегляд відповідних теоретико-методологічних підходів. Тим часом відбувається активне реформування вітчизняного ветеринарного, фітосанітарного та харчового законодавства на тлі відсутності розвиненої правової доктрини.

2. Право України, ЄС та СОТ використовують єдине поняття санітарного або фітосанітарного заходу, що сформульоване в Угоді СОТ про застосування СФЗ. Це визначення є системним і має дві складові: змістовно-цільову та формальну.

3. Юридична природа відносин застосування СФЗ є комплексною та має чотири невід'ємні складові: аграрно-правову, еколого-правову, адміністративно-правову та міжнародно-правову. Існує потреба у дослідженні цих правовідносин саме як єдиного комплексу, цілісної системи, що найбільш повно відображатиме їх об'єктивну сутність. Ця потреба посилюється тенденцією перманентного взаємопроникнення виокремлених складових. Такі процеси найбільш яскраво проявляються у взаємонаближенні аграрної та

екологічної складової (екологізація аграрного виробництва), аграрної та міжнародної (новий етап розвитку вітчизняного аграрного права, продиктований потребами відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням країни), екологічної та міжнародної (реалізація ідеї сталого розвитку в глобальному та національному масштабах) тощо. Незважаючи на те, що виокремлені складові представляють собою тісно взаємопов'язаний комплекс, можна встановити певну їх внутрішню ієрархію: 1) базовою є аграрно-правова складова відносин застосування СФЗ, оскільки ці правовідносини зароджуються саме внаслідок сільськогосподарської діяльності; 2) еколого-правова складова є вторинною, оскільки виникає внаслідок появи екологічних ризиків у процесі застосування СФЗ під час сільськогосподарської діяльності; 3) адміністративно-правова складова є третинною, оскільки її поява обумовлена необхідністю встановлення публічного управління цими процесами; 4) міжнародно-правова складова юридичної природи відносин застосування СФЗ є наймолодшою та не могла б існувати без цілеспрямованих дій держави по набуттю міжнародних зобов'язань у цій сфері.

4. Виокремлено концептуально-правові підходи до визначення аграрно-правової складової природи відносин СФЗ: 1) *рамках виробничо-господарського підходу* відносини застосування СФЗ розглядаються як невід'ємна частина сільськогосподарського виробництва, і домінування такого підходу призвело до того, що ці правовідносини у вітчизняній доктрині не розглядалися як єдиний, органічно пов'язаний комплекс – їм традиційно відводилася допоміжна роль, що зумовлювало їх фрагментарне вивчення лише в контексті досліджень різних видів сільськогосподарської діяльності; 2) у межах *агропротекційного концептуального підходу* СФЗ сприймаються як засоби захисту національних виробників.

5. Розвиток законодавства України у сфері застосування СФЗ за період незалежності демонструє три основні етапи еволюції: 1) *етап формування (1991 – 2004)*, характерними особливостями якого були: а) прийняття основних законів у цій сфері у зворотному порядку – «від спеціального до загального»;

б) «схематичність» законодавства першої хвилі (перших редакцій); в) залучення до міжнародно-правового регулювання; д) поява євроінтеграційного напрямку у формуванні законодавства; 2) *етап підготовки вступу України до СОТ та гармонізації із її вимогами у сфері СФЗ (2005 – 2013 роки)*, особливостями якого були: а) за цей період не було прийнято нових законів у сфері застосування СФЗ – натомість нормотворчі зусилля були спрямовані на зміну чинних на тоді законодавчих актів; б) запровадження до законодавства положень щодо використання на підприємствах системи забезпечення якості та безпечності НАССР; в) прийняття програмних документів; г) поступове посилення нормотворчих дій євроінтеграційного характеру; д) подальше долучення до міжнародно-правового регулювання; 3) *етап гармонізації із законодавством ЄС (2014 – до нині)* має власні характерні ознаки: а) планування нормотворчої діяльності відповідно до виконання Угоди про асоціацію; б) стрімке безсистемне збільшення нормативно-правової основи; в) нормотворчість підкорена законодавству ЄС; г) деталізація нормативних вимог, їх значна спеціалізація; д) реалізація вимог СОТ у сфері застосування СФЗ поєднана із необхідністю виконання умов Угоди про асоціацію.

6. У результаті виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань сформовано чотири системи правових норм, що регулюють СФЗ у сільському господарстві: 1) *національне право* (ця система є *реальним правом*); 2) *правовий інститут регулювання СФЗ у рамках права СОТ* (безпосередньо застосовується у міждержавних відносинах, а в інших відносинах – відіграє роль *ідеального права першого рівня*, тобто є взірцем для побудови національного права); 3) *правовий інститут регулювання СФЗ у рамках права ЄС* – не є частиною національної правової системи України, однак унаслідок підписання Угоди про асоціацію чітко окреслена частина норм законодавства ЄС має бути відображена у вітчизняному законодавстві (*ідеальне право другого рівня*); 4) *приватноправові вимоги щодо застосування СФЗ* – вимоги конкретних вітчизняних та іноземних неурядових організацій, які встановлюють власні

правила та стандарти у цій сфері, дотримання яких забезпечується не державним примусом, а ринковою владою цих суб'єктів.

7. Міжнародно-правові зобов'язання України у сфері реформування СФЗ (зокрема, зобов'язання за Угодою СОТ про застосування СФЗ та Угодою про асоціацію між Україною та ЄС) здійснюють різний вплив на вітчизняне законодавство: а) *за суб'єктним спрямуванням*: приведення законодавства України у відповідність з вимогами СОТ має на меті досягнення певних погоджених на міжнародному рівні показників, дотримання яких полегшує торговельні відносини із усіма країнами – учасниками СОТ, у той же час приведення законодавства України у певну відповідність до визначеного законодавства ЄС у сфері СФЗ приводить до полегшення торговельних відносин із обмеженим колом країн – учасниць СОТ (країн ЄС); б) *за політико-правовими наслідками*: членство в СОТ та виконання Угоди про застосування СФЗ дає Україні окреслені політико-правові переваги (права повноправного члена організації), тоді як посилене нормотворче та реформаційне навантаження, яке відчуває Україна в результаті виконання Угоди про асоціацію з ЄС у частині вимог до СФЗ, не виправдовується політико-правовими бонусами (Угодою не передбачається членства в ЄС, отримання допомоги аграріями України за європейськими програмами підтримки тощо); в) *за змістом та імперативністю реформування*: у рамках СОТ міжнародні стандарти, які є змістовним наповненням вимог СФЗ, зберігають юридично необов'язковий характер, у той час як Угодою про асоціацію чітко перераховано акти ЄС, положення яких мають бути запроваджені в українське законодавство в обов'язковому порядку. Фактична реалізація права України самостійно обрати форми впровадження в національне законодавство відповідних нормативно-правових актів ЄС з питань СФЗ суттєво обмежена: 1) відсутністю концептуального бачення такого наближення; 2) стислими графіками імплементації; 3) відсутністю адаптивних періодів.

8. Принципи правового регулювання застосування СФЗ за правом СОТ поділяються на дві нерівномірні групи: 1) принцип суверенітету (принцип

самостійності); 2) антипротекційні принципи, спрямовані на єдину мету – обмеження суверенної свободи держави приймати рішення щодо СФЗ на своїй території або СФЗ щодо продукції, яка потрапляє (імпортується) на її територію. Система антипротекційних принципів права СОТ складається із: 1) базової компоненти (принцип недискримінації); 2) режимної компоненти (принципи національного режиму та режиму найбільшого сприяння); 3) інформаційної компоненти (принцип транспарентності); 4) змістовної компоненти (принципи наукової обґрунтованості та гармонізації).

9. Сучасними доктриною, законодавством, міжнародним правом не вирішено питання щодо виключності публічно-правового впливу на відносини застосування СФЗ у сільському господарстві. Спостерігається тенденція до значного послаблення національного та міжнародно-правового впливу на відносини застосування СФЗ у зв'язку з неконтрольованою діяльністю неурядових організацій. Особливості впливу неурядових організацій на відносини застосування СФЗ втілюються у трьох групах проблем: а) *проблеми впливу* (надання таким організаціям доступу до процесу прийняття рішень у рамках СОТ); б) *проблема правосуддя* (надання неурядовим організаціям права звернення до органу вирішення спорів у рамках СОТ); в) *проблема стандартів* (встановлення приватних стандартів, відмінних або жорсткіших за міжнародні чи національні). Активна діяльність неурядових організацій у сфері застосування СФЗ ілюструє зміну підходів до розуміння продовольчих проблем: від простої торгівлі та споживання за найнижчими цінами – до екологічно свідомого споживання. У результаті відбувається потужний розвиток вимог приватноправового характеру, і вони здійснюють безпосередній вплив на фактичні аграрні відносини, але не перебувають під жорстким обмежуючим впливом міжнародного та національного права.

10. Синергетична дія виявлених тенденцій системи вирішення спорів СОТ (криза еволюції, політизація, зростання ролі наукового підходу) вплине на відносини застосування СФЗ. По-перше, сфера СФЗ має потужний потенціал побудови нетарифних бар'єрів, що підтверджується кількістю відповідних

спорів за час існування СОТ. Новітні нетарифні бар'єри у вигляді СФЗ матимуть «зелений» та кліматоохоронний характер. По-друге, ослаблення системи вирішення спорів СОТ потягне ослаблення позицій супутніх організацій в орбіті СОТ (МКЗР, ВООЗТ, Комісія Кодекс Аліментаріус), оскільки їх рекомендації користувалися, передусім, авторитетним захистом СОТ. По-третє, проблеми, які зараз переживає система вирішення спорів СОТ, мають ретроградний характер, а саме: за фактичної відсутності Апеляційного органу, який кристалізував більш-менш одноманітну юридичну практику, СОТ повертається до епохи дипломатичного врегулювання суперечок. Це негативно відобразиться на спорах щодо застосування СФЗ – оскільки їх справедливе вирішення вимагає опори на наукові знання, а не на дипломатичні угоди.

11. Система вирішення суперечок, яка передбачається в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, має багато *схожих рис* із аналогічною системою СОТ, а саме щодо: 1) обов'язкового консультативного етапу; 2) утворення та мандату арбітражної групи; 3) підготовки попереднього звіту; 4) прискорення процедур розгляду спору у випадку наявності швидкопсувних продуктів; 5) виконання рішення арбітражної групи. *Відмінності* між правовими механізмами вирішення спорів у рамках СОТ та Угоди про асоціацію з ЄС полягають у такому: 1) значно більш розширений статус арбітражної групи порівняно із групою експертів СОТ; 2) відсутність можливості апеляційного оскарження постанови арбітражної групи за Угодою про асоціацію; 3) специфічні зобов'язання арбітражної групи щодо звернення до Суду ЄС у випадках необхідності тлумачення права ЄС.

12. Використовуючи умовний поділ правового режиму фітосанітарної безпеки на пасивний та активний, можна дійти деяких висновків. Передусім, про загальну схожість активного (карантинного) режиму, спрямованого на знищення, локалізацію, контроль шкідливих організмів, в Україні та ЄС. У пасивному режимі фітосанітарної безпеки в цих країнах існують глибші відмінності. По-перше, значно відрізняється функціональна роль державних органів фітосанітарного контролю: для України характерною є значна питома

вага форм безпосереднього фітосанітарного контролю, тоді як в ЄС ця функціональна частина повноважень державних органів поділена із операторами ринку. По-друге, в ЄС фітосанітарний контроль побудовано на концептуальній ідеї простежуваності рослинницької продукції, у той час як в Україні – на її безпосередній перевірці. У результаті відмінності у підходах виникає різний ефект: в ЄС практично увесь обіг рослин та рослинницької продукції охоплено системою контролю, тоді як в Україні контролюється лише частина подібних операцій.

13. Правові особливості фітосанітарної паспортизації в ЄС полягають у формуванні двоступеневої системи фітосанітарного контролю: безпосередні оператори ринку рослинницької продукції, видаючи фітосанітарні паспорти, беруть на себе відповідальність, підтверджуючи задовільний фітосанітарний стан продукції, що пройшла через них (або вироблена ними, або розфасована, або реалізована тощо), а органи публічної влади слідкують за тим, чи здатні такі суб'єкти належним чином виконувати відповідні свої обов'язки. Такий концептуальний підхід до організації фітосанітарного контролю переслідує одразу кілька важливих цілей: 1) уникнення тотального контролю з боку органів влади за усіма операціями із рослинницькою продукцією в ЄС: кожному оператору надається можливість здійснювати свій власний контроль та нести за нього відповідальність; 2) мінімізація адміністративного тягаря для торгівлі; 3) поєднання виконання карантинних завдань із забезпеченням простежуваності.

14. Правове регулювання застосування засобів захисту рослин демонструє кілька характерних тенденцій, які слід враховувати для подальшого концептуального удосконалення вітчизняного законодавства. Мова йде про такі тенденції як: 1) посилення еколого-правових обмежень у сфері застосування засобів захисту рослин в ЄС; 2) казуальний пріоритет захисту життя та здоров'я тварин перед захистом здоров'я людини; 3) активізація стандартизаційних процесів на міжнародному рівні; 4) наростання в українському правовому полі протиріч, які вимагають свого вирішення: а) *імплементаційних* (наближення

вітчизняного законодавства до європейського викриває багато больових точок, і це стримує виконання взятих зобов'язань; б) *внутрішніх* (відсутність єдиного бачення розвитку вітчизняного агробізнесу в умовах екологізації); в) *стратегічних* (зниження застосування засобів захисту рослин викличе зниження продуктивності сільського господарства, а значить вимагатиме превентивної системної підтримки).

15. Проблеми сучасного етапу розвитку фітосанітарного законодавства України яскраво проявляються у системі «імплементация – екологізація – державна підтримка». Слід констатувати, що протягом кількох років законодавство України у сфері захисту рослин поступово адаптується до вимог європейського. Однак простежується тенденція до гальмування наближення у тих напрямках, які мають найбільш сильні економічні наслідки для вітчизняного агробізнесу. Основною причиною визначено відсутність цілеспрямованої та системної підготовки законодавства до відповідних змін. По-перше, не забезпечується адаптивна підтримка суб'єктів рослинництва до нових вимог. По-друге, не впроваджуються правові механізми добровільної екологізації. По-третє, не впроваджуються державні програми системної дії у сфері захисту рослин. По-четверте, простежується тенденція до посилення позаімплементацийного впливу законодавства ЄС на аграрні відносини в Україні.

Перебуваючи під сильним тягарем імплементацийних зобов'язань та позаімплементацийного впливу у сфері фітосанітарної безпеки, Україна має скористатися усіма доступними легальними можливостями, які пропонує право СОТ, зокрема, щодо необмеженої державної підтримки, яку можна надавати сільському господарству у напрямі боротьби зі шкідливими організмами. Окреслена проблематика може бути вирішена за допомогою виведення концептуальної ідеї інтегрованого захисту рослин на новий рівень правового розвитку та законодавчого втілення.

16. На тлі неухильного підвищення стандартів ведення тваринництва посилюються ветеринарно-санітарні вимоги у цій сфері. Найголовнішими

методологічними підвалинами такої законодавчої тенденції є: 1) активний розвиток у багатьох правових системах світу концепції добробуту тварин; 2) формування фауністичного права у правовій системі України, яке побічно впливає на становлення в Україні законодавства про добробут тварин з огляду на спільні цінності (цінність життя та гуманне ставлення до живої природи); 3) посилення вимог до ветеринарної безпеки. У результаті синергетичної дії відповідних процесів формується загальна тенденція до зміни парадигми правового забезпечення відносин людей і сільськогосподарських тварин. Це має безпосередній та найбільш помітний прояв саме в своїй інструментальній частині – трансформації законодавства щодо ветеринарно-санітарних заходів.

17. Традиційне ветеринарне законодавство України наразі перебуває на етапі еволюційного перетворення в законодавство щодо добробуту тварин. Основна сутність трансформації полягає у зміні методологічного підходу: якщо ветеринарне законодавство регулювало відповідні аграрні відносини з позицій *антропоцентризму* (передусім з метою захисту інтересів людини), то правовий інститут добробуту тварин – з позицій *анімоцентризму* (першочергово зосереджує увагу на гуманному відношенні до тварин). Концептуально ідея правового забезпечення добробуту тварин має три основні рівні: економічний, екологічний та етичний. Становленню в Україні правового забезпечення добробуту тварин сприяє специфічний фактор – *імплементаційні зобов'язання*. Проте якісна трансформація методологічних підходів неможлива виключно у законодавчому вимірі – вони мають відбуватися перш за все у суспільній свідомості, що підтверджує європейський та світовий досвід.

18. Оскільки безпека харчової продукції безпосередньо залежить від СФЗ, саме ці заходи стануть у найближчому майбутньому точкою змін у глобальному, регіональному та національному масштабах. По-перше, очікуються тектонічні екологізаційні зміни по виробничій (сільськогосподарській) частині агропродовольчих ланцюгів, що знайдуть своє відображення у правових основах застосування СФЗ у рослинництві, тваринництві і рибництві. По-друге, у сфері міжнародної торгівлі

сільськогосподарською продукцією та продовольством можна очікувати появу нетарифних бар'єрів нового покоління, які втілюватимуться у «кліматично обґрунтованих» СФЗ. Політика «зеленого протекціонізму» стрімко еволюціонує та виходить на якісно новий рівень у зв'язку з появою концепції Green Deal та проголошенням розвиненими державами кліматичних амбіцій.

19. Домінуюче правове регулювання у сфері СФЗ змінювалося: розрізнені національні правила із появою ГАТТ/СОТ поступово були замінені уніфікованим міжнародним регулюванням з опорою на рекомендовані міжнародні стандарти. На тлі стагнації СОТ та кризових явищ глобалізованого світу наразі відбувається зворотній процес: уніфікація поступається зростаючій диференціації правового регулювання на рівні держав, регіональних блоків та неурядових організацій. Оголосивши свій екологізаційний стратегічний план – Green Deal в його частині, що стосується сільського господарства та продовольства, ЄС підтверджує посилення агропротекційних методологічних підходів, обрання антиглобалістського вектору аграрної політики, планування докорінного перегляду стандартів ведення сільського господарства. Концептуально Україна хронічно запізнюється на один крок. Якщо раніше, перебуваючи на етапі становлення власного національного законодавства у сфері СФЗ, Україна не відповідала актуальним на той час уніфікаційним тенденціям, то сьогодні наша держава прагне до уніфікації свого законодавства у світі, який охоплений зворотними тенденціями – регіоналізацією та піднесенням протекціонізму.

20. Аналіз перспектив розвитку законодавства України у сфері СФЗ дає підстави висунути три найбільш вірогідні концептуальні шляхи. Перший шлях – *СОТ-орієнтований*, тобто спрямований на максимальну інтернаціональну уніфікацію вимог у сфері застосування СФЗ. Такий шлях має як позитивні риси (спрощення торгівлі, побудова законодавства за міжнародними стандартами), так і негативні (домінування інтересів розвинених держав). Другий шлях – *ЄС-орієнтований*, тобто спрямований на максимальне наближення до законодавства ЄС у сфері СФЗ. Серед позитивних рис такого шляху можна

вказати на постійний правовий прогрес і екологізацію сільськогосподарської діяльності. Негативними проявами євроінтеграційного шляху розвитку законодавства у сфері СФЗ можна вказати: а) поспішне копіювання правових підходів та принципів без врахування еволюційних розривів, б) відсутність належних адаптивних періодів, в) ігнорування національних особливостей та проблем, г) відмова від суттєвої частини правового суверенітету у цій сфері. Третій шлях – *національно-орієнтований*, тобто обрання національних інтересів України, та інтересів її населення – в якості орієнтирів та мірил для побудови вітчизняного законодавства у сфері СФЗ. Виходячи з цих методологічних позицій, будь-яке реформування законодавства (наближення, адаптація, гармонізація тощо) має відбуватися лише у тих напрямках, темпах та в тому обсязі, які відповідають національним інтересам України – тобто передусім, відповідають потребам розвитку сучасної економіки, супроводжуються необхідними перехідними періодами та адекватними протекційними механізмами, спрямовуються на сталий розвиток. До правового інструментарію національно-орієнтованого підходу входить не сліпе копіювання текстів іноземних правових актів, а запозичення *принципів та методологічних підходів*, які дозволили досягнути бажаного рівня розвитку. Метою має стати не якнайшвидше прийняття однакових із європейськими норм – метою має бути використання подібних підходів до регулювання сфери СФЗ, зокрема наступних: а) створення «*протекційної подушки*» (будь-які імперативні вимоги щодо СФЗ супроводжуються протекційними механізмами – адаптивними періодами, економіко-правовим стимулюванням); б) *відповідальність держави за власну нормотворчість* (постійний моніторинг правових механізмів на предмет їх ефективності та відповідності фактичним суспільним відносинам і сучасним науковим знанням); в) *визначення готовності суспільства та бізнесу до законодавчих змін*. Імплементация норм іноземного права має половинчастий (а іноді навіть відверто негативний) ефект, якщо проігноровано головне – використання тих правових інструментів, які забезпечили необхідну дієвість імплементованих правових механізмів, утворили сприятливі умови їх

виконання.

21. Національно-орієнтований шлях розвитку законодавства у сфері застосування СФЗ не передбачає правової ізоляції. Навпаки, глобалізаційні перетворення призводять до того, що регулювання санітарних та фітосанітарних питань не може обмежуватися лише національним рівнем – з'явилася чітка потреба у розробці якомога більш уніфікованого регулювання цих питань зі збереженням можливості корегування базових правил з огляду на місцеві особливості.

Потреба в уніфікації обумовлюється кількома головними факторами: а) *екологічним* (захист життя і здоров'я рослин, тварин і людей від ризиків санітарного та фітосанітарного характеру має транснаціональне значення); б) *економічним* (суттєве спрощення міжнародної торгівлі); в) *соціальним* (вирівнювання показників безпечності продуктів харчування та якості навколишнього природного середовища). Важливо зберігати правильне співвідношення мети і способів її досягнення, а саме: уніфікаційні процеси мають бути ідентифіковані не як самоціль, а як одне з дієвих знарядь задоволення національних інтересів України у сфері сталого розвитку сільського господарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 2003/466/EC: Commission Decision of 13 June 2003 establishing criteria for zoning and official surveillance following suspicion or confirmation of the presence of infectious salmon anaemia (ISA). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003D0466&qid=1610995275528> (*втратило чинність*)
2. 2003/634/EC: Commission Decision of 28 August 2003 approving programmes for the purpose of obtaining the status of approved zones and of approved farms in non-approved zones with regard to viral haemorrhagic septicaemia (VHS) and infectious haematopoietic necrosis (IHN) in fish. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003D0634&qid=1610995337534>
3. 2004/211/EC: Commission Decision of 6 January 2004 establishing the list of third countries and parts of territory thereof from which Member States authorise imports of live equidae and semen, ova and embryos of the equine species, and amending Decisions 93/195/EEC and 94/63/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004D0211&qid=1610994215406> (*втратило чинність*)
4. 2006/168/EC: Commission Decision of 4 January 2006 establishing the animal health and veterinary certification requirements for imports into the Community of bovine embryos and repealing Decision 2005/217/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006D0168&qid=1610994301259>
5. 2008/855/EC: Commission Decision of 3 November 2008 concerning animal health control measures relating to classical swine fever in certain Member States. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008D0855&qid=1610995379072> (*втратило чинність*)

6. 2009/3/EC: Commission Decision of 18 December 2008 establishing Community reserves of vaccines against African horse sickness. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009D0003&qid=1610995424469>

7. 2010/471/EU: Commission Decision of 26 August 2010 on imports into the Union of semen, ova and embryos of animals of the equine species as regards lists of semen collection and storage centres and embryo collection and production teams and certification requirements. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010D0471&qid=1610994342488> (втрапило чинність)

8. 2010/472/EU: Commission Decision of 26 August 2010 on imports of semen, ova and embryos of animals of the ovine and caprine species into the Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010D0472&qid=1610994383400>

9. 2011/630/EU: Commission Implementing Decision of 20 September 2011 on imports into the Union of semen of domestic animals of the bovine species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011D0630&qid=1610994435383>

10. 2012/137/EU: Commission Implementing Decision of 1 March 2012 on imports into the Union of semen of domestic animals of the porcine species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012D0137&qid=1610994475199>

11. A Handbook on the WTO Dispute Settlement System. Cambridge University Press, 2004. 215 p.

12. Agriculture of European Union countries. URL: www.ukrexport.gov.ua

13. Alschner W. Amicable settlements of WTO disputes: bilateral solutions in a multilateral system. *World Trade Review*. 2014. Vol. 13. № 1. P. 69.

14. Anadon A., Martinez-Larranaga M. Residues of antimicrobial drugs and feed additives in animal products: regulatory aspects. *Livestock Production Science* Vol. 59. Issue 2-3. P. 183 – 198.

15. Andersen S., Friedbacher T., Lau C., Lockhart N., Remy J. Y., Sandford I. Using Arbitration under Article 25 of the DSU to Ensure the Availability of Appeals. *CTEI Working Paper*. 2017. № 2017-17.

16. Andrii V. Dukhnevych, Nataliia V. Karpinska, Iryna V. Novosad. Phytosanitary Examination: Ukraine Experience and International Standards. *Medico-Legal Update. An International Journal*. Volume 20. Number 4. October-Desember. 2020. P. 1853–1858.

17. Antunes A. C. Lopes, Jensen V. F. Close to a Decade of Decrease in Antimicrobial Usage in Danish Pig Production-Evaluating the Effect of the Yellow Card Scheme. *Frontiers in Veterinary Science*. 2020. Vol. 7.

18. Appellate Body. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/appellate_body_e.htm

19. Australia – Measures Affecting Importation of Salmon. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds18_e.htm

20. Australia – Measures Affecting the Importation of Apples from New Zealand. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds367_e.htm

21. Bacchus J. «Woulda, Coulda Shoulda»: The Consolations of WTO Dispute Settlement. Address to the International BAR Association. – Geneva, 2003. P. 4.

22. Bacchus J., Lester S. The Rule of Precedent and the Role of the Appellate Body. *Journal of world trade*. Vol. 54. Issue 2. P. 183 – 197.

23. Bánáti D. European perspectives of food safety. *Journal of the Science of Food and Agriculture*. 2014. Vol. 94. Issue 10.

24. Bello J. The WTO Dispute Settlement Understanding: Less Is More. *American Journal of International Law*. 1996. Vol. 90. P. 416 – 417.

25. Bennett R. M. Farm animal welfare and food policy. *Food Policy*. 1997. Vol. 22. Issue 4. P. 281 – 288.

26. Bennett R., Larson D. Contingent valuation of the perceived benefits of farm animal welfare legislation: An exploratory survey. *Journal of Agricultural Economics*. 1996. Vol. 47. Issue 2. P. 224 – 235.

27. Berthe F., Vannier P., Have P., Serratosa J., Bastino E., Broom D. M., Hartung J., Sharp J. M. The role of EFSA in assessing and promoting animal health and welfare. *EFSA Journal*. 2012. Vol. 10 (10). s1002. <https://doi.org/10.2903/J.EFSA.2012.S1002>
28. Bevilacqua, Dario. The Codex Alimentarius Commission and its Influence on European and National Food Policy. *EFFL*. 2006. № 1. P. 3 – 16.
29. Beyer C. Non-Governmental Organizations as Motors of Change. *Government and Opposition*. 2007. № 42 (4). P. 513 – 535. <https://doi.org/10.1111/J.1477-7053.2007.00216.X>
30. Botterill L. C., Daugbjerg C. Engaging with private sector standards: a case study of GLOBALG.A.P. *Australian Journal of International Affairs*. 2011. V. 65. Issue 4. SI. P. 488 – 504.
31. Brasier C. The biosecurity threat to the UK and global environment from international trade in plants. *Plant Pathology*. 2008. Vol. 57. P. 792 – 808.
32. Bruce A. Animal Law in Australia: An Integrated Approach. LexisNexis, 2nd ed, 2017. Chs 1 & 2. 324 p.
33. Callejaa E. J., Ilberyb B., Spencecand N. J., Mills P. R. The effectiveness of phytosanitary controls in preventing the entry of *Colletotrichum acutatum* in the UK strawberry sector. *Plant Pathology*. 2013. Vol. 62. P. 266 – 278.
34. Capua I., Mutinelli F., Dalla Pozza M. The 1999 – 2000 avian influenza (H7N1) epidemic in Italy: Veterinary and human health implications. *Acta Tropica*. Vol. 83. Issue 1. P. 7 – 11.
35. Case C-69/89, Nakajima All Precision Co. Ltd. v. Council, 1991 E.C.R. I-2069.
36. Case C-70/87, Fediol v. Commission, 1989 E.C.R. I-1781.
37. Casey D. K., Lawless J. S. The parable of the poisoned pork: Network governance and the 2008 Irish pork dioxin contamination. *Regulation & Governance*. 2011. Vol. 5. Issue 3.
38. Charuaud L., Jarde E., Jaffrezic A., Thomas M.-F., Le Bot B. Veterinary pharmaceutical residues from natural water to tap water: sales, occurrence and fate.

J Hazard Mater. 2019. Vol. 361. P. 169 – 186. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jhazmat.2018.08.075>

39. Charwat N. Who participates as amicus curiae in World Trade Organisation dispute settlement and why? *New Zealand Universities Law Review.* 2016. Vol. 27.

40. Chevron U.S. A., Inc. v. Natural Res. Def. Council, Inc., 467 U. S. 837 (1984).

41. Commission Directive 91/412/EEC of 23 July 1991 laying down the principles and guidelines of good manufacturing practice for veterinary medicinal products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31991L0412&qid=1610980247105>

42. Commission Directive 92/105/EEC of 3 December 1992 establishing a degree of standardization for plant passports to be used for the movement of certain plants, plant products or other objects within the Community, and establishing the detailed procedures related to the issuing of such plant passports and the conditions and detailed procedures for their replacement. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0105&qid=1610036231568>

43. Commission Directive 92/90/EEC of 3 November 1992 establishing obligations to which producers and importers of plants, plant products or other objects are subject and establishing details for their registration. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0090&qid=1610036763387>

44. Commission Directive 93/51/EEC of 24 June 1993 establishing rules for movements of certain plants, plant products or other objects through a protected zone, and for movements of such plants, plant products or other objects originating in and moving within such a protected zone. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31993L0051&qid=1610104541713>

45. Commission Implementing Regulation (EU) 2019/723 of 2 May 2019 laying down rules for the application of Regulation (EU) 2017/625 of the European Parliament and of the Council as regards the standard model form to be used in the

annual reports submitted by Member States. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0723>

46. Commission Implementing Regulation amending Implementing Regulation (EU) № 540/2011, as regards the conditions of approval of the active substances clothianidin, thiamethoxam and imidacloprid, and prohibiting the use and sale of seeds treated with plant protection products containing those active substances. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011R0540&qid=1615812262529>

47. Commission Regulation (EC) № 1881/2006 of 19 December 2006 setting maximum levels for certain contaminants in foodstuffs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006R1881&qid=1614520068119>

48. Commission Regulation (EC) № 2073/2005 of 15 November 2005 on microbiological criteria for foodstuffs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R2073&qid=1614520107889>

49. Commission Regulation (EC) № 401/2006 of 23 February 2006 laying down the methods of sampling and analysis for the official control of the levels of mycotoxins in foodstuffs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006R0401&qid=1614520143078>

50. Commission Regulation (EC) № 429/2008 of 25 April 2008 on detailed rules for the implementation of Regulation (EC) No 1831/2003 of the European Parliament and of the Council as regards the preparation and the presentation of applications and the assessment and the authorisation of feed additives. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008R0429&qid=1615205373329>

51. Commission Regulation (EC) № 494/98 of 27 February 1998 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) № 820/97 as regards the application of minimum administrative sanctions in the framework of the system for the identification and registration of bovine animals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000R0494&qid=1614520143078>

lex.europa.eu/legal-

content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31998R0494&qid=1610989523620

52. Commission Regulation (EC) № 789/2009 of 28 August 2009 amending Regulation (EC) № 1266/2007 as regards protection against attacks by vectors and minimum requirements for bluetongue monitoring and surveillance programmes.

URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R0789&qid=1610995497482>

53. Commission Regulation (EC) № 378/2005 of 4 March 2005 on detailed rules for the implementation of Regulation (EC) No 1831/2003 of the European Parliament and of the Council as regards the duties and tasks of the Community Reference Laboratory concerning applications for authorisations of feed additives.

URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R0378&qid=1615205408415>

54. Council Decision of 27 November 1990 laying down Community criteria for the eradication and monitoring of certain animal diseases (90/638/EEC). URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31990D0638&qid=1610985747462)

[content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31990D0638&qid=1610985747462](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31990D0638&qid=1610985747462)

55. Council Directive 1999/74/EC of 19 July 1999 laying down minimum standards for the protection of laying hens. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31999L0074&qid=1610609489360> (*втрапила чинність*)

56. Council Directive 2000/29/EC of 8 May 2000 on protective measures against the introduction into the Community of organisms harmful to plants or plant products and against their spread within the Community. URL: [https://eur-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0029&qid=1615813192334)

[lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0029&qid=1615813192334)

[content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0029&qid=1615813192334](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0029&qid=1615813192334)

57. Council Directive 2000/75/EC of 20 November 2000 laying down specific provisions for the control and eradication of bluetongue. URL: [https://eur-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0075&qid=1610995082792)

[lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0075&qid=1610995082792)

58. Council Directive 2001/89/EC of 23 October 2001 on Community measures for the control of classical swine fever. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0089&qid=1610995147246>

59. Council Directive 2002/60/EC of 27 June 2002 laying down specific provisions for the control of African swine fever and amending Directive 92/119/EEC as regards Teschen disease and African swine fever. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002L0060&qid=1610995228956>

60. Council Directive 2005/94/EC of 20 December 2005 on Community measures for the control of avian influenza and repealing Directive 92/40/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32005L0094>

61. Council Directive 2006/88/EC of 24 October 2006 on animal health requirements for aquaculture animals and products thereof, and on the prevention and control of certain diseases in aquatic animals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0088>

62. Council Directive 2008/119/EC of 18 December 2008 laying down minimum standards for the protection of calves. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0119&qid=1610615318775>

63. Council Directive 2008/120/EC of 18 December 2008 laying down minimum standards for the protection of pigs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0120&qid=1610616420840>

64. Council Directive 2009/156/EC of 30 November 2009 on animal health conditions governing the movement and importation from third countries of equidae Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0156&qid=1610538477028>

65. Council Directive 82/894/EEC of 21 December 1982 on the notification of animal diseases within the Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31982L0894&qid=1610630641713>

66. Council Directive 88/407/EEC of 14 June 1988 laying down the animal health requirements applicable to intra- Community trade in and imports of deep-frozen semen of domestic animals of the bovine species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=88%2F407&lang=en&type=quick&qid=1610994029176>

67. Council Directive 89/556/EEC of 25 September 1989 on animal health conditions governing intra-Community trade in and importation from third countries of embryos of domestic animals of the bovine species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31989L0556&qid=1610994094833>

68. Council Directive 90/429/EEC of 26 June 1990 laying down the animal health requirements applicable to intra- Community trade in and imports of semen of domestic animals of the porcine species. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31990L0429&qid=1610994132999>

69. Council Directive 91/414/EEC of 15 July 1991 concerning the placing of plant protection products on the market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=91%2F414&lang=en&type=quick&qid=1610013807382> (*втратила чинність*)

70. Council Directive 92/119/EEC of 17 December 1992 introducing general Community measures for the control of certain animal diseases and specific measures relating to swine vesicular disease. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0119&qid=1610633151878> (*втратила чинність*)

71. Council Directive 92/35/EEC of 29 April 1992 laying down control rules and measures to combat African horse sickness. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0035&qid=1610985325198>

72. Council Directive 92/65/EEC of 13 July 1992 laying down animal health requirements governing trade in and imports into the Community of animals, semen, ova and embryos not subject to animal health requirements laid down in specific Community rules referred to in Annex A (I) to Directive 90/425/EEC. URL:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0065&qid=1610994173207>

73. Council Regulation (EC) № 1/2005 of 22 December 2004 on the protection of animals during transport and related operations and amending Directives 64/432/EEC and 93/119/EC and Regulation (EC) № 1255/97. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R0001&qid=1610535016693>

74. Council Regulation (EC) № 1099/2009 of 24 September 2009 on the protection of animals at the time of killing. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1099&qid=1610617271496>

75. Council Regulation (EEC) № 315/93 of 8 February 1993 laying down Community procedures for contaminants in food. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31993R0315&qid=1614520177413>

76. Cutler G. C., Scott-Dupree C. D., Drexler D. M. Honey bees, neonicotinoids and bee incident reports: the Canadian situation. *Pest Management Science*. 2014. Vol. 70 (5). P. 779 – 783.

77. Daibert L. de S., Peres A. L. S. The reform of the dispute settlement mechanism as an instrument for fostering development and strengthening the multilateral trade. URL: https://www.academia.edu/27365638/THE_REFORM_OF_THE_DISPUTE_SETTLEMENT_MECHANISM_AS_AN_INSTRUMENT_FOR_FOSTERING_DEVELOPMENT_AND_STRENGTHENING_THE_MULTILATERAL_TRADE

78. Das K. Coping with SPS challenges in India: WTO and beyond. *Journal of International Economic Law*. 2008. Vol. 11 (4). P. 971 – 1019.

79. Daugbjerg C., Botterill L. C. Ethical food standard schemes and global trade: Paralleling the WTO? *Policy and Society*. 2012. V. 31. Issue 4. P. 307 – 317.

80. Davey W. J., Janow M. E., Donaldson V., Janovich A. (eds.) Expediting the Panel Process in WTO Dispute Settlement. *The WTO governance, dispute settlement and developing countries* (Juris 2008). P. 409–470.

81. De Santis M., Griffo R., Rispoli F. National System of Surveillance Phytopathology and Quality of Processing Tomatoes. *3rd International Symposium on Tomato Diseases* (Ischia, Italy, Jul 25-30, 2010). 2011. Vol. 914. P. 475 – 478.

82. Deconinck K., Avery E., Jackson L. A. Food Supply Chains and Covid-19: Impacts and Policy Lessons. *EuroChoices*. 2021. Vol. 19. Issue 3.

83. Dieguez F. J., Zau Y., Viegas I. An Evaluation of Portuguese Societal Opinion towards the Practice of Bullfighting. *Animals*. 2020. Vol. 10. Issue 11.

84. Directive 2001/82/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to veterinary medicinal products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0082&qid=1610980303227>

85. Directive 2009/128/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for Community action to achieve the sustainable use of pesticides. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0128&qid=1609914200293>

86. Duncan J., Rivera-Ferre M., Claeys P. The importance of Food Sovereignty for the Farm to Fork strategy and the New Green Deal. *Insights and limits of the SAM and SAPEA reports*. 2020. URL: https://www.academia.edu/43058018/The_importance_of_Food_Sovereignty_for_the_Farm_to_Fork_strategy_and_the_New_Green_Deal_Insights_and_limits_of_the_SAM_and_SAPEA_reports

87. Ehlermann C. Six Years on the Bench of the «World Trade Court» – Some Personal Experiences as Member of the Appellate Body of the World Trade Organization. *Journal World Trade*. 2002. Vol. 36 (4). P. 605 – 639.

88. Ellis R. Save the Bees? Agrochemical Corporations and the Debate over Neonicotinoids in Ontario. *Capitalism Nature Socialism*, 2018. Vol. 30 (4). P. 1 – 19.

89. European Communities – Anti-Dumping Measure on Farmed Salmon from Norway. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds337_e.htm

90. European Communities – Measures Affecting the Approval and Marketing of Biotech Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds291_e.htm

91. European Communities – Measures Affecting the Approval and Marketing of Biotech Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds292_e.htm

92. European Communities – Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (US). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds26_e.htm

93. European Communities – Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones) (Canada). URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds48_e.htm

94. European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds27_e.htm

95. European Communities – Trade Description of Sardines. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds231_e.htm

96. European Convention for the Protection of Animals Kept for Farming Purposes (Strasbourg, 10.03.1976). URL: https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/animals/docs/aw_european_convention_protection_animals_en.pdf

97. Fabbrica italiana accumulatori motocarri Montecceio SPA v. Council and Commission (FIAMM), T-69/00, (2005) European Court Reports II-5393.

98. Fabrega J., Carapeto R. Regulatory review of the environmental risk assessment of veterinary medicinal products in the European Union, with particular focus on the centralised authorisation procedure. *Environmental sciences Europe*. 2020. Vol. 32. Issue 1. URL: <https://enveurope.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s12302-020-00374-x.pdf>

99. Feldman R. Historic Perspectives on Law & Science. *Stanford Technology Law Review*. 2009. Vol. 1.

100. Finger J. M., Schuler P. Implementation of the Uruguay Round commitments: The development challenge. Port-Louis: World Bank, 1999.

101. Fischer, J., Müller, T., Spatz, A.-K., Greggers, U., Grünewald, B., Menzel, R. Neonicotinoids Interfere with Specific Components of Navigation in Honeybees. *PLoS ONE*. 2014. Vol. 9 (3). e91364.

102. Garner R. Animal Ethics. Polity Press, 2005. 185 p.

103. Global G.A.P. URL: <http://lilia.com.ua/mizhnarodni-standarti/global-gap>

104. González Vaqué L. European Court of Justice rules in favour of greater transparency in accessing EFSA data. URL: https://www.academia.edu/18160937/European_Court_of_Justice_rules_in_favour_of_greater_transparency_in_accessing_EFSA_data

105. Grando M. T. Evidence, Proof, and Fact-Finding in WTO Dispute Settlement. OUP, 2009. 350 p.

106. Green H., Broun P., Cook D., Cooper K., Drewnowski A., Pollard D., Sweeney G., Roulin A. Healthy and sustainable diets for future generations. *Journal of the Science of Food and Agriculture*. 2018. Vol. 98. Issue 9.

107. Gruszczynski L. Judicial Review of Science-Based Measures Under WTO Law. In: Abazi V., Adriaensen J., Christiansen T. (eds) The Contestation of Expertise in the European Union. European Administrative Governance. Palgrave Macmillan, Cham., 2021. P. 173 – 199. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54367-9_8

108. Hanegraaff M., Beyers J., Braun C. Open the door to more of the same? The development of interest group representation at the WTO. *World Trade Review*. 2011. Vol. 10. Issue 4. P. 447 – 472.

109. Heng Y., Peterson H. H., Li Xianghong. Consumer Attitudes toward Farm-Animal Welfare: The Case of Laying Hens. *Journal of Agricultural and Resource Economics*. 2013. Vol. 38. Issue 3. P. 418 – 434.

110. Herrnfeld H.-H. Europeans by Law. Gutersloh, 1996. P. 104 – 105.

111. Hoekman B. M., Mavroidis P. C. To AB or Not to AB? Dispute Settlement in WTO Reform. *Journal of international economic law*. 2020. Vol. 23. Issue 3. P. 1 – 20.

112. Horlick G. N. The Consultation Phase of WTO Dispute Resolution. 32 *Int'l Lawyer*. 1998. P. 685-707.

113. Horn H., Mavroidis P. C., Wijkstrom E. N. In the Shadow of the DSU: Addressing Specific Trade Concerns in the WTO SPS and TBT Committees. *Journal of World Trade*. 2013. № 47. P. 729 – 759.

114. Hudec R. E., Kennedy D. L. M., Sgarbossa M. A Statistical Profile of GATT Dispute Settlement Cases: 1948-1989. *Minnesota Journal of International Law*. 1993. Vol. 7. URL: <https://scholarship.law.umn.edu/mjil/7>

115. Hutchins S. H. Sustainable Agriculture in the U.S. vs. the EU. *CSA News*. 2021. Vol. 66. Issue 2.

116. Iaroslav Petrunenko, Andrii V. Dukhnevych, Serhii O. Kliutsa, Nataliia Karpinska, Olesia Demianyshyna. Growth of agro-industrial complex in modern economic conditions. *Revista San Gregorio*. Núm. 42 (2020). Special Edition- 2020. Pages 131 – 144.

117. Idriss A.W., El-Habbab M.S. Middle East food safety perspectives. *Journal of the Science of Food and Agriculture*. 2014. Vol. 94. Issue 10.

118. India – Patent Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds50_e.htm

119. India – Patent Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products. URL : https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds79_e.htm

120. Indonesia appeals compliance panel report on chicken import measures. URL: https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/ds484apl_17dec20_e.htm

121. Infection with African swine fever virus [Chapter 15.1.] / Terrestrial Animal Health Code, 26th Edition. – OIE, 2017. URL: http://www.oie.int/index.php?id=169&L=0&htmfile=chapitre_asf.htm

122. Innerebner L. F., Singla T. The Appellate Body Deadlock at the WTO: Identifying Solutions Within the DSU and beyond. *Diritto Del Commercio Internazionale*. 2019. № 1.

123. Jackson J. Direct effect of the treaties in the US and the EU, the case of WTO: some perception and proposals / Community and change in EU law. Essays in

honor of F. Jacobs / ed. A. Arnall, P. Eeckhout, T. Tridimas. Oxford, 2008. P. P. 361 – 382.

124. Japan – Measures Affecting Agricultural Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds76_e.htm

125. Japan – Measures Affecting the Importation of Apples. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds245_e.htm

126. Japan – Taxes on Alcoholic Beverages. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds8_e.htm

127. Jinji N. An economic theory of the SPS Agreement. RIETI Discussion Paper Series, 2009. URL: <https://www.jsie.jp/chubu/pdf/2006/06w02.pdf>

128. Johannesson L., Mavroidis P. C. The WTO Dispute Settlement System 1995-2016: A Data Set and its Descriptive Statistics (Robert Schuman Centre for Advanced Studies 2016).

129. Joined Cases C-21/72 & C-24/74, Intenational Fruit Company NV v. Produktschap voor Groenten en Fruit 1972 E. C.R. I-1219.

130. Jones D., Baker R. Introductions of non-native plantpathogens into Great Britain, 1970 – 2004. *Plant Pathology*. 2007. Vol. 56. P. 891 – 910.

131. Josling T., Roberts D., Orden D. Food regulation and trade: Toward a safe and open global system. Washington: Institute for International Economics, 2004.

132. Judgment of the Court (First Chamber) 8 October 2020 In Case C-514/19 (Union des industries de la protection des plantes v Premier ministre and others). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62019CJ0514&qid=1609956854394>

133. Kalfagianni A. ‘Just food’. The normative obligations of private agrifood governance. *Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions*. 2015. Vol. 31. P. 174 – 186.

134. Kalfagianni A. Addressing the Global Sustainability Challenge: The Potential and Pitfalls of Private_Governance from the Perspective of Human Capabilities. *Journal of Business Ethics*. 2014. Vol. 122. Issue 2. P. 307 – 320.

135. Karpinska N. The role of non-government organizations in the legal regulation of the sanitary and phytosanitary measures application. 2021. *Visegrad journal on human rights*. № 1. P. 167 – 171.

136. Karpinska N. Аграрно-правова природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ). *European Political and Law Discourse*. 2020. Volume 7. Issue 6. P. 167 – 173.

137. Karpinska N. Вирішення спорів з питань застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом СОТ. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2018. № 3 (23). S. 219 – 231.

138. Karpinska N. Правовідносини застосування санітарних і фітосанітарних заходів: еколого-правова складова юридичної природи. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2019. № 2 (26). S. 219 – 328.

139. Karpinska Natalia. Prawne aspekty rozstrzygania sporów z zakresu stosowania środków sanitarnych i fitosanitarnych przez organy WTO. *AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe)*. Lublin. 2019. S. 104 – 114.

140. Karpinska Natalia. Relacje stosowania środków weterynaryjnosanitarnych w utrzymaniu zwierząt gospodarskich. *AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe)*. Lublin. 2018. S. 120 – 132.

141. Kerckhoven S. V. The World Trade Organization's Dispute Settlement Understanding: Are All (Un) Equal? *SSRN Electronic Journal*. 2000.

142. Kiemle J., Wolff F., Emmerich I. Update on the current drug law situation in the pharmaceutical therapy of foals without equine passports. *Pferdeheilkunde*. 2020. Vol. 36. Issue 3. P. 252 – 268.

143. Klaus B. The European community's concept «from stable to table» or: The increasing importance of the rules for feedingstuffs. *Deutsche Lebensmittel-Rundschau*. 2003. Vol. 99. Issue 12. P. 482 – 499.

144. Korthals M. Farm to Table: Ethics of Food from Nowhere and from Somewhere.

URL:

https://www.academia.edu/8345348/Farm_to_Table_and_Table_to_Farm

145. Kuester A., Adler N. Pharmaceuticals in the environment: scientific evidence of risks and its regulation. *Philosophical Transactions of the Royal Society B-Biological Sciences*. 2014. Vol. 369. Issue 1656. URL: <https://royalsocietypublishing.org/doi/pdf/10.1098/rstb.2013.0587>
146. Kurwadkar S., Evans A. Neonicotinoids: Systemic Insecticides and Systematic Failure. *Bulletin of Environmental Contamination and Toxicology*. 2016. Vol. 97 (6). P. 745 – 748.
147. L'influence des Communautés européennes sur le droit international privé des Etats membre. Bruxelles, 1981. P. 2.
148. La Via Campesina. Declaration of Nyéléni: Declaration of the Forum for Food Sovereignty. Nyéléni, 2007. URL: <http://nyeleni.org/spip.php?article290>
149. Lagerkvist C. J., Hess S. A meta-analysis of consumer willingness to pay for farm animal welfare. *European Review of Agricultural Economics*. 2011. Vol. 38. Issue 1. P. 55 – 78.
150. Leitner K., Lester S. WTO Dispute Settlement 1995–2013 – a statistical analysis. *Journal of International Economic Law*. 2014. Vol. 17. №. 1. P. 191 – 201.
151. Leone L. Farm animal welfare under scrutiny: issues unsolved by the EU legislator. *European Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 12. Issue 1. P. 47 – 84.
152. Li Mei Qin. China's Post-WTO goods and technology import and export legal system. *Singapore Journal of International and comparative Law*. 2003. № 7. P. 106, 107.
153. Li Xiaoling. DSU Article 25 Appeal Arbitration: A Viable Interim Alternative to the WTO Appellate Body? *Global trade and customs journal*. 2020. Vol. 15. Issue 10. P. 461 – 478.
154. Liu Jia. The Cooperation between NGOs and WTO under DSB. *Proceedings of 2013 International Conference on Public Administration (9TH)*, 2013. Vol. I. P. 772 – 777.
155. Maidana-Eletti M. International Food Standards and WTO Law. *Deakin Law Review*. 2014. V. 19 (2). P. 217. <https://doi.org/10.21153/DLR2014VOL19NO2ART435>

156. Malacrida R. WTO panel composition: Searching far and wide for administrators of world trade justice. In R. Azevêdo (Author) & G. Marceau (Ed.), *A History of Law and Lawyers in the GATT/WTO: The Development of the Rule of Law in the Multilateral Trading System*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. P. 311 – 333. doi:10.1017/CBO9781316048160.025

157. Malkawi B. H. Can Article 25 Arbitration Serve as a Temporary Alternative to WTO Dispute Settlement Process? URL: https://www.academia.edu/38009683/Can_Article_25_Arbitration_Serve_as_a_Temporary_Alternative_to_WTO_Dispute_Settlement_Process

158. Matthews A. EU Food System Strengths and Vulnerabilities during Covid- 19. *EuroChoices*. 2021. Vol. 19. Issue 3.

159. McRae D. The Contribution of International Trade Law to the Development of International Law. *Recueil des Cours*. 1996. Vol. 260. 416 p.

160. Mengyao Xu. The Application of the WTO Agreement in China. URL: http://tobias-lib.uni-tuebingen.de/volltexte/2012/6099/pdf/Dissertation_Mengyao_Xu_Entgueltige_Kopie_21152Titel.pdf

161. Montanarella L., Panagos P. The relevance of sustainable soil management within the European Green Deal. *Land Use Policy*. 2021. Vol. 100.

162. Moschitz H., Muller A., Kretzschmar U., Haller L., De Porras M., Pfeifer C., Oehen B., Willer H., Stolz H. How can the EU Farm to Fork strategy deliver on its organic promises? Some critical reflections. *Early View*. 2021. <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12294>

163. Mumford J. D. Economic issues related to quarantine in international trade. *European Review of Agricultural Economics*. 2002. Vol. 29. P. 329 – 348.

164. Murphy H. Rethinking the roles of non-governmental organisations at the World Trade Organization. *Australian Journal of International Affairs*. 2012. Vol. 66. Issue 4. P. 468 – 485.

165. Murray C. Implementing the new international health regulations: The role of the WTO's Sanitary and Phytosanitary Agreement. *Georgetown Journal of International Law*. 2009. Vol. 40. P. 625.

166. Neeliah S. A., Goburdhun D. Complying with the clauses of the SPS Agreement: The case of a developing country. *Journal of Food Control*. 2010. Vol. 21 (6). P. 902 – 911.

167. Nesic K., Pavlovic N., Pavlovic M. Testing animal feed for the presence of ruminant DNA using the official real-time PCR method. IOP Conference Series- Earth and Environmental Science (*60th international meat industry conference meatcon*). 2019. Vol. 333.

168. Nolan K. A Crumbling WTO at the Hands of the Appellate Body – How Appellate Body Overreach is Undermining the WTO System. 2016. URL: https://www.academia.edu/35759803/A_Crumbling_WTO_at_the_Hands_of_the_Appellate_Body_How_Appellate_Body_Overreach_is_Undermining_the_WTO_System

169. Nowak B. Implementation of Directives into Domestic Legal System. The Case of Poland. *Yearbook of Polish European Studies*. 2005. № 9. C. 67 – 91.

170. Opinion of Advocate General Kokott delivered on 4 June 2020. Union des industries de la protection des plantes v Premier ministre and Others. Request for a preliminary ruling from the Conseil d'État (France). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62019CC0514&qid=1609956854394#c-ECR_62019CC0514_EN_01-E0008

171. Otero García-Castrillón C. Private Parties Under the Present WTO (Bilateralist) Competition Regime. *Journal of World Trade Law*. 2001. Vol. 35. Núm. 1. P. 99 – 122.

172. Palmeter D., Mavroidis P. C. The WTO Legal System: Sources of Law. *American Journal of International Law*. 1998. P. 401.

173. Pedersen N. K. 'Detailed Discussion of European Animal Welfare Laws 2003 to Present: Explaining the Downturn' (Animal Legal and Historical Center 2009). URL: <https://www.animallaw.info/article/detailed-discussion-european-animal-welfare-laws-2003-present-explaining-downturn>

174. Petersmann E. Ten years of the WTO dispute settlement system: past, present and future. *Journal of international law and policy*. 2004. Vol. III. P. 1 – 48.

175. Piękowski M. Food hazards on the European Union market: The data analysis of the Rapid Alert System for Food and Feed. *Food Science & Nutrition*. 2020. Vol. 8. Issue 3.

176. Powell D. Fresh threat: what's lurking in your salad bowl? *Journal of the Science of Food and Agriculture*. 2007. Vol. 87. Issue 10.

177. RASFF Portal. URL: <https://webgate.ec.europa.eu/rasff-window/portal/?event=searchForm&cleanSearch=1>

178. Regulation (EC) № 1610/96 of the European Parliament and of the Council of 23 July 1996 concerning the creation of a supplementary protection certificate for plant protection products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31996R1610&qid=1609951622659>

179. Regulation (EC) № 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002R0178&qid=1615205450221>

180. Regulation (EC) № 183/2005 of the European Parliament and of the Council of 12 January 2005 laying down requirements for feed hygiene. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R0183&qid=1615205157786>

181. Regulation (EC) № 1831/2003 of the European Parliament and of the Council of 22 September 2003 on additives for use in animal nutrition. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R1831&qid=1615205198597>

182. Regulation (EC) № 767/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the placing on the market and use of feed, amending European Parliament and Council Regulation (EC) No 1831/2003 and repealing Council Directive 79/373/EEC, Commission Directive 80/511/EEC, Council

Directives 82/471/EEC, 83/228/EEC, 93/74/EEC, 93/113/EC and 96/25/EC and Commission Decision 2004/217/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R0767&qid=1615205275775>

183. Regulation (EC) № 1107/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1107&qid=1609951622659>

184. Regulation (EC) № 1185/2009 Of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 concerning statistics on pesticides. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1185&qid=1609952351566>

185. Regulation (EU) 2017/625 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on official controls and other official activities performed to ensure the application of food and feed law, rules on animal health and welfare, plant health and plant protection products, amending Regulations (EC) No 999/2001, (EC) No 396/2005, (EC) No 1069/2009, (EC) No 1107/2009, (EU) No 1151/2012, (EU) No 652/2014, (EU) 2016/429 and (EU) 2016/2031 of the European Parliament and of the Council, Council Regulations (EC) No 1/2005 and (EC) No 1099/2009 and Council Directives 98/58/EC, 1999/74/EC, 2007/43/EC, 2008/119/EC and 2008/120/EC, and repealing Regulations (EC) No 854/2004 and (EC) No 882/2004 of the European Parliament and of the Council, Council Directives 89/608/EEC, 89/662/EEC, 90/425/EEC, 91/496/EEC, 96/23/EC, 96/93/EC and 97/78/EC and Council Decision 92/438/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017R0625&qid=1610993846488>

186. Regulation (EU) 2019/6 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on veterinary medicinal products and repealing Directive 2001/82/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0006&qid=1610980458627>

187. Regulation (EU) № 2016/2031 of the European Parliament of the Council of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants, amending Regulations (EU) № 228/2013, (EU) № 652/2014 and (EU) № 1143/2014 of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 69/464/EEC, 74/647/EEC, 93/85/EEC, 98/57/EC, 2000/29/EC, 2006/91/EC and 2007/33/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R2031&qid=1609825272091>

188. Report of the Working Party on the Accession of China. URL: http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/wp_acc_chinaadd2_e.doc

189. Rigod B. The Purpose of the WTO Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS). *European Journal of International Law*. 2013. Vol. 24 (2). P. 503 – 532. <https://doi.org/10.1093/EJIL/CHT019>

190. Rodolfo M. N. Food Safety Through Food Irradiation: Should it be Adopted More by the EU? *EuroChoices*. 2008. Vol. 2. Issue 3.

191. Rodriguez Fuentes V. Food alerts and RASFF. *Functional field of food law: reconciling the market and human rights* / European Institute for Food Law Series. 2019. Vol. 11. P. 277 – 294.

192. Russian Federation – Measures on the Importation of Live Pigs, Pork and Other Pig Products from the European Union. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds475_e.htm

193. Schill S. Transparency as a Global Norm in International Investment Law. Accessed 20 January, 2018. URL: <http://kluwerarbitrationblog.com/blog/2014/09/15/transparency-as-a-global-norm-in-international-investment-law>.

194. Scott J. The WTO Agreement on Sanitary and Phy-tosanitary Measures a Commentary. Oxford University Press, 2007. P. 303.

195. See in this sense remarks by the WTO AB Chair Ujal Singh in 2018 on the occasion of the release of the 2017 AB Report. World Trade Organization (2018) «Unprecedented challenges» confront Appellate Body, chair warns. URL:

https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/ab_22jun18_e.htm. Accessed 5 Mar 2019.

196. Shaffer G. C., Gao H. China's Rise: How It Took on the U.S. at the WTO. *University of Illinois Law Review*. 2018. P. 115 – 184.

197. Shaffer G. C., Ratton Sanchez Badin M., Rosenberg B. Winning at the WTO: The Development of a Trade Policy Community within Brazil / in GC Shaffer & R Meléndez-Ortiz (eds) *Dispute settlement at the WTO: The Developing Country Experience*. Cambridge University Press, 2010. P. 21 – 104.

198. Sowery K. Sentient Beings and Tradable Product: The Curious Constitutional Status of Animals under Union Law. *Common Market Law Review*. 2018. Vol. 55. № 1.

199. Statutes of the Codex Alimentarius Commission (Adopted in 1961 by the 11th Session of the FAO Conference and in 1963 by the 16th Session of the World Health Assembly. Revised in 1966 and 2006) // Codex Alimentarius Commission. Procedural manual. Nineteenth edition. Rome. 2010.

200. Steger D. Establishment of a Dispute Tribunal in the WTO. Trade and development symposium. Perspectives on the Multilateral Trading System. A Collection of Short Essays. URL: <http://www.ictsd.org/downloads/2012/02/debra-stegerestablishment-of-a-dispute-tribunal-in-the-wto.pdf>

201. The International Code of Conduct for the Sustainable Use and Management of Fertilizers. URL: http://issar.com.ua/downloads/41_conference_fao_international_code_of_conduct_for_the_sustainable_use_and_management_of_fertilizers_2019.pdf

202. The International Law Commission: Report of the Study Group of the International Law Commission on Fragmentation of International Law. Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law. 23–25, U.N. Doc. A/CN.4/L.682. – 2006.

203. The Law and Economics of Globalization. New Challenges for a World in Flux / ed. by L. Yueh. Cheltenham, 2009. P. 28.

204. The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations: The Legal Texts. Geneva: WTO, 1995. 558 p.

205. The WTO Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures. By Joanne Scott, New York City: Oxford University Press, 2007. Pp. 340. Reviewed by David J. Hornsby & Markus W. Gehring

206. Thorstensen V., Ferraz L. The brics and the challenges of global economic governance. *Brasil Nas Ondas Do Mundo. Euro-atlantico-Espaco de Dialogos*. 2017. V. 1 P. 117 – 160.

207. Tranchtman J. Bananas, direct effect and compliance. *European Journal of international law*. 1999. Vol. 10. № 4. P. 676.

208. Tudela- Marco L., Garcia- Alvarez- Coque J. M., Martí- Selva L., Do EU Member States Apply Food Standards Uniformly? A Look at Fruit and Vegetable Safety Notifications. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2016. Vol. 55. Issue 2.

209. Turkey – Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds34_e.htm

210. Tyrpenou A. E. From The Farm To The Fork. URL: https://www.academia.edu/8004945/From_the_Farm_to_the_Fork_2006_in_English

211. Understanding the WTO: Agreements. Trade policy reviews: ensuring transparency. WTO Secretariat. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm11_e.htm

212. United States – Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds58_e.htm

213. United States – Measures affecting the importation, internal sale and use of tobacco: Report of the Panel of 12 August 1994, § 118. URL: <https://www.worldtradelaw.net/document.php?id=reports/gattpanels/ustobacco.pdf>

214. United States – Measures Concerning the Importation, Marketing and Sale of Tuna and Tuna Products. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds381_e.htm

215. United States – Section 211 Omnibus Appropriations Act of 1998 : Report of the Appellate Body of 2 January 2002, § 259. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/176abr_e.pdf

216. United States – Sections 301–310 of the Trade Act 1974. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds152_e.htm

217. United States – Subsidies on Upland Cotton. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds267_e.htm

218. United States – Sunset Review of anti-dumping duties on corrosion-resistant carbon steel flat products from Japan. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds244_e.htm

219. US – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline, Report of the Appellate Body. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds2_e.htm

220. Utenkova K. O., Dukhnevych A. V., Karpinska N. V., Berezina L. M., Bratanov B. V. Economic Security of the Agrarian Sector in the Context of the Global Sustainable Development Goals. *International Journal of Economics & Business Administration (IJEBA)*. 2020. Vol. 0 (Special 1). P. 284 – 298.

221. Van den Bossche P., Zdouc W. The Law and Policy of the World Trade Organization: Text, Cases and Materials. Cambridge University Press, 2013. P. 901.

222. Van den Bossche, P. NGO Involvement in the WTO: A Comparative Perspective. *Journal of International Economic Law*. 2008. № 11. Issue 4. P. 717 – 749.

223. Van Der Merwe M., Kirsten J. F., Trienekens J. H. Information sharing as a safeguard against the opportunistic behavior of South African Karoo Lamb farmers. *Agricultural Economics*. 2017. Vol. 48. Issue S1.

224. Van der Sluijs J. P., Simon-Delso N., Goulson D., Maxim L., Bonmatin J.-M., Belzunces L. P. Neonicotinoids, beed is order sand the sustainability of pollinator services. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. 2013. Vol. 5. P. 293 – 305.

225. Velykodna A. What is the role of NGOs in international relations? 2016. URL:

https://www.academia.edu/25494583/What_is_the_role_of_Non-governmental_organizations

226. Wagner M. Law talk v. Science talk: the languages of law and science in WTO proceedings. *Fordham International Law Journal*. 2011. Vol. 35. P. 151 – 200.

227. Wagner M. Interpreting the SPS Agreement: Navigating Risk, Scientific Evidence and Regulatory Autonomy. Research Handbook on WTO Dispute Settlement, Simon Lester & Bryan Mercurio (eds), Forthcoming, 2016. URL: <https://ssrn.com/abstract=2887361>

228. Wagner M. Non-State Actors. Max Planck Encyclopedia of Public International Law. URL: <http://www.mpepil.com/>

229. Wagner M. Panel: Dispute Settlement System of the World Trade Organization (WTO). Max Planck Encyclopedia of International Procedural Law, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/342732929_Panel_Dispute_Settlement_System_of_the_World_Trade_Organization_WTO

230. Wagner M. The Future of Sanitary and Phytosanitary Governance: SPS-Plus or SPS-Minus? *Journal of World Trade*. 2017. № 3 (51). P. 445 – 470.

231. Wagner M. The impending demise of the WTO Appellate Body: from centrepiece to historical relic? *Faculty of Law, Humanities and the Arts*. 2019. URL: <https://ro.uow.edu.au/lhapapers/4020>

232. Weiler J. H. The Rule of Lawyers and the Ethos of Diplomats: Reflections on the Internal and External Legitimacy of WTO Dispute Settlement. *Harvard Jean Monnet Working Paper*. 2000. №. 9.

233. White S. Farm animal protection policymaking and the law: The impetus for change. *Alternative Law Journal*. 2018. 43. Issue 4. P. 244 – 249.

234. Wolff C., Scannell M. Implication of Private Standards in International Trade of Animals and Animal Products. URL:

http://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/International_Standard_Setting/docs/pdf/A_private_20standards.pdf

235. Wolfrum R. General International Law (Principles, Rules, and Standards) / Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]. December. 2010. URL: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1408>

236. World Organization for Animal Health. URL: <http://www.oie.int/en>

237. WTO disputes reach 400 mark. WTO Press release. PRESS/578. 2009. 6 nov.

238. Yermolenko V. M. The concept of animal rights through the lens of critical analysis. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Вип. 4. С. 255 – 266.

239. Yevhen O. Romanenko, Viktoriia O. Boiko, Serhii M. Shevchuk, Valentyna V. Barabanova Nataliia V. Karpinska Rural Development by stimulating agro-tourism activities. *International Journal of Management (IJM)*. 2020. Volume 11. Issue 4. P. 605 – 613.

240. Zeng J. Chinese views of global economic governance. *Third World Quarterly*. 2019. V. 40. Issue 3. P. 578 – 594.

241. Аграрне право України: підручник / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.

242. Аграрне право: підручник / за ред. д.ю.н., професора А. М. Статівки. Харків, 2018. 412 с.

243. Азходжаева Р. А. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов во Всемирной торговой организации. *Право и государство: теория и практика*. 2007. № 12 (36). С. 79 – 83.

244. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. К. : Знання-Прес, 2002. 332 с.

245. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктного складу. *Право України*. 2001. № 10. С. 9 – 12.

246. Андрейченко С. С. Присвоєння державі протиправної поведінки приватних осіб: застосування концепцій «загального» та «ефективного» контролю. *Митна справа*. 2014. № 5 (95). Ч. 2. Кн. 2. С. 249 – 254.

247. Андрєєва Н. М. Органічне виробництво як складова забезпечення продовольчої безпеки України: економіко-правовий аспект впровадження. *Органічне виробництво і продовольча безпека*: зб. матер. Міжн. наук.-практ. конф. Житомир: Полісся, 2013. С. 28.

248. Анісімова Г. В. Проблеми адаптації законодавства у сфері забезпечення вимог екологічної безпеки до права Європейського Союзу. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах* : зб. наук. пр. (за матеріалами «круг. столу», м. Харків, 26 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 66 – 74.

249. Антонюк У. В. Юридична природа права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 7 – 10.

250. Арестенко Т. В., Арестенко В. В. Аграрний сектор України: переваги та ризики вступу до СОТ. *Вісник ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування»*. 2006. Вип. 11. С. 25 – 30.

251. Арістова І. В., Шульга М. В. Правова природа адаптації екологічного, земельного й аграрного законодавства України до стандартів ЄС: зміст та особливості. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного та аграрного права в умовах євроінтеграції*: матеріали круг. столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків: Право, 2017. С. 33 – 37.

252. Аронов И. З. Краткий обзор мер технического регулирования в рамках политики импортозамещения. *Стандарты и качество*. 2015. № 1. С. 28 – 30.

253. Багай Н. О. Державне регулювання сільського господарства: окремі питання. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних*

відносин в умовах сучасної земельної реформи: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). Харків, 2020. С. 20 – 23.

254. Багай Н. О. Наукові підходи до періодизації розвитку аграрного законодавства. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції*: зб. матер. Міжнар. Конгресу (Одеса, 2 – 4 червня 2017 року). Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 84 – 86.

255. Багай Н. О. Основні напрями екологізації сучасного аграрного законодавства України. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матер. круглого столу (Харків, 30-31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 15 – 17.

256. Багай Н. О. Розвиток науки аграрного права України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2002. 19 с.

257. Балюк Г. І. Екологічна безпека та її правове забезпечення» (крім п. 5) / Екологічне право України (академічний курс) / Заг.ред. Ю.С.Шемшученка. К.: Вид-во «Юридична думка», 2005.

258. Баранова М. А. Обеспечение прозрачности международного регулирования торговли товарами и услугами в рамках соглашений ГАТТ/ВТО. *Торговая политика*. 2017. № 1/9. С. 9 – 22.

259. Барбашова Н. В. Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності: автореф. дис. ... канд.. юрид. наук. Київ, 1999. 18 с.

260. Беззубченко О. А., Бондаренко П. В. Оцінка впливу нетарифних заходів на ефективність регулювання зовнішньої торгівлі України та ЄС. *Вісник Маріупольського державного університету Серія: Економіка*. 2018. Вип. 15. С. 44 – 51.

261. Березовська І. А. Зона вільної торгівлі з ЄС як рушій європеїзації українського законодавства. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2017. Вип.1. С. 41 – 58.

262. Березовська І. А. Зона вільної торгівлі як складова Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 115 (Ч. II). С. 36 – 43.

263. Березовська І. А. Правові засади Належної виробничої практики (GMP) для ветеринарних препаратів у Євросоюзі: досвід для України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2018. Вип. 137. С. 65 – 76.

264. Березовська І. А. Правові основи асоціації України з Європейським Союзом. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. матеріалів круг. столу «Між партнерством та асоціацією. Польща та Україна перед обличчям нових умов процесу європейської інтеграції» (Київ, 25 листопада 2010 р.) Київ, 2011. Вип. 97. Ч. II. С. 120 – 124.

265. Березовська І. А. Проблеми правового регулювання спрощеної реєстрації ветеринарних препаратів в Україні. *Науково-технічний бюлетень Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок і Інституту біології тварин*. 2019. Вип. 20. № 2. С. 417 – 425.

266. Березовська І. А. Угоди про асоціацію в праві Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 121. Ч. I. С. 147 – 156.

267. Берлач Н. А. Розвиток органічного напрямку у сільському господарстві України (адміністративно-правові основи): автореф. дис...докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 32 с.

268. Білоусов Є. Ю. Принципи, напрями та механізми державної підтримки розвитку органічного землеробства в Україні. *Молодий вчений*. 2015. № 6 (21). Ч. 1. С. 74 – 77.

269. Богдан А. Й. Правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у контексті вимог законодавства ЄС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2010. 20 с.

270. Бойко Є. О. Розвиток підприємств органічного сектору агробізнесу в контексті викликів глобалізації та євроінтеграції: автореф. дис. ..канд. екон. наук: 08.00.04. Миколаїв, 2011. 20 с.

271. Бойко О. В. Паспорт рослин: огляд європейського законодавства. *Правові проблеми розвитку сільських територій України*: матеріали «круглого столу» (Київ, 9 грудня 2015 року). Київ, 2015. С. 182 – 186.

272. Бондар О. Г. Актуальні проблеми нормативного забезпечення діяльності Держсільгоспінспекції України. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: зб. тез «круглого столу»* (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків, 2013. С. 90 – 93.

273. Бондар О. Г. До питання про інституційне забезпечення контрольно-наглядової діяльності в поземельній сфері у контексті сталого розвитку України. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України: матер. «круглого столу»* (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 71 – 74.

274. Бондар О. Г. Контрольно-наглядова діяльність як гарантія реалізації та захисту екологічних прав: деякі проблеми інституційного забезпечення. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди: матеріали Міжнарод. наук. практ. конф.* (Київ, 31 травня 2019 року). Київ, 2019. С. 13 – 18.

275. Бондар О. Г. Роль Держсільгоспінспекції України у розвитку державно-приватного партнерства у сфері АПК. *Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Київ, 22 листопада 2013 року). Київ, 2013. С. 56 – 59.

276. Боснюк-Григор'єва Ю. Україна на шляху до європейських стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів: що зроблено та які виклики слід подолати. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 170 – 175.

277. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Щодо безпеки харчових продуктів рослинного походження. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). К., 2018. С. 178 – 183.

278. Бредіхіна В. Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2005. 20 с.

279. Бредіхіна В. Л. Щодо правового регулювання екологічних відносин в аграрній сфері. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і*

права в сучасних умовах: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 131 – 136.

280. Бугера С. І. Аграрно-правове забезпечення якості сільськогосподарської продукції : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2013. 32 с.

281. Бугера С. І. Державне регулювання якості сільськогосподарської продукції: організаційно-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 8-9. С. 65 – 72.

282. Бугера С. І. Деякі проблеми правового регулювання застосування пестицидів та агрохімікатів в Україні. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року). Київ, 2019. С. 91 – 93.

283. Бугера С. І. Законодавство України, що регулює якість сільськогосподарської продукції: сучасний стан та можливість удосконалення. *Юридична Україна*. 2011. № 10.

284. Бугера С. І. Інформаційне забезпечення споживачів щодо безпечності та якості сільськогосподарської продукції: необхідність удосконалення законодавства. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку*: матеріали «круг.столу» (Київ, 27 травня 2016 року) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2016. С. 168 – 170.

285. Бугера С. І. Правове регулювання органічного виробництва сільськогосподарської продукції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 636 – 642.

286. Бугера С. І. Правове регулювання якості сільськогосподарської продукції: міжнародний досвід. *Юридична Україна*. 2011. С. 54 – 59.

287. Бугера С. І. Проблема систематизації аграрного законодавства та якість сільськогосподарської продукції. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна*: матеріали Всеукр. круглого столу

(Київ, 25 травня 2012 року) / за загал. ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 61 – 64.

288. Бугера С. І. Проблеми правового регулювання ветеринарно-санітарного забезпечення якості сільськогосподарської продукції. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 11. С. 108 – 111.

289. Бугера С. І. Якість сільськогосподарської продукції як предмет аграрного права та методи її правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 10. С. 83 – 85.

290. Бугера С. І. Якість сільськогосподарської продукції: проблеми адаптації законодавства до міжнародних вимог. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 698 – 704.

291. Бугера С. Правове регулювання якості сільськогосподарської продукції: міжнародний досвід. *Юридична Україна*. 2011. № 11. С. 54 – 59.

292. Бугера С. Правові проблеми державного контролю якості сільськогосподарської продукції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 62 – 69.

293. Бурило Ю. Сучасний розвиток національного законодавства про корми. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 207 – 211.

294. В Дании закопали миллионы зараженных норок. Теперь их хотят откопать. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-55107595>

295. Валетова Ю. А. Международные пищевые стандарты Codex Alimentarius: правовая природа и роль в гармонизации права. *Международное публичное и частное право*. 2011. № 1 (58). С. 9 – 12.

296. Ванина И. С. Нетарифные ограничения в системе внешнеторгового регулирования: зарубежный и отечественный опыт: автореф. дисс. ... канд. экон. наук 08.00.14. М., 2003. 31 с.

297. Василенко В. А., Усенко Е. Т. Принцип недискриминации в сфере международных экономических отношений. *Советский ежегодник международного права*. 1983. М.: Наука, 1984. С. 25 – 43.

298. Васькина А. Ю. Международно-правовые обязательства государства, связанные с присоединением к Марракешскому соглашению об учреждении Всемирной торговой организации: автореф. дисс. канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2017. 30 с.

299. Ветеринарне право: підруч. / за ред. В. М. Єрмоленка. К.: НУБіП України, 2015. 300 с.

300. Власенко Ю. Л. До питання про правове забезпечення екологічної безпеки при виробництві, контролю якості та обігу дієтичних добавок (колишніх БАДів). *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку*: матер. «круглого столу» (Київ, 27 травня 2016 року). Київ, 2016. С. 320 – 323.

301. Волкова Г. И. Правовые аспекты обращения ГМО в Украине. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 30 листопада 2012 року). Т. 2. Одеса, 2012. С. 736 – 738.

302. Воронин Б. А. Правовые проблемы вступления в ВТО российского аграрного сектора. *Аграрное и земельное право*. 2010. № 6 (66). С. 13 – 19.

303. Воронин Б. А. Становление аграрно-правовой науки и актуальные проблемы ее развития: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Уфа, 2000.

304. Воронин Б. А., Воронина Я. В., Тухбатов И. А. Законодательство и практика в области карантина растений. *Аграрное образование и наука*. 2014. № 4. С. 1 – 14.

305. Воронин Б. А., Минин А. Н. Экономико-правовые проблемы адаптации российского АПК в условиях ВТО. *Аграрное и земельное право*. 2012. № 9 (93). С. 11 – 22.

306. Всемирная организация здравоохранения. Информационный бюллетень. Октябрь 2017 г. URL: <https://apps.who.int/mediacentre/factsheets/fs399/ru/index.html>

307. Гавриш Н. С. Правовий режим ґрунтів в Україні: дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2018. 466 с.

308. Гавриш Н. С. Проблеми правового забезпечення виробництва органічної сільськогосподарської продукції аквакультури / Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія / (М. В. Шульга, Н.Р. Малишева, В.В. Носік та ін.); за заг ред. проф. М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. С. 207 – 230.

309. Гаєцька-Колотило Я. З. Аграрна політика Української держави у контексті її побудови як соціальної та правової держави та інтеграції до ЄС. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: зб. матер. круг. столу* (Харків, 24 трав. 2013). Х., 2013. С. 80 – 81.

310. Гаєцька-Колотило Я. З. Аграрне право: перспектива бути. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матер. Всеукр. круг. столу* (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 48 – 50.

311. Гаєцька-Колотило Я. З. Проблеми екологізації аграрного законодавства. *Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 13-14 груд. 2007). Х., 2007. С. 60.

312. Гаркуша А. О. Права та інтереси приватних осіб в аспекті доступу до механізму врегулювання спорів СОТ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 6-2. Т. 2 С. 141 – 143.

313. Гафурова О. В. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції за законодавством України та ЄС. *Правові засади ведення органічного землеробства: збір. матер. міжн. наук.-практ. конф.* (Харків, 29-30 вер. 2017). Харків, 2017. С. 36 – 39.

314. Гафурова О. В. Продовольче та сільськогосподарське (аграрне) право ЄС: проблеми співвідношення. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Вип. 11. № 2. С. 23 – 31.

315. Гафурова О. В., Марченко С. І. Правове регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва за законодавством України та ЄС. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Вип. 10. № 4. С. 29 – 35.

316. Гвоздик П. О. Правові засади збереження біологічного різноманіття: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 1999. 18 с.

317. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) від 30.10.1947 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 562. Ст. 2989.

318. Гетьман А. П. Екологічна функція держави в сучасних глобалізаційних процесах. *Проблеми законності*. 2015. № 4. С. 145 – 153. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/145-153.pdf>

319. Гетьман А. П. Екологічна функція держави в сучасних умовах глобалізації. *Правові проблеми розвитку сільських територій України: матеріали круг. столу* (м. Київ, 9 грудня 2015 р.). Київ : Прінт сервіс, 2015. С. 36 – 39.

320. Гетьман А. П. Правові проблеми екологічної безпеки в умовах проведення АТО. *Правові засади екологічної та продовольчої безпеки: проблеми імплементації міжнародних стандартів: матеріали дискус. панелі* Перш. Харк. міжнар. юрид. форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі» (м. Харків, 3–6 жовт. 2017 р.). Харків, 2017. С. 39 – 48.

321. Гетьман А. П. Розвиток екологічного законодавства через призму євроінтеграції. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 3 – 10.

322. Глущенко Я. І., Стефківський В. М. Адаптація вітчизняного законодавства в сфері фітосанітарної безпеки в умовах євроінтеграції. *Економіка, фінанси, право*. 2016. № 12. С. 23 – 27.

323. Годованюк А. Й. Аграрне право в реаліях сьогодення. *Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* : матер.

зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. О. : Юридична література, 2016. С. 92 – 94.

324. Годяк А. Деякі аспекти імплементації Глави 4 «Санітарні та фітосантарні заходи» Угоди про асоціацію. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 43 – 48.

325. Голиченков А. К., Исполинов А. С., Кадышева А. В. ВТО, экология и Россия: время принимать решения. *Экология*. 2014. № 5. С. 332 – 337.

326. Голуб Т. І. Державний протекціонізм в аграрному секторі економіки в умовах членства України в СОТ: дис. ... канд. екон. наук 08.00.03. Київ, 2016. 193 с.

327. Голубєва В. О. Міжнародно-правове регулювання зовнішньоторговельної діяльності та національне законодавство України (нетарифний аспект): автореф. дис. ...канд. юрид. наук 12.00.11. Харків, 2004. 19 с.

328. Гончаров В. М., Бондарчук А.В., Маталка С. М. Перспективи та основні проблеми агробізнесу України після вступу до СОТ. *Прометей*. 2008. № 2 (26). С. 14 – 19.

329. Гордєєв В. І. Правове забезпечення виробництва органічної продукції аквакультури. *Правові засади ведення органічного землеробства: збір. матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 29-30 вер. 2017)*. Х., 2017. С. 40 – 44.

330. Гордійчук Є. Г., Макарова І. А., Ліпанова О. А. Стратегія забезпечення продовольчої та екологічної безпеки України через інструменти сертифікації якості довкілля та продукції. *Екологічний менеджмент у загальній системі управління: тези доповідей X щорічної Всеукр. наук. конф. (м. Суми, 20-21 квітня 2010 р.)*. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. Ч. 1. С. 61 – 64.

331. Готовность к нашествию: угроза пустынной саранчи в Западной Африке. URL: <http://www.fao.org/fao-stories/article/ru/c/1298123/>

332. Гребенюк М. В. Концептуальні засади забезпечення світової продовольчої безпеки: теорія і практика: монографія. Київ : АртЕк, 2017. 569 с.

333. Гребенюк М. Правове забезпечення дерегуляції ринку сільськогосподарської продукції як складова системи гарантування продовольчої безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 7. С. 127 – 130.

334. Гребенюк М. Правовий механізм гарантування продовольчої безпеки в сучасних умовах. *Право України*. 2010. № 12. С. 244 – 251.

335. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України та ЄС: порівняльно-правовий аспект. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матер. XI Міжнарод. наук. конф. (Одеса, 27 травня 2020 року) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Г. І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2020. С. 259 – 261.

336. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Гельветика, 2019. 596 с.

337. Григор'єва Х. А. Державна підтримка у сфері ідентифікації та реєстрації тварин: етапи законодавчої трансформації. *Зб. матер. Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* (Одеса, 9-10 вер. 2016). О., 2016. С. 101 – 104.

338. Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2020. 40 с.

339. Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні: дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2020. 493 с.

340. Григор'єва Х. А. Проблеми законодавчого забезпечення державної підтримки органічного сільського господарства в Україні. *Актуальні питання реформування правової системи*: матер. XIV Міжн. наук.-практ. конф. (Луцьк, 16-17 чер. 2017). Луцьк, 2017. С. 151 – 153.

341. Григор'єва Х. А. Співвідношення правових категорій державної підтримки сільського господарства та державної аграрної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 64 – 68.

342. Григор'єва Х. А. Щодо розмежування правового забезпечення продовольчої безпеки та державної підтримки сільського господарства. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 20-22 вер. 2019). Івано-Франківськ, 2019. С. 162 – 165.

343. Григор'єва Т. В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2005. 19 с.

344. Григор'єва Х. А. Правовий механізм державної підтримки у сфері ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 61 – 65.

345. Гричанов И. Я., Карлик Ф. А. Гармонизация правового поля защиты растений при вступлении России в ВТО. *Защита и карантин растений*. 2007. № 7. С. 4 – 8.

346. Гуляева Т. К. Соотношение «права ВТО» и национального права государств-членов: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. М., 2016. 23 с.

347. Гуляева Т. К., Никитина В. А., Федосов Я. К. Принцип недискриминации в «праве ВТО». *Российский внешнеэкономический вестник*. 2015. № 8. С. 82 – 91.

348. Гусарова А. Два роки дедлайну – що потрібно зробити АПК для переходу на систему НАССР. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/318-dva-roki-dedlaynu-scho-potribno-zrobiti-apk-dlya-perehodu-na-sistemu-haccp>

349. Дейнега М. А. Правові аспекти застосування хімічних меліорантів у сільському господарстві. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права*: матеріали «круглого столу» (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків, 2013. С. 206 – 209.

350. Дем'янюк О. Актуальні проблеми нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Вісник THEU*. 2013. № 4. С. 94 – 102.

351. Дем'яненко С. І., Нів'євський О. В. Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 28 – 33.

352. Деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин»: постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2019 р. № 1177. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 19.

353. Дідок Ю. В. Особливості системи контролю і моніторингу безпечності та якості продовольчої продукції в Україні. *Теорія і практика державного управління*. 2016. Вип. 3 (54). С. 101 – 106. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/tpdu/2016-3/doc/2/02.pdf>.

354. Дідок Ю. В. Реформування системи державних органів ветеринарної медицини в Україні: соціологічний вимір. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2018. № 4. С. 137 – 142.

355. Дмитренко І. М. Щодо питання співвідношення понять біобезпека та ветеринарна безпека в системі права України. *Часопис Київського університету права*. 2017. Вип. 3. С. 230 – 233.

356. Дмитрук Б. П., Аблязова О. М. Напрямки захисту ринку м'ясо-молочної продукції в період адаптації України до умов Світової організації торгівлі. *Агросвіт*. 2012. № 24. С. 15 – 19.

357. До уваги аграріїв: ЄС заборонив використання засобів захисту рослин на основі хлорпірифосу та хлорпірифос-метилу. URL: <https://lanchynska-gromada.gov.ua/news/1585939692>

358. Дурсунов М. О. Законодавче забезпечення ветеринарної справи в Україні у XX столітті: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01. Харків, 2009. 21 с.

359. Духневич А. В. Вітчизняні стандарти гарантування якості та безпеки продовольства у світлі вимог Європейського Союзу. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців*

споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України» : матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 20 – 23.

360. Духневич А. В. Дослідження організаційно-правових проблем регулювання аграрних правовідносин в умовах участі України в СОТ у доктрині аграрного права. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: зб. матер. круглого столу (Харків, 24 травня 2013 року). Харків, 2013. С. 85 – 86.

361. Духневич А. В. Екологічна безпека та якість сільськогосподарської продукції у світлі вимог СОТ. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 18 – 22.

362. Духневич А. В. Механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. Вип. 15. С. 106 – 109

363. Духневич А. В. Напрями еволюції аграрного права у контексті міжнародної інтеграції України / Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні: колективна монографія / відп. ред. Т. Є. Харитонова, І. І. Каракаш. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 214 – 236.

364. Духневич А. В. Напрями еволюції аграрного права України в контексті СОТ та ЄС. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 1 (13). С. 49 – 53.

365. Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення застосування фітосанітарних заходів в Україні. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року). К., 2018. С. 19 – 21.

366. Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення реалізації угод Світової організації торгівлі у сільському господарстві України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. К., 2017. 389 с.

367. Духневич А. В. Особливості правового застосування санітарних та фітосанітарних заходів в умовах участі України у СОТ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2013. Випуск 22. Ч. I. Том 2. С. 72 – 76.

368. Духневич А. В. Підсумки, прогнози та перспективи договірного регулювання аграрних правовідносин у галузі тваринництва в умовах участі України в СОТ. *Форум права*. 2011. № 4. С. 234 – 239.

369. Духневич А. В. Правова регламентація застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у контексті вимог СОТ та ЄС. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 64 – 70.

370. Духневич А. В. Приведення законодавства України у сфері АПК у відповідність до вимог СОТ. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 94 – 96.

371. Духневич А. В. Угода про сільське господарство СОТ у механізмі правового регулювання аграрних відносин в Україні. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 166 – 171.

372. Духневич А. В., Карпінська Н. В. До питання юридичної природи Угоди про сільське господарство СОТ в системі аграрного законодавства України. *Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин*: матер. Міжнар. науково-практична конф., присвяч. 90-річчю від дня народження Ніни Іванівни Титової (Львів, 18 листопада 2016 року). Львів, 2016. С. 234 – 236.

373. Духневич А. В., Карпінська Н. В. Інституційне та законодавче забезпечення реалізації вимог ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 66 – 71.

374. Духневич А. Правове регулювання фітосанітарного контролю в Україні у відповідності до норм СОТ. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 289 – 294.

375. Духневич А.В. Правові проблеми реалізації Угоди про сільське господарство СОТ в Україні : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 400 с.

376. Духневич І. В. Розвиток аграрного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2011. 19 с.

377. Духневич І. В. Розвиток аграрного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Луцьк, 2011. 264 с.

378. Дюмулен И. И. Всемирная торговая организация. Москва, 2003. 272 с.

379. Дюмулен И. И. Нетарифные меры в современной международной торговле: некоторые вопросы теории, практика и правила ВТО, интересы России. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2016. № 2. С. 3 – 20.

380. Еделев Д. А., Матисон В. А., Майорова Н. В., Прокопова М. А. Принципы гармонизации и эквивалентности в многостороннем соглашении ВТО по санитарным и фитосанитарным мерам (SPS). *Пищевая промышленность*. 2013. № 12. С. 34 – 37.

381. Еделев Д. А., Матисон В. А., Майорова Н. В., Прокопова М. А., Будагова Е. А. Оценка степени риска – базовая методика многостороннего соглашения по санитарным и фитосанитарным мерам ВТО. *Пищевая промышленность*. 2014. № 2. С. 54 – 58.

382. Європейський Союз очікує від Ради остаточного ухвалення закону про держконтроль харчових продуктів. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/05/16/7065757>

383. Євстігнєєв А. С. Окремі проблеми ефективності забезпечення права на екологічну безпеку. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019

року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Гельветика, 2019. С. 93 – 96.

384. Євстігнєєв А. С. Право сталого природокористування – об'єктивна вимога сьогодення. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матер. круглого столу (Харків, 30-31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 62 – 64.

385. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 рр. URL: <http://minagro.gov.ua/system/files/.pdf>

386. Єремєєва Н. В. Відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону тваринного світу: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 1994. 19 с.

387. Єрмолаєва Т. В. Право на безпечне навколишнє середовище як основа еколого-правового статусу людини і громадянина. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Гельветика, 2019. С. 96 – 98.

388. Єрмоленко В. М. Актуальні питання систематизації законодавства про продовольчу безпеку. *Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України*: зб. наук. праць круг. столу (Київ, 18 бер. 2011). К.: ВГЛ «Обрії». С. 113 – 119.

389. Єрмоленко В. М. Вплив релігійних норм на сучасне аграрне право. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 3. С. 37 – 42.

390. Єрмоленко В. М. Релігійні норми як джерела аграрного права. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права*: матер. конф. (Київ, 22-23 травня 2015 року). Київ, 2015. С. 36 – 39.

391. Єрмоленко В. М. Сучасний стан нормативного забезпечення державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції. *Перше*

зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України: матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. Одеса: Юридична література, 2016. С. 22 – 25.

392. Єрмоленко В. М., Черняк Є. О. Деякі правові проблеми органічного виробництва в Україні. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 44.

393. Жмуренко В. Войти на равных в число развитых стран. *Діловий вісник*. 2004. № 3 (118). URL: www.ucci.org.ua

394. Загальна епізоотологія / Б. М. Ярчук, П. І. Вербицький, В. П. Литвин та ін.; за ред. Б. М. Ярчука, Л. Є. Корнієнка. Біла Церква, 2002. 656 с.

395. Зайцева Л. И. Права государств в процессе разрешения споров во Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00. 10. Москва, 2017. 31 с.

396. Залуцький І. Р. Концептуальні пріоритети державної політики розвитку сільських територій в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: специфіка актуалізації та проблеми реалізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 3 (125). С. 153 – 161.

397. Захаренко В. А. Научное и правовое обеспечение защиты растений на пороге XXI столетия. *Защита и карантин растений*. 1999. № 12. С. 6 – 7.

398. Звегинцева Д. О. Прямое действие права ВТО: взвесив все «за» и «против». *Российский внешнеэкономический вестник*. 2014. № 11. С. 87 – 102.

399. Звіт робочої групи зі вступу України до СОТ. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/981_c62

400. Земко А. М., Філюк П. Т. Деякі питання правового регулювання виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції в Україні. *Правові засади ведення органічного землеробства: збір. матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 29-30 вер. 2017)*. Х., 2017. С. 65 – 68.

401. Информационная записка ИНФОСАН (Международная сеть органов по безопасности пищевых продуктов) № 4/2008 – Codex Alimentarius. URL : www.who.int/foodsafety/fs_management/No_04_Codex_Jun08_ru.pdf
402. Исполинов А. С. К 20-летию ВТО: критический взгляд на практику Органа по разрешению споров. *Торговая политика*. 2015. № 1/1. С. 10 – 30.
403. Исполинов А. С. Концепция *acquis communautaire* в праве Европейского Союза. *Вестник Московского ун-та. Серия 11. «Право»*. 2010. № 5. С. 68 – 88.
404. Исполинов А. С. Применение норм соглашений ВТО национальными судами: теория и практика. *Государство и право*. 2014. № 9. С. 75 – 85.
405. Казанский П. Е. Введение курс международного права. Одесса, 1901. 386 с.
406. Кайдашов В. С. Організаційно-правові засади безпечності та якості сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2012. 19 с.
407. Каліущенко І. Сільськогосподарські відносини як об'єкт міжнародно-правового регулювання. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 6. С. 125 – 128.
408. Калюжна Н. Г. Роль системи нотифікацій СОТ у забезпеченні результативності торговельно-економічного співробітництва держав. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2018. № 3 (102). С. 19 – 24.
409. Каракаш І. І. Адаптація екологічного законодавства України до законодавчих стандартів Європейського Союзу. *Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 31 жовтня 2017 року). Одеса, 2017. С. 175 – 179.
410. Каракаш І. І. Екологічна функція сучасної української держави. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права*: зб. тез (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків, 2013. С. 30 – 33.

411. Каракаш І. І. Законодавчі засади нової стратегії державної екологічної політики України. *Наукові праці НУ «ОЮА»*. 2011. Вип. 10. С. 335 – 344.

412. Карпінська Н. Безпечність сільськогосподарської продукції: вимоги ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляд: зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 травня 2019 року)*. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 279 – 283.

413. Карпінська Н. В Розгляд суперечок із питань реалізації Угоди про сільське господарство СОТ. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 року)*. Частина друга. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 25 – 27.

414. Карпінська Н. В. Особливості впливу неурядових організацій на відносини застосування санітарних та фітосанітарних заходів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Вип. 63. С. 199 – 204.

415. Карпінська Н. В. Екологізація сільського господарства в умовах євроінтеграції. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»*: матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 150 – 152.

416. Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у світлі міжнародних стандартів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 11 (33). Том 1. С. 82 – 88.

417. Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС:

монографія. Луцьк, СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.

418. Карпінська Н. В. Інституційно-функціональне забезпечення застосування санітарних та фітосанітарних заходів у світлі вимог СОТ та ЄС. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. № 1 (14). С. 85 – 92.

419. Карпінська Н. В. Інтеграція екологічної політики України в контексті вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 8-10 вересня 2017 року). Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2017. С. 58 – 60.

420. Карпінська Н. В. Інтеграція екологічної політики України в контексті вимог Європейського Союзу. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції*: матеріали круглого столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 152 – 155.

421. Карпінська Н. В. Особливості застосування санітарних та фітосанітарних заходів СОТ. *Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 7 грудня 2018 року). Харків: ТОВ «Оберіг», 2018. С. 35 – 37.

422. Карпінська Н. В. Періодизація розвитку законодавства щодо регулювання санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. Вип. 46. С. 153 – 158.

423. Карпінська Н. В. Право на продовольчу безпеку крізь призму застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини*: збірник матеріалів VII Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 11 грудня 2020 р.) Електронне видання на CD-ROM. С. 39 – 41.

424. Карпінська Н. В. Правова регламентація санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у світлі вимог ЄС. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 165 – 168.

425. Карпінська Н. В. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського товару у контексті вимог СОТ. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Міжнарод. Конгресу* (Одеса, 2–4 червня 2017 року). Одеса: Юридична література, 2017. С. 149 – 151.

426. Карпінська Н. В. Принцип самостійності (принцип суверенітету) та антипротекціоністські принципи у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом СОТ. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки*. 2020. № 12 (34). Том 1. С. 39 – 47.

427. Карпінська Н. В. Принципи застосування санітарних та фітосанітарних заходів: вимоги СОТ та ЄС. *Європейські перспективи*. 2021. № 1. С. 145 – 154.

428. Карпінська Н. В. Санітарні та фітосанітарні заходи у контексті вимог СОТ та ЄС. *Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнарод. наук. конф. «Сімнадцяті осінні юридичні читання»* (Хмельницький, 19 – 20 жовтня 2018 року). Ч. 2. С. 183 – 185.

429. Карпінська Н. В. Специфіка розвитку законодавства на етапі підготовки до вступу України до СОТ та гармонізації з її вимогами у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. Випуск 45. С. 102 – 106.

430. Карпінська Н. В. Співвідношення санітарних та фітосанітарних заходів із технічними регламентами, стандартами та процедурами оцінки відповідності згідно вимог СОТ. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Гельветика, 2019. С. 125 – 127.

431. Карпінська Н. В., Духневич А. В. Правова природа багатосторонніх угод Світової організації торгівлі у аграрному законодавстві України. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 травня 2017 року). Київ, 2017. С. 113 – 115.

432. Карпінська Н. Інституційно-функціональне забезпечення застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. *European Political and Law Discourse*. 2021. Volume 8. Issue 1. P. 226 – 236.

433. Карпінська Н. Організаційно-правове забезпечення застосування фітосанітарних заходів в Україні. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України: матеріали круглого столу* (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків: Право, 2016. С. 112 – 115.

434. Карпінська Н. Особливості розвитку законодавства про санітарні та фітосанітарні заходи на етапі його формування (1991 – 2004). *AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe)*. Lublin. № 1 (7). 2020. S. 33 – 42.

435. Карпінська Н. Правові особливості розвитку законодавства України про санітарні та фітосанітарні заходи на етапі гармонізації із законодавством ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 115 – 120.

436. Карпінська Н. Принцип наукового обґрунтування в разі застосування санітарних і фітосанітарних заходів: вимоги СОТ та ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 100 – 107.

437. Карпінська Н. Санітарні та фітосанітарні заходи у контексті вимог Світової організації торгівлі та Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2 (12). С. 85 – 89.

438. Карпінська Н. Юридична природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів: теоретико-методологічний підхід. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 381 – 388.

439. Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право / науч. ред. В. М. Шуилова. Москва, 2002. 580 с.

440. Кацубо С. П. Об экологизации аграрного законодательства в Республике Беларусь. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства: збірник наук. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 4 – 5 лист. 2016 року)*. Київ, 2016. С. 122 – 124.

441. Ким Каг Вон. Принцип наибольшего благоприятствования в ГАТТ-ВТО: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2000.

442. Кідалов С. О. Організаційно-правові засади діяльності органів охорони, використання і відтворення водних біоресурсів та регулювання рибальства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07. Київ, 2014. 20 с.

443. Клюкин Б. Д. США: правовое регулирование сельского хозяйства. М., 1972. 295 с.

444. Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: дис. канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2017. 244 с.

445. Кобилянська А. В. Проблеми ефективності інфраструктури регулювання застосування санітарних та фітосанітарних норм до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. № 1. Серія «Економічні науки»*. 2015. № 1. С. 156 – 162.

446. Кобецька Н. Р. Підходи ЄС до імплементації екологічних вимог державами – його членами. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/7936/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%202020.pdf

447. Ковалев А. А. Право ВТО как комплексный институт международного права. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2006. № 4. С. 73 – 75.

448. Ковалев А. А. Право ВТО как комплексный институт международного права. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2006. № 4. С. 73 – 75.

449. Коваленко Б. В. Перспективи застосування стандартів ISO 14000 в екологічному праві України. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матер. «круглого столу»* (Київ, 27 травня 2016 року). Київ, 2016. С. 335 – 339.

450. Коваленко Б. В. Юридична природа стандартів як джерел екологічного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2019. 19 с.

451. Коваленко Т. О. Адаптація аграрного законодавства України до *acquis communautaire*: сучасний стан та перспективи. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах: матеріали наук.-практ. конф.* (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 185 – 190.

452. Коваленко Т. О. Дефектність аграрного законодавства як виклик продовольчій безпеці України. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Гельветика, 2019. С. 33 – 35.

453. Коваленко Т. О. Джерела аграрного права України: сучасний стан та перспективи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 7. С. 61 – 69.

454. Коваленко Т. О. Об'єктивні умови формування аграрного права України. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1 (5). С. 80 – 85.

455. Коваленко Т. О. Передумови формування аграрного права України. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного і екологічного права: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 22-23 травня 2015 року). Київ, 2015. С. 44 – 47.

456. Коваленко Т. О. Поняття, ознаки та критерії продовольчої безпеки за законодавством України та інших держав. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 1 (20). С. 30 – 41.

457. Коваленко Т. О. Правове регулювання маркування органічної сільськогосподарської продукції в Україні: апроксимація до вимог ЄС. *Правові засади ведення органічного землеробства*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29-30 вересня 2017 р.). Харків, 2017. С. 97 – 100.

458. Коваленко Т. О., Скічко К. І. Особливості міжнародного договору як джерела аграрного права України. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 року). Одеса, 2017. С. 620 – 622.

459. Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1996. 20 с.

460. Ковальчук Т. Г. Чи є доступність до інформації про опромінення харчових продуктів гарантією права на безпечні харчові продукти в Україні? *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 168 – 171.

461. Ковальчук Т. Г. Щодо гарантій права на безпечні харчові продукти в Україні. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитоновна, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Гельветика, 2019. С. 133 – 136.

462. Ковальчук Т. Г. Щодо поняття, особливостей та забезпечення права на безпечні харчові продукти. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнарод. наук.-

практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2019. С. 146 – 150.

463. Кожух М. С. Господарсько-правове забезпечення реалізації державної продовольчої політики: монографія. К.: Юридична думка, 2015. 199 с.

464. Кожух М. С. Напрями удосконалення стандартів якості продовольчої продукції. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2015. № 4. С. 104 – 108.

465. Козмуляк К. Правове регулювання економічного стимулювання ведення екологічно безпечного рослинництва в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 11. С. 94.

466. Коломієць Я. Л. Правове регулювання обмежень у здійсненні виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2015. 20 с.

467. Комендантов С. В. Проблемы имплементации в Российской Федерации положений правовой системы Всемирной торговой организации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Казань, 2006. 23 с.

468. Конвенція про заснування Європейської і Середземноморської організації захисту рослин 1951 року від 18.04.1951 року. *Офіційний вісник України*. 2006. № 39. Стор. 111. Ст. 2648.

469. Кондратьєва К. А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2013. 18 с.

470. Корнієнко В. М. Стан та проблеми вдосконалення аграрного законодавства України в умовах євроінтеграції. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 190 – 192.

471. Корнієнко Г. С. Аграрне право як стратегічна галузь права. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 77 – 81.

472. Костецька О. Я. Правова охорона сільськогосподарських угідь, зайнятих багаторічними насадженнями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2014. 22 с.

473. Костицький В. В. Екологічна сутність сучасної соціальної правової держави. *Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 8-10 вересня 2017 року). Івано-Франківськ, 2017. С. 22 – 26.

474. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). К.: ІЗП і ПЗ, 2003. 772 с.

475. Костицький В. В. Сучасний зміст екологічної функції держави. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України*: матер. круглого столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 42 – 45.

476. Костюченко Я. М. Особливості механізмів врегулювання суперечностей в процесі європейської економічної інтеграції України. *Правова держава*. 2016. Вип. 21. С. 250 – 255.

477. Костюченко Я. М. Принцип «прозорості» як основоположний та наскрізний в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 148 – 151

478. Костяшкін І. О. Окремі методологічні засади реалізації права власності на землю в Україні в умовах сталого розвитку. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 тр. 2017). К., 2017. С. 116 – 119.

479. Кочергіна О. М. Міжнародно-правове регулювання антидемпінгу на багатосторонній основі в системі ГАТТ/СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2004. 16 с.

480. Кошеленко К. В. Юридична відповідальність за шкоду навколишньому природному середовищу за законодавством України і ЄС:

порівняльно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2019. 22 с.

481. Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2015. 19 с.

482. Кравець Н. В. Щодо місця принципу екологізації аграрного виробництва у системі принципів аграрного права. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: збірник матеріалів круглого столу* (Харків, 24 травня 2013 року) / за ред. Шульги М.В., Саннікова Д.В. Харків, 2013. С. 152 – 153.

483. Красиков Д. В. Внутреннее законодательство членов ВТО как предмет оспаривания в рамках системы ВТО по разрешению споров. *Юридическая наука*. 2014. № 1. С. 105 – 109.

484. Красиков Д. В. Проблемы взаимодействия права Всемирной торговой организации и законодательства ее членов. *Конституция Российской Федерации: 20 лет спустя: сборник научных трудов*. Саратов: Поволжский институт управления им. П. А. Столыпина, 2014. С. 23 – 24.

485. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис. ...докт. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2018. 31 с.

486. Крет О.В. Атрибутивні характеристики транспарентності як категорії політичної науки. *Науковий вісник Одеського державного економічного університету*. 2008. № 20 (76). С. 93 – 102.

487. Крушельницька Г. Л. Тварини як особливий об'єкт цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.03. Київ, 2014. 19 с.

488. Кузьміна М. М. Особливості правового забезпечення якості продукції в Європейському Союзі та рамках Світової Організації Торгівлі. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 2. С. 116 – 126.

489. Кулинич О. П. До питання про вдосконалення правової охорони бджільництва в Україні. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та*

екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). Харків, 2020. С. 164 – 167.

490. Кульчій І. М. Деякі аспекти адаптації аграрного законодавства до вимог права ЄС щодо безпечності та якості сільськогосподарської продукції. *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин:* матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18 листопада 2016 р.). за заг. ред. П. Д. Пилипенка. Львів, 2016. С. 244 – 246.

491. Кульчій І. М. Інтеграційні відносини у сфері розвитку сільського господарства та сільських територій як складова предмета аграрного права. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах:* матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 196 – 201.

492. Купчення Л. І. Функції аграрного права в сучасних умовах розвитку України. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах:* матер. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року). Харків, 2018. С. 201 – 205.

493. Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.

494. Курман Т. В. Про принцип екологізації аграрного виробництва. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна:* матер. Всеукр. Круг.столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 90 – 92.

495. Курман Т. В. Характеристика законодавчої бази, що забезпечує функціонування сучасного сільськогосподарського виробництва *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин:* Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18 листопада 2016 р.). за заг. ред. П. Д. Пилипенка. Львів, 2016. С. 244 – 246.

496. Курман Т. В. Щодо принципів забезпечення продовольчої безпеки. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права:* збірник

матеріалів круглого столу (24 травня 2013 року) / за ред. Шульги М. В., Саннікова Д. В. Харків, 2013. С. 94 – 96.

497. Курман Т. В., Туєва О. В. Щодо поняття та змісту екологізації аграрного виробництва. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2012. Вип. 173. Ч. 2. С. 74 – 79.

498. Куценко А. О. Проблеми господарсько-правового забезпечення якості вітчизняної молочної продукції в рамках членства України в СОТ. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 207 – 215.

499. Лагодієнко В. В. Щодо напрямів державної підтримки агропромислового виробництва при вступі України до СОТ. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2007. Вип. 3. Т. 1. С. 168 – 179

500. Лазаренко Ж. В. Оцінка виконання зобов'язань Україною перед СОТ у контексті реалізації національних економічних інтересів. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. Вип. 20. С. 145 – 149.

501. Лахно С. Стратегія та перешкоди на шляху вступу України до СОТ. *Міжнародна економічна політика*. 2005. № 2 (3). С. 103 – 125.

502. Лебединська О. Ю. Механізми державного управління міським продовольчим комплексом: автореф. дис. ... докт. наук з держ. упр. 25.00.02. Київ, 2004. 23 с.

503. Левіна Г. М. Правова охорона та використання рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів диких тварин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2019. 21 с.

504. Лекарь А. С. Основні риси та базові принципи системи вирішення спорів в рамках Світової організації торгівлі (СОТ). *Бюллетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 156 – 164.

505. Лисак М. А. Угода про асоціацію України з ЄС та стан торгівлі продовольчими товарами. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 66 – 72.

506. Литвин О. Є. Зовнішньоторговельна діяльність України в рамках підписання «ЗВТ+» з країнами ЄС та ЗВТ СНД. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2016. Вип. 127 (Ч. 1). С. 116 – 127.

507. Литовченко А. С. Международно-правовые аспекты применения соглашения ВТО по сельскому хозяйству: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2006. 23 с.

508. Лініченко Д. В. Міжнародно-правовий механізм врегулювання торговельних спорів у рамках діяльності світової організації торгівлі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2011. 20 с.

509. Луц Д. М. Тварини як об'єкт цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 19 с.

510. Луц Д. М. Тваринний світ як об'єкт правової регламентації. *Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних екологічних та космічних відносин*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 22 лист. 2013 року). Київ, 2013. С. 147 – 150. С. 149.

511. Лушпаєв С. А. Правові засади продовольчої безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2014. 18 с.

512. Любич А. М. Процедурні норми в аграрному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.

513. Макарова Т. И. Эффективность экологического права: к вопросу о поиске критериев. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 67 – 72.

514. Малхасян А. В. Аграрно-правовые проблемы в сфере обеспечения продовольственной безопасности: атореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Москва, 2014. 22 с.

515. Мальцева В. А. Очаговый протекционизм и миражи либерализации в международной торговле сельскохозяйственной продукцией. *Известия УрГ ЭУ*. 2017. № 4 (72). С. 88 – 97.

516. Малянова А. Н. Становление и развитие права Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2008. 24 с.

517. Мамишов Г. Г. Временные или условные санитарные или фитосанитарные меры, применяемые странами-членами ВТО. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4 (34). С. 288 – 298.

518. Маниліч М. І., Штерма Т. В. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: переваги та виклики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 12. С. 14 – 17.

519. Маркі С. Членство України у Світовій організації торгівлі. *Міжнародна економічна політика*. 2004. Т. 1 (№ 1). С. 3 – 10.

520. Марченко С. І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2008. 210 с.

521. Маслова А. В. Правовые аспекты деятельности по обеспечению качества и безопасности продукции: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Москва, 2005. 215 с. С. 135.

522. Маханьова Ю. М. Асиметрія умов угод України про членство у СОТ і асоціацію з ЄС у зовнішній торгівлі агропродовольчими товарами. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2014. № 9. С. 26 – 34.

523. Машевська Л.А. Особливості належного правового забезпечення сталого розвитку сільських територій для інтеграції України в глобальний економічний простір. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18-19 травня 2018 року) / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2018. С. 146 – 150. С. 148 – 149.

524. Международный кодекс поведения в области обращения с пестицидами. 29 ноября 2013 года. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EB134/B134_22-ru.pdf

525. Мельник В. О. Правове регулювання сертифікації органічного виробництва в Україні. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2015. Вип. 218. С. 68 – 75.

526. Минкова К. В. Либерализация международной многосторонней торговли и ВТО во второй половине XX – начале XXI в: автореф. дисс. ... канд. истор. наук 07.00.15. Санкт-Петербург, 2006. 24 с.

527. Мороз Г. В. Екологічні обмеження в контексті сталого розвитку. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитоновна, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Гельветика, 2019. С. 148 – 150.

528. Мотиль В. І. Актуальні аспекти укладення угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 115. Ч. II. С. 111 – 119.

529. Муді Р., Поліводський О. Експортно-імпортні операції з країнами ЄС: сільгосппродукція (посібник з правових питань). URL: <http://www.sps-info.org.ua/ua/Library/guide>;

530. Мудровська К. Безпека харчових продуктів і система HACCP: що потрібно знати сільгоспвиробнику. URL: https://protocol.ua/ua/bezpeka_harchovih_produktiv_i_sistema_haccp_shcho_potribno_znati_silgospvirobniku

531. Музика Б.Б. Сучасний стан та перспективи розвитку забійних пунктів в аграрній сфері України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2016. Вип. 88. Ч. 2 : Економічні науки. С. 334 – 341.

532. Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Віче*. 2013. № 8. С. 12 – 18.

533. Муравйов В.І. Правові інструменти реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 121. Ч. 1. С. 107 – 116.

534. Муштрук М. М. Аналіз технологічної бази для виробництва кормового борошна і його сумішей. *Біоресурси і природокористування*. 2018. Том 10. № 5-6. С. 52 – 67.

535. Назаренко О. А. Порівняльний аналіз методів нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України та зарубіжних країн. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 4 (69). С. 39 – 45.

536. Невмержицька М. А. Міжнародні організаційно-правові аспекти ветеринарної справи. *Науковий вісник НУБіП. Серія «Право»*. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 89 – 97.

537. Невмержицька М. А. Угоди СОТ в системі ветеринарного законодавства. *Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі*: матер. «круглого столу» (Харків, 13 червня 2014 року). Харків, 2014. С. 135 – 137.

538. Нечипорук Л. Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2009. 198 с. С. 106 – 116.

539. Никифоров В. А. Юридическая природа и тенденции развития сложноструктурных комплексов норм, создаваемых международными организациями для регулирования мирового торгового оборота: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2011. 45 с.

540. Ніжніченко О. А. Еколого-правове стимулювання впровадження ресурсо- та енергозберігаючих заходів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 3. С. 40 – 43.

541. Новак Т. С., Мельник В. О. До питання маркування кормів за законодавством України. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Вип. 11. № 1. С. 59 – 68.

542. Носік В. В. Аграрні права та їх юридична природа в сучасних умовах. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні*: зб. наук. праць Міжн. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14-15 трав. 2010). Хмельницький, 2010. С. 123 – 126.

543. Носік В. В. Методологічні основи юридичної природи сучасного земельного та аграрного права у забезпеченні конкурентоспроможності України в умовах світових інтеграційних економічних та державно-правових явищ. *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 21-22 травня 2010 року). Біла Церква, 2010. С. 17 – 18.

544. Носік В. В. Проблеми правового забезпечення людського розвитку сільських територій в Україні. *Правові проблеми розвитку сільських територій*: матер. круг. столу (Київ, 9 грудня 2015 року). Київ, 2015. С. 22 – 25.

545. Носова М., Цимбалюк С. Фітосанітарний контроль як складова державного регулювання екобезпеки. *Техногенно-екологічна безпека України: стан та перспективи розвитку*: матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Ірпінь, 04-15 листопада 2019 року). Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. С. 127 – 130.

546. Оверковська Т. К. Екологічний ризик у сільському господарстві: правові аспекти. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 327 – 330.

547. Оверковська Т. Правове регулювання безпечності продуктів харчування. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 109 – 114.

548. Оверковська Т. Правове регулювання виробництва ветеринарних препаратів. *Economic And Law Paradigm Of Modern Society*. 2020. № 1. С. 106 – 113.

549. Овчаренко О. М. Адаптація національного законодавства про ветеринарну медицину до законодавства Європейського Союзу. *Аграрне право*

як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матеріали Всеукр. круг. столу (Київ, 25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 153 – 156. С. 155.

550. Олефір А. О. Господарсько-правові наслідки виконання Угоди про асоціацію з ЄС для України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. №. 9-2. Т. 1. С. 170 – 175.

551. Олефір А. О. Розвиток нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України в умовах членства в СОТ. *Формування ринкової економіки*. 2012. № 27. С. 262 – 277.

552. Олефір А. О., Олефіренко В. В. Розвиток нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі України в умовах членства в СОТ. *Формування ринкової економіки*. 2012. № 27. С. 262 – 277.

553. Олещенко І. В. Комлаєнс-система у забезпеченні охорони довкілля суб'єктами господарювання. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України: матеріали круглого столу* (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 291 – 293.

554. Омельченко А. В. Гармонізація зовнішньоекономічного законодавства України із вимогами Світової організації торгівлі (організаційно-правові засади). *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 366 – 372.

555. Омельченко О., Осмолівська О. Світова організація торгівлі переживає найскладнішу кризу за час свого існування. *Юридична газета*. 2020. №16 (722). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/svitova-organizaciya-torgivli-perezhive-nayskladnishi-krizu-za-chas-svogo-isnuvannya.html>

556. Онищук О. О. Адміністративно-правова діяльність суб'єктів владних повноважень по боротьбі з браконьєрством: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 20 с.

557. Опришко В. Ф. Конституційні основи розвитку законодавства України. К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2001. 212 с.

558. Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: кол. монографія / За ред. проф. М.В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. 308 с.

559. Осика С., Пятницький В. Світова організація торгівлі. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: К.І.С., 2005. 514 с.

560. Оцінка потреб України у галузі сприяння міжнародній торгівлі: вплив торговельної політики на людський розвиток, Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. К., 2011. 132 с. С. 45.

561. Павлова О. В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.

562. Павлюченко Ю. Правове регулювання ринку органічної продукції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1 (21). С. 170 – 175.

563. Панова А. С. Об особенностях технического регулирования по праву ВТО. *Бизнес. Менеджмент. Право*. 2013. № 1. С. 60 – 65.

564. Панченко В. В. Державна контрольно-наглядова діяльність в аграрному секторі як складова продовольчої безпеки України: організаційно-правові питання. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 175 – 177.

565. Панченко В. В. Деякі організаційно-правові питання забезпечення продовольчої безпеки країн пострадянського простору. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права*: матеріали круглого столу (Харків, 6 грудня 2013 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2013. С. 217 – 219.

566. Панченко В. В. Деякі питання щодо аграрного законодавства на сучасному етапі його розвитку. *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин*:

Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18 листопада 2016 р.). за заг. ред. П. Д. Пилипенка. Львів, 2016. С. 251 – 252.

567. Панченко В. В. Щодо економіко-правових питань регулювання сільськогосподарського виробництва як складової продовольчої безпеки. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: збірник матеріалів круглого столу* (24 травня 2013 року) / за ред. Шульги М. В., Саннікова Д. В. Харків, 2013. С. 96 – 97.

568. Пасемко Г. П., Пасемко Н. І. Формування деонтологічних принципів державного регулювання аграрних відносин. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року)*. Хмельницький, 2013. С. 330 – 333.

569. Петлюк Ю. С. Сучасний стан і напрями розвитку АПК України: правовий вимір. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 року)*. Харків, 2018. С. 239 – 243.

570. Пирець Н. М. Можливості використання світового досвіду стимулювання експорту в українській практиці. *Економіка: проблеми теорії та практики*. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. № 195/1. С. 173 – 182.

571. Пирець Н. М. Система стимулювання експорту. Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках ЧЗС и ГУААМ. Свиштов-Донецк: СА «ДА-Ценов»; ДонНУ, 2004. С. 234 – 241.

572. Писаренко В. М., Писаренко М. В. Захист рослин. Фітосанітарний моніторинг: методи захисту рослин. Інтегрований захист рослин. К.: Істина, 2006. 180 с. С. 43 – 44.

573. Питання Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2016 року №260-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 81.

574. Питання закупівлі та реалізації Аграрним фондом дизельного палива і мінеральних добрив для проведення весняно-польових робіт у 2009 році: постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2009 року № 152. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 42.

575. Питання проведення планування, моніторингу та оцінки результативності виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 447. *Офіційний вісник України*. 2017. № 53. Ст. 1605.

576. Питання реалізації Аграрним фондом аміачної селітри: постанова від 7 жовтня 2009 року № 1058. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 188 (*втратила чинність*)

577. Питання реалізації Аграрним фондом аміачної селітри: розпорядження від 3 лютого 2010 року № 190-р. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 28.

578. Піддубна Д. С. Засоби захисту рослин: сучасні нормативно-правові вимоги у відповідності до світових змін через призму підтримки до поширення органічного господарювання та збереження природних ресурсів. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»*: матер. зібрання (м. Одеса, 6–9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. – Одеса: Гельветика, 2019. С. 159 – 162.

579. Піддубна Д. С. Правовий захист органічної продукції від генетично модифікованих організмів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2015. 20 с.

580. Піддубна Д. С. Правовий захист рослин під час органічного виробництва. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 10. С. 114 – 119.

581. Піддубний О. Ю. Правове регулювання безпечності та якості харчових продуктів як комплексний правовий інститут. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали «круг.столу»* (Київ, 27 травня 2016 року) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2016. С. 259 – 262.

582. Піддубний О. Ю. Сучасний погляд на співвідношення понять «харчова продукція» і «сільськогосподарська продукція» в законодавстві України. *Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* : матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. О. : Юридична література, 2016. С. 51 – 53.

583. Піддубний О. Ю. Три закони – три термінології: до питання кодифікації законодавства у сфері якості та безпечності сільськогосподарської та харчової продукції в Україні. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»* : матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 60 – 62.

584. Пісьмаченко Л. М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль: монографія. Донецьк: Юго-Восток Лтд, 2008. 366 с.

585. Повідомлення про оприлюднення проекту Закону України «Про захист рослин». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0d133a24-cf26-4323-8677-15a6539f08b3&title=PovidomlenniaProOpriliudnenniaProktuZakonuUkrainiproZakhistRoslin>

586. Пода Т. О. Проблеми функціонування та напрямки реформ системи врегулювання міждержавних суперечок СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2008. 24 с.

587. Позняк Е. В. Перспективи розвитку принципу екосистемності в екологічному праві. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 травня 2013 року). Хмельницький, 2013. С. 78 – 81.

588. Поліщук В. А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2016. 199 с.

589. Поліщук В. А. Правові питання сертифікації сільськогосподарської продукції за стандартом Global G.A.P. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»* : матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 203 – 205.

590. Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2014. 18 с.

591. Полюхович Л. Про правові аспекти стандартизації сільськогосподарської продукції в Україні у контексті членства в СОТ. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 162 – 165.

592. Попов В. К., Гетьман А. П. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу. *Право України*. 2000. № 1. С. 51 – 53.

593. Попов М. С. Право на применение санитарных и фитосанитарных мер государствами-членами ВТО и последствия их применения. *Здравоохранение Российской Федерации*. 2013. № 4. С. 38 – 40.

594. Попов М. С., Попова А. Ю. Основания и принципы применения санитарных и фитосанитарных мер в практике Всемирной торговой организации. *Анализ риска здоровью*. 2013. С. 36 – 40.

595. Попов О. І. Методика розрахунку експортного потенціалу підприємств АПК Криму. *Діловий огляд ПЕЕЗ «Сиваш»*. 1997. № 5. С. 43 – 46.

596. Попова А. О. Правова охорона земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Одеса, 2017. 20 с.

597. Поспелов С. М., Шестиперова З. И., Долженко И. К. Основы карантина сельскохозяйственных растений. М. : Агропромиздат, 1985. 183 с.

598. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 14 червня 2011 року у справі № 2а-1786/10/2670. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/17074904>

599. Почкаева М. Дискриминация в торговле и международное право. *Внешняя торговля*. 1968. № 9. С. 20 – 21.

600. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до прикінцевих положень Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» з метою стабілізації ринку кормів». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3672&skl=10

601. Пояснювальна записка проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ідентифікації та реєстрації тварин № 4396 від 18.11.2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70464

602. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України: навч. посіб. / Т. О. Коваленко, С. І. Марченко. К.: Юрінком Інтер, 2015. 296 с. С. 139 – 158.

603. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 531.

604. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 52.

605. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: *Закон України* від 14.01.2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 95.

606. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації актів законодавства Європейського Союзу у сфері технічного регулювання: *Закон України* від 06.06.2019 року. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 28. Ст. 116.

607. Про внесення змін до Закону України «Про карантин рослин» щодо зменшення адміністративного навантаження: *Закон України* від від 15.07.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 35. Ст. 353.

608. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 217-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 26. Ст. 1044.

609. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: *Закон України* від 18.05.2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 31. Ст. 343.

610. Про забезпечення сільськогосподарських підприємств мінеральними добривами вітчизняного виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2008 року № 1110. *Урядовий кур'єр*. 2008. № 245

611. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: *Закон України* від 18.03.2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

612. Про Загальнодержавну цільову економічну програму проведення моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі, на 2010-2015 роки:

Закон України від 04.06.2009 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 42. Ст. 636.

613. Про затвердження Ветеринарних та санітарних вимог до особистих селянських господарств – виробників сирого товарного молока: наказ Мінагрополітики від 21.03.2002 року № 17. *Офіційний вісник України*. 2002. № 15. Стор. 177. Ст. 842.

614. Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог до утримання голубів: наказ Мінагрополітики від 13.12.2012 року № 769. *Офіційний вісник України*. 2013. № 15. Стор. 11. Ст. 529.

615. Про затвердження Вимог до тверджень про поживну цінність харчових продуктів та тверджень про користь для здоров'я харчових продуктів: наказ МОЗ від 15.05.2020 року № 1145. *Офіційний вісник України*. 2020. № 65. Стор. 218. Ст. 2116.

616. Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР): наказ Мінагрополітики від 01.10.2012 № 590. *Офіційний вісник України*. 2012. № 81. Стор. 129. Ст. 3290.

617. Про затвердження галузевої програми «Захист рослин 2008 – 2015»: наказ Міністерства аграрної політики України від 06.12.2007 року № 867/112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0867555-07#top>

618. Про затвердження галузевої Програми «Комплексна біологізація захисту рослин 2008 - 2012»: наказ Мінагрополітики України та УААН від 27 травня 2008 року № 334/46. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN38840.html

619. Про затвердження Державних гігієнічних правил і норм «Регламент максимальних рівнів окремих забруднюючих речовин у харчових продуктах»: наказ МОЗ від 13.05.2013 року № 368. *Офіційний вісник України*. 2013. № 42. Стор. 154. Ст. 1526.

620. Про затвердження державних санітарних правил проектування, упорядкування та експлуатації виробництва біологічних засобів захисту рослин та стимуляторів росту рослин у виробничих біолабораторіях та біофабриках: наказ МОЗ України від 20 серпня 1997 року № 254а. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MOZ2895>

621. Про затвердження інструкцій про заходи з профілактики та боротьби з інфекційними хворобами тварин: бруцельозом, сибіркою, хворобою Тешена свиней та анемією коней: наказ Міністерства агропромислового комплексу від 25.01.2000 року № 4. *Офіційний вісник України*. 2000. № 11. Стор. 257. Ст. 439.

622. Про затвердження Інструкції з проведення санітарної обробки – дезінфекції, дезінсекції та дератизації об'єктів птахівництва: наказ Мінагрополітики від 20.06.2007 року № 69. *Офіційний вісник України*. 2007. № 53. Стор. 108. Ст. 2173.

623. Про затвердження Інструкції щодо діагностики, профілактики та боротьби з губчастою енцефалопатією великої рогатої худоби: наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 04.09.2008 року № 180. *Офіційний вісник України*. 2008. № 81. Стор. 154. Ст. 2750.

624. Про затвердження Інструкції щодо профілактики та ліквідації захворювання тварин на ящур: наказ Мінагрополітики та продовольства від 07.08.2017 року № 431. *Офіційний вісник України*. 2017. № 75. Стор. 401. Ст. 2312.

625. Про затвердження Кодексу поведінки посадових осіб Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України, що виконують функції державного контролю та нагляду у сфері здійснення санітарних та фітосанітарних заходів: наказ Держветфітослужби від 30 вересня 2013 року № 2134. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN92135.html

626. Про затвердження Методичної настанови для виробників заморожених напівфабрикатів у тістовій оболонці: наказ МОЗ від 11.12.2019 року № 2444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2444282-19#Text>

627. Про затвердження Методів відбору зразків для визначення максимально допустимих рівнів мікотоксинів у харчових продуктах для цілей державного контролю: наказ Мінагрополітики від 22.05.2019 року № 264. *Офіційний вісник України*. 2019. № 52. Стор. 148. Ст. 1817.

628. Про затвердження Переліку максимально допустимих рівнів небажаних речовин у кормах та кормовій сировині для тварин: наказ Мінагрополітики від 19.03.2012 року № 131. *Офіційний вісник України*. 2012. № 29. Стор. 86. Ст. 1081.

629. Про затвердження Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях: наказ Мінекономрозвитку від 09.06.2020 року № 1073. *Офіційний вісник України*. 2020. № 65. Стор. 187. Ст. 2109.

630. Про затвердження плану заходів щодо проведення інституційної реформи у сфері здійснення санітарних та фітосанітарних заходів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2012 року № 415-р. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 136.

631. Про затвердження Показників безпечності харчових продуктів «Максимальні межі (рівні) залишків діючих речовин ветеринарних препаратів у харчових продуктах тваринного походження»: наказ МОЗ від 23.12.2019 № 2646. *Офіційний вісник України*. 2020. № 7. Стор. 30. Ст. 306.

632. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. *Офіційний вісник України*. 2015. № 73. Ст. 2402.

633. Про затвердження Положення про Національну комісію із зводу харчових продуктів Кодекс Аліментаріус та її персонального складу: постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1999 року № 616. *Офіційний вісник України*. 1999. № 16. Стор. 29. (втратила чинність)

634. Про затвердження Положення щодо здійснення аналізу ризиків для розробки та/або перегляду фітосанітарних заходів: наказ Мінагрополітики від 11.06.2012 року № 339. *Офіційний вісник України*. 2012. № 52. Стор. 184. Ст. 2114.

635. Про затвердження Порядку видачі ветеринарних документів: постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року № 857. *Офіційний вісник України*. 2013. № 92. Стор. 53. Ст. 3401.

636. Про затвердження Порядку використання коштів Державного бюджету України на проведення ідентифікації та реєстрації великої рогатої худоби: наказ Мінагрополітики та Мінфіну від 06.04.2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0497-04#Text>

637. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для проведення заходів щодо боротьби з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин: постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2008 р. № 398. *Офіційний вісник України*. 2008. № 32. Стор. 27. Ст. 1046.

638. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів щодо боротьби із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, запобігання розповсюдженню збудників інфекційних хвороб тварин: постанова Кабінету Міністрів України від 29 лютого 2012 р. № 205. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 61.

639. Про затвердження Порядку використання тварин у сільському господарстві: наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25 жовтня 2012 р. № 652. *Офіційний вісник України*. 2012. № 91. Стор. 88. Ст. 3703.

640. Про затвердження Порядку встановлення спеціальних умов імпорту харчових продуктів та кормів: постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2019 року № 869. *Офіційний вісник України*. 2019. № 82. Стор. 93. Ст. 2796.

641. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю у країнах-експортерах: постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2019 р. № 589. *Офіційний вісник України*. 2019. № 55. Стор. 87. Ст. 1923.

642. Про затвердження Порядку знищення, утилізації кормів, повернення їх в обіг для годівлі тварин або для інших, ніж годівля тварин, цілей: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 13.04.2020 року № 689. *Офіційний вісник України*. 2020. № 50. Стор. 40. Ст. 1575.

643. Про затвердження Порядку імпорту біологічних контрольних організмів для проведення наукових досліджень або біологічного контролю та шкідливих організмів, які завозяться для науково-дослідних цілей: постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 2017 р. № 144. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 51.

644. Про затвердження Порядку надання інформації про події та ситуації, що становлять загрозу життю і здоров'ю, санітарному та епідемічному благополуччю населення: постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 818. *Офіційний вісник України*. 2019. № 70.

645. Про затвердження Порядку офіційного встановлення та/або підтримання статусу місця виробництва або виробничої ділянки, вільних від регульованих шкідливих організмів, позбавлення такого статусу, його поновлення та інші умови офіційного встановлення місця виробництва або виробничої ділянки: наказ Мінагрополітики від 07.08.2012 року № 487. *Офіційний вісник України*. 2012. № 71. Стор. 276. Ст. 2892.

646. Про затвердження Порядку оформлення Головним державним фітосанітарним інспектором України, головними державними фітосанітарними інспекторами в Автономній Республіці Крим, місті Києві, областях, їх заступниками та державними фітосанітарними інспекторами матеріалів про адміністративні правопорушення: наказ Мінагрополітики від 06.09.2013 року № 534. *Офіційний вісник України*. 2013. № 78. Стор. 103. Ст. 2908.

647. Про затвердження Порядку проведення державної ветеринарно-санітарної експертизи кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять генетично модифіковані організми: наказ Мінагрополітики від 16.01.2018 року № 17. *Офіційний вісник України*. 2018. № 19. Стор. 64. Ст. 642.

648. Про затвердження Порядку та критеріїв уповноваження акредитованих лабораторій, у тому числі референс-лабораторій, та Порядку перевірки дотримання уповноваженими акредитованими лабораторіями, у тому числі референс-лабораторіями, критеріїв уповноваження та позбавлення такого уповноваження: постанова Кабінету Міністрів України від 10 січня 2019 року № 10. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 9.

649. Про затвердження Порядку фінансування запобіжних заходів щодо поширення, локалізації та ліквідації карантинних і особливо небезпечних шкідливих організмів, а також контрольних обстежень сільськогосподарських угідь за рахунок коштів Державного бюджету України: постанова Кабінету Міністрів України від 13 лютого 1999 року № 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-99-%D0%BF#Text> (втратила чинність)

650. Про затвердження Правил додавання вітамінів, мінеральних речовин та деяких інших речовин до харчових продуктів: наказ МОЗ від 16.07.2020 року № 1613. *Офіційний вісник України*. 2020. № 77. Стор. 76. Ст. 2476.

651. Про затвердження Правил заповнення, зберігання, списання ветеринарних документів та вимог до їх обліку: наказ Мінагрополітики від 01.08.2014 року № 288. *Офіційний вісник України*. 2014. № 83. Стор. 67. Ст. 2365.

652. Про затвердження Правил належної виробничої практики ветеринарних препаратів: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 606 від 10 листопада 2017 року. *Офіційний вісник України*. 2018. № 12. Стор. 46. Ст. 420.

653. Про затвердження Правил передзабійного ветеринарного огляду тварин і ветеринарно-санітарної експертизи м'яса та м'ясних продуктів: наказ Державного департаменту ветеринарної медицини Міністерства аграрної

політики України від 07 червня 2002 року № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0524-02#Text>

654. Про затвердження Правил транспортування тварин: постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 року № 1402. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 29.

655. Про затвердження уніфікованих форм актів, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю) щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сферах карантину та захисту рослин: наказ Мінагрополітики від 07.05.2019 року № 242. *Офіційний вісник України*. 2019. № 50. Стор. 190. Ст. 1714.

656. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 року. *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 30. Ст. 379.

657. Про захист рослин: Закон України від 14.10.1998 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 50-51. Ст. 310.

658. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 27. Ст. 230.

659. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 847-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 185.

660. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України від 06.12.2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 7. Ст. 41.

661. Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 34. Ст. 352.

662. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 169.

663. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: *Закон України* від 23.12.1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.

664. Про пестициди та агрохімікати: *Закон України* від 02.03.1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91.

665. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист рослин: Указ Президента від 31.01.2006 № 81/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 5. Стор. 45. Стаття 213.

666. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі: *Закон України* від 10.04.2008 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 23. Ст. 213.

667. Про ратифікацію Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі: *Закон України* від 18.04.2007 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 30. Ст. 396.

668. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: *Закон України* від 10.11.1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 46. Ст. 415.

669. Про стандартизацію: *Закон України* від 05.06.2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 31. Ст. 1058.

670. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: *Закон України* від 15.01.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 14. Ст. 96.

671. Про Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2014 р. № 346. *Офіційний вісник України*. 2014. № 66. Ст. 1847.

672. Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 759. *Офіційний вісник України*. 2017. № 84. Ст. 2565.

673. Про утворення територіальних органів Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1092. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 4.

674. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. К., 1998. 446 с.

675. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ідентифікації та реєстрації тварин № 4396 від 18.11.2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70464

676. Проект Закону про внесення змін до статті 4 Закону України «Про пестициди та агрохімікати» щодо ввезення пестицидів на митну територію України від 18.10.2019 № 2289. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67132

677. Протокол до Угоди про партнерство й співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства від 22.11.2010 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 92 / № 81. 2011. Ст. 2959. Стор. 143. Ст. 3360.

678. Пустынная саранча. URL: <http://www.fao.org/locusts/ru/>

679. Пырец Н. М. Экспортный потенциал Украины в контексте вступления в ВТО. *Ломоносов – 2003: Междунар. конф. студентов, аспирантов, молодых ученых по фундаментальным наукам, МГУ им. М.В. Ломоносова*. Сб. тез. / Под общ. ред. В.Н. Сидоренко и др. М.: ТЕИС, 2003. С. 94 – 96.

680. Резнічук М. С. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2016. С. 54 – 64. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pravo/article/viewFile/2986/2678>

681. Рибак Р. Л., Жабенко О. В., Бундук Ю. М., Метельська А. Г. База даних «Фітосанітарні вимоги країн-членів СОТ» в умовах міжнародного фітосанітарного співробітництва. *Захист і карантин рослин*. 2013. Вип. 59. С. 226 – 230.

682. Рибак Р. Л., Жабенко О. В., Бундук Ю. М., Метельська А. Г. База даних «Фітосанітарні вимоги країн-членів СОТ» в умовах міжнародного фітосанітарного співробітництва. *Захист і карантин рослин*. 2013. Вип. 59. С. 226 – 230.

683. Рішення Окружного адміністративного суду Києва від 16 травня 2018 року у справі № 826/15456/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74483592>

684. Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.

685. Романко С. М. Екологічна безпека довкілля та людини: поняття, критерії та окремі превентивні заходи забезпечення. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 45. С. 75 – 84.

686. Русан В. М., Дяченко О. П. Інституційні засади розвитку аграрного сектору у контексті забезпечення економічної безпеки держави. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 2. С. 117 – 122.

687. Савельєва О. М. Предмет аграрного права України в умовах сталого розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2016. 20 с.

688. Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. 2012. 19 с.

689. Сакаджи К. Б. Проблеми нормативного закріплення основних категорій у сфері застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 388 – 395.

690. Салия М. Р. Международные стандарты в теории и практике «права ВТО»: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2018. 23 с.

691. Салия М. Р. Понятие «право ВТО»: дискуссия продолжается. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 7 (92). С. 199 – 208.

692. Салия М. Р. Проблемы ответственности государств за стандарты частного сектора в ВТО. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 11 (60). С. 191 – 196.

693. Самсонова Я. О. Правове забезпечення державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції в Україні. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2016. Вип. 243. С. 93 – 101.

694. Санніков Д. В., Саннікова М. В. Співвідношення норм екологічного права та міжнародних актів, учасників яких є Україна. *Співвідношення екологічного, природоресурсного, земельного та аграрного права: матеріали круг. столу (Харків, 9 грудня 2011 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги*. Харків, 2011. С. 187 – 192.

695. Саркісова Т. Проблеми правової регламентації системи контролю в сфері екобезпеки продуктів харчування. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди: матеріали Міжнарод. наук. практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року)*. Київ, 2019. С. 305 – 308. С. 306.

696. Світова організація торгівлі: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.wto.org>.

697. Селяни можуть продавати домашнє м'ясо та молоко на ринках до 2015 року. УНІАН. 22 жовтня 2009 року. URL: <http://consumers.unian.net/ukr/detail/2099>

698. Семчик В. И. Проблемы адаптации аграрного законодательства Украины к законодательству Европейского Союза. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. К.: Юринком Интер. 2003. С. 411 – 423.

699. Семчик В. І. Організаційно-правові проблеми вступу України до СОТ і Європейського Союзу та участі у формуванні єдиного економічного простору. *Правова держава*. 2005. Вип. 16. С. 325 – 334.

700. Семчик В. І. Проблеми гармонізації аграрного законодавства України та Європейського Союзу. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 4. С. 184 – 189.

701. Серафимович А. Е., Просеков А. Ю. Продовольственная безопасность: международно-правовые аспекты и российская правоприменительная практика. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2018. № 4. С. 235 – 253.

702. Серганюк У. В. Застосування засобів захисту рослин: історико-правовий аспект. *Карантин і захист рослин*. 2012. С. 24 – 26.

703. Сидор В. Д. Хімічне забруднення довкілля: нові виклики і порушення екологічних прав громадян. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 трав. 2019 року). Київ, 2019. С. 200 – 202.

704. Сидоров Я. О. Формування державної аграрної політики в умовах глобалізації: економіко-правовий аспект. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 травня 2017 року). Одеса, 2017. С. 640 – 642.

705. Сидорова С. В. Хімізація як правова форма підвищення родючості ґрунтів. *Сучасні екологічні проблеми та методика викладання еколого-правових дисциплін*: матеріали Республ. наук.-практ. конф. (Харків, 25 – 26 лист. 2010 року). Харків, 2010. С. 187 – 188.

706. Сикало О. О., Чернега Т. О., Дашченко А. В. Нормативні документи (ISO, МФСЗ, ДСТУ), що використовуються при викладанні дисциплін спеціалізації «Карантин рослин». Київ, 2015. 87 с.

707. Сібекіна А. Ю. Порівняння ключових параметрів угоди про асоціацію Україна-ЄС та членства в митному союзі Росії, Казахстану, Білорусі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 116. Ч. II. С. 77 – 82.

708. Слаута Г. В. Щодо закріплення карантину тварин у давніх джерелах права. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин*

в умовах сучасної земельної реформи: зб. матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). Харків: Юрайт, 2020. С. 271 – 274.

709. Слинько Т. Н. Правовое обеспечение экологической гласности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харьков, 1993. 19 с.

710. Смбатян А. С. Генеральное соглашение по тарифам и торговле 1994 в системе многосторонних торговых соглашений ВТО. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2019. № 3. С. 7 – 18.

711. Смбатян А. С. Правовой анализ некоторых актуальных вопросов международных торговых отношений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2001. 27 с.

712. Совместная программа ФАО/ВОЗ по стандартам на пищевые продукты. Сводные тексты. ФАО/ВОЗ. Рим, 1999.

713. Соколова Д. И., Яновская О. Р. Соглашения ВТО в условиях экономических санкций: ключевые противоречия. *Азимут научных исследований: экономика и управление*. 2018. Т. 7. № 3 (24). С. 267 – 270.

714. Спор между ЕС и Южноамериканскими странами по импорту бананов. *БИКИ*. 1999. № 25. С. 2.

715. Стариков П. В. Роль права Всемирной торговой организации в формировании глобального экономического порядка: автореф. дисс. .. канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2006. 26 с.

716. Старшинова О. С. Применение ответных мер в системе разрешения споров всемирной торговой организации: автореф. дисс. .. канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2019. 23 с.

717. Статівка А. М. Деякі питання адаптації аграрного законодавства України у сфері дотримання санітарних та фітосанітарних заходів відповідно до вимог ЄС та СОТ. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції*: зб. матер. Міжнар. Конгресу (Одеса, 2 – 4 червня 2017 року). Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 58 – 61.

718. Статівка А. М. Деякі правові питання органічного виробництва сільськогосподарської продукції. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез

Міжнар. наук. конф. «Тринадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 14-15 лист. 2014). Хмельницький, 2014. Ч. 3. С. 99 – 100.

719. Статівка А. М. Деякі проблеми правового регулювання агробізнесу в Україні. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»*: матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 68 – 71.

720. Статівка А. М. Сільське господарство й продовольство в контексті світової глобалізації: правові аспекти. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 26 – 28.

721. Статівка А. М. Сучасне аграрне право в контексті євроінтеграційних процесів. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного та аграрного права в умовах євроінтеграції*: матер. круг. столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 94 – 98.

722. Стемпаковська Н. С. Міжнародно-правове регулювання обігу генно-модифікованої продукції. *Science Online*. URL: <http://nauka-online.com/>

723. Стрельцова Є. Д. Міжнародні організаційно-правові механізми впливу на уніфікацію внутрішньодержавного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Т. 3. С. 147 – 152.

724. Сюйва І. С. Правове регулювання використання тварин у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 245 – 248.

725. Тарасов О. А. Принцип національного режимa: сущность, практика и значение в контексте вступления России во Всемирную торговую организацию: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2005. 26 с.

726. Татаренко Н. О. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у контексті торговельних воєн. *Стратегічна панорама*. 2016. № 1. С. 40 – 50.

727. Тер-Степанян Е. Е. Принцип найбільшого сприяння у міжнародному економічному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11. Харків, 2011. 18 с.

728. Технічні бар'єри та санітарні і фітосанітарні заходи в міжнародній торгівлі: види, тенденції розвитку, регулювання. Посібник державного службовця. / За ред. І. Бураковського, К. Кравчука, В. Мовчан. – Інститут економічних досліджень і політичних консультацій, 2015. – 243 с.

729. Тихий П. В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2000. 20 с.

730. Тихомиров Ю. А. Правовой суверенитет: сферы и гарантии. *Журнал российского права*. 2013. № 3. С. 5 – 20.

731. Тихомирова Є. Б. Транспарентність і відкритість діяльності влади та шляхи їх забезпечення. *Наукові записки НаУКМА. Політологія*. 2002. Т. 20. С. 39 – 43.

732. Товкун І. М. Правове регулювання окремих положень Угоди в частині всеохоплюючої та поглибленої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 2 (5). С. 60 – 67.

733. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України: консп. лекц. до короткотерм. семін. в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад.: Е.А. Афонін, О.В. Суший. К.: НАДУ, 2010. 48 с. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/transparentnist.pdf>.

734. Трунк-Федорова М.П. Механизм разрешения споров в рамках всемирной торговой организации и контроль за исполнением решений в этой области: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Санкт-Петербург, 2004. 24 с.

735. Туєва О. М. Окремі правові аспекти державного регулювання у сфері виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції. *Правові*

засади ведення органічного землеробства: зб. матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 29-30 вер. 2017). Х., 2017. С. 214 – 217.

736. Туліна Е. Є. Інвазійні види рослин як загроза біорізноманіття (міжнародно-правовий аспект). *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного і аграрного права в умовах євроінтеграції: матеріали «круглого столу»* (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 229 – 231.

737. Туліна Е. Є. Правове регулювання поширення та чисельності інвазійних видів рослин: постановка проблеми. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18 – 19 травня 2018 року).* Київ, 2018. С. 380 – 383.

738. Туліна Є. Е. Регулювання поширення і чисельності чужорідних інвазійних видів рослин: міжнародно-правовий аспект. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»:* матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 230 – 232.

739. Туніцька Ю. М. Національна митно-тарифна та нетарифна політика за умов євроінтеграції. *Економіка і суспільство.* 2018. Вип. 17. С. 74 – 84.

740. Турбан Г. В. Возрастающая роль сертификации в регулировании международной торговли. *Белорусский экономический журнал.* 2019. № 4. С. 117 – 125.

741. У гонитві за екологічними стандартами потрібно бути реалістами, або Що чекає українських аграріїв після Green Deal. URL: <https://agroportal.ua/publishing/rassledovaniya/v-pogone-za-ekologicheskimi-standartami-nuzhno-byt-realistami-ili-chto-zhdet-ukrainskikh-agrariyev-posle-green-deal/>

742. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Стор. 83. Ст. 2125.

743. Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів від 15.04.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 330. Ст. 2989.

744. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами від 14.06.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2006. № 24. Стор. 203. Ст. 1794 (*втратила чинність*)

745. Угода про сільське господарство від 15.04.1994 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Стор. 313. Ст. 2989.

746. Уркевич В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2007. 39 с.

747. Уркевич В. Ю. Органічне сільськогосподарське виробництво: правові питання розвитку в аспекті євроінтеграції України. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. акад. В. З. Янчука (Київ, 22-23 трав. 2015). К., 2015. С. 75 – 77.

748. Уркевич В. Ю. Про правовідносини у сфері продовольчої безпеки України. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти*: матеріали круглого столу (Харків, 5 грудня 2014 року) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2014. С. 63 – 65.

749. Устименко О. А. Тварина як об'єкт права власності (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

750. Ухвала Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 25 березня 2014 року у справі № 2а-1742/12/0970. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37813649>

751. Федосов Я. К., Никитина В. А., Норкина Е. В. Система анализа рисков в российской федерации при допуске на внутренний рынок импортируемой продукции животного или растительного происхождения.

Электронное приложение к Российскому юридическому журналу. 2017. № 5. С. 106 – 115.

752. Формування галузевих ринків України: перехідний період. К.: Фенікс, 2004. 332с.

753. Фролова Н. В. Правове регулювання здійснення органічного виробництва. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матер. Міжн. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 трав. 2017). О, 2017. С. 644.

754. Харитонов Т. Є. Здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Юридична література, 2016. 424 с.

755. Харчук О. О. Принципи міжнародного економічного права в умовах глобалізації світових господарських відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Київ, 2010. 19 с.

756. Хасанова Л. А. Взаимоприемлемые решения в механизме разрешения споров ВТО: теория и практика: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Казань, 2019. 26 с.

757. Хоменко О. О. Виконання зобов'язань у аграрній сфері в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції*: матеріали «круглого столу» (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 104 – 105.

758. Худиев Ф. И. Принцип транспарентности в рамках соглашений ВТО по сельскому хозяйству. *Управление рисками в АПК*. 2017. № 6. С. 36 – 46.

759. Чабаненко М. М. Природоресурсні норми в системі аграрного права. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи*: зб. матер. круглого столу (Харків, 30-31 жовтня 2015 року). Харків, 2015. С. 202 – 204.

760. Чабаненко М. М. Про історичний досвід правового регулювання аграрних відносин. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства*:

збірник наук. матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 4 – 5 лист. 2016 року). Київ, 2016. С. 176 – 177.

761. Чабаненко М. М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: дис. ... докт. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2015. 437 с.

762. Чайковська В. В. Методи нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності: господарсько-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.04. Донецьк, 2010. 19 с.

763. Черемнова А. І. Правові проблеми реалізації права на екологічну інформацію. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України*: матер. круглого столу (Харків, 2 грудня 2016 року). Харків, 2016. С. 217 – 220.

764. Членство України в СОТ: огляд зобов'язань та коментарі до них / За редакцією І. Бураковського та В. Мовчан. Київ, 2008. 35 с.

765. Чудик-Білоусова Н. І. Поняття та гарантії здійснення права особи на екологічну інформацію. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14-15 травня 2010 року). Хмельницький, 2010. С. 234 – 237.

766. Чуйко Н. А. Взаимосвязь правил ВТО с вопросами защиты окружающей среды и безопасности продуктов питания. *Сибирский юридический вестник*. 2014. № 2 (65). С. 104 – 110.

767. Чуйко Н. А. Международно-правовое регулирование безопасности пищевых продуктов в рамках Всемирной торговой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2015. 28 с.

768. Чуйко Н. А. Международно-правовые стандарты и регулирование безопасности продуктов питания в праве ВТО. *Журнал российского права*. 2014. № 8. С. 126 – 136.

769. Шабан И. С. Принцип недискриминации в международных экономических отношениях. Международное право на службе мира и сотрудничества государств. М.: Междунар. отношения, 1981. С. 143 – 144;

770. Шапошнікова Н. В. Правове регулювання засобів захисту рослин у процесі євроінтеграції. *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 21 – 22 травня 2010 року). Біла Церква, 2010. С. 120 – 121.

771. Шапошнікова Н. В. Юридична відповідальність як невід’ємний елемент правового механізму захисту рослин. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна*: матеріали Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 року). Київ, 2012. С. 161 – 164.

772. Шемшученко Ю. С. Человек и его право на безопасную (здоровую) окружающую среду. *Государство и право*. 1993. № 10. С. 120 – 135.

773. Шеховцов В. В. Право приватної власності на об’єкти тваринного світу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2009. 20 с.

774. Шеховцов В. В. Принципи фауністичного права: правовий та морально-етичний аспекти. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року). Харків, 2020. С. 317 – 319.

775. Шеховцов В. В. Теоретико-правове розуміння тваринного світу: сутність та співвідношення із суміжними поняттями. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 148. С. 120 – 131.

776. Шеховцов В. В. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку фауністичного законодавства: автореф. дис ... докт. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2021. 44 с.

777. Шишаев А. И. Правовые проблемы государственного регулирования внешней торговли товарами: международно-правовой аспект: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. М., 1998. 22 с.

778. Шишлова А. «Куриный кризис» в Бельгии и проблема диоксина. *Наука и жизнь*. 1999. № 10. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/9842/>
779. Шиянов А. В. Международно-правовые аспекты взаимодействия Всемирной торговой организации (ВТО) с международными межправительственными и неправительственными учреждениями: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.10. Москва, 2004. 19 с.
780. Шовкун В. В. Правове регулювання племінної справи у тваринництві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2012. 19 с.
781. Шомпол О. А. Міжнародно-правові аспекти забезпечення екологічної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 96 (2). С. 10 – 14.
782. Шомпол О. А. Формування екологічної держави в контексті сталого розвитку. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 90 – 92.
783. Шпарик Н. Я. Адаптація екологічного законодавства України до стандартів Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 212 – 217.
784. Шпильковская Н. Переговоры по улучшению Договоренности о разрешении споров достигли критического рубежа. URL: <https://wto.ru/our-blog/peregovory-po-uluchsheniyu-dogovorennosti-o-razreshenii-sporov-dostigli-kriticheskogo-rubezha/>
785. Шумилов В. М. Всемирная торговая организация: право и система. М.: Проспект, 2006. 203 с.
786. Шумилов В. М. Право Всемирной торговой организации (ВТО). М.: Юрайт, 2013. С. 158.

787. Шумілов В. М. Вирішення спорів у Світовій організації торгівлі (COT). URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/15684/122-132.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

788. Шумілов В. М. Урегулирование споров в международном экономическом праве (процессуальные аспекты). *Внешнеэкономический бюллетень*. 2002. № 4.

789. Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 6. Т-Я / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. К. : Укр. енцикл., 2004. С. 215, 524, 553, 554, 667, 668.

790. Яковченко В. С. Принцип транспарентності СОТ як запорука передбачуваних міжнародних торгових відносин. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 16. С. 20 – 23.

791. Яловий К. В. Принципи торгового права Європейського Союзу: автореф. дис. ...канд. юрид. наук 12.00.11. Київ, 2011. 18 с.

792. Ян Ван Коэн Лучевая обработка пищевых продуктов. *Бюллетень МАГАТЕ*. Т. 23. № 3. С. 37 – 41. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/23305783336_ru.pdf.

793. Яцков С. М., Павлюченко Ю. М. Роль держави у забезпеченні безпечності та якості сільськогосподарської продукції. *Журнал студентського наукового товариства*. 2019. С. 37 – 41.

794. Ящук К. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на тваринний світ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07. Запоріжжя, 2014. 17 с.

ДОДАТКИ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк, СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.
2. Карпінська Н. Санітарні та фітосанітарні заходи у контексті вимог Світової організації торгівлі та Європейського Союзу. Історико-правовий часопис. 2018. № 2 (12). С. 85 – 90.
3. Духневич А., Карпінська Н. Інституційне та законодавче забезпечення реалізації вимог ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. Історико-правовий часопис. 2019. № 2 (14). С. 66 – 71.
4. Карпінська Наталія Володимирівна. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у світлі міжнародних стандартів. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки. 2020. № 11 (33). Том 1. С. 82 – 88.
5. Карпінська Наталія Володимирівна. Принцип самостійності (принцип суверенітету) та антипротекціоністські принципи у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом СОТ. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки. 2020. № 12 (34). Т. 1. С. 39 – 47.
6. Карпінська Н. В. Специфіка розвитку законодавства на етапі підготовки до вступу України до СОТ та гармонізації з її вимогами у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2020. Вип. 45. С. 102 – 106.
7. Карпінська Н. В. Періодизація розвитку законодавства щодо регулювання санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. Науковий вісник

Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2020. Вип. 46. С. 153 – 158.

8. Наталія Карпінська. Правові особливості розвитку законодавства України про санітарні та фітосанітарні заходи на етапі гармонізації із законодавством ЄС. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 12. С. 115 – 120.

9. Карпінська Н. Юридична природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів: теоретико-методологічний підхід. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 4. С. 381 – 388.

10. Карпінська Н. В. Інституційно-функціональне забезпечення застосування санітарних та фітосанітарних заходів у світлі вимог СОТ та ЄС. Право та інноваційне суспільство. 2020. № 1 (14). С. 85 – 92.

11. Наталія Карпінська. Принцип наукового обґрунтування в разі застосування санітарних і фітосанітарних заходів: вимоги СОТ та ЄС. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 1. С. 100 – 107.

12. Карпінська Н. В. Принципи застосування санітарних та фітосанітарних заходів: вимоги СОТ та ЄС. Європейські перспективи. 2021. № 1. С. 145 – 154.

13. Карпінська Н. В. Особливості впливу неурядових організацій на відносини застосування санітарних та фітосанітарних заходів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2021. Вип. 63. С. 199 – 204.

14. Nataliia Karpinska. Вирішення спорів з питань застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом СОТ. KELM. Knowledge, Education, Law, Management. 2018. № 3 (23). S. 219 – 231.

15. Karpińska Natalia. Relacje stosowania środków weterynaryjnosanitarnych w utrzymaniu zwierząt gospodarskich (Відносини застосування ветеринарно-санітарних заходів щодо утримання сільськогосподарських тварин). AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe). Lublin. 2018. S. 120 – 132.

16. Nataliia Karpinska. Правовідносини застосування санітарних і фітосанітарних заходів: еколого-правова складова юридичної природи. KELM. Knowledge, Education, Law, Management. 2019. № 2 (26). S. 219 – 328.

17. Karpinśka Natalia. Prawne aspekty rozstrzygania sporów z zakresu stosowania środków sanitarnych i fitosanitarnych przez organy WTO (Процедурно-правові аспекти вирішення суперечок у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів органами СОТ). AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe). Lublin. 2019. S. 104 – 114.

18. Наталія Карпінська. Особливості розвитку законодавства про санітарні та фітосанітарні заходи на етапі його формування (1991 – 2004). AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe). Lublin. № 1 (7). 2020. S. 33 – 42.

19. Andrii V. Dukhnevych, Nataliia V. Karpinska, Iryna V. Novosad. Phytosanitary Examination: Ukraine Experience and International Standards. Medico-Legal Update. An International Journal. Volume 20. Number 4. October-Desember. 2020. P. 1853 – 1858.

20. Nataliia Karpinska. Аграрно-правова природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ). European Political and Law Discourse. 2020. Volume 7. Issue 6. P. 167 – 173.

21. Nataliia Karpinska. The role of non-government organizations in the legal regulation of the sanitary and phytosanitary measures application. Visegrad journal on human rights. 2021. № 1. P. 167 – 171.

22. Наталія Карпінська. Інституційно-функціональне забезпечення застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. European Political and Law Discourse. 2021. Volume 8. Issue 1. P. 226 – 236.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Духневич А. В., Карпінська Н. В. До питання юридичної природи Угоди про сільське господарство СОТ в системі аграрного законодавства України. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю від дня

народження Ніни Іванівни Титової (Львів, 18 листопада 2016 року). Львів, 2016. С. 234 – 236.

2. Карпінська Н. В Розгляд суперечок із питань реалізації Угоди про сільське господарство СОТ. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук. конф., «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 року). Частина друга. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 25 – 27.

3. Карпінська Н. Організаційно-правове забезпечення застосування фітосанітарних заходів в Україні. Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України матеріали круглого столу (Харків, 2 груд. 2016 року). Харків, 2016. С. 112 –115.

4. Карпінська Н. В., Духневич А. В. Правова природа багатосторонніх угод Світової організації торгівлі у аграрному законодавстві України. Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України: Збірник тез всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті доктора юридичних наук, професора Василя Лук'яновича Мунтяна з нагоди 95-річчя від Дня народження. (Київ, 26 травня 2017 року). Київ, 2017. С. 113 – 116.

5. Карпінська Наталія Володимирівна. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського товару у контексті вимог СОТ. Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції збірник матеріалів Міжнародного Конгресу (Одеса, 2–4 червня 2017 року). Одеса, 2017. С. 149 – 151.

6. Карпінська Н. В. Інтеграція екологічної політики України в контексті вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 8-10 вересня 2017 року). Івано-Франківськ, 2017. С. 58 – 60.

7. Карпінська Н. В. Інтеграція екологічної політики України в контексті вимог Європейського Союзу. Сучасний стан та перспективи розвитку

екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції: матеріали круглого столу (Харків, 8 грудня 2017 року). Харків, 2017. С. 152 – 155.

8. Карпінська Наталія Володимирівна. Екологізація сільського господарства в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України» (Одеса, 7-10 червня 2018 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 150 – 153.

9. Карпінська Н. В Санітарні та фітосанітарні заходи у контексті вимог СОТ та ЄС. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнар. наук. конф. «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 19-20 жовтня 2018 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 183 – 185.

10. Карпінська Н. В. Особливості застосування санітарних та фітосанітарних заходів СОТ. Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 7 грудня 2018 року). Харків, 2018. С. 35 – 37.

11. Карпінська Н. Безпечність сільськогосподарської продукції: вимоги ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів. Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляд: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 травня 2019 року). Київ, 2019. С. 279 – 283.

12. Карпінська Н. В. Правова регламентація санітарних і фітосанітарних заходів в Україні у світлі вимог ЄС. Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20-22 вересня 2019 р.). Івано-Франківськ, 2019. С. 165 – 168.

13. Карпінська Н. В. Співвідношення санітарних і фітосанітарних заходів із технічними регламентами, стандартами та процедурами оцінки

відповідності згідно вимог СОТ. Четверте зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»: матер. зібрання (м. Одеса, 6-9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонova, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Гельветика, 2019. С. 125 – 127.

14. Карпінська Н. В. Реалізація Угоди про застосування санітарних і фітосанітарних заходів в Україні. Збірник матеріалів XVI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання реформування правової системи». м. Луцьк, 14-15 червня 2019 р. С. 172–173

15. Карпінська Н. В. Право на продовольчу безпеку крізь призму застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві. Проблеми забезпечення прав і свобод людини: збірник матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 11 грудня 2020 р.) Електронне видання на CD-ROM. С. 39 – 41.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Karina O. Utenkova, Andrii V. Dukhnevych, Nataliia V. Karpinska, Liudmila M. Berezina, Bohdan V. Bratanov. Economic Security of the Agrarian Sector in the Context of the Global Sustainable Development Goals. International Journal of Economics and Business Administration. 2020. Volume VIII. Special issue 1. P. 284 – 298.

2. Yevhen O. Romanenko, Viktoriia O. Boiko, Serhii M. Shevchuk, Valentyna V. Barabanova Nataliia V. Karpinska Rural Development by stimulating agro-tourism activities. International Journal of Management (IJM). 2020. Volume 11. Issue 4. P. 605 – 613. Scopus Indexed.

3. Iaroslav Petrunenko, Andrii V. Dukhnevych, Serhii O. Kliutsa, Nataliia Karpinska, Olesia Demianyshyna. Growth of agro-industrial complex in modern economic conditions. Revista San Gregorio. 2020. Núm. 42. Special Edition- 2020. Pages 131 – 144. Web of Science Core Collection.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ

Теоретичні висновки і практичні рекомендації, які містяться у дисертаційному дослідженні, доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія», на засіданні Південного регіонального наукового центру Національної академії правових наук України. Окремі результати дисертації були оприлюднені на таких міжнародних і вітчизняних наукових і науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 90-річчю від дня народження Ніни Іванівни Титової, «Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин» (Львів, 18 листопада 2016 року); Міжнародній науковій конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 року); круглому столі «Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України» (Харків, 2 грудня 2016 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті доктора юридичних наук, професора Василя Лук'яновича Мунтяна з нагоди 95-річчя від Дня народження, «Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України» (Київ, 26 травня 2017 року); Міжнародному Конгресі «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції». (Одеса, 2 – 4 червня 2017 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України» (Івано-Франківськ, 8-10 вересня 2017 року); Круглому столі «Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції» (Харків, 8 грудня 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України» (Одеса, 7 – 10 червня 2018 року); Міжнародній науковій конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 19-20 жовтня

2018 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляд» (Київ, 31 травня 2019 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації» (Івано-Франківськ – м. Яремче, 20-22 вересня 2019 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми забезпечення прав і свобод людини» (м. Луцьк, 11 грудня 2020 р.) та інших наукових заходах.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Проректор з навчальної роботи та
 рекрутації,
 кандидат філософічних наук, професор
 _____ Ю. В. Громик
 «___» _____ 2021 р.

АКТ

*про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
 Карпінської Наталії Володимирівни «Концептуально-правові засади
 застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському
 господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС» у навчальний процес
 кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Волинського
 національного університету імені Лесі Українки*

Комісія у складі: начальника навчального відділу, кандидата історичних наук Заєць Л. О., декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук Демчука А. М., завідувача кафедри теорії та історії держави і права, доктора юридичних наук, професора Яцишина М. М., завідувача кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права, доктора юридичних наук Книша С. В., завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін, доктора юридичних наук, доцента Духневича А. В., завідувача кафедри кримінального права і процесу, кандидата юридичних наук, доцента Фідрі Ю. О., склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Карпінської Наталії Володимирівни «Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС» використовуються на юридичному факультеті під час проведення лекцій та практичних занять з навчальних дисциплін «Аграрне право України», «Земельне право України», «Аграрне право України», «Правові проблеми регулювання земельних відносин в Україні» для студентів денної та заочної форм здобуття освіти.

У списку літератури в робочих програмах та силабусах цих навчальних дисциплін рекомендовано опрацювання таких наукових праць Карпінської Н. В.:

1. Карпінська Н. Санітарні та фітосанітарні заходи у контексті вимог Світової організації торгівлі та Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2 (12). С. 85–90

2. Духневич А., Карпінська Н. Інституційне та законодавче забезпечення реалізації вимог ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 66–71

3. Карпінська Наталія Володимирівна. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні у світлі міжнародних стандартів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. № 11 (33) / 2020. 1 том. С. 82–88

4. Карпінська Наталія Володимирівна. Принцип самостійності (принцип суверенітету) та антипротекціоністські принципи у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом СОТ. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. № 12 (34) / 2020. 1 том. С. 39–47

5. Карпінська Н. В. Специфіка розвитку законодавства на етапі підготовки до вступу України до СОТ та гармонізації з її вимогами у сфері застосування санітарних та фітосанітарних заходів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Випуск 45. Серія: Юриспруденція. 2020. С. 102–106

6. Карпінська Н. В. Періодизація розвитку законодавства щодо регулювання санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Випуск 46. Серія: Юриспруденція. 2020. С. 153–158

7. Наталія Карпінська. Правові особливості розвитку законодавства України про санітарні та фітосанітарні заходи на етапі гармонізації із законодавством ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 115–120.

8. Карпінська Н. Юридична природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів: теоретико-методологічний підхід. *Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного*

факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» № 4. 2020. С. 381–388

9. Карпінська Н. В. Інституційно-функціональне забезпечення застосування санітарних та фітосанітарних заходів у світлі вимог СОТ та ЄС. *Право та інноваційне суспільство. Електронне наукове видання*. № 1 (14) 2020. С. 85–92

10. Наталія Карпінська. Принцип наукового обґрунтування в разі застосування санітарних і фітосанітарних заходів: вимоги СОТ та ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 100–107.

11. Карпінська Н. В. Принципи застосування санітарних та фітосанітарних заходів: вимоги СОТ та ЄС. *Європейські перспективи. Науково-практичний журнал*. № 1. 2021. С. 145–154

12. Карпінська Н. В. Особливості впливу неурядових організацій на відносини застосування санітарних та фітосанітарних заходів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 63*. 2021. С. 199–204

13. Nataliia Karpinska. Вирішення спорів з питань застосування санітарних та фітосанітарних заходів за правом СОТ. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2018. № 3 (23). S. 219–231

14. Karpinska Natalia. Relacje stosowania środków weterynaryjnosanitarnych w utrzymaniu zwierząt gospodarskich (Відносини застосування ветеринарно-санітарних заходів щодо утримання сільськогосподарських тварин). *AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe)*. Lublin. 2018. S.120–132

15. Nataliia Karpinska. Правовідносини застосування санітарних і фітосанітарних заходів : еколого-правова складова юридичної природи. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2019. № 2 (26). S. 219–328

16. Karpinska Natalia. Prawne aspekty rozstrzygania sporów z zakresu stosowania środków sanitarnych i fitosanitarnych przez organy WTO (Процедурно-правові аспекти вирішення суперечок у сфері застосування санітарних та

фітосантарних заходів органами СОТ). *AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe)*. Lublin. 2019. S.104–114

17. Наталія Карпінська. Особливості розвитку законодавства про санітарні та фітосанітарні заходи на етапі його формування (1991-2004). *AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe)*. Lublin. № 1 (7). 2020. S.33–42

18. Andrii V. Dukhnevych, Nataliia V. Karpinska, Iryna V. Novosad. Phytosanitary Examination: Ukraine Experience and International Standards. *Medico-Legal Update. An International Journal*. Volume 20. Number 4. October-Desember. 2020. P. 1853–1858. ISSN-0971-720X(Print)

19. Nataliia Karpinska. Аграрно-правова природа відносин застосування санітарних та фітосанітарних заходів (СФЗ). *European Political and Law Discourse*. Volume 7. Issue 6. 2020. P. 167–173

20. Nataliia Karpinska. The role of non-government organizations in the legal regulation of the sanitary and phytosanitary measures application. *Visegrad journal on human rights*. № 1. 2021. P. 167–171

21. Наталія Карпінська. Інституційно-функціональне забезпечення застосування санітарних та фітосанітарних заходів в Україні. *European Political and Law Discourse*. Volume 8. Issue 1. 2021. P. 226–236

22. Karina O. Utenkova, Andrii V. Dukhnevych, Nataliia V. Karpinska, Liudmila M. Berezina, Bohdan V. Bratanov. Economic Security of the Agrarian Sector in the Context of the Global Sustainable Development Goals. *International Journal of Economics and Business Administration*. Volume VIII. Special issue 1. 2020. P. 284–298

23. Yevhen O. Romanenko, Viktoriia O. Boiko, Serhii M. Shevchuk, Valentyna V. Barabanova Nataliia V. Karpinska Rural Development by stimulating agro-tourism activities. *International Journal of Management (IJM)*. Volume:11, Issue:4, 2020. P. 605–613 Scopus Indexed.

24. Iaroslav Petrunenko, Andrii V. Dukhnevych, Serhii O. Kliutsa, Nataliia Karpinska, Olesia Demianyshyna. Growth of agro-industrial complex in modern

economic conditions . Revista San Gregorio. Núm. 42 (2020). Special Edition- 2020. Pages 131–144. Web of Science Core Collection.

25. Духневич А. В., Карпінська Н. В. До питання юридичної природи Угоди про сільське господарство СОТ в системі аграрного законодавства України. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин. *Міжнародна науково-практична конференція присвячена 90-річчю від дня народження Ніни Іванівни Титової*. Львів. 18 листопада 2016 року. С. 234–236

26. Карпінська Н. В. Розгляд суперечок із питань реалізації Угоди про сільське господарство СОТ. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 року)*. Частина друга. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 25–27

27. Карпінська Н. Організаційно-правове забезпечення застосування фітосанітарних заходів в Україні. *Матеріали круглого столу «Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України»*. Харків. 2 грудня. 2016. .С. 112–115

28. Карпінська Н. В., Духневич А. В. Правова природа багатосторонніх угод Світової організації торгівлі у аграрному законодавстві України. *Від правової охорони природи Української РСР до екологічного права України* Збірник тез всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої пам'яті доктора юридичних наук, професора Василя Лук'яновича Мунтяна з нагоди 95-річчя від Дня народження. Київ. 26 травня. 2017. С. 113–116

29. Карпінська Наталія Володимирівна. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського товару у контексті вимог СОТ. *Збірник матеріалів Міжнародного Конгресу «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції»*. м. Одеса. 2–4 червня 2017. С. 149–151

30. Карпінська Н. В. Інтеграція екологічної політики України в контексті вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Реалізація норм*

екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України». Івано-Франківськ (8-10 вересня, 2017 року). С. 58–60

31. Карпінська Н. В. Інтеграція екологічної політики України в контексті вимог Європейського Союзу. Круглий стіл на тему «Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції». Харків, 8 грудня 2017. С. 152–155

32. Карпінська Наталія Володимирівна. Екологізація сільського господарства в умовах євроінтеграції. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»: матер. конф. (м. Одеса, 7-10 червня 2018 року).* Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 150-153

33. Карпінська Н. В Санітарні та фітосанітарні заходи у контексті вимог СОТ та ЄС. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 19-20 жовтня 2018 року).* Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 183–185

34. Карпінська Н. В. Особливості застосування санітарних та фітосанітарних заходів СОТ. *Науково-практична конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика».* 7 грудня 2018 року. Харків. С. 35–37

35. Карпінська Н. Безпечність сільськогосподарської продукції: вимоги ЄС у сфері санітарних та фітосанітарних заходів. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляд: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 31 травня 2019 року).* С. 279–283

36. Карпінська Н. В. Правова регламентація санітарних і фітосанітарних заходів в Україні у світлі вимог ЄС. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах*

глобалізації: зб. матеріалів науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20-22 вересня 2019 р.). С. 165–168

37. Карпінська Н. В. Співвідношення санітарних і фітосанітарних заходів із технічними регламентами, стандартами та процедурами оцінки відповідності згідно вимог СОТ. *Збірник матеріалів Четвертого зібрання фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах»: матер. Зібрання (м. Одеса, 6-9 червня 2019 року) / відп. ред. д.ю.н., доц. Т. Є. Харитонова, к.ю.н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Гельветика, 2019. С. 125–127*

38. Н. В. Карпінська. Право на продовольчу безпеку крізь призму застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини: збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 11 грудня 2020 р.)* Електронне видання на CD-ROM. С. 39–41

Начальник навчального відділу
ВНУ ім. Лесі Українки, к. і. н.

Заєць Л. О.

Декан юридичного факультету
ВНУ ім. Лесі Українки,
к. ю. н.

Демчук А. М.

Завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
д. ю. н., проф.

Яцишин М. М.

Завідувач кафедри конституційного,
адміністративного
та міжнародного права, д. ю. н.

Книш С. В.

Завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін,
д. ю. н., доц.

Духневич А. В.

Завідувач кафедри кримінального права
і процесу, к. ю. н., доц.

Фідря Ю. О.

